מדרש · הלכה

מדרש תנאים על ספר דברים

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מדרש תנאים על ספר דברים

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מדרש-תנאים-על-ספר-דברים/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 25
פרק ג 25
פרק ה 36
פרק ו 41
פרק יא 51
פרק יב 78
פרק יג 92
פרק יד 102
פרק טו 113
פרק טז 128
פרק יז 140
פרק יח 151
פרק יט 160
פרק כ 167
פרק כא 175
פרק כב 188
פרק כג 203
פרק כד 216
פרק כה 228
פרק כו 239
פרק כז 249
פרק כח 250
פרק לא 250
פרק לב 253
פרק לג 293
פרק לד 317

פרק א

פסוק א

אלה הדברים אמר הקב"ה חביבה עלי תוכחת משה לישראל כעשרת הדברים: אמר ר' שמעון אשריהם של צדיקים שאין נפטרין מן העולם עד שהן מצווין את בניהם אחריהם על דברי תורה שכן מצינו באברהם אבינו שלא נפטר מן העולם עד שצוה את בניו ואת ביתו שישמרו דרכיו של הקב"ה שנ' (בראשית יח יט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וכו' וכן יצחק צוה את יעקב שנאמר (שם כח א) ויקרא יצחק (את) [אל] יעקב ויברך אותו ויצוהו וכן יעקב צוה את בניו שנ' (שם מט לג) ויכל יעקב לצוות את בניו וכן דוד מלך ישראל צוה את שלמה בנו שנ' (מלכים א' ב א) ויקרבו ימי דוד למות ויצו את שלמה בנו לאמר וכן משה רבינו לא נפטר מן העולם עד שהוכיח את ישראל על עונות שבאו לידם וצוה אותם לשמור מצוותיו של הקב"ה שנ' אלה הדברים וכו' מהו אלה הדברים א"ר ישמעאל דברים הללו שקולים כנגד עשר הדברות שקבלו ישראל מהר סיני ולא עוד אלא שעשרת הדברים כשאמרו עליהם נעשה ונשמע לא המתינו מעט עד שמרדו בהן ואמרו (שמות לב ד) אלה אלהיך ישראל ודברים הללו החזירו את ישראל למוטב ודיבקום בהקב"ה ובתורתו שנ' (דברים ד ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם א"ל הקב"ה למשה הואיל ונדבקו ישראל בי בדברים הללו לא יהיו נקראים אלא על שמך שנ' אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל אשר דבר ה' לא נאמר אלא אשר דבר משה: [השמטה: אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל וכי לא דבר משה אל כל ישראל אלא אלה בלבד והלא כל התורה כתב משה שנ' (לא ט) ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים בני לוי וכי תורה אחת כתב והלא שלוש עשרה תורות כתב שתים עשרה לשנים עשר שבטים ואחת לשבטו שללוי שאם ביקש אחד מן השבטים לעקור דבר אחד מן התורה יהא שבטו שללוי מוציא תורתו ומגיהה מתוכו וכי אם כן מה תלמוד לומר אלה הדברים אלא מלמד שהיו דברי תוכחות ומנין שהיו דברי תוכחות שנ' (לב טו) וישמן ישורון ויבעט הא מלמד שהיו דברי תוכחות. כיוצא בו אתה אומר (עמוס א א) דברי עמוס אשר היה בנוקדים מתקוע וכי לא נתנבא עמוס אלא אלה בלבד והלא ככל חביריו נתנבא ומה ת"ל דברי עמוס אלא מלמד שהיו דברי תוכחות. ומנין שהיו דברי תוכחות שנ' (שם ד א) שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בחר שומרון אלו בתי דיניהן שלישראל העושקות דלים הרוצצות אביונים הא מלמד שהיו דברי תוכחות. כיוצא בו אתה אומר (יר' יל ד) ואלה הדברים אשר דבר ה' אל ישראל ואל יהודה וכי לא נתנבא ירמיה אלא אלה בלבד והלא שני ספרים כתב שנ' (שם נא סד) עד הנה דברי ירמיהו ומה

ת"ל ואלה הדברים אלא מלמד שהיו דברי תוכחות. ומנין שהיו דברי תוכחות שנ' (שם ל ה) כי כה אמר ה' קול חרדה שמענו פחד ואין שלום. שאלו נא וראו אם יולד זכר. הוי כי גדול היום ההוא הא מלמד שהיו דברי תוכחות. כיוצא בו אתה אומר (ש"ב כג א) ואלה דברי דוד האחרונים וכי לא נתנבא דוד אלא אלה בלבד והלא כל תהלים כתב שנ' (שם כג ב) רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני אלא מלמד שהיו דברי תוכחות. כיוצא בו אתה אומר (קה' א א) דברי קהלת בן דוד וכי לא נתנבא שלמה אלא אלה בלבד והלא שלושה ספרים כתב וחצי החכמה היתה משלי שנ' (מ"א ה יב) וידבר שלשת אלפים משל ומה ת"ל דברי קהלת בן דוד אלא מלמד שהיו דברי תוכחות. ומנין שהיו דברי תוכחות שנ' (קה' א ה) וזרח השמש ובא השמש וגו' הולך אל דרום וסובב אל צפון. כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא מלמד שכינה הכתוב לרשעים בחמה ובלבנה ובים שאין להם מתן שכר]. אל כל ישראל שאלו הוכיח למקצתן היו אלו שבשוק אומרים כך הייתם שומעים דברי בן עמרם ולא הייתם משיבים אותו דבר כך וכך אלו היינו שם היינו משיבים אותו שנים שלשה ארבעה חמשה פעמים על כל דבר ודבר:

ד"א **אל כל ישראל** מלמד שכינס משה גדוליהם וקטניהם של ישראל אמר להן הריני מוכיח אתכם כל מי שיש בידו תשובה יבא ויאמר:

ד"א **אל כל ישראל** מלמד שהיו בעלי תוכחות ויכולין לקבל תוכחות:

בעבר הירדן במדבר והלא עבר הירדן יישוב הוא ומלא עיירות שנ' (במדבר לג מט) ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים ומה ת"ל במדבר אלא שהוכיחן בעבר הירדן על מה שעשו במדבר שאמרו (שם יד ד) נתנה ראש ונשובה מצרימה אמרו נעשה ע"ז שתלך בראשינו ההי"ד (תהלים עח מ) כמה ימרוהו במדבר וכן הוא אומר (יחזקאל כ יג) וימרו בי בית ישראל במדבר לכך נאמר במדבר. ד"א **בעבר הירדן** מלמד שהוכיחן על כל מה שעשו בעבר הירדן:

במדבר מלמד שהוכיחן על כל מה שעשו במדבר מלמד שהיו ישראל מכנסין ביניהם ובנותיהם הקטנים וזורקין אותן לתוך חיקו של משה ואומרים לו בן עמרם מה אנונה אתקינתא לאלו מה פרנסה אתקינתה לאלו:

ר' יהודה אומר הרי הוא אומר (שמות טז ג) ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר:

[השמטה: ד"א **במדבר** הוכיחן על שנתרעמו במדבר על המים שנ' להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא].

ד"א **במדבר** הרי זה כלל מה שעשו במדבר:

בערבה מלמד שהוכיחן על מה שעשו בערבות מואב וכי מה עשו בערבות מואב (במדבר כה א) וישב ישראל בשטים וגו':
מול סוף מלמד שהוכיחן על מה שעשו שהמרו על הים והפכו קדל על דברי בן עמרם ג' מסעות:
ר' יהודה אומר המרו על הים והמרו בתוך הים שנאמר (תהלים קו ז) וימרו על ים בים סוף ומהו זה זה צלמו של מיכה שעבר עמהם בתוך הים שנאמר (זכריה י יא) ועבר בים צרה והכה בים גלים:
בין פארן הוכיחן על מה שעשו המרגלים בפארן שנא' (במדבר יג ג) וישלח אתם משה ממדבר פארן:
ומה ת"ל **בין פארן** אפשר שלא היה משה יכול להוכיח את ישראל אלא בתחלת מסע ומנין בין כל מסע ומסע ת"ל בין פארן ובין תפל ולבן בין פארן לתפל ובין תפל ללבן:
ובין תפל ולבן אמר ר' ישמעאל חיזרנו על כל המסעות ולא מצינו מקום שנקרא שמו תפל ולבן אלא כך א"ר יוסי הוכיחן על דברי תפלות שאמרו על המן שנקרא לבן שנ' (שמות טז לא) והוא כזרע גד לבן ומה אמרו עליו (במדבר כא ה) ונפשנו קצה בלחם הקלוקל:
וחצרות מלמד שהוכיחן על מה שעשו בחצרות על השליו שאמרו (שמות טז ג) (בשבתינו על סיר הבשר) (במדבר יא ד) [מי יאכילנו בשר]:
[השמטה: ד"א **וחצרות** אמר להם לא היה לכם ללמוד ממרים ממה שעשיתי בה בחצרות והרי הדברים קל וחומר ומה אם מרים הצדקת נענשה על אחת כמה וכמה שאר כל אדם]. **ודי זהב** אמר להם הא ותירא כל מה שעשיתם לפני מעשה העגל קשה עלי מן הכל מושלו משל למה הדבר דומה לאחד שעשה לו חברו צרות רבות ובאחרונה עשה לו אחת אמר לו הא ותירא כל מה שעשית לי זו קשה עלי יותר מכולן כך אמר הק' ברוך הוא לישראל הא ותירא כל מה שעשיתם לפני מעשה העגל קשה עלי יותר מן הכל:
ד"א **ודי זהב** ר' יודה מושלו משל לאחד שהיה מקבל חכמים ותלמידיהם והיו הכל מאשרין אותו (כענין שנ' (מלאכי ג יב) ואשרו אתכם כל הגוים) ובאחרונה באו גוים וקיבלן באו לסטים וקבלן והיו הכל אומרים כך היא וסתו של פלוני להיות מקבל את הכל כך אמר המקום ברוך הוא ודי זהב למשכן ודי זהב לעגל:
ר' יוסי בן חנינה אומר הרי הוא אומר (שמות כה יז) ועשית כפרת זהב טהור יבא זהבה של כפרת ויכפר על זהבו של עגל:
ר' יהודה אומר הרי הוא אומר במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרות ודי זהב אלו עשרה נסיונות שניסו אבותינו את המקום במדבר ואלו הן שנים בים שנים

במים שנים במן שנים בשליו אחד בעגל אחד במדבר פארן במרגלים א"ל ר' יוסי בן דורמסקית יודה (בי רב) [בירבי] על מה אתה מעוית עלינו את הכתובים מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שחיזרתי על כל אותן המקומות ואינן אלא שם המקומות לענין המאורע כענין שנ' (בראשית כו לג) ויקרא אותה שבעה וכן הוא אומר (שם כו כ) ויקרא שם הבאר עשק מפני מה כי התעשקו עמו:

כיוצא בדבר דרש ר' יהודה (זכריה ט א) משא דבר ה' בארץ חדרך זה המשיח שהוא חד לאומות ורך לישראל א"ל ר' יוסי (ב"ר יודה) [בן דורמסקית] יודה בירבי על מה את מעוית עלינו את הכתובים מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שאני מדמשק ויש שם מקום ונקרא חדרך:

כיוצא בדבר דרש ר' יודה (בראשית מא מג) וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו ויקראו לפניו אברך זה יוסף שהוא אב בחכמה ורך בשנים א"ל ר' יוסי (בר"י) [בן דורמסקית] יודה בירבי עד מתי אתה מעוית עלינו את הכתובים אין אברך אלא (אפרכוס) [אלברכיס] שהכל נכנסין [ויוצאין] תחת ידו לקיים מה שנ' (שם שם) ונתון אותו על כל ארץ מצרים:

פסוק ב

אחד עשר יום מחורב וכו' וכי אחד עשר יום היו נוסעין מחורב לקברות התאוה ומקברות התאוה לחצרות ומחצרות למדבר פארן והלא אינו אלא מהלך ג' ימים שנ' (במדבר י' ל"ג) ויסעו מהר ה' דרך שלשה ימים [ר' יהודה אומר] וכי לג' ימים היו נוסעין אחד עשרה מסעות והלא אינו אלא מהלך מ' יום כמו שנ' באליהו (מלכים א' י"ט ח') ויקם ויאכל וישתה וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה עד הר האלהים חורב אחר שלמדתה שאי אפשר חזור לך לענין הראשון אחד עשר יום אלא אלו זכו ישראל לאחד עשר יום היו נכנסין לארץ אלא מתוך שקלקלו מעשיהן גלגל המקום ב"ה עמהן כנגד מ' יום ארבעים שנה במדבר שנ' (במדבר י"ד ל"ד) במספר הימים אשר תרתם את הארץ ארבעים יום יום לשנה יום לשנה:

[ר' יהודה אומר] (האומר) אלו זכו ישראל לשלשה ימים היו נכנסין לארץ שנ' (שם י' ל"ג) וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשה ימים לתור להם מנוחה ואין מנוחה אלא ירושלם שנ' (דברים י"ב ט') כי לא באתם עד עתה אל המנוחה:

ר' בניה אומר אלו זכו ישראל ליום אחד היו נכנסין לארץ שנ' (שמות י"ג ד') היום אתם יוצאים בחדש האביב והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני מיד:

[השמטה: אבא יוסי בן יוחנן איש ינוח אומר משום אבא כהן בר דליה אלו זכו ישראל כיון שעלו פרסותיהן מן הים היו נכנסין לארץ שנ' עלה רש מיד כאשר דבר ה' אלהי

אבתיך לך. ד"א אחד עשר יום מחורב אמר משה לישראל אחד מעשרה דברים שקבלתם ועברתם עלי' היא גרם לכם ואיזה זה לא יהיה לך אלהים אחרים על פני ואתם עשיתם ודי זהב].

פסוק ג

ויהי בארבעים שנה מלמד שלא הוכיח משה את ישראל אלא סמוך למיתה ממי למד מיעקב אבינו שלא הוכיח את בניו אלא סמוך למיתה שנ' (בראשית מ"ט א') ויקרא יעקב אל בניו ראובן וכו' א"ל ראובן בני מפני מה לא הוכחתיך כל הימים שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי ללמדך שאין מוכיחין אלא סמוך למיתה מפני ד' דברים אין מוכיחין אלא סמוך למיתה שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו ושלא יהא בלבו עליו ושלא יהא רואהו ובוש ממנו ושלא יהא המוכיח צריך תוכחת מגיד שהתוכחת מביאה לידי שלום שנ' (בראשית כ"א כ"ה) והוכיח אב' את אבימלך מהו אומר (ע"ש כ"ז) ויכרתו ברית שניהם וכן הוא אומר (שם כ"ו כ"ז) ויאמר אליהם יצחק מדוע באתם אלי וגו' ויאמרו ראו ראינו כי היה ה' עמך אם תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך:

ויעש להם משתה:

וישכימו בבקר וישבעו איש לאחיו וכן את מוצא ביהושע שלא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה שנ' (יהושע כ"ד ט"ו) ואם רע בעיניכם לעבוד את ה' ויאמר העם אל יהושע לא כי את ה' נעבוד ויאמר יהושע אל כל העם עדים אתם בכם היום וכן את מוצא בדוד שלא הוכיח את שלמה אלא סמוך למיתה שנ' (מלכים א' ב' א') ויקרבו ימי דוד למות ויצו את של' בנו לאמר אנכי הולך בדרך כל הארץ ושמרת משמרת ה' אלהיך וכן את מוצא בשמואל שלא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה שנ' (שמואל י א' י"ב ג') הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו ויאמרו לא עשקתנו ולא רצותנו ויאמר להם עד ה' בכם:

דבר משה לבני ישראל וכי לא דבר משה אל כל ישראל אלא אלה הדברים בלבד מניין לכל הדברים שבתורה הקלות והחמורות הזדונות והשגגות הכללין והפרטין הגופים והדקדוקים ת"ל אשר דבר משה ככל אשר צוה ה' אותו אליהם. **ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש** [השמטה: מגיד שהשנה שנים עשר חדש ומה ת"ל ויהי בארבעים שנה לפי שהוא או' (אס' ג יג) בשלושה עש' לחדש שנים עשר הוא חדש אדר ואו' (מ"א ד ז) ולשלמה שנים עשר נצבים על כל ישראל ואו' (שם ד יט) ונציב אחד אשר בארץ זה חדש העבור. ר' בניה או' וכי עד שלא עמד שלמה אין אנו יודעין שהשנה שנים עשר חדש והלא כבר נאמר (לא ב) ויאמר אליהם בן מאה ועש' שנה אנכי היום שאין ת"ל היום אלא מעת לעת מגיד שאותו היום שלם מעת לעת ואו' (יהוש' א

יא) עברו בקרב המחנה וצוו את העם לאמר בעוד שלשת ימים ואו' (שם ד יט) והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון צא ומנה שלושים ושלושה מה היו עושין אלא בכו את משה שלשים יום ונכנס ביום אחר שלושת ימים שנ' בעוד שלושת ימים שלושים ושלושה למפרע ואת מוצא שהשנה שנים עשר חדש שמת משה בשבעה באדר, והוא נולד בשבעה באדר אם כן מה ת"ל ויהי בארבעים שנה אלא מלמד שלא הוכיח משה את ישראל אלא לסמוך למיתה].

פסוק ד

אחרי הכתו את סיחון מה ראה שלא הוכיחן אלא לאחר מפולת סיחון ועוג אלא אמר משה אם אני מוכיחן קודם לכאן היו אומרים מתירא הוא מסיחון ועוג שאינו יכול להם לפיכך מטיח בנו דברים:

מושלו משל להי"ד למלך שיצא הוא וחיילותיו למדבר אמרו לו חיילותיו תן לנו קלוסקאות רבות אמר להם איני נותן חזרו ואמרו תן לנו קלוסקאות אמר להם אפטורפוס שלו מפני שהמלך כשר וכי מניין לו רחיות ותנורי במדבר כך אמר משה אם מוכיח אני את ישראל בתחילה עכשו הן אומרים מפני שאינו יכול להכניסנו לארץ ולהפיל סיחון ועוג לפנינו הוא מוכיחנו לא עשה כן אלא כיון שהכניסן לארץ וראה שנפל סיחון ועוג לפניו התחיל מוכיחן ובוחין לכך נאמר אחרי הכתו:

ד"א למה לא הוכיחן אלא לאחר מפולת סיחון ועוג מפני שהיתה דעתן מיטרפת לפיכך המתין להם עד שנפלו סיחון ועוג בידם וירשו את ארצם ונתישבה דעתם ואחר כך הוכיחן עד שיקבלו תוכחה שאינו דומה מקבל תוכחת מישוב הדעת למקבל תוכחת מתוך טירוף דעת:

את סיחון מל' האמרי אשר יוש' בחש' אלו לא היה סיחון קשה ושרוי בחשבון קשה היה מפני שהמדינה קשה או אלו לא היה חשבון קשה וסיחון שרוי בתוכה קשה היתה מפני שהמלך קשה על אחת כמה וכמה שהמלך קשה והמדינה קשה:

ואת עוג מלך הב' אש' יו' בעשתרות אלו לא היה עוג קשה ושרוי בעשתרות קשה היה מפני שהמדינה קשה או אלו לא היתה עשתרות קשה ועוג שרוי בתוכה קשה היתה מפני שהמלך קשה על אחת כמה וכמה שהמלך קשה והמדינה קשה:

את סיחון מלך האמורי ואת עוג מלך הב' מפני מה נאמר זה לעצמו וזה לעצמו ללמדך שהיו קשים ולא סייעו זה את זה במלחמה ועליהם נאמר (שה"ש ד' ח') ממעונות אריות מהרי נמרים:

ד"א למה נאמר זה לעצמו וזה לעצמו מפני שהין חייבין לומר שירה על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו וכיון שלא אמרו עליהם שירה בא דוד מלך ישראל ואמר עליהם שירה שנ' (תה' קל"ו י"ט) לסיחון מלך האמ' כי לעולם חסדו ולעוג מלך הבשן כי לעולם חסדו וכשם שאמר דוד על מפלתן כך עתידין ישראל לומר על מפולת ארבע מלכיות שנ' (ישעי' מ"ב י', י"ב) שירו לה' שיר חדש תהלתו מקצה הארץ ישימו לה' כבוד:

פסוק ה

בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה ר' יודה אומר אין הואלה אלא שבועה שנ' (שמות ב' כ"א) ויאל משה לשבת את האיש:

ויואל שאול את העם (שמואל א' י"ד כ"ד):

ר' יהושע אומר אין הואלה אלא תוכחת שנ' (איוב ו' כ"ח) ועתה הואילו פנו בי ועל פניכם אם אכזב:

באר את התורה הזא' לאמ' אמר להם הרי אני סמוך למיתה כל מי ששמע פסוק אחד ושכחו יבוא וישננו פרשה אחת ושכחה יבוא וישננה הלכה אחת ושכחה יבוא וילמדנה כל מי ששמע פרק אחד ושכחו יבוא וישמענו לפי כך נאמר באר את התו':

פסוק ו

ה' אלהינו דבר אלינו בח' לאמ' אמר להם לא מעצמי אני אומ' לכם אלא מפי הגבורה אני אומר לכם:

ה' אלהינו דבר אלינו רב לכם שבת בהר הזה אמר להם הנאה גדולה לכם בישיבתכם בהר הזה קבלתם עליכם את התורה מניתם עליכם שבעים זקנים מניתם עליכם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות:

הנאה גדולה יש לכם בישיבתכם בהר הזה:

ד"א **רב לכם שבת בהר הזה** אמר להם שכר גדול יש לכם שישבתם בהר הזה עשיתם את המשכן תקנתם את המנורה תקנתם את השלחן שכר לכם שישבתם בהר הזה:

ד"א **רב לכם שבת בהר הזה** אמר להם רעה גדולה לכם ישיבתכם בהר הזה **פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי**:

הוי קשה היא הבטלה:

פסוק ז

ובאו הר האמרי זה ערד וחרמה:

ואל שכניו (בערבה) זה עמון ומואב ומדין והר שעיר:

בערבה זה מישור של צוער:

בהר זה הר המלך:
בשפלה זו שפלת לוד ושפלת דרום:
ובנגב ובחוף הים זו עזה ואשקלון וקסרין:
ארץ הכנעני זה גבול הכנעני [שנ' (בראשית י' י"ט) ויהי גבול הכנעני] (מצוין) [מצידון]:
והלבנון אמר להם כשתכנסו לארץ עתידין אתם למנות עליכם מלך ולבנות לכם בית הבחירה אין לבנון אלא מלכות שנ' (יחזקאל י"ז ג') בא אל הלבנון ויקח את צמרת הארז:
החוח אשר בלבנון שלח אל הארץ אשר בלבנון (מלכים ב' י"ד ט'):
ד"א **והלבנון** אין לבנון אלא מקדש שנ' (ירמי' כ"ב ו') גלעד אתה לי ראש הלבנון:
ונקף סבכי היער והלבנון באדיר יפול (ישעי' י' ל"ד):
פתח לבנון דלתיך (זכרי' י"א א'):
ד"א **לבנון** שכל לבבות תלויין בו:
ד"א **לבנון** שכל לבבות שמחים בו שנ' (תהלים מ"ח ג') יפה נוף משוש כל הארץ:
ד"א **לבנון** אמ' ר' יצחק בן טבילאי למה נקרא שמו לבנון שמלבין עונותיהן של ישראל שנ' (ישעי' א' י"ח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו:
עד הנהר הגדול נהר פרת מגיד שרובו ותוקפו כנגד ארץ ישראל מכאן משל הדיוט אמ' דבק לשחין וישחן ליה ר' שמעון בן טרפון אמר קרב לגבי דהינא ואידהן:
ד"א **עד הנהר הג' נהר פרת** מגיד שהוא מפרה והולך עד שעוברין אותו בספינות:
ד"א **עד הנ' הג' נהר פרת** שמתפרת והולך עד שהוא כולה במגריפה:
ד"א **עד הנהר הג' נהר פרת** הרי כל הנהרות אומרין לפרת מפני מה קולינו הולך למרחוק ואת הולך ואין את משמיע קולך אמר אינו צריך מעשי מודיעין אותי אדם זורע בי ירק יעלה לשלשה ימים נוטיע בי נטיעה ועולה לשלשים יום לפיכך הכת' משבחיני עד הנהר הגדול נהר פרת:
ד"א **בהר ובשפ' ובנגב** אין לך כל שבט ושבט שלא היה לו בהר ובשפלה ובנגב שנ' פנו וסעו ובאו הר האמרי וכן את מוצא בכנעניים שלפניהם שנ' ואל כל שכניו:

פסוק ח

ראה נתתי לפ' את הא' אמר להם איני אומר לכם לא מאומד ולא משמועה אלא מה שאתם רואים בעיניכם:
באו ורשו את הא' אמר להם כשאתם נכנסין אין אתם צריכין כלי זיין אלא הריני קוביע לכם דיופיטא ומחלק:

אשר נשבע ה' לאבתיכם אם תאמר שבועות [אבות] והלא כבר נאמר (חבקוק ג' ט') שבועות מטות אומר סלה ומה ת"ל אשר נשבע ה' לאב' לאברהם ליצחק וליעק' אלא כדאי הוא אברהם בפני עצמו ויצחק בפני עצמו ויעקב בפני עצמו:

מושלו מלה"ד למלך שנתן לעבדו שדה אחת מתנה ולא נתנה לו אלא כמות שהיא עמד העבד והשביחה אמר מה אעשה לא נתנה לי אלא כמות שהיא [חזר ונטעה כרם אמר] מה בידי שלא נתנה לי אלא כמות שהיא כך הקב"ה כשנתן את הארץ לאברהם אבינו מתנה נתנה לו כמות שהיא שנ' (בראשית י"ג י"ז) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך את':

עמד אברהם אבינו [והשביחה] שנ' (שם כ"א ל"ג) ויטע אשל יצחק [והשביחה שנ'] (שם כ"ו י"ב) ויזרע יצחק בארץ ההוא וימצא בשנה ההיא מאה שערים עמד יעקב אבינו והשביחה שנ' (שם ל"ג י"ט) וייקן את חלקת השדה:

לתת להם אלו עולי מצרים:

ולזרעם אלו באי הארץ:

אחריהם מה שכיבש דוד וירבעם בן יואש שנ' (מלכי' ב' י"ד כ"ה) הוא השיב את כל גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה:

כי ראה ה' את עני ישראל מורה מאד:

ולא דבר ה' למחות את זרע ישראל:

ר' אומר לתת להם אלו עולי בבל ולזרעם אלו בניהם, אחריהם אלו ימות המשיח:

פסוק ט

ואמר לכם בעת ההיא לאמר אמר להם לא מעצמי אני אומר לכם:

לא אוכל לבדי שאת אתכם אפשר שלא היה משה יכול לדונן אדם שהוציאן ממצרים וקרע להם את הים והוריד להם את המן והגיז להם את השליו והעלה להם את הבאר ועשה להם כמה נסים ונפלאות לא היה יכול לדונן אלא אמר להם ה' אלהיכם הר' את' ריבה אתכם על גבי דייניכם וכן שלמה אומר (מלכי' א' ג' ט') ונתתה לעבדך לב שומע כי מי יוכל לשפוט את עמך אפשר שלא היה שלמה יכול לדונן אדם שנ' בו (שם ה' י') ותרב חכמת שלמה מחכמת בני קדם ויחכם מכל האדם לא היה יכול לדונן אלא אמר שלמה אני איני כשאר כל הדיינין מלך בשר ודם יושב על בימה דן להריגה דן לסקילה דן לצליבה אם חייב סלע יטול שתים שתים יטול שלוש אבל אני איני כן אלא אם חייבתי ממון נפשות אני נתבע בכך נפשות הוא תובע מידי והי"א (משלי כ"ב כ"ב) אל תגזול דל כי דל הוא:

כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש:
והנכם היום הרי אתם קיימים כיום מכאן אמרו שבע כתות של צדיקים בגן עדן זו למעלה מזו:
הראשונה אך צדיקים יודו לשמך (תהלי' ק"מ י"ד):
השניה אשרי יושבי ביתך (שם פ"ד ה'):
השלישית אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך (שם ס"ה ה'):
הרביעית ה' מי יגור באהליך (שם ט"ו א'):
החמישית מי ישכון (באהלי) [בהר] קדשיך (שם):
הששית מי יעלה בהר ה' (שם כ"ד ג'):
השביעית ומי יקום במקום קדשו (שם):
ככוכבי השמים לרב ר' שמעון בן מנסיא אומר שבע כתות של צדיקים עתידין להקביל פני השכינה לעתיד לבוא ויהיו פניהם דומות לחמה ללבנה לרקיע לברקים לכוכבים לשושנים למנורה שעומדת בבית המקדש:
לחמה מניין שנ' (שופטים ה' ל"א) ואי' כצאת השמש בג' ללבנה מנ' יפה כלבנה (שה"ש ו' י') לרקיע מנ' והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע (דניא' י"ב ג'):
לברקים מנ' מראיהם כלפידים כברקים ירוצצו (נחום ב' ה'):
לכוכבים מנ' ומצדיקי הרבים ככוכבים (דניא' שם):
לשושנים מנ' למנצח על שושנים (תהלים מ"ה א'):
למנורה מנ' ושנים זתים עליה (זכרי' ד' ג'):
ככוכבי השמים משה שהיה אוהב לישראל ביותר בירכן ככוכבי השמים:
בלעם שהיה שונא לעצמו בירכן כעפר מי מנה עפר יע' (במדבר כ"ג י') הושע בינוני בירכן כחול והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב' א'):

פסוק יא

ה' אלהי אבו' יוסף על' ככם אמרו ישראל למשה רבינו משה אי אפשינו שתברכינו אנו מובטחים על ברכות הרבה המקום אומר לאבינו אברהם כי ברך אברכך והר' אר' את זרעך ככו' השמים וכחול (בראשי' כ"ב י"ז) ואתה נתתה קצבה לברכתינו אמר להם אני בשר ודם אני יש לי קצבה ונתתי קצבה לברכותי ה' אלהיכם הרבה אתכם:
ה' אלהי [אבותיכם] יוסף [עליכם] ככם אלף פעמים אמרו לו המקום לא נתן קצבה לברכתינו אמר להן זו משלי ושלו שמורה לכם ויברך אתכם כאשר דבר לכם כדגי הים וכחול ימים וכוכבי השמים וכצמחי האדמה:

מושלו מלה"ד למלך שהיו לו נכסים הרבה והיה לו בן קטן והיה יוצא לו למדינת הים אמר המלך אם מניח אני את נכסי בפני בני עכשיו הוא עומד עליהן ומבזבזן אלא הריני ממנה עליהן אפטורפוס כשיגדיל הוא נותן לו כיון שגדל בנו של מלך הלך לו הבן אצל אותו אפטורפוס אמר לו תן לי כל מה שהניח אבא בידך נטל ונתן לו כדי פרנסתו התחיל הבן בוכה אמר הרי כל מה שהניח אבא בידך אמר לו משלי נתתי לך אבל מה שהניח אביך מונחין כמות שהן כך אמר משה ה' אלהי אבו' יוסף על' ככם אלף פעמים פעמי פעמים זו משלי ויברך אתכם כאשר דבר לכם:

ד"א **ה' אלהי אבו' יסף על'** וכי מה צורך ברכה כאן אלא לפי שקבלו את התוכחות ונתבישו זכו לברכה:

משל להי"ד למלך שהשיא את בתו וכתב לה כתובה מרובה והעיד עליה שלא תקלקל מעשיה לסוף קלקלה מעשיה והיה שושבינה מוכיחה ומשיבה ולא היתה חוזרת בה לסוף חזרה למוטב כיון שראה שושבינה שחזרה למוטב התחיל מוכיחה על מעשים שעשתה ושמעה ושתקה ונתביישה ולא השיבתו דבר כיון שראה אביה שנתוכחה בתו ונתבישה וקבלה התוכחת אמר לשושבינה כפול לה כתובתה כך כנסת ישראל לפי שאהבה הקב"ה כאהבת נעורים שנ' (הושע י"א א') כי נער ישראל ואהבהו קלקלו מעשיהם שנ' (במדבר כ"ה ג') ויצמד ישראל לבעל פעור עמד משה והוכיחן על כל מה שעשו ונתבישו ממנו ולא השיבו אותו דבר באותה שעה אמר הקב"ה למשה הואיל ושתקו וקבלו התוכחה ברכם ולא במאה אלא באלף לכך פתח משה ה' אלהי אבותיכם יסף על' ככם אלף פעמים:

פסוק יב

איכא אשא לבדי טרחכם מלמד שהיו טרחנין הא כיצד היה אחד מהן רואה עצמו ניצוח בדין ואומר יש לי עדים להביא לי ראייה להביא למחר אני בא ומוסיף עליכם דיינין לכך נאמר איכא אשא לבדי מה ת"ל טרחכם מלמד שהיו טרחנין:

ומשאכם מלמד שהיו אפיקורסין הא כיצד הקדים משה לצאת אמרו מה ראה בן עמרם לצאת שמא אינו שפוי בתוך ביתו:

איחר לצאת אמרו מה ראה בן עמרם שלא לצאת מה אתם סבורין שאכל ושתה וישן לו אלא יושב הוא ויועץ עליכם עצות רעות וחושב עליכם מחשבות רעות קל וחומר אם (היו) [היה] משל בית און שם שנ' (במדבר ט"ז א') ואון בן פלת בני ראובן הא מה ת"ל ומשאכם מלמד שהיו אפיקורסין:

וריבכם מלמד שהיו דיננין הא כיצד היה אחד מהן מוציא מנה בשביל שיטול סלע סלע בשביל שיטול דינר הא מה ת"ל וריבכם שהיו דיננין:

ד"א **טרחכם ומש'** ורי' הקדים משה לצאת אמרו ראו בן עמרם שהקדים לצאת ללקוט את הגס הגס:

איחר לצאת אמרו ראו בן עמרם שאכל ושתה וישן לו:

הילך באמצע אמרו ראו בן עמרם מהלך באמצע:

הילך לצדדין אמרו ראו בן עמרם מהלך לצדדין כדי שלא נעמוד מפניו מצוה קלה שבידינו הוא מבקש לעקור ממנו ואיזו זו עמידת זקן אמר להם עשיתי כך וכך ולא קיבלתם עליכם עשיתי כך וכך ולא קיבלתם עליכם הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם וכו':

פסוק יג

הבו לכם אין הבו אלא עצה כענין שנ' (שמואל ב' ט"ז כ') ויאמר אבשלום אל אחיתפל הבו לכם עצה מה נעשה:

אנשים וכי עלת על דעתינו נשים הא מה ת"ל אנשים בחתיכה ובפסיפס אנשים ותיקים וכשרים:

חכמים ונבונים זו שאל אריוס את ר' יוסי אמר לו איזה הוא חכם אמר לו כל המקיים תלמודו אמר לו והלא אינו אלא נבון אמר לו והלא כבר נאמר נבונים אמר לו מה בין חכם לנבון אמר לו חכם דומה לשלחני עשיר שאם הביאו לו לראות רואה ואם לאו מוציא משלו ורואה ונבון דומה לשלחני עני שאם הביאו לראות רואה ואם לאו יושב ותוהה:

וידעים לשבטיכם שיהיו ידועים לכם לפי שאתם מכירין אותן שהרי גדלתם ביניהם הרי שנתעטף בטליתו ובא וישב לפני ואיני יודע מאיזה שבט הוא אבל אתם מכירין אותו שהרי אתם גדלתם ביניהם לכך נאמר וידעים לשבטיכם שיהיו ידועים לכם:

רבן שמעון בן גמליאל אומר כל היושב בישיבה הבריות אומרים עליו מה ראה איש פלוני לישב מה ראה איש פלוני שלא לישב:

ר' שמעון בן אלעזר אומר אין לך כל ישיבה וישיבה שאין ממנה לגיהנם אבל ישיבה האחרונה כולה לגיהנם שנ' (תהלי' מ"ט י"א) כי יראה חכמים ימותו [וגו']:

ואשימם בראשיכם יכול אם מניתם אותם הרי הן ממונים ואם לאו אינן ממונים ת"ל ואשימם בראשיכם הא אם (מניתם) [אני ממנה] אותם הרי הן ממונין ואם לאו אינן ממונין:

ד"א **ואשי' ברא'** יכול אם גדרתם אותן הן גדורין ואם לאו אינן גדורין ת"ל ואשי' ברא':

ד"א **ואשי' ברא'** אם שמרתם דבריהם ראשיכם שמורין ואם לאו אין ראשיכם שמורין:
ד"א **ואשי' ברא'** מגיד שאשמם של ישראל תלוי בפרנסיהן כענין שנ' (יחזקא' ל"ג ז') ואתה בן אדם צפה נתתיך לבית ישראל באמרי לרשע מות תמות (שם ג' י"ח) ואתה כי הזהרת צדיק (ע"ש פ' כ"א):
ד"א **ואשי' ברא'** כל המעמיד דיין שאינו הגון גורם שממון לעולם שנ' ואשימם ברא' אם דיין הגון הוא ואשימם לשבח כענין שנ' (דב' י"ז ט"ו) שום תשים עליך מלך ואם לאו ואשימם לגנאי כענין שנ' (ויק' כ"ו ל"א) והשימותי את מקד' וכענין שנ' (דה"י ב' ל"ג כ"ג) כי הוא אמון הרבה אשמה:

פסוק יד

ותענו אותי ותאמרו טוב הדבר אמר להם היה לכם לומר לאו רבי' משה וממי נאה ללמוד תורה ממך או מתלמידך או מתלמיד תלמידך לא ממך שנצטערתה עליה כמו שנ' (שמות ל"ד כ"ח) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה ואשב בהר ארבעים יום (דב' ט' ט') אלא יודע אני מה יש תחת עקיבות רגליכם הייתם אומרים למחר הוא ממנה עלינו [דיינים] שמונים אלף חסר פרוטרוט אם לאו אני בני אם לא בני בן בני ואנו מוליכין להן (הוריות) [דורונות] והן נושאין לנו פנים בדין לכך ותענו אותי ותאמרו טוב הדבר אשר דברת לעשות כל מה שהייתי מתעצל בדברים הייתם אומרים לי יעשה הדבר מהרה:

פסוק טו

ואקח את ראשי שבטיכם משכתים בדברים בתחילה אמרתי להם דברי שבח אשריכם שנתמניתם על הציבור אשריכם למי אתם באים לשמש בשררה לבני אברהם יצחק ויעקב בני אדם שנקראו בנים אחים ורעים צאן מרעיתי בכל לשון של חיבה:
אנשים חכמים וידועים זו אחת משבע מדות שאמר יתרו למשה והלך ובקש ולא מצא אלא שלוש אנשי חיל חכמים וידעים:
(ואלו הן השבע מדות שצריך שיהיו כולן אפלו בבית דין של שלשה חכמה יראה וענוה ושנאת ממון ואהבת האמת ואהבת הבריות להן ובעלי שם טוב:
חכמה מנ' שנ' אנשים חכמים וידעים:
יראה שנ' (שמות י"ח כ"א) יראי אלהים:
וענוה ממשה רבי' מה משה רבי' עניו שנ' (במדבר י"ב ג') והאיש משה עניו מאד כך כל דיין צריך להיות עניו:

ושנאת ממון שנ' (שמות שם) שנאי בצע אפלו ממון שלהן אינן נבהלין עליו ולא רודפין לקבץ הממון:
ואהבת האמת שנ' [אנשי] אמת (שם) שיהיו רודפין אחרי הצדק מחמת עצמן ובורחין מכל מיני עול:
ואהבת הבריות להן שנ' וידעים לשבטיכם אלו שרוח הבריות נוחה מהן ובמה יהיו אהובין לבריות בזמן שהן בעלי עין טובה ונפש שפלה וחברתן טובה ומשאן ומתנן ודבורן בנחת עם הבריות:
ובעלי שם טוב שנ' אנשי חיל (שם) שהן גבורים במצות וכובשין יצרן עד שלא יהיה להן שם גנאי ויהיה פרקן נאה ובכלל אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד (גוזל) [גוזלו] כענין שנ' (שם ב' י"ז) ויקם משה ויושיען):
ואתן אתם ראשים עליכם שיהיו מכובדין עליכם ראשים במקרא ומשנה במקח וממכר בכניסה וביציאה נכנס ראשון ויוצא אחרון:
שרי אלפים אם יש שם אלף או תשע מאות ותשעים ותשעה אינו נתפש אלא שרי אלף:
שרי מאות אם יש שם מאה או תשעים ותשעה אינו נתפס אלא שרי מאות:
שרי חמשים אם יש שם חמשים או ארבעים ותשעה אינו נתפש אלא שרי חמשים:
שרי עשרות אם יש שם עשרה או תשעה אינו נתפש אלא שרי עשרות:
ושטרים לשב' אלו הלוים המכים ברצועה כענין שנ' (נחמי' ח' י"א) והלוים מחשים לכל העם לאמר הסו:

פסוק טז

ואצוה את שפ' אמר להם הוו מתונין בדין שלא תאמר הואיל ובא דין זה לפני פעם שתים ושלש כבר שניתיו ושלשתיו אלא היו מתונין בדין וכן אנשי כנסת הגדולה אמרו היו מתונין בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה:
בעת ההיא לאמר אמר להם לשעבר הייתם ברשות עצמכם עכשיו הרי אתם עבדים משועבדים לצבור:
מעשה בר' אלעזר חסמא ור' יוחנן בן נורי שהושיבן רבן גמליאל בישיבה ולא הרגישו בהן התלמידים לעתותי ערב באו וישב להם אצל התלמידים וכך היתה מדתו של רבן גמליאל כל זמן שהיה נכנס והיה אומר להם שאלו היו יודעין שאין שם קינתור וכל זמן שהיה נכנס ולא היה אומר להן שאלו היו יודעין שיש שם קינתור כיון שנכנס רבן גמליאל אמר להן אלעזר חסמא ויוחנן בן נורי עכשיו הודעתם את עצמכם שאין אתם

באים לשמש בשררה לצבור לשעבר הייתם ברשות עצמכם עכשיו הרי אתם עבדים משועבדים לצבור:

שמע בן אחיכם כך היתה מדתו של ר' ישמעאל אם באו שנים לדין לפניו אחד גוי ואחד ישראל אם באו לדון בדיני ישראל היה מזכה את ישראל ואם באו לדון בדיני אומות העולם היה מזכה את הגוי אמר מה איכפת לי שלא אמרה תורה אלא שמוע בין אחיכם: רבן שמעון בן גמליאל אומר לא היה צריך אלא אם באו לדון בדיני ישראל דנן בדיני ישראל בדיני אומות העולם דנן בדיני אומות העולם שלא אמרה תורה אלא ושפטתם צדק:

[**ושפטתם צדק**] לעולם הצדיק בצדקתו והתובע יביא ראייה משל זה עטוף בטליתו וזה אומר שלי היא זה יושב בתוך ביתו וזה אומר שלי הוא זה חורש בפרתו וזה אומר שלי הוא זה מחזיק בתוך שדהו וזה אומר שלי הוא ושפטתם צדק על כולן הוא אומר התובע יביא ראייה:

בין איש להוציא את הקטן מכאן אמרו אין דנין יתומים:

בין איש ובין אחיו אין לי אלא בין איש לאיש בין איש לאשה בין אשה לאיש בין אומה למשפחה בין משפחה לחברתה מנ' ת"ל בין איש ובין אחיו מכל מקום:

ובין גרו זה שהוא אוגר אחריו דברים אמר לו חרשת תלם בתוך שדי והוא אמר לא חרשתי המית שורך את שורי והוא אומר לא המית המית שורך את עבדי והוא אומר לא המית הא מה ת"ל ובין גרו זה שהוא אוגר אחריו דברים:

ד"א **ובין גרו** זה שכינו:

ובין גרו זה שושבינו:

ובין גרו זה תותבו:

פסוק יז

לא תכירו פנים במשפט זה הממונה להושיב דיינין שלא תאמר איש פלוני נאה אושיבנו דיין איש פלוני יודע בכל לשון אושיבנו דיין איש פלוני גבור אושיבנו דיין איש פלוני עשיר אושיבנו דיין איש פל' קרובי אושיבנו דיין איש פלוני אנליס מינס אושיבנו דיין נמצא מזכה את החייב ומחייב את הזכאי לא מפני שהוא רשע אלא מפני שאינו יודע לדון ומעלה אני עליך כאלו הכרתה פנים במשפט:

כקטן כגדל תשמעון הא כיצד באו שנים לפניך לדין אחד עני ואחד עשיר שלא תאמר עני הוא זה הואיל ואני ועשיר זה חייבין לפרנסו ואזכנו ונמצא מתפרנס בנקיות לכך נאמר כקטן כגדל תשמעון:

ד"א **כקטן** כג' תש':
באו שנים לפניך לדין אחד עני ואחד עשיר שלא תאמר היאך אני פוגם כבודו של עשיר זה בשביל שחייב לו דינר אזכנו ולכשיצא לחוץ אני אומר לו תן לו מה שאתה חייב לו לכך נאמר כקטן כג' תש':
[השמטה: ד"א **כקטן כגדול תשמעון** עד שלא שמעת את הדין אתה רשאי לבצוע משמעת את הדין אי אתה רשאי לבצוע]: **לא תגורו מפני איש** שלא תאמר מתירא אני מפלוני שמא יהרוג את בני או שמא ידליק את גדישי או שמא יקצץ את נטיעותי לכך נאמר לא תגורו מפני איש ומפני מה טעמו של דבר מגיד כי המשפט לאלהים הוא וכן יהושפט אומר לדיינין שהשיב בערי יהודה (דה"י ב' י"ט ו') ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה' ואומר (תהלי' פ"ב א') אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפט ואומר (ישעי' ל' י"ח) כי אלהי משפט ה':
ר' יהודה בן לקיש אומר שנים שבאו לפניך לדין אחד רך ואחד חזק עד שלא תשמע את דבריהם או משתשמע את דבריהם ואין אתה יודע להיכן הדין נוטה אתה רשאי לומר להן אין אני נזקק לכם שמא יתחייב חזק ונמצא (רך) רודפו אבל משתשמע את דבריהם ואתה יודע להיכן הדין נוטה אין אתה רשאי לומר להם אין אני נזקק לכם שנ' לא תגורו מפני איש:
והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ושמעתיו שלשה נביאים גדולים לא עמדו בישראל כמותן וכיון שנתגאו נתמכו ואלו הן משה ושמואל וישעיה:
משה על ידי שנתגאה ואמר והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלו ושמעתיו אמר לו הקב"ה משה אתה דן את הקשיות חייך למחר בנות צלפחד שואלות אותך דבר שאפלו תינוקות של בית רבן יודעין אותו ואין אתה יודע מה להשיב:
שמואל כשאמר לו שאול הגידה נא [לי] איזה בית הרואה (שמואל א' ט' י"ח) היה צריך לומר מה אתם מבקשין אני אומר לכם איכן הוא אלא נתגאה ואמר אנכי הרואה אמר לו הקב"ה אתה הרואה אף אני אראך שאין אתה רואה אימתי הראהו בשעה שאמר לו (שמואל א' ט"ז א') מלא קרנך שמן ולך ואשלחך אל יישי בית הלחמי כיון שבא אל יישי העביר לפניו אליאב וראה אותו בחור התחיל משבחו ואומר אך נגד ה' משיחו אמר לו הקב"ה לא כך אמרת אנכי הראה אל תביט אל מראהו ואל גבה קומתו כי מאסתיהו העביר לפני כולן והוא אומר לו לא בחר ה' באלה לבסוף ויאמר שמואל אל יישי התמו הנערים ויאמר עוד שאר הקטן וכי קטן היה והלא אלי הוא הקטן שנ' (דה"י א' ב' ט"ו) אצם הששי דוד השביעי ולמה נקרא קטן שהיה מאוס בעיני אביו מפני שכשהיה קטן

היה מתנבא ואומר עתיד אני להחריב את מקומות פלשתים ולהרוג מהן אדם גדול ושמו גלית ועתיד אני לבנות בית המקדש מה עשה בו אביו הניחו לרעות את הצאן אמר לו שמואל שלחה וקחנו:

וישלח ויביאהו והוא אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי התחיל שמואל מזלזל בו מיד קצף עליו הקב"ה ואמר לו קום משחהו כי זה הוא קום בגערה אמר לו קום מלפניו משיחי עומד ואתה יושב וכשמלך מהוא אומר (תהלי' קי"ח כ"ב) אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה:

הבונים זה שמואל וישי היתה לראש פנה היה ראש למלכים:

ישעיה הראה אותו הקב"ה כבודו התחיל אומר (ישעי' ו' א') ואראה את ה' יושב אמר לו הקב"ה מפני שאתה צדיק הראיתי אותך כבודי ואתה מתגאה חייך למחר אני עובר לפניך ואתה אומר (שם ס"ג א') מי זה בא מאדום:

לפיכך אם זכה אדם לחכמה אין ראוי להתגאות על ההדיוט ולא הגבור על החלש ולא העשיר על העני אמר הקב"ה עשיתי זה ללמד זה שנ' (משלי כ"ב ב') עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה' צריך החכם להחזיק טובה להדיוט שאלו בראתי את הכל חכמים מה היה יתרון לחכם על הכסיל לע' וכן הגבור והעשיר לכך נאמר (ירמי' ט' כ"ב) אל יתהלל חכם בחכמתו ואל ית' הג' בג' וכו':

פסוק יח

ואצוה אתכם בע' ה' **את כל** [ה]**אש'** **תע'** אלו עשרה דברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות ואלו הן:

דיני ממונות בשלשה ודיני נפשות בעשרים ושלשה:

דיני ממונות פותחין בין לזכות בין לחובה ודיני נפשות פותחין לזכות ואין פותחין לחובה:

דיני ממונות מטין על פי אחד בין לזכות בין לחובה דיני נפשות מטין על פי אחד לזכות ועל פי שנים לחובה:

דיני ממונות מחזירין בין לזכות בין לחובה דיני נפשות מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה:

דיני ממונות הכל מלמדין זכות וחובה דיני נפשות הכל מלמדין זכות ואין הכל מלמדין חובה:

דיני ממונות המלמד חובה מלמד זכות והמלמד זכות מלמד חובה דיני נפשות המלמד חובה מלמד זכות אבל המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד חובה:

דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה דיני נפשות דנין ביום וגומרין ביום:
דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה לפי כך אין דנין לא בערב שבת ולא בערב יום טוב:
דיני ממונות הטהרות והטמאות מתחילין מן הגדול דיני נפשות מתחילין מן הצד:
הכל כשרים לדון דיני ממונות ואין הכל כשרים לדון דיני נפשות אלא כהנים ולוים וישראלים המשיאין לכהונה:

פסוק יט

ונסע מחרב ונלך את כל המ' הג' אמר להן המקום עליכם הוא גדול ונורא בני אדם שראו נחשים כקורות ועקרבים כעשתות (שרופין) [סרוחים] ומושלכים לפניהם הוא אומר המד' הגדול והנורא:

פסוק כ

ואומר אליכם באתם עד הר האמורי אמר להן לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה אני אומר לכם:

פסוק כא

ראה נתן ה' אלהיך לפ' את הא' עלה רש אמר להן איני אומר לכם מאומד ומשמועה אלא עלה רש כל מה שאתם רואים בעיניכם הרי הוא שלכם:
מושלו מלה"ד למלך שמסר את בנו לפדגוגו והיה פודגוג מראה אותו ואומר לו בני כל הכרמים האלו שלך הן כל הזתים האלו שלך הן כיון שנתיגע ממראה אותו אמר איני יודע מה אומר לך אלא כל מה שאת רואה שלך הוא כך כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה משה אומר להן לישראל (דב' ח' ז') כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ חטה ושעורה כיון שהגיעו לתחומי ארץ ישראל אמר להן איני יודע מה להראותכם אלא כל מה שאתם רואים שלכם הוא אם תאמרו שלא הגיע הזמן אלא הגיע זמן עלה רש:

פסוק כב

ותקרבון אלי כלכם ר' ישמעאל אומר למה נאמר לפי שהוא אומר (ל"א כ"ח) הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם לשעבר הילדים מכבדין את הראשים והראשים מכבדין את הזקנים אבל כאן ותקרבון אלי כולכם בערבוביא הילדים דוחפין את הראשים והראשים את הזקנים:
נשלחה אנ' לפ' ר' שמעון בן יוחאי אומר עלובין בני אדם שכך בקשו להן מרגלים אמר להן המקום מה אם בשעה שהייתם בארץ ערבה ושוחה לא בקשתם לכם מרגלים עכשיו שאתם נכנסין לארץ מלאה כל טוב ארץ חטה ושעורה בקשתם לכם מרגלים:

ויחפרו לנו את הארץ ר' יודה ביר' אלעאי אומר אמרו לו העננים הללו תיירין היו לפנינו את הדרך שנ' (במדבר י' ל"ג) וארון ברית ה' נוסע לפ' דרך של' ימים לתור להם מנוחה ועכשיו שאינן נכנסין עמנו אנו צריכין מי שיתור לנו את הארץ:

ר' נחמיה אומר אמרו לו עכשו כנעניים מתיראים ומטמינין כלי חמדתן אלא עד שהן יושבין בשלוה צריכין אנו מי שיתור לנו את ארצם לידע היכן מטמינין כליהם:

וחכמים אומרים מדבר תורה באו עליו אמרו לו לא למדתנו רבינו ע"ז שביטלוה עובדיה מותרת אם נכנסין אנו סתם אין אנו יודעין איזו ע"ז (שביטלוה) שנעבדת ואיזו ע"ז שבטלה אלא צריכין אנו תיירין שיתורו לנו את הארץ לידע איזו נעבדת ותהי אסורה איזו בטילה ותהי מותרת:

ויש אומרים אמרו לו למדתנו רבינו (שמות כ"ג ל') מעט מעט אגרשנו מפניך הואיל וכך הוא הדבר צריכין אנו לידע אלו ערים יפות לכבשן תחלה:

וישיבו אתנו דבר באיזה לשון הן מדברין:

את הד' אש' נע' בה אין לך דרך שאין בה עקמות אין לך דרך שאין בה כמנות אין לך דרך [שאין בה] פרשות:

ואת הערים אשר נבא אליהן באי זה דרך אנו נכנסין לארץ ישראל:

פסוק כג

וייטב בעיני הדבר בעיני היה טוב ולא היה טוב בעיני המקום:

אם בעיניו (הוא) [היה] טוב למה נכתב עם דברי תוכחות משלו מלה"ד לאחד שאמר לחבירו מוכר אתה לי חמורך זה אמר לו הין בוא ואני מראך כמה נושא בהר כמה נושא בבקעה כיון שראה שאין מעכבו כלום אמר אוי לי דומה זה שאין מעכב עלי אלא בשביל לשאת את מעותיו לכך נאמר וייטב בע' הד':

ואקח מכם שנים עשר מן הברורים שבכם מן המסולתין שבכם:

איש אחד לש' מה אנו צריך והלא כבר נאמר ואקח מכם שנ' עש' אנ' מגיד שלא היה שבט לוי עמהם:

פסוק כד

ויפנו ויעלו ההרה מגיד שדרך המרגלים לעלות בהר וכן רחב אומר לשלוחי יהושע (יהושע ב' ט"ז) ההרה לכו פן יפגעו בכם הרודפים ונח' שמ' של' ימים מגיד ששרת עליה רוח הקדש שאלו לא שרת עליה רוח הקדש מאין היתה יודעת שעתידין לחזור לשלשת ימים אלא מלמד ששרת עליה רוח הקדש:

ויבאו עד נח' אש' מגיד שנקרא על שם סופו כיוצא אתה אומר (שמות ג' א') ויבא אל הר האלהים חרבה מגיד שנקרא על שם סופו:
וירגלו אתה מלמד שהילכו בה ארבעה אומנים שתי וערב:

פסוק כה

ויקחו בידם מפרי הארץ אמר ר' שמעון עלובין הן בני אדם שנטלו בידם כאדם שנוטל באיסר תאינים באיסר ענבים כך נטלו בידם:
ויורדו אלינו מגיד שארץ כנען גבוהה מכל הארצות כענין שנ' (במדבר י"ג ל') עלה נעלה וירש' אתה:
ויעלו ויתורו את הארץ (שם כ"א) ויעלו בנגב (שם כ"ב) ויעלו ממצרים (ברא' מ"ה כ"ה):
ויאמרו טובה הא' אש' ה' אלה' נתן לנו וכי לטובתה אמרו והלא לא אמרו אלא לדעתה מי אמר טובתה יהושע וכלב אע"פ כן ולא אביתם לעלות ותמרו את פי ה' אלה':

פסוק כז

ותרגנו באהליכם (שמעון בן טרפון אומר תרתם וגניתם באהלו של מקום) מלמד שהיו יושבין בתוך משכניהם ואומרים דברים כמתלהמים וכנרגנים שנ' (משלי כ"ו כ"ב) דברי נרגן כמתלהמים אבל סכין ירדה מן השמים ובקעה את כריסן שנ' והן ירדו חדרי בטן ר"א שהיו יושבין במשכניהן ומבכין כמתלהם נוטלין את בניהם ואומרים אוי לכם דווים אוי לכם סגופים למחר יהוא הורגין מכן יהוא שובין מכם יהוא צולבין מכם על הצלוב:
נוטלין את בנותיהם ואומרים להן אוי לכם דוויות אוי לכם סגופות למחר יהוא הורגין מכם יהוא שובין מכם יהוא מעמידין מכם בקלון:
בשנאת ה' אותנו אפשר המקום שונא את ישראל והלא כבר נאמר (מלאכי א' ב') אהבתי אתכם אמר ה' הלא הן ששונאין את המקום משל הדיוט אמר דבליבך על רחמך מא דבליביה עלך:
לתת אות' ביד האמ' להש' כענין שנ' (יהושע ז' ט') וישמעו הכנעני וכל יושבי הארץ ונסבו עלינו והכריתו את שמינו:

פסוק כח

אנה אנחנו עולים אחי' המ' אמ' לו רבי' משה אלו מבני אדם אחרים היינו שומעין דברים הללו לא היינו מאמינין אלא מבני אדם שבנינו בניהם ובנותינו בנותיהם:
עם גדול מלמד שהיו גבוהין בקומה:
ורם מלמד שהיו מרובין באכלוסין:

ערים גדולות ובצ' בשמ' רבן שמעון בן גמליאל אומר דברו כתובים לשון הבאי שנ' (דב' ט' א') שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן אבל מה שאמר הקב"ה לאברהם אבינו (ברא' כ"ו ד') והרביתי את זרעך ככו' השמ' ושמתי את זרעך כעפר הארץ (שם י"ג ט"ז) אינו דברי הבאי:

וגם בני ענק ראינו שם מלמד שראו שם ענקים על גבי ענקים כענין שנ' (תהלי' ע"ג ו') לכן ענקתמו גאוה יעטף שית חמס למו:

פסוק כט

ואומר אליכם אמר להם לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי קדוש אני אומר לכם:

לא תערצון ולא תראו מהם מפני מה פסוק ל

כי ה' אלה' ההלך לפ' הוא יל' לכם אמר להם מי שעשה לכם נסים במצ' ומי שעשה לכם כל הנסים האלה עתיד הוא לעשות לכם נסים בכניסתכם לארץ:

ככל אשר עשה אתכם במצ' לע' אם אין אתם מאמינין להבא תאמינו לשעבר:

פסוק לא

ובמד' אשר ראי' אש' נש' ה' אלה' אלו עננים שהיו מקיפין אותן אף מתחתיהן:

כאשר ישא איש את בנו כמו שנ' להלן (דב' ל"ב י"א) ישאהו על אברתו:

פסוק לג

ההלך לפ' בד' לתור לכם אלו עננים שהיו מקדימין לפניהם לכבוש להם את הדרכים:

באש לילה זה עמוד האש שהיה מאיר לפניהם בלילה כפניס הזה ושורף כל נחשים ועקרבין ומזיקין לפניהם:

ובענן יומם זה עמוד [הענן] (העמוד) שהיה מגין עליהם ביום שלא ישתרבו:

פסוק לד

וישמע ה' את קול דבריכם ויק' ויש' לאמר אם יר' איש באנ' האלה אין איש אלא משה מלמד שאף הוא נטל אפופסנו מאותו שעה וכן הוא אומר להן (דב' א' ל"ז) גם בי הת' ה' בגל' לאמר:

פסוק לח

יהושע בן נון הע' ל' כי הוא ינח' את יש' אם הוא מנחיל אותן הן נוחלין ואם לאו אינן נוחלין:

פסוק לט

וטפכם אשר אמרתם ובניכם אשר לא ידע' הי' טו"ר אין טוב ורע האמור כאן אלא מלחמה כדי שתדעו שהמקום הוא שעושה לכם מלחמה ושאין אתם צריכין להלחם כשאתם עושין רצונו של מקום:

המה יב' שמה זו ביאה ראשונה שהיתה בימי יהושע:

ולהם אתנ' זו ביאה שנייה בימי עזרא:

[השמטה: **והם יירושה** לימות המשיח].

פסוק מב

ויאמר ה' אלי אמר להם לא תעלו לפי שהוא אומר להלן ויאמר משה (במדבר י"ד מ"א) למה זה אתם עוברים את פי ה' אל תעלו שומע אני משה אמר להן מפי עצמו ת"ל כאן ויאמר ה' אלי אמר להם לא תעלו לימד שעל פי שכינה אמר להן נמצאת אומר דברים סתומין להלן ומפורשין כאן:

פסוק מו

ותשבו בקדש ימים רבים כמה הן ימים הללו שמונה עשרה שנה:

מדרש תנאים לדברים פרק ב

פרק ב

פסוק א

ונפן ונסע המדברה דרך ים סוף כא' דב' ה' אלי זה"ש להלן (דברי' א' מ') ואתם פנו וס' המ' דרך ים סוף:

פרק ג

פסוק כג

[**ואתחנן אל ה'**] זהש"ה (משלי י"ח כ"ג) תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות שני פרנסין טובים עמדו להן לישראל משה ודוד מלך ישראל משה אמר לפני הקב"ה רבונו של עולם עברה שעברתי תכתב אחרי שלא יהיו הבריות אומ' דומה שזייף משה בתורה או שאמר דבר שלא נצטוה מושלו מלה"ד למלך שגזר ואמר כל מי שאכל מפגי שביעית יהוא מחזירין אותו בקמפון הלכה אשה אחת בת טובים ליקטה ואכלה פגי שביעית והיו מחזירין אותה בקמפון אמ' לו אדוני המלך בבקשה ממך הודיע סורחני שלא יהו בני המדינה אומ' דומה שנמצא בה דברי ניאוף או שנמצא בה דבר כשפים הן רואין פגין

תלויין בצוארי ויודעין שבשבילן אני מתחזרת כך אמר משה לפני המקום עברה שעברתי תכתב אחרי אמר לו המקום הריני כותבה שלא היתה אלא על המים שנ' (במדבר כ"ז י"ד) כאשר מריתם פי במדבר צן:

ר' שמעון אומר מלה"ד למלך בשר ודם שהיה מהלך במדבר בקרובין (שלא) [שלו] הגיע למקום (יפה) [שיפה] נהפכה קרובין (שלא) [שלו] על בנו [נסמת עינו] נקטעה ידו נשברה רגלו כשהיה המלך מגיע לאותו מקום אומר כאן ניזוק בני כאן נסמית עינו כאן נקטעה ידו כאן נשברה רגלו אף כך הקב"ה מזכיר ואומר כאן הרגתי את מרים כאן הרגתי את אהרן כאן הרגתי את משה וה"א (תהלים קמ"א ו') נשמטו בידי סלע שפטיהם:

דוד אמר לפני המקום עברה שעברתי לא תכתב אחרי אמר לו [אי] איפשר שלא יהוא הבריות אומ' בשביל שאהבו מחל לו וה"א (שם נ"א ו') לך לבדך חטאתי מפני מה למען תצדק בדברך:

מושלו למה"ד לאחד שלוה מן המלך אלף כורים חטים בשנה היו הכל אומ' אפשר שזה יכול לעמוד באלף כורים חיטים בשנה אינו אלא משכנו לו המלך וכתב לו אפובי פעם אחת שיירו ולא שקל לו כלום נכנס המלך לתוך ביתו נטל בניו ובנותיו והעמידם על אבן המכר באותה שעה ידעו הכל שלא שייר בידו כלום כך כל פורעניות שהיו באות על דוד היו מכופלות שנ' (ש"ב יב ו') ואת הכבשה ישלם ארבעתיים:

ר' חנינא אומר (ארבעת) [ארבעתים שש] עשרה אף נתן הנביא בא והוכיחו על אותו מעשה שעשה דוד אמר (שם י"ג) חטאתי לה' מה נתן הנביא אומר לו (שם) גם ה' העביר חטאתך לא תמות:

ואומר לך לבדך חטאתי והרע בעינך עשיתי:

אלו שני פרנסים טובים עמדו להן לישראל והיו יכולין לתלות את העולם במעשיהן הטובים ולא בקשו מלפני הקב"ה שיתן להם אלא חנם והלא דברים קל וחמר ומה אלו שיכולין לתלות את העולם במעשיהם הטובים לא בקשו מלפני המקום שיתן להם אלא חנם מי שאינו אחד מאלף אלפי אלפים ומרבי רבבות מתלמידי תלמידיהון על אחת כמה וכמה שלא יבקש מלפני המקום שיתן לו אלא חנם לכך נאמר תחנונים ידבר רש זה דוד מלך ישראל ועשיר יענה עזות זה משה:

ד"א תחנונים ידבר רש זה בשר ודם שהוא רש מכל דבר שאין מלווין אותו בשעת פטירתו לא כסף ולא זהב אלא תשובה ומעשים טובים:

ועשיר יענה עזות זה הקב"ה שנ' (תהל' כ"ד א') לה' הארץ ומלואה ללמדך כשאדם נצרך לבקש מלפני הקב"ה צריך להתחנן ולהשתטח לפניו וכן מצינו במשה כשביקש להיכנס

לארץ לא ביקש מלפני הקב"ה אלא בתחנונים מנין ממה שקרינו בענין ואתחנן אל ה' והרי דברים קל וחמר ומה אם משה רבינו שלא היה לו עון אלא בשביל ישראל כשביקש לא ביקש אלא בתחנונים שאר כל אדם על אחת כמה וכמה:

ד"א תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות זה משה שמתחילה היו דבריו עזים שכן הוא אומר (שמות ה' כ"ג) ומאז באתי אל פרעה לד' בש' ואומ' (שם ד' י"ג) שלח נא ביד תשלח ואומ' (במדבר ט"ז כ"ט) אם כמות כל הא' ימותון אלה לא ה' שלחני בזמן שהיה אומר הדברים הללו נאמר עליו ועשיר יענה עזות וכשהגיע זמנו להפטר מן העולם נאמר עליו תחנונים ידבר רש שהתחיל מתחנן כרש הזה מנ' ממה שקרינו בענין ואתחנן אל ה':

ואתחנן אל ה' בעשרה לשונות נקראת תפלה נקראת זעקה שועה אנקה שנ' (שמות ב' כ"ג) ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שוע' וישׁ' אלהים את נאק' נקראת קרייה שנ' (תהלים י"ח ז') בצר לי אקרא ה' נקראת רנה ופגיעה שנ' (ירמיה ז' ט"ז) ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי:

נקראת ניפול שנ' (דב' ט' כ"ה) ואתנפל לפני ה':

נקראת תפלה ופילול שנ' (שם כ"ו) ואתפלל אל ה' נקראת תחנה שנ' ואתחנן אל ה':

ואע"פ שנאמ' תפלה בעשרה לשונות קרובה שבכולן תחנה שנ' (מלכים א' ח' נ"ט) ויהיו דברי אלה אשר התחננתי לפני ה' קרובי' אל ה' אלה' ושני צדיקים נתפללו בה דוד ומשה דוד שנ' (תה' נ"א ג' ע"ש) חנני ה' כחסדך משה שנ' ואתחנן אל ה' ומנ' למד משה מדרכיו של הקב"ה בשעה שעמד בנקרת הצור פתח לו הקב"ה בחינון שנ' (שמות ל"ג י"ט) וחנותי את אשר אחן:

נשא משה קל וחמר בעצמו ואמר אלמלי לא היה לשון חביב לפני הקב"ה לא פתח בו תחלה לכך פתח משה ואתחנן אל ה':

ולמה נקראת התפלה תחנה מפני שצריך לאמרה בלשון תחנונים וכך שנינו העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים:

ד"א **ואתחנן אל ה'** אמ' ר' מאיר כיון שידעו ישראל שאמר הקב"ה למשה הגיע זמנך ליפטר מן העולם נתקבצו אליו כל ישראל ואמ' לו רבינו משה כשהות בינינו היינו כולנו מתענגין ומשליכין יהבינו עליך עכשיו מי יעמד לנו אחריך ומי יגדור פרצותנו ועל מי אתה מניחנו השיבם ואמ' להם אל תבטחו בנדיבים (תה' קמ"ו ג') עד שאדם נותן בטחונו על בשר ודם ומבקש ממנו שיושיעו יושיע עצמו מן המיתה תחלה אל יהי לכם בטחון אלא במי שאמר והיה העולם ב"ה שהוא חי וקיים לנצח שנ' (ישעיה כ"ו ד') בטחו

בה' עדי עד ואומ' (תה' ס"ב ט') בטחו בו בכל עת עם בין שאתם חוטאין ובין שאתם זוכין שפכו לפניו לבבכם (שם) בתשובה מיד השיבו ישראל ואמרו אלהים מחסה לנו סלה (שם):

ד"א אמר משה לישראל עד עכשיו הייתי מתפלל עליכם ומבקש בעדכם רחמים מיכן ואילך כל אחד ואחד זכותו תעמוד לו והרי אני מבקש על עצמי לכך נאמר ואתחנן אל ה':

ד"א ואתחנן אל ה' אע"פ שאמר הקב"ה למשה (דב' ג' כ"ח) וצו את יהושע וחזו' ואמ' כי הוא יע' לא נתיאש מן הרחמים אלא עמד והתחיל ומבקש על עצמו מושלו מלה"ד לחולה שהוטל על המטה וישב וכתב דיאתיקי לבנו והעמיד להן אפטורפוס ואע"פ כן היה מבקש על עצמו שמא יתרפא מחליו לכך נאמר ואתחנן אל ה':

ד"א **ואתחנן אל ה'** מלמד שהסדיר משה חמש מאות וחמש עשרה תפלות מניין ואתחנן והיא מנין טלפי החיות שנ' (יחזקאל א' ז') ורגליהם רגל ישרה מנין ישרה חמש מאות וחמש עשרה כנגד מנין ואתחנן עד שעלת תפלתו למרום ונתקבל ואמר לו (דב' ג' כ"ז) עלה ראש הפסגה ושנים הן שעסקו בתפלה והועילו משה רבינו וחזקיהו ויש אומ' אף יונה שנ' (יונה ב' ב') ויתפלל יונה אל ה' אלהיו ואומר (שם ח') ותבוא אליך תפלתי:

בעת ההוא זו עת רצון כענין שנ' (תהלים ס"ט י"ד) ואני תפלתי לך ה' עת רצון מושלו מלה"ד לבני מדינה שהיו מבקשין מלפני המלך שיעשה את מדינתן קלוניא פעם אחת היו לו שני אויבים ונפלו לפניו אמרו הרי שעה שנבקש בה מלפני המלך שיעשה מדינתינו קלוניא כך משה היה מבקש מלפני המקום שיכנס לארץ כיון שנפלו סיחון ועוג לפניו אמר הרי שעה שאבקש בה מלפני המקום שאכנס לארץ לכך נאמר בעת ההיא:

לאמר זה אחד מן הדברים שאמר משה לפני המקום הודיעני אם אתה עושה לי אם אי אתה עושה עמי ואמר לו המקום אני עושה:

וידבר משה לפני ה' (שמות ו' י"ב) שאין ת"ל לאמר ומה ת"ל לאמר אמר לו הודיעני אם גואלן את אם לאו אף כאן מה ת"ל לאמר אמר לו הודיעני אם אכנס לארץ אם איני נכנס:

פסוק כד

ה' אלהים כל מקום שנ' ה' הרי זו מדת רחמים ה' ה' אל רחום וחנון (שמות ל"ד ו') אלהים כל מקום שנ' אלהים הרי זו מדת הדין עד האלהים יבא דבר שניהם אשר ירשיעון אלהים (שם כ"ב ח') אלהים לא תקלל (שם כ"ז) אלהים שופט צדיק (תה' ז' י"ב):

אמר משה בבקשה ממך תהא מדת רחמים כובשת למדת הדין לכך הקדים ה' אלהים:

ד"א **ה' אלהים** אמר לפניו רבונו של עולם עשה עמי במדת רחמים ואם בא אתה עלי במדת הדין יש לי דין שהרי הכתבת בתורתך על ידי (דברים כ"ד ט"ו) ביומו תתן שכרו

ואני נצטערתי ארבעים שנה במדבר עם ישראל ולא נתת לי שכרי ועכשו אתה אומר לי (ג' כ"ז) לא תעבור את הירדן הזה:

אתה החלות להראות אמר לפניו רבונו של עולם הואיל והתחלת להראני מקצתה הראיני כולה משל למלך שגזר על בנו שלא יכנס לפתח פלטורין שלו נכנס פתח ראשון שתקו לו שני ושתקו לו שלישי זעפו בו אמר לו דייך עד כאן כך בשעה שבא משה וכיבש [שני] עממים סיחון ועוג ונתנם לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשי אמר דומה שלא נגזרה גזירה אלא על תנאי ואין אנו מנודין אלא על תנאי לכך היה עומד ומבקש כל אותן תחנות ובקשות עד שאמר לו רב לך:

ד"א **אתה החלות** אתה התרתה לי נדרי בשעה שאמרת לי לך והוצא את ישראל ממצרים (שמות ג' י') אמרתי לפניך איני יכול שכבר נשבעתי ליתרו שאיני זז מאצלו שנ' (שם ב' כ"א) ויואל משה לשבת את הא' ואין הואלה אלא שבועה שנ' (ש"א י"ד כ"ד) ויואל שאול את העם רבונו של עולם כשם שהתרתה לי ואמרת (שמות ד' י"ט) לך שב מצרים אף עכשיו התר נדרך שאכנס לארץ ישראל אמר לו הקב"ה רב לך אתה היה לך רב שיתיר את נדרך:

ד"א **אתה החילות** אתה פתחת לי פתח שאעמוד ואתפלל לפניך על בניך בשעה שסרחו במעשה העגל שנ' (דב' ט' י"ד) הרף ממני ואש' וכי משה תפוס היה בקדש אלא כך אמר משה לפניו רבונו של עולם אתה פתחת לי פתח שאעמוד ואתפלל על בניך ועמדתי והתפללתי עליהם ושמעת תפלתי וסלחת לעונם והייתי סבור שאני עמהם בתפלה והם לא התפללו עלי והלא דברים קל וחמר אם תפלת יחיד על הרבים כך נשמעת תפלת הרבים על (ידי) היחיד על אחת כמה וכמה רבונו של עולם כשם שעברת על אותה הגזירה שנ' (שמות ל"ב י"ד) וינחם ה' על הרעה בבקשה ממך עבור על גזירה זו שגזרת עלי:

ד"א **אתה החלות** אמר משה רבון העולמים מפני שאמרתי להן (במדב' כ' י') שמעו נא המרים גזרת עלי שלא אכנס לארץ אתה החלות את שרית קרית להון כדין (שם י"ז כ"ה) למשמרת לבני מרי:

להראות את עבדך יש שקראו עצמן עבדים והמקום קרא אותם עבדים ויש שקראו עצמן עבדים והמקום לא קרא אותם עבדים ויש שלא קראו עצמן עבדים והמקום קרא אותן עבדים:

אברהם קרא עצמו עבד שנ' (ברא' י"ח ג') אל נא תעבור מעל עב' והמקום קרא אותו עבד שנ' ובר' והר' את זר' בע' אב' עבדי (שם כ"ו כ"ד):

יעקב קרא עצמו עבד שנ' (שם ל"ב י"א) קטנתי מכל החֲ' ומ' האֲ' אשֲ' עשֲ' את עבֲ' והמקום קראו עבד שנ' (ישעיה מ"א חֲ') ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחֲ':

משה קרא עצמו עבד שנ' להר' את עבד' והמקום קראו עבד שנ' (במדבר י"ב זֲ') לא כן עבדי משה:

דוד קרא עצמו עבד (תה' קט"ז טֲ"זֲ) אני עבד' בן אמ' והמקום קראו עבד ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזק' ל"ז כ"ה):

ישעיה קרא עצמו עבד שנ' (ישעיה מ"ט הֲ') ועתה אמר הֲ' יוצרי מבטן לעבד לו והמקום קראו עבד שנ' (שם כ' גֲ') ויאמר הֲ' כא' הלך עבדי ישעיהו:

שמואל קרא עצמו עבד שנ' (ש"א גֲ' יֲ') ויאמר שמואל דבר כי שומע עבדך והמקום לא קראו עבד:

שמשון קרא עצמו עבד שנ' (ע' שופטים ט"ו י"ח) אתה נתת ביד עבדך התשו' הגדולה הזאת והמקום לא קראו עבד:

שלמה קרא עצמו עבד שנ' (מ"א גֲ' טֲ') ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך והמקום לא קראו עבד אלא תלאו בדוד אביו שנ' (מ"ב י"ט ל"ד) וגנותי על העיר הזֲ' להושיעה למעני ולמען דוד עבדי:

איוב לא קרא עצמו עבד והמקום קרא אותו עבד שנ' (איוב אֲ' חֲ') ויאמר הֲ' אל השטן השמת לבך אל עבדי איוב:

יהושע לא קרא עצמו עבד והמקום קראו עבד שנ' (יהושע כ"ד כ"ט) ויהי אחרי הדברים האלה וימת יהושע בן נון עבד הֲ':

כלב לא קרא עצמו עבד והמקום קראו עבד שנ' (במ' י"ד כ"ד) ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת:

אליקים לא קרא עצמו עבד והמקום קראו עבד שנ' (ישעיה כ"ב כֲ') והיה ביום ההוא וקר' לעבדי לאליקים בן חלקיהו:

זרובבל לא קרא עצמו עבד והמקום קראו עבד שנ' (חגי בֲ' כ"גֲ) והיה ביום ההוא אקח זרובבל בן שאלתיאל עבדי:

דניאל לא קרא עצמו עבד והמקום קראו עבד שנ' (דניאל וֲ' כ"א) דניאל עבד אלהא חיא:

חנניה מישאל ועזריה לא קראו עצמן עבדים והמקום קראן עבדים שנ' (דניאל גֲ' כ"ו) שדרך מישך ועביד נגו עבדוהי די אלהא עלאה פוקו ואתו:

נביאים הראשונים לא קראו עצמן עבדים והמקום קראן עבדים שנ' (עמוס גֲ' זֲ') כי לא יעשה הֲ' אלֲ' דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים:

את גדלך זה בנין אב לכל גדולה שבתורה ואת ידך החזקה אלו עשר מכות שהביא המקום ב"ה על המצרים במצ' שנ' בהן (שמות ח' א') נטה את ידך:
ד"א **את גדלך** אמר לפניו רבונו של עולם אימתי אתה מתגדל בעולמך בשעה שאתה כובש על מדת הדין שנ' (מיכה ז' י"ח) מי אל כמוך נושא עון:
אשר מי אל בשמ' ובא' אמר לפניו רבוני אתה מדתך שלא כמדת בשר ודם בשר ודם אפדיקוס יושב על הפרכיה שלו מתירא הוא מפני סנקתדירוס שלו שלא יחזירנו את שאין לך סנקתדירוס מפני מה אין אתה מוחל לי:
מלך בשר ודם יושב על בימה שלו מתירא הוא מפני דיותכוס שלו שלא יחזירנו את שאין לך דיותיכוס מפני מה אין אתה מוחל לי:
אשר יעשה כמ' וכג' כמעשיך במצרים וכגבורותיך על הים:
ד"א **כמעש'** על הים **וכגבו'** על הירדן:

פסוק כה

אעברה נא אין נא אלא לשון בקשה:
וארא את הארץ אפשר שהיה משה מבקש מלפני המקום שיכנס לארץ והלא כבר נאמר כי לא תעבר את הירדן הזה מושלו מלה"ד למלך בשר ודם שהיו (לא) [לו] שני עבדים גזר על אחד מהם שלא לשתות יין שלשים יום אמר מה גזר עלי שלא לשתות יין שלשים יום איני טועמו אפלו שנה אחת ואפלו שתי שנים וכל כך למה בשביל לפוג דברי רבו חזר וגזר על השני שלא לשתות יין שלשים יום אמר אפשר שאני יכול לחיות בלא יין אפלו שעה אחת וכל כך למה בשביל לחבב דברי רבו כך היה משה מחבב דברי המקום ומבקש מלפניו שיכנס לארץ לכך נאמר אעברה נא וארא:
ומפני מה היה משה מתחרט ליכנס לארץ ישראל שמא לאכול מפירותיה היה צריך או לכסף וזהב היה צריך אלא כך אמר משה רבונו של עולם הרבה מצות נתת לישראל על ידי ואין עושין אותן אלא בארץ ישראל שנ' (עי' דב' ו' א; י"ב א') אלא החקים והמשפטים אשר צוה ה' לע' בא' אכנס עמהן ואעשה עמהן את המצות כדי שאטול שכר לעתיד לבוא אמר לו הקב"ה אל תצטער בדבר זה שאני כותב על ידי הנביאים שכל המצות שנתתי על ידך אפלו אחד מישראל עושה ומקיים אחת מן המצות יש לך עמו חלק לעתיד לבוא שנ' (ישעי' נ"ג י"ב) לכן אחלק לו ברבים:
וארא את הארץ הטובה ארץ ששיבחתי אותה לישראל ואמ' להן (דב' ח' ז') כי ה' אלה' מביאך אל ארץ טובה אמר לו הקב"ה הלא מן הים אתה צפית שאין אתה נכנס לתוכה שנ' (שמות ט"ו י"ז) תביאמו ותטעמו:

ההר הטוב זו ירושלים והלבנון זה בית המקדש:
הכל קראו אותו הר אברהם קרא אותו הר שנ' (בר' כ"ב י"ד) בהר ה' יראה:
משה קראו אותו הר שנ' ההר הטוב הזה:
דוד קרא אותו הר שנ' (תה' כ"ד ג') מי יעלה בהר ה':
ישעיה קרא אותו הר שנ' (ישעי' ב' ב') והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים:
גוים קראו אותו הר שנ' (שם ג') והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה':
ומנ' שאין לבנון אלא מקדש שנ' (ירמי' כ"ב ו') גלעד אתה לי ראש הלבנון [השמטה:
ואו' והלבנון באדיר יפול] ולמה נקרא שמו לבנון על שמלבין עונותיהן של ישראל כשלג שנ' (ישעי' א' י"ח) אם יהיו חט' כש' כש' ילבינו:

פסוק כו

ויתעבר ה' בי למע' ר' אליעזר אומר נתמלא עלי עברה ר' יהושע אומר כאשה זו שאין יכולה לשוח מפני עוברה:
ויתעבר ה' יכול מפני עבירות שהיו בידי ת"ל למענכם בשבילכם נעשה לי כך:
כיוצא בדבר אתה אומר (דב' א' ל"ז) גם בי הת' ה' יכול מפני עבירות שהיו בידי ת"ל בגללכם:
ולא שמע אלי ולא קבל תפלתי כשחטאתם אתם בקשתי עליכם רחמים ונעניתי אבל כשבקשתי על עצמי ולא שמע אלי:
ויאמר ה' אלי רב לך אמר משה לפני המקום רבונו של עולם וכי איזה מלך שיעכב על ידך אלא הואיל וגזרת עלי שלא אעבור מלך אעבור הדיוט שלא אעבור בארץ אעבור במחילה שלא אעבור חי אעבור מת יקברו עצמותי בארץ ישראל אמר לו המקום רב לך אל תוסף דבר אלי:
ד"א **רב לך** אמר לו הרבה ממה שבקשת נתון לך אלו היית נכנס לארץ ישראל היית נכנס לתוך בני אדם מתים ובני אדם מתים קוברין אותך ועכשו את נכנס לתוך מלאכי שרת ומלאכי שרת קוברין אותך שנ' (דב' ל"ד ה') וימת שם משה עבד ה' בא' מו' על פי ה':
ד"א **רב לך** אמר לו הרבה ממה שבקשת נתון לך אלו היית נכנס לארץ ישראל לא היית מספיק לראותה כל ימיך ועכשו הריני מראה אותך כלו באצבע שנ' (שם א' - ג') ויראהו ה' את כל הארץ ואת נפתלי ואת הנגב מלמד שאמר לו זה חלקו של יהודה וזה חלקו של בנימין וזו ארץ אפרים וזו ארץ מנשה:

ד"א **רב לך** אמר לו הרבה ממה שבקשת נתון לך אלו היית נכנס לארץ הייתה נקבר בקבר מעשה אדם ובארון מעשה אדם ועכשו את נקבר בקבר מעשה שמים ובארון מעשה שמים שנ' (שם ל"ג כ"א) וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון אין ספון אלא מצויר שנ' (ירמי' כ"ב י"ד) וספון בארז ומשוח בששר:

ד"א **רב לך** אמר לו המקום משה אדם נודר לאין הולך לא אצל רבו שיתיר לו נדרו ומה עליך לשמוע דברי רבך:

ד"א **רב לך** אמר לו משה דוגמא אתה עשוי לדיינין יאמרו מה משה שהוא חכם חכמים גדול גדולים לא נשא לו פנים על ידו שאמר (במד' כ' י') שמעו נא המרים נגזרה עליו גזרה שלא יכנס לארץ המענין את הדין והמעוותין את הדין על אחת כמה וכמה:

ד"א **רב לך** אמר לו משה הרבה לך בידי לעולם הבא שאני פורע לך אותו רב מה רב טובך כאדם שאומר לחברו הרבה לך בידי אל תביישני:

ד"א **רב לך** כאדם שאומר לחברו עיבר פלוני דרך על פלוני:

ד"א **רב לך** אמר לו הרבה נסים ונפלאות עשיתי על ידך עכשו ארכי של יהושע דוחקת לפני שבשעה שבראתי את עולמי בראתי אותו אורכיות אורכיות:

ד"א **רב לך** דייך שלא שלט בך יצר הרע ולא עוד אלא שאין אני מוסרך ביד מלאך המות אלא אני בעצמי מיטפל בך:

ד"א **רב לך** יש לך רב והרב שליט לעשות בתלמיד מה שהוא רוצה:

ד"א **רב לך** רב יש לך ומנו יהושע:

אל תוסף דבר אלי קשה הוא הדבור שלא יהוא הבריות אומרות הרב כמה קשה והתלמוד כמה סרבן [השמטה: באותה שעה אמר משה לפני המקום מה אני יוצא ריקם מתפלתי בדבר הזה אמר לו עלה ראש הפסגה]. מיכן היה ר' אליעזר בן יעקב אומר יפה תפלה אחת יתר ממאה מעשים טובים שבכל מעשים טובים של משה לא נאמר לו עלה ובתפלה נאמר לו עלה:

ר' אליעזר אומר אלו קדמו מעשיו של משה לתפלתו לא היה נענש:

ר' שמעון אומר אלו קדמו מעשיו של משה לתפלתו לא היה נענש אדם שהעיד עליו הקב"ה (במדבר י"ב ג') והאיש משה עניו מאד להקפיד כנגד ישראל:

ומפני מה המתין משה ארבעים שנה ואחר כך התחיל להתחנן שיכנס לארץ מפני כשאמר שמעו נא המ' (במדבר כ' י') ואמר לו הקב"ה לכן לא תביא את הקהל הזה (שם י"ב) אמר משה זו שעת שבועה היא איני מתחנן בה שאין לכן אלא שבועה בענין

שנ' (ש"א ג' י"ד) ולכן נשבעתי לבית עלי אמר לו הקב"ה בשביל שהמתנת ארבעים שנה עלה ראש הפסגה מיכן אמרו חכמים אל תשאל לחבירך בשעת נדרו:

פסוק כז

עלה ראש הפסגה אמר לו הקב"ה העליתיך יתר ממלאכי השרת שמלאכי השרת לא נתתי להם רשות אלא להיות עומדין לפני ולא נתתי להם רשות ישיבה שנ' (ישעי' ו' ב') שרפים עומדים ממ' ובך כתיב (דב' ט' ט') ואשב בהר ארבעים יום:

ושא עיניך ימה וצפנה ותימנה ונגבה מכאן אמרו העומדין בחוצה לארץ הופכין פניהם כנגד ארץ ישראל ומתפללין שנ' (מ"א ח' מ"ח) והתפללו (אל ה') [אליך] דרך ארצם:

העומדין בארץ ישראל הופכין פניהם כנגד בית המקדש ומתפללים שנ' והתפללו אל הבית הזה (עיי"ש ל"ח ומ"ב):

העומדין בבית המקדש מכוונין את לבם כנגד בית קדש הקדשים ומתפללין שנ' (שם ל"ה) והתפללו אל המקום הזה נמצאו העומדין בצפון הופכין פניהם לדרום בדרום הופכין פניהם לצפון במזרח הופכין פניהם למערב במערב הופכין פניהם למזרח נמצאו כל ישראל מתפללין למקום אחד סומא ומי שאינו יכול לכוין את הרוחות יכוין את לבו כנגד אביו שבשמים שנ' (עיי"ש מ"ד) והתפללו אל ה' אלהיהם:

וראה בעיניך אמר לו הקב"ה אברהם אמרתי לו (בראש' י"ג י"ז) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה אבל אתה וראה בעיניך:

ר' חנינה בן יעקב אומר חביבה ראייתו של אברהם אבינו יתר מראייתו של משה שאברהם לא ליבטוהו ומשה ליבטוהו באברהם נאמר (בראש' י"ג י"ד) שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם ובמשה הוא אומר עלה ראש הפסגה ושא עיניך עלה והבט וראה:

ד"א **וראה בעיניך** מושלו מלה"ד למלך בשר ודם שגזר על בנו שלא יכנס לבית לינה שלו נכנס לפתח פלטרין שלו משכו ודבר עמו נכנס לפתח טרקלין שלו משכו ודבר עמו כיון שבא ליכנס לקיטון אמר לו מיכן ואלך את אסור כך אמר משה לפני המקום כל עצמי (אינו) [איני] משוך מארץ ישראל אלא מלוא הירדן הזה מלא חבל של חמשים אמה אמר לו וראה בעיניך:

כי לא תעבור את הירדן הזה כיון שבקש כל אותן בקשות ותחנות אמר רבון העולמים גזרת גזירה עלי שלא אכנס לה מלך שנ' (במדבר כ' י"ב) לכן לא תביא את הקהל הזה אכנס לה הדיוט אמר לו אין המלך נכנס כהדיוט אמר לפניו רבונו של עולם כלום נגזרה גזרה אלא שלא אכנס לה [לא] מלך ולא הדיוט אכנס לה במחילה של קסריון שתחת

פומיוס אמר לו (דב' ל"ד ד') ושמה לא (תבא) [תעבר] אמר לפניו רבוני נגזרה גזרה שלא אכנס לה לא מלך ולא הדיוט ולא במחילה של קסריון שתחת פומיוס אם אמות יעברו עצמתי את הירדן אמר לו כי לא תעבור את הירדן הזה [ר"ש בן יוחי אומר אינו צריך והלא כבר נאמר (דב' ד' כ"ב) כי אנכי מת בארץ הזאת ואינני עובר את הירדן] וכי מת יכול לעבור אלא כך אמר לו אף עצמותיך לא יעברו את הירדן:

פסוק כח

וצו את יהושע אין צואה בכל מקום אלא זירוז שנ' (דב' ל"א ז') ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ חזק בתורה ואמץ במעשים טובים:

כי הוא יעבור לפני העם הזה אם עובר לפניהן הן עוברין ואם לאו אינן עוברין:

והוא ינחיל אותם אם מנחילן נוחלין ואם לאו אינן נוחלין:

וכן את מוצא כשהלכו לעשות מלחמה בעי נפלו מהם כשלשים וששה צדיקים שנ' (יהושע ז' ה' - י' ע"ש) ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש ויקרע יהושע שמלותיו ויפל על פניו ארצה הוא (וכל זקני) [וזקני] ישראל עד הערב ויעלו עפר על ראשם ויאמר (אתה) [אהה] ה' אלהים למה העברת העביר את העם הזה:

כי ה' מה אומר אחרי אשר הפך ישראל ערף לפני אויביו:

וישמעו הכנעני וכל ישבי הארץ:

ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך לא כך אמרתי למשה רבך מתחלה אם עובר לפניהם עוברין

ואם לאו אינן עוברין אם מנחילם נוחלין ואם לאו אינן נוחלין שלחתם ולא הלכתה אחריהם:

פסוק כט

ונשב בגיא אמר להם מי גרם לנו שנשב בגיא מעשים רעים שעשינו בפעור:

ד"א אמר משה לישראל ראו כמה ביניכם לביני שאני כמה תפלות ובקשות וכמה תחנונים עשיתי ונגזרה עלי גזרה שלא ליכנס לארץ אבל אתם הכעשתם לפניו ארבעים שנה במדבר שנ' (תה' צ"ה י') ארבעים שנה אקוט בדור ולא עוד אלא שגדולים שבכם משתחוים לפעור וימינו פשוטה לקבל אתכם ועתה ישראל הרי אתם חדשים כבר מחול לכם לשעבר:

פרק ה

פסוק ז

לא יהיה לך אלהים אחרים למה נאמר לפי שנ' לא תעשה לך פסל אין לי אלא שלא יעשה העשוי כבר מנין שלא יקיים ת"ל לא יהיה לך:

אלהים אחרים למה קראן אלהים ר' יוסי אומר שלא ליתן פתחון פה לאמות העולם לומר שלא נקרא אלהים שאלו נקראו אלהים בשמו היה בהן צורך והרי נקראו בשמו ואין בהן צורך ואימתי נקראו בשמו בימי אנוש שנ' (בר' ד' כ"ו) אז הוחל לקרוא בשם ה':

ר' אליעזר אומר נקראו אלהים אחרים שהן עושין אחרים חדשים תחתיהן בכל יום כיצד היה לו אלוה של זהב נצרך לו עשאו של כסף נצרך לו עשאו של נחשת נצרך לו עשאו של ברזל וכן עופרת עד שיעשה של עץ שנ' (דב' ל"ב י"ז) חדשים מקרוב באו:

על פני למה נאמר שלא ליתן לישראל פתחון פה לומר שלא נצטוו על זאת אלא אותן שיצאו ממצרים לכך נאמר על פני ללמדך מה אני חי וקים לעולם ולעולמי עולמים אף אתה לא אתה ולא בנך ולא בן בנך לעולם ולעולמי עולמים, לא יהיה לך:

פסוק ח

לא תעשה לך פסל וכל תמונה הרי זו אזהרה לעושה ע"ז לעצמו בין שעשאה בידו בין שעשו אותה לו אחרים אע"פ שלא עבדה הרי זה לוקה משום לאו זה:

פסוק ט

לא תשתחוה להם ולא תעבדם לחייב [על] ההשתחוייה בפני עצמה ועל העבודה בפני עצמה מגיד שהן שני לאוין:

לא תשתחוה להם ואפלו שאין דרך עבודתה בכך ואחד המשתחוה ואחד הזובח ואחד המקטר ואחד המנסך הרי זה חייב סקילה שנ' (שמות כ"ב י"ט) זבח לאלהים יחרם עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל לא תשתחוה להם זביחה בכלל היתה ויצאת ללמד מה זביחה מיוחדת שכיוצא בה עובדין לשמים וחייבין עליה בין שהוא עובדו ובין שאינו עובדו אף כל שכיוצא בו עובדין לשם חייבין עליו בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו:

כי אנכי ה' אלהיך אל קנא מקנא אני על ידי כך:

אל קנא אני שליט בקנאה ואין הקנאה שולטה בי:

אני שליט בנומה ואין הנומה שולטה בי שנ' (תה' קכ"א ד') הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל:

אל קנא בקנאה אני נפרע מע"ז אבל בדברים אחרים אל רחום וחנון:

פוקד עון אבת על בנים כששמע משה כך נרתע לאחריו ונבהל עד שאמר לו בזמן שאינן מסורגין או אפלו הן מסורגין ת"ל לשנאי רשע בן רשע בן רשע:
ר' נתן אומר קוצץ בן קוצץ בן קוצץ:
כיון ששמע משה את הדבר הזה מיד וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו (שמות ל"ד ח')
אמר חס ושלום אין בישראל קוצץ בן קוצץ בן קוצץ:
ועושה חסד לאלפים יכול כשם שמדת פורענות לארבעה דורות כך מדה טובה לארבע דורות ת"ל ועושה חסד לאלפים או לאלפים שומע אני מיעוט אלפים שנים ת"ל (דב' ז' ט') לאהבי ולשומרי מצותי לאלף דור דורים לאין חקר ולאין מספר כענין שנ' (תה' ק"ג י"ז עי"ש) וחסדי ה' מעולם ועד עולם על יריאיו:
לאהבי זה אברהם וכיוצא בו:
ולשומרי מצותי אלו הנביאים והזקנים שבארץ ישראל שמוסרין נפשם על המצות מה לך יוצא ליהרג על שמלתי את בני מה לך יוצא ליצלב על שקראתי את התורה ועל שאכלתי את המצוה מה לך לוקה (מכף רגל ועד ראש) [מאה פרגול] על שנטלתי את הלולב וה"א (זכ' י"ג ו') אשר הכתי בית מאהבי המכות האלו גרמו לי לאהוב את אבי שבשמים:

פסוק יא

לא תשא אף שבועת שוא היתה בכלל או נפש כי תשבע לבטא בשפתים (ויק' ה' ד') והרי הכתוב מוציאה מכללה ומחמיר עליה ופוטרה מן הקרבן יכול כשם שפוטרה מן הקרבן כך תהא פטורה מן המכות ת"ל לא תשא מכלל קרבן יצאת מכלל מכות לא יצאת:
ד"א **לא תשא** למה נאמר לפי שהוא [אומר] (שם י"ט י"ב) ולא תשבעו בשמי לשקר אין לי אלא שלא ישבע שלא יקבל עליו להישבע מניין ת"ל לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא עד שלא קיבלת עליך להישבע הריני לך לאלהים משקיבלת עליך להישבע הריני לך לדיין וכן הוא אומר כי לא ינקה ה' אי אפשר לומר לא ינקה שכבר נאמר (שמות ל"ד י ז') נקה ואי אפשר לומר נקה שכבר נאמר לא ינקה הא כיצד מנקה הוא לשבים ואינו מנקה לשאינן שבים:

פסוק יב

זכור ושמור בדבור אחד נאמרו:
מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"ד) וביום השבת שני כבשים (במ' כ"ח ט') בדבור אחד נאמרו:
ערות אשת אחיך לא תגלה (ויק' י"ח ט"ז) יבמה יבא עליה (דב' כ"ה ה') בדבור אחד נאמרו:

לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך (דב' כ"ב י"א - י"ב) בדבור אחד נאמרו:
מה שאי אפשר לבשר ודם לומר כן שנ' (תה' ס"ב י"ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמענו וכת' (יר' כ"ג כ"ט) הלא כה דברי כאש נאם ה':
ד"א **זכור ושמור** זכור בפה שתהא שונה בפיך שמור בלב:
ד"א **זכור** (על) [עד] שלא יכנס להוסיף עליו מן החול בתחלתו שמור משיכנס להוסיף עליו מן החול ביציאתו:
ד"א **זכור** זכריהו על היין וכן הוא אומר (הושע י"ד ח') זכרו כיין לבנון:
שמור שמריהו מלעשות בו מלאכה:
לקדשו מלמד שהשבתות נקראו קדשים:
במה אתה מקדשו במאכל מתוק לשבת וביין מבושם ובכלים נאים:
ד"א **קדשו** בעטיפה:
ד"א **לקדשו** בברכה מיכן אמרו קדשהו על היין בכניסתו אין לי אלא קדושה ללילה קדושה ליום מנין ת"ל(שמות ל"א י"ד) ושמרתם את השבת:
אין לי אלא לשבתות לימים טובים ולמועדים מנין ת"ל(ויק' כ"ג ל"ז) אלה מועדי ה' מקראי קדש:
כאשר צוך ה' אלהיך היכן צוך במרה:

פסוק יג

ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך וכי היאך אפשר לאדם לעשות כל מלאכה בששה ימים אלא אם אתה שובת כאלו כל מלאכתך עשויה:

פסוק יד

ויום השביעי שבת לה' אלהיך למה נאמר לומר לך מה הקב"ה הקדים מה שהיה עתיד לעשות בשבת ועשאו מערב שבת אף אתה הקדים מה שאתה עתיד לעשות בשבת ועשהו מערב שבת:
לא תעשה כל מלאכה גדולה היא השבת שאסר בה את המלאכה שהיא חביבה לפניו שהרי ברא את עולמו במאמר לא ביגיעה ולא בעמל וקרא את בריאת העולם מלאכה שנ' (בר' ב' ב') ויכל אלה' ביום השביעי מלאכתו כי בו שבת מכל מלאכתו:
חביבה היא המלאכה שהרי כל הבריות שברא הקב"ה בעולמו לא מסר להן מלאכה אלא לבני האדם בלבד:

וכן היה ר' מאיר אומר ראית מימיך ארי סבל צבי קייץ שועל כורם או אחד מן החיות עושה מלאכה הרי אינן עושין מלאכה והרי הן מתפרנסין בלא מלאכה ובני אדם אינן מתפרנסין אלא מן המלאכה לא מפני שהן קלים מן החיות אלא שהמלאכה חביבה:

חביבה היא המלאכה שהאדם הזה התקין לו הקב"ה כל צרכיו עד שלא נבראת חוה ואחר כך זיוגה לו:

חביבה היא המלאכה שכל הנביאים נתעסקו בה ביעקב אבינו הוא אומר (בר' ל' ל"א) אשובה ארעה צאנך אשמור במשה הוא אומר (שמות ג' א') ומשה היה רעה:

בדוד הוא אומר (תה' ע"ח ע') ויקחהו ממכלאות צאן בעמוס הוא אומר (עמ' ז' י"ד) כי בוקר אנכי ובולס שקמים:

ויקחני ה' מאחרי הצאן (שם ט"ו):

חביבה היא המלאכה שלא שרת רוח הקדש על אלישע בן שפט אלא מתוך המלאכה שנ' (מ"א י"ט י"ט) וילך וימצא את אלישע בן שפט והוא חורש ומה אליהו אומר לו לך שוב כי מה עשיתי לך (שם כ') שלא לבטלך גדולה היא המלאכה שכל המצות ומעשים טובים אינן אלא מלאכה חוץ מהגיון תורה ותפלה:

גדולה היא השבת שביטלה את המלאכה שיש בה כל המדות הטובות הללו:

אתה ובנך ובתך אלו הקטנים:

ועבדך ואמתך אלו עבד ואמה התושבים:

ושורך וחמורך ר' יוסי אומר משום ר' ישמעאל נאמר כאן שורך וחמורך ונאמר להלן לענין נזקים (ע' שמות כ"א ל"ג) שור וחמור מה שור וחמור האמור לענין נזקים עשה שאר בהמה וחיה ועוף כיוצא בשור וחמור אף שור וחמור האמורין כאן לענין שבת עשה שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור וחמור:

וכל בהמתך למה אני צריך אם ללמדך שלא יעשה בה מלאכה הלא כבר נאמר לא תעשה כל מלאכה ומה ת"ל וכל בהמתך שלא ישכיר אדם בהמתו לגוי יכול ירכין לה יתר ותאכל ויאחז לה עשבים ותאכל ת"ל אתה [יכול יחזור אחריה שלא תהיה תולשת ועוקרת ת"ל אתה] מה אתה מדעת עצמך מלאכת עצמך אף היא מדעת עצמה מלאכת עצמה:

וגרך אשר בשעריך זה גר צדק:

למען ינוח עבדך ואמתך כמך אלו עבד ואמה כנענים שמלו וטבלו:

פסוק טו

וזכרת כי עבד היית זכור מה עשיתי לך מה פירקתי ממך מה היטלתי עליך פירקתי ממך וימררו את חייהם היטלתי עליך זכור את יום השבת מלמד שנאמרה שבת אף זכר ליציאת מצרים:

ויוציאך ה' אלהיך משם ולהלן הוא אומר (ט"ו ט"ו) ויפדך יכול תהא חייב למצרים ת"ל ויוציאך יכול הוציאך ועונך עליה ת"ל ויפדך אמור מעתה הוציאך חנם ופדאך מעון:

על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת הא כל המקיים את השבת מעלין עליו כאלו עשה את השבת וכל המחלל את השבת אין לו מחילה לעולם וכאלו עבר על כל מצות שבתורה וכן הוא אומר (ישעיה נ"ו ב') שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע [השמטה: כל השומר את השבת כשומר ידו מעשות כל רע] וכל המחלל את השבת כעושה כל רע:

קשה היא חילול השבת שאין הכתוב מזהיר אלא על השבת שנ' (יר' י"ז כ"ז) ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת ולבלתי שאת משא ובא בשערי ירושלם ביום השבת והצתי אש בשעריה ואכלה ארמנות ירושלים ולא תכבה:

קשה היא חילול שבת שלא חרבה ירושלים עד שהעלימו עיניהם מן השבת שנ' (יחז' כ"ב כ"ו) ומשבתתי העלימו עיניהם:

קשה הוא חילול השבת שהוא אחד משלוש עבירות שמגלגלין בהן על עושיהן את כל העונות הראשון והאחרון ואלו הן המשעבד בר ישראל והבא על הגויה והמחלל את השבת המשעבד בר ישראל מנין שנ' (דהי"ב כ"ח י"ג) ויאמרו להם לא תביאו את השביה הנה כי לאשמת ה' אלינו אתם אומרים להוסיף על חטאתינו ועל אשמתינו:

והבא על הגויה מנין שנ' (עז' י' י') ויקם עזרא הכהן ויאמר אלהם אתם מעלתם ותושיבו נשים נכריות להוסיף על אשמת ישראל:

והמחלל את השבת מנין שנ' (נחמ' י"ג י"ח) ואתם מוסיפין חרון על ישראל לחלל את השבת:

וגדול הוא עונג השבת שכל המענג את השבת זוכה ויושב בישיבה של מעלה שנ' (ישע' נ"ח י"ד) אז תתענג על ה' ותפלתו נשמעת שנ' (איוב כ"ב כ"ו) כי אז על שדי תתענג ותשא אל אלוה פניך ונותנין לו משאלות לבו שנ' (ע' תה' ל"ו ד') והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך:

פסוק טז

כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך אם כבדתו למען יאריכון ימיך ואם לאו למען יקצרון ימיך שדברי תורה נדרשין מכלל הין לאו ומכלל לאו הין:

ולמען ייטב לך גדולים הן לוחות שניות יתר מן הראשונות שהשניות נאמר בהן טוב שנ' ולמען ייטב לך והראשונות לא נאמר בהן טוב:

על האדמה אשר ה' אלהיך נותן לך. כשאתם על האדמה יש אריכות ימים ויש טובה מצויה הא אינן מצויין לא בגולה ולא בתושבות:

פסוק יז

לא תרצח זו אזהרה להורג נפש אזהרה שמענו עונש מנין ת"ל (שמות כ"א י"ד) מעם מזבחי תקחנו למות:

לא תנאף זו אזהרה לנואף עם אשת איש ובעונש הוא אומר (ויק' כ' י') מות יומת הנואף והנואפת:

לא תגנוב בגונב נפשות הכתוב מדבר אתה אומר בגונב נפשות או אינו אלא בגונב ממון אמרת צא ולמד משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן דבר הלמד מעניינו במה הכת' מדבר בנפשות אף כאן בנפשות:

לא תענה ברעך עד שוא זו אזהרה לעדים זוממין עונש מניין ת"ל (דב' י"ט י"ט) ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו:

פסוק יח

לא תחמד אשת רעך או אפלו חמוד בדבר ת"ל (דב' ז' כ"ה) לא תחמד כסף וזהב ולקחת לך מה להלן עד שעושה מעשה אף כאן נמי עד שהוא עושה מעשה:

ומניין שהוא מוזהר על התאוה שהיא בלב כדי שלא יבא לידי חמוד ת"ל לא תתאוה בית רעך לחייב על התאוה בפני עצמה ועל החמוד בפני עצמה נמצאת אומר שהן שני לאוין:

פרק ו

פסוק ד

שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד למה נאמר לפי שנ' דבר אל בני ישראל דבר אל בני אברהם דבר אל בני יצחק אין כתיב כאן אלא דבר אל בני ישראל זכה אבינו יעקב שיאמר הדבור לבניו לפי שהיה אבינו יעקב מפחד כל ימיו ואומר אוי לי שמא תצא ממני פסולת כדרך שיצאת מאבותי אברהם יצא ממנו ישמעאל יצחק יצא ממנו עשו אבל אני לא תצא ממני פסולת כדרך שיצאת מאבותי כן הוא אומר (ב' כ"ח כ') וידר יעקב נדר לאמר וכי

עלת על לב שהיה יעקב אבינו אומר אם נתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש הוא לי לאלהים אם לאו אינו לי לאלהים ת"ל(שם כ"א) ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים מכל מקום מה ת"ל לי לאלהים אלא שייחל שמו עלי שלא תצא ממני פסולת מתחלה ועד סוף וה"א (שם ל"ה כ"ב) ויהי בשכן ישראל בא' ההי' וילך ראובן ויש' כיון ששמע יעקב כן נזדעזע אמר אוי לי שמא אירע פסולת בבני עד שנתבשר מפי הקב"ה שעשה ראובן תשובה שנ' ויהיו בני יעקב שנים עשר והלא בידוע ששנים עשר הן אלא שנתבשר מפי הקב"ה שעשה ראובן תשובה וללמדך שהיה ראובן מתענה כל ימיו שנ' (שם ל"ז כ"ה) וישבו לאכל לחם וכי עלת על לב שהיו אחיו יושבין ואוכלין לחם ואחיהם הגדול אינו עמהם אלא ללמדך שהיה ראובן מתענה כל ימיו עד שבא משה וקיבלו בתשובה שנ' (דב' ל"ג ו') יחי ראובן ואל ימות וכן אתה מוצא כשהיה יעקב נפטר מן העולם קרא להן לבניו והוכיחן כל אחד ואחד בפני עצמו שנ' (בר' מ"ט א') ויקרא יעקב אל בניו ראובן בכורי אתה:

שמעון ולוי אחים:

יהודה אתה יודוך אחיך מאחר שהוכיחן כל אחד ואחד בפני עצמו וחזר וקראן כולן כאחד אמר להם שמא יש ביניכם מחלוקת על מי שאמר והיה העולם אמרו לו שמע ישראל ה' אלה' ה' אחד כשם שאין בליבך מחלוקת כך אין בלבינו מחלוקת אלא ה' אלהינו ה' אחד ועליה הוא אומר (שם מ"ז ל"א) וישתחו ישראל על ראש המטה וכי יעקב משתחוה על ראש המטה אלא שהודה ושיבח שלא יצא ממנו פסולת ויש אומרין וישתחו ישראל על ראש המטה על שעשה ראובן תשובה:

ד"א שאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד:

אמר לו הקב"ה יעקב שהייתה מתאוה כל ימיך נתון לך שיהיו בניך משכימין ומעריבין וקורין קרית שמע:

ד"א **שמע ישראל** ר' יהודה אומר משום ר' אלעזר בן עזריה הקורא קרית שמע צריך שישמיע לאזנו שנ' שמע ישראל השמע לאזניך מה שאתה מוציא בפיך:

ר' מאיר אומר אינו צריך הרי הוא אומר אשר אנכי מצוך היום על לבבך אחר כוונת הלב הן הדברים:

ד"א **שמע ישראל** ר' שמעון בן יוחאי אומר הקורא קרית שמע צריך שיכוין את לבו שנ' שמע ישראל ולהלן הוא אומר (דב' כ"ז ט') הסכת ושמע ישראל מה להלן בהסכת אף כאן בהסכת:

ה' **אלהינו** למה נאמר והלא כבר נאמר ה' אחד ומה ת"ל ה' אלהינו עלינו החל שמו ביותר:
כיוצא בו (שמות ל"ד כ"ג) את פני האדון ה' אלהי ישראל מה אני צריך והלא כבר נאמר (שם כ"ג י"ז) (את) [אל] פני האדון ה' ומה ת"ל אלהי ישראל על ישראל היחל שמו ביותר:
כיוצא בו (ירמ' ל"ב י"ד) כה אמר ה' צב' אלהי ישראל מה אני צריך והלא כבר נאמר (שם כ"ז) הנה אני ה' אלהי כל בשר ומה ת"ל אלהי ישראל על ישראל היחל שמו ביותר:
כיוצא בו (תה' נ' ז') שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך אלהים אלהיך אנכי עליך הוחל שמי ביותר:
ד"א ה' אלהינו עלינו:
ה' **אחד** על באי העולם:
ה' **אלהינו** בעולם הזה:
ה' **אחד** בעולם הבא:
והי"א (זכ' י"ד ט') והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהי' ה' אחד ושמו אחד:

פסוק ה

ואהבת את ה' אלהיך עשה מאהבה הפרש בין העושה מאהבה להעושה מיראה שהעושה מאהבה שכרו כפול ומוכפל:
לפי שהוא אומר (דב' י' כ') את ה' אלהיך תירא יש לך אדם שהוא מתירא מחבירו כשהוא (מצריכו) [מטריחו] מניחו והולך לו אבל אתה עשה מאהבה שאין לך אהבה במקום יראה ויראה במקום אהבה אלא במדת המקום:
ד"א **ואהבת את ה' אלהיך** כת' ואהבת את ה' אלהיך וכת' (שם) את ה' אלהיך תירא עשה מאהבה עשה מיראה שאם באתה לשנוא דע שאתה אוהב ואין אוהב נעשה שונא:
עשה מיראה שאם באתה לבעוט דע שאתה ירא ואין ירא בועט:
ד"א **ואהבת את ה' אלהיך** אהבהו על הבריות כאברהם אביך שנ' (בר' י"ב ה') ואת הנפש אשר עשו בחרן והלא אם מתכנסין כל באי העולם לברות יתוש אחד ולהכניס בו נשמה אינן יכולין אלא מלמד שהיה אברהם מגיירן ומכניסן תחת כנפי השכינה:
ד"א **ואהבת את ה' אלהיך** שיהא שם שמים מתאהב על ידיך כיצד בזמן שאדם קורא ושונה ודבורו בנחת עם הבריות ומקחו ומתנו בשוק נאה ונושא ונותן באמונה מה הבריות אומרין עליו אשרי פלוני שלמד תורה אשרי אביו ואשרי רבו שלימדוהו תורה אוי להן לבני אדם שלא למדו תורה פלוני שלמד תורה ראיתם כמה יפין דרכיו וכמה

מתוקנין מעשיו עליו הכת' אומ' (ישׁ' מ"ט ג') ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר:

ובזמן שאדם קורא ושונה ואין דבורו בנחת עם הבריות ואין מקחו ומתנו בשוק נאה ואינו נושא ונותן באמונה מה הבריות אומרין עליו אוי לו לפלוני שלמד תורה אוי לו לאביו ולרבו שלימדוהו תורה אשריהן בני אדם שלא למדו תורה פלוני שלמד תורה ראיתם כמה מכוערין מעשיו וכמה מקולקלין דרכיו עליו הכת' אומ' (יח' ל"ו כ') באמר להם עם ה' אלה ומארצו יצאו:

בכל לבבך בשני יצריך ביצר טוב וביצר רע:

ד"א **בכל לבבך** שלא יהא ליבך חולק על המקום:

ובכל נפשך ואפלו הוא נוטל את נפשך וכן הוא אומר (תהל' מ"ד כ"ג) כי עליך הורגנו כל היום:

ר' שמעון בן מנסיא אומ' וכי היאך אפשר לו לאדם ליהרג כל היום אלא מעלה המקום על הצדיקים כאלו הן נהרגין בכל יום:

שמעון בן עזאי אומר בכל נפשך אהביהו עד מיצוי הנפש:

ר' אליעזר אומ' אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאודך ואם נאמר בכל מאדך למה נאמר בכל נפשך אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל נפשך ממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך:

ובכל מאדך בכל ממונך:

ד"א ובכל מאדך ר' עקיבה אומ' אם נאמר בכל נפשך קל וחומר בכל מאדך ומה ת"ל בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו בכל מאד ומאד בין במדת הטוב בין במדת פורענות וכן דוד אומר (תה' קט"ז י"ג) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא צרה ויגון אמ' ובשם ה' אקרא (שם ג - ד) וכן איוב אומ' (איו' א' כ"א) ה' נתן ה' לקח יהי שם ה' מבורך מבורך הוא על מדת הטוב קל וחומר על מדת פורענות מה אשתו אומרת לו (שם ב' ט') עודך מחזיק בתומתך ברך אלהים ומת מהוא אומר לה (שם י') כדבר אחת הנבלות תדברי:

אנשי מבול היו כעורין בטובה כשבאת עליהן הפורענות קבלוה על כרחן והלא דברים קל וחומר אם מי שכוער בטובה נאה בפורענות אנו שנאין בטובה לא נהא נאין בפורענות זה הוא שאמר לה כדבר אחת הנבלות תדברי ועוד שיהא אדם שמיח ביסורין יתר מן הטובה שאלו אדם בטובה כל ימיו אין נמחל לו מעון שבידו כלום ובמה נמחל לו ביסורין:

ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי הוא אומר (משׁ' ג' י"ב) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה מי גרם לבן שיתרצה לאב הוי אומר זה יסורין:
ר' מאיר אומ' הרי הוא אומ' ואהבת את ה' אלהיך בכל לב' אהביהו בכל לבבך כאברהם אביך כענין שנ' (יש' מ"א ח') זרע אברהם אהבי:
ובכל נפשך כיצחק שעקד עצמו על גבי המזבח כענין שנ' (בר' כ"ב י') וישלח אברהם את ידו ויקח את המ' לש' את בנו:
ובכל מאדך הוי מודה לו כיעקב כענין שנ' (שם ל"ב י"א) קטנתי מכל החסדים:

פסוק ו

והיו הדברים האלה רבי מאיר אומ' למה נאמ' לפי שנאמ' ואהבת את ה' אלהיך אינו יודע כאיצד אוהבים את המקום ת"ל והיו הדברים האלה על לב' תן דברים אלו על לבך שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם ומדבק בדרכיו:
והיו הדברים האלה והיו בהוייתן יהיו שלא יקרא למפרע:
דברים על לבבך שומע אני כל הפרשה כולה שהיא צריכה כוונת הלב ת"ל אלה עד כאן מצות כוונה מיכן ואילך מצות קריאה דברי ר' אליעזר אמר לו ר' עקיבה אינו צריך הרי הוא אומ' אש' אנכי מצ' הי' על לב' לימד על הפרשה כולה שהיא צריכה כוונת הלב:
אשר אנ' מצ' הי' שלא יהו בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין אדם סופנה אלא כדיוטגמא חדשה שהכל רצין לקרותה:
על לב' מיכן היה ר' יאשיה אומ' צריך אדם להשביע את יצרו וכן אתה מוצא בכל מקום שהצדיקים משביעין את יצרם באברהם הוא אומ' (בר' י"ד כ"ב) הרימותי ידי אל ה' אל עליון:
בבועז הוא אומ' (רות ג' י"ג) חי ה' שכבי עד הב':
בדוד הוא אומ' (שׁ"א כ"ו י') ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו באלישע הוא אומ' (מ"ב ה' ט"ז) חי ה' אם אקח וכשם שהצדיקים משביעין את יצרן שלא לעשות כך הרשעים משביעין את יצרן לעשות כמו שנ' בגחזי (שם כ') חי ה' כי אם רצתי אחריו ולקחתי ממנו מאומה:

פסוק ז

ושננתם שיהוא מחודדין בפיך שכשאדם שואלך דבר לומר לא תהא מגמגם בו אלא תהא אומרו מיד והי"א (משׁ' ז' ד') אמור לחכמה אחותי את ואומ' (שם ג') קשרם על אצבעותיך ואומ' (תה' מ"ה ו') חציך שנונים מה שכר לזה עמים תחתיך יפלו בלב אויבי המלך

ואומ' (שם קכ"ז ד') כחצים ביד גבור כן בני הנעורים מה נאמר בהן אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם:

ד"א ושננתם אלו בשנון ואין קדש לי והיה כי יביאך בשנון:

שהיה בדין אם ויאמר שאינו בקשירה הרי הוא בשינון קדש לי והיה כי יביאך שהן בקשירה אינו דין שיהוא בשינון ת"ל ושננתם אלו בשנון ואין קדש לי והיה כי יביאך בשנון:

ועדיין אני אומ' אם ויאמר שהקדימוהו מצות אחרות הרי הוא בשנון עשר הדברות שלא הקדימום מצות אחרות אינו דין שיהוא בשנון אמרת קל וחומר הוא אם קדש לי שהוא בקשירה אינו בשינון עשר הדברות שאינן בקשירה אינו דין שלא יהוא בשנון אמרת הרי ויאמר שאינו בקשירה והרי הוא בשנון והוא יוכיח לעשר הדברות אע"פ שאינן בקשירה שיהוא בשנון ת"ל ושננתם אלו בשנון ואין עשר הדברות בשנון:

ושננתם לבניך אלו תלמידיך וכן את מוצא בכל מקום שהתלמידים קרואים בנים שנ' (מ"ב ב' ג') ויצאו בני הנביאים אשר (בבית) [בית] אל אל אלישע וכי בני הנביאים היו והלא תלמידים היו אלא מיכן לתלמידים שהם קרואים בנים:

[השמטה: וכן הוא אומר ויאמרו בני הנביאים אשר ביריחו אל אלישע וכי בני הנביאים היו והלא תלמידים היא אלא מכאן לתלמידים שהן קרואים בנים] כיוצא בו (שם ז') וחמשים איש מבני הנביאים הלכו ויעמדו מנגד:

וכן את מוצא בחזקיה שלימד תורה לישראל וקראן בנים שנ' (מ"ב ב' י"ב) ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי ואומ' (שם י"ג י"ד) ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו:

ויאמר אבי אבי:

ודברת בם ולא בתפלה:

ודברת בם יש לך רשות לדבר בם ולא בדברים אחרים:

ודברת בם עשה אותם קבע:

ודברת בם עשם עיקר ואל תעשם טפלה שלא יהא משאך ומתנך אלא בהם שלא תערבם עם דברים אחרים כפלוני שמא תאמר למדת חכמה ישראל אלך אלמד חכמת האומות ת"ל (ויקרא י"ח ד') ללכת בהם ולא ליפטר מתוכן והי"א (מש' ה' י"ז) יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך ואומ' (שם ו' כ"ב) בהתהלכך תנחה אותך:

בהת' תג' אותך בעולם הזה:

בשכבך תשמר עליך זו שעת המיתה:

והקיצות היא תשיחך לעולם הבא:

בשכבך יכול אפילו שכבר ביום ת"ל ובקומיך אי ובקומיך יכול אפילו עמד בחצי הלילה ת"ל בשבתך בביתך ובל' בד' דרך ארץ דברה התורה:

מעשה בר' ישמעאל ורבי אלעזר בן עזריה שהיו מסובין במקום אחד היה ר' ישמעאל מוטה ור' אלעזר בן עזריה זקוף כיון שהגיע זמן קרית שמע הטה ר' אלעזר בן עזריה וזקף ר' ישמעאל אמר לו ר' אלעזר בן עזריה ישמעאל אחי משל לאחד שאמרו לו מפני מה זקנך מגודל אמר להן יהיה כנגד המשחיתים אף אתה כל זמן שזקפתי אתה הטיתה עכשיו שאני הטיתי אתה זקפת אמ' לו אתה עשית כדברי בית שמאי ואני עשיתי כדברי בית הלל:

ד"א שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות:

פסוק ח

וקשרתם אלו בקשירה ואין ויאמר בקשירה שהיה בדין אם קדש לי והיה כי יביאך שאינן בשנון הרי הן בקשירה ויאמר שהוא בשנון אינו דין שיהא בקשירה ת"ל וקשרתם אלו בקשירה ואין ויאמר בקשירה:

ועדיין אני אומר אם קדש לי והיה כי יביאך שקדמום מצות אחרות הרי הן בקשירה עשר דברות שלא קדמום מצות אחרות אינו דין שיהוא בקשירה אמרת קל וחומר הוא אם ויאמר שהוא בשנון אינו בקשירה עשר הדברות שאינן בשנון אינו דין שלא יהוא בקשירה אמרת הרי קדש לי והיה כי יביאך שאינן בשנון והרי הן בקשירה הן יוכיחו לעשרת הדברות שאע"פ שאינן בשנון שיהוא בקשירה ת"ל וקשרתם אלו בקשירה ואין עשר הדברות בקשירה:

וקשרתם לאות על ידך כרך אחד של ארבע טוטפת שהיה בדין הואיל ואמ' תורה תן תפלין ביד ותן תפלין בראש מה בראש ארבע טוטפת אף ביד ארבע טוטפת ת"ל וקשר' לאות על ידך כרך אחד של ארבע טוטפת או כשם שביד כרך אחד אף בראש כרך אחד ת"ל לטוטפת טוטפת טוטפת הרי ארבע טוטפות אמורות:

או יעשה ארבע כיסין של ארבע טוטפות ת"ל וקשרתם לאות על ידך וכיס אחד של ארבע טוטפות:

על ידך בגבוה של יד אתה אומ' בגבוה של יד או על ידך כמשמעו הדין נותן הואיל ואמרה תורה תן תפלין בראש ותן תפלין ביד מה בראש בגבוה שבראש אף ביד בגבוה שביד [ר"א אומר על ידך בגבוה של יד] אתה אומ' בגבוה של יד או על ידך כמשמעו ת"ל (שמות י"ג ט') (והיו) [והיה] לך לך לאות על ידך ולא לאחרים לאות:

ר' יצחק אומ' בגבוה שביד אתה אומ' בגבוה שביד (אתה) או על ידך כמשמעו ת"ל והיו הדב' האלה אשר אנכי מצ' הי' על לב' דבר שכנגד לבך איזה זה גבוה שביד:

על ידך זה שמאל אתה אומ' זה שמאל או אינו אלא ימין אמרת אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (יש' מ"ח י"ג) ואומ' ידה ליתד תשלחנה וימינה להל' עמלים (שופ' ה' כ"ו) הא אין ידך האמור בכל מקום אלא שמאל:

ר' נתן אומ' וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין:

ר' יוסי אומ' מצאנו שאף ימין קרויה יד שנ' (בר' מ"ח י"ז) וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו אם כן מה ת"ל על ידך להביא את הגדם שיהא נותן בימין:

וקשרתם לאות על ידך וה' לטו' בין עינ' כל זמן של יד ביד תן של ראש בראש מכאן אמ' כשנותן תפלין נותן של יד תחלה ואחר כך נותן של ראש וכשהוא חולץ חולץ של ראש ואחר כך חולץ של יד:

בין עיניך בגבוה שבראש אתה אומ' בגבוה שבראש או בין עיניך כמשמעו הדין נותן הואיל ואמ' תורה תן תפלין ביד ותן תפלין בראש מה ביד בגבוה שביד אף בראש בגבוה שבראש:

ר' יהודה אומ' הואיל ואמ' תורה תן תפלין ביד ותן תפלין בראש מה ביד מקום שראוי ליטמא בנגע אחד אף בראש מקום שראוי להטמא בנגע אחד:

פסוק ט

וכתבתם הכל בכתב ואפלו צואות:

ד"א **וכתבתם** שתהא כתיבה תמה מיכן אמ' כתב לאלפין עינין או לעינין אלפין לביתין כפין לכפין ביתין לגמין צדין לצדין גמין לדלתין רישין לרישין דלתין להיהין חיתין לחיתין היהין לווין יודין ליודין ווין לזינין נונין לנונין זינין לטיתין פיפין לפיפין (טיטין) [טיתין] לכפופין פשוטין לפשוטין כפופין לממין סמכין לסמכין ממין לסתומין פתוחין לפתוחין סתומין כתב לפרשה פתוחה סתומה לסתומה פתוחה או שכתב כשירה או שכתב את השירה כיוצא בה או שכתב שלא בדיו או שכתב את האזכרות בזהב הרי אלו יגנזו:

ד"א **וכתבתם** מיכן אמ' ספר תורה תפלין ומזוזות שכתבן מין ומוסר וגוי ועבד ואשה וקטן וכותי וישראל משומד פסולין שנ' וקש' וכתב' כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה:

ד"א **וכתבתם** שומע אני על גבי אבנים הרי אתה דן נאמר כאן כתיבה ונאמר להלן (דב' כ"ז ג') כתיבה מה כתיבה האמ' להלן על גבי אבנים אף כתיבה האמ' כאן על גבי אבנים:

(הולכה לך) [או כלך] לדרך הזו נאמרה כאן כתיבה ונאמרה להלן (במ' ה' כ"ג) כתיבה מה כתיבה האמ' להלן על הספר בדיו אף כתיבה האמ' כאן על הספר בדיו:
אתה דן כלשון הזה ואני אדין כלשון של בעל הבית חולק נאמר כאן כתיבה ונאמר להלן כתיבה מה כתיבה האמ' להלן על גבי אבנים אף כתיבה האמ' כאן על גבי אבנים אמרת הפרש אלמד דבר מדבר ואדין דבר מדבר אלמד דבר שהוא מנהג לדורות מדבר שהוא מנהג לדורות ולא אלמד דבר שהוא מנהג לדורות מדבר שאינו אלא לשעה נאמר כאן כתיבה ונאמר להלן כתיבה מה כתיבה האמ' להלן על הספר בדיו אף כתיבה האמ' כאן על הספר בדיו אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו (ירמ' ל"ו י"ח):
על מזוזות שומע אני מיעוט מזוזות שתים כשהוא אומ' בפרשה שנייה מזוזות שאין ת"ל הוי רבוי אחר רבוי ואין רבוי אחר רבוי אלא למעט מיעט הכתוב למזוזה אחת דברי ר' ישמעאל:
ר' עקיבה אומ' אינו צריך הרי הוא אומ' (שמות י"ב ז' ע"י"ש) על המשקוף ועל שתי המז' שאין ת"ל שתי ומה ת"ל שתי זה בנין אב כל מקום שנ' מזוזות הרי כאן אחת עד שיפרט לך הכת' שתים:
ביתך דרך ביאתך מימין אתה אומר מימין או אינו אלא משמאל ת"ל ביתך:
ובשעריך אחד שערי בתים ואחד שערי חצרות ואחד שערי מדינות ואחד שערי עיירות ורפת ולולין ומתבן ואוצרות יין ואוצרות שמן כולן חייבין במזוזה יכול אף אני ארבה בית שער אכסדרה ומרפסת ת"ל בית מה בית המיוחד לדירה יצאו אלו שאין מיוחדין לדירה יכול שאני מרבה את בית הכסא ובית הבורסקי ובית המרחץ ובית הטבילה ת"ל בית מה בית העשוי לכבוד אף כל העשוי לכבוד יצאו אלו שאינן עשויין לכבוד יכול שאני מרבה סוכת החג בחג והבית שבספינה והחנות ת"ל בית מה בית העשוי לדירת קבע אף כל העשוי לדירת קבע יצאו אלו שאינן עשויין לדירת קבע יכול שאני מרבה את הר הבית והלשכות והעזרות ת"ל בית מה בית שהוא חול אף כל שהוא חול יצאו אלו שהן קדש מיכן אמ' כל השערים שהיו במקדש לא היה להן מזוזה חוץ משער ניקנור ושלפנים ממנו ולשכת פלהדרין:
חביבין ישראל שסיבבן הכתוב במצות תפלין בראשיהן ותפלין בזרועותיהן ומזוזה בפתחיהן וארבע ציציות בטליותיהן ועליהן אמר דוד (תה' קי"ט קס"ד) שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך:

נכנס למרחץ ראה עצמו ערום אמר אוי לי שאני ערום מן המצות נסתכל במילה התחיל סודר עליה את השבח למנצח בנגינות על השמינית (תה' ו' א') מושלו מלה"ד למלך בשר ודם שאמר לאשתו הוי מתקשטת כל תכשיטין כדי שתהי רצויה לי כך אמר להן הקב"ה לישראל בני היו מצויינין במצות כדי שתהיו רצויין לי וה"א (שה"ש ו' ד') יפה את רעיתי כתרצה יפה את כשאת רצויה לי:

[השמטה: **והיה** אין והיה אלא מיד:

כי יביאך עשה מצוה שפיקדך שבשכרה תכנס לארץ:

אל הארץ אשר נשבע לאבותיך הכל בזכות אבותיך:

לתת לך לא תהא בעיניך כירושת אבות אלא כאלו עכשיו נתנה לך במתנה. ובתים מלאים כל טוב את מוצא בכל מקום שהצדיקים הולכים ברכה באת לרגלן שהרי אבותינו כשבאו לארץ באת ברכה לרגלן שנ' ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת:

ר' שמעון בר יוחאי אומר והלא בידוע שלא מלאת שעכשו באת לארץ. וברת חצובים אשר לא חצבת והלא בידוע שלא חצבת שעכשו באת לארץ. כרמים וזיתים אשר לא נטעת והלא בידוע שלא נטעת שעכשו באתה לארץ. מה ת"ל מלאת חצבת נטעת שזכותך היא גרמה. וכן אתה מוצא שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היו אנשי הארץ בונים בתים וחופרין בורות ונוטעין כרמים ושדות וכל עץ מאכל כדי שיבאו אבותינו לארץ וימצאו אותה מליאה ברכות:

או לפי שברכה זו עליהן יכול יהוא אוכלין ושבעין ת"ל ואכלת ושבעת את אוכל ושביע והן מונעין מעשיהן בניהן ובנותיהן כדי שיבאו אבותינו לארץ וימצאו אותה מלאה ברכה. וכן את מוצא כשהיו אבותינו במצרים מהוא או' (יא י) לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם כשהייתם שם היתה מתברכת בשבילכם, לא עכשו שאין ברכה עליה כדרך שהייתם שם. וכן את מוצא בארון האלהים שירד לבית עובד אדום הגתי ונתברך בשבילו שנ' (ש"ב ו יא) ויברך ה' את בית עובד אדום ואת כל ביתו והלא דברים קל וחומר ומה ארון שלא נעשה לא לשכר ולא להפסד אלא לשברי לוחות שבו נתברך בשבילו קל וחומר לצדיקים שבעבורם נברא העולם וכן הוא אומר (ברא' ל ל) ויברך ה' אותך לרגלי:

השמר לך פן תשכח את ה' שלא תכפה טובה כשתהיה בטובה:

והיה כי ישאלך בנך יכול אם שאלך את מגיד לו ואם לאו אין את מגיד לו ת"ל להלן (שמות יג ח) והגדת לבנך אע"פ שלא שאלך. לאמר מה העדות והחקים והמשפטים בבן חכם הכת' מדבר. ואמרת לבנך שלא תתבייש מלומר לו. עבדים היינו לפרעה במצרים לפי דעתו של בן אביו מלמדו שאם היה טפש או קטן אומר לו בני כולנו היינו עבדים

לפרעה במצרים כמו שפחה זו או כמו עבד זה שנ' עבדים היינו לפרעה במצרים ויתן ה' אותות ומופתים גדלים ורעים מה ת"ל ורעים מלמד שהיתה רפואתו שלזה מיתתו שלזה ומיתתו שלזה רפואתו שלזה כענין שנ' להלן ומצאוהו רעות רבות וצרות. ואותנו הוציא משם מכאן אמרו בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאלו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שלא את אבותינו בלבד גאל אלא אף אותנו שנ' ואותנו הוציא משם. ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה מגיד שלא ניתנו המצות אלא ליראה את ה' שנ' ליראה את ה' אלהינו. לטוב לנו כל הימים זה חיי העולם הבא שכולו טוב. לחיתנו כיום הזה חיי העולם הזה.]

פרק יא

פסוק י

כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה הרי זו נאמ' הפסה לישראל בשעה שיצאו ממצרים שהיו אומ' שמא לא נכנס לארץ יפה [כזו] לפי כך אמ' להן המקום כי הארץ אשר את' בא שמה לרש' לא כארץ מצ' מגיד שארץ כנען משובחת ממנה בשבח ארץ ישראל הכתוב מדבר:

וכן את מוצא בסנחריב כשבא לפתות את ישראל מה אמר עד באי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם (מ"ב י"ח ל"ב) אל ארץ יפה מארצכם אין כתיב כן אלא אל ארץ כארצכם והלא דברים קל וחומר אם מי שבא לומר שבחה של ארצו לא אמר גנאה של ארץ ישראל קל וחומר לשבחה של ארץ ישראל:

ר' שמעון בן יוחאי אומ' שוטה היה זה ולא היה יודע לפתות משל לאדם הולך לישא אשה מה אומר לה אביך מלך ואני מלך אביך עשיר ואני עשיר אביך מאכילך בשר ואני מאכילך בשר אביך משקך יין ישן ואני משקך יין ישן אין זה פתוי כאיזה צד אומר לה אביך הדיוט ואני מלך אביך עני ואני עשיר אביך מאכילך ירק וקטנית ואני מאכילך בשר ודגים אביך משקך יין חדש ואני משקך יין ישן אביך מוליכך ברגלך למרחץ ואני מוליכך בגלגטיקה והלא דברים קל וחומר מה אם מי שבא לומר שבחה של ארצו לא אמר גנאה של ארץ ישראל קל וחומר לשבחה של ארץ ישראל:

לא כארץ מצרים היא ארץ מצרים שותה מן הנמוך וארץ ישראל שותה מן הגבוה ארץ מצרים נמוך שותה גבוה אינו שותה ארץ ישראל גבוה ונמוך שותה ארץ מצרים נמוך שותה ואחר כך גבוה ארץ ישראל גבוה עם נמוך שותה כאחת ארץ מצ' גלוי שותה שאינו גלוי אינו שותה ארץ ישראל גלוי ושאינו גלוי שותה ארץ מצ' שותה ואחר כך נזרעת ארץ

ישראל שותה ונזרעת נזרעת ושותה שותה בכל יום ונז' בכל יום ארץ מצרים אם אתה עמל בה בפסיל ובקורדום ונותן שנת עינך עליה [מוטב] ואם לאו אין בידך כלום אבל ארץ ישראל אינו כן הן ישינין על מטותיהן והמקום מוריד להן גשמים משל למלך בשר ודם שהיה מהלך בדרך וראה בן טובים אחד ומסר לו עבד אחד לשמשו שוב ראה בן טובים אחר מועדן ומפונק מסר לו שני עבדים לשמשו שוב ראה בן טובים אחר מעודן ומפונק ועסוק בפעולה ומכירו ואת אבותיו אמר גזירה שאני עושה בידי ומאכילו כך כל הארצות נותנין להן שמשין לשמשן מצרים שותה מן נילוס בבל שותה מן הנהרות אבל ארץ ישראל אינה כן אלא הן ישינין על מטותיהן והמקום מוריד להן גשמ' ללמדך שלא כמדת בשר ודם מדת המקום מדת בשר ודם קונה לו עבדים שהן זנין ומפרנסין אותו אבל מי שאמר והיה העולם קונה לו עבדים שיהא מפרנס אותן:

וכבר היה ר' אליעזר ור' יהושע ור' צדוק מסובין בבית משתה שלבנו שלרבן גמליאל מזג רבן גמליאל את הכוס לר' אליעזר ולא רצה ליטלו נטלו ר' יהושע אמ' לו ר' אליעזר מה זה יהושע בדין הוא שאנו מסובין ורבן גמליאל ביר' עומד ומשמשינו אמ' לו ר' יהושע הנח לו וישמש אברהם גדול העולם שימש מלאכי שרת וכסבור שהן ערביים עובדי ע"ז שנ' (בר' י"ח ב') וישא עיניו וירא והנה של' אנ' והלא דברים קל וחומר ומה אברהם גדול העולם שמש ערביים גמליאל ביר' לא ישמשינו אמר להן ר' צדוק הנחתם כבוד המקום ואתם עסיקין בכבוד בשר ודם מה אם מי שאמ' והיה העולם משיב רוחות ומעלה עננים ומוריד גשמים ומגדל צמחים ועורך שלחן לכל אחד ואחד גמליאל ביר' לא ישמשינו:

אתה אומ' לכך בא הכתוב או לפי שארץ מצרים פסולת כל הארצות הקישה הכת' לארץ ישראל ת"ל (בד י"ג י') כגן ה' כארץ מצרים כגן ה' באילנות כארץ מצ' בזרעים או אינו מקישה אלא למגונה שבה ת"ל אשר ישבתם בה מקום שישבתם בו במיטב הארץ בארץ רעמסס (בר' מ"ז י"א) או אינו מקישה אלא לשעת גנאתה ת"ל אשר יצאתם משם כשהייתם שם היתה מתברכת בשבילכם ולא עכשו שאין ברכה עליה כדרך שהייתם אתם שם וכן אתה מוצא בכל מקום שהצדיקים הולכין ברכה באת לרגלן שהרי כשירד יעקב למצרים אצל פרעה באת ברכה לרגלו שנ' (שם י') ויברך יעקב את פרעה במה ברכו שנמנעו ממנו שני רעבון שנ' (בר' נ' כ"א) ועתה אל תיראו אנ' אכל' את' ואת טפ' מה כלכול האמור להלן (שמ' מ"ה י"א) בשני רעבון הכת' מדבר אף כלכול האמור כאן בשני רעבון הכת' מדבר:

אתה אומ' לכך בא הכת' [או אינו אלא] להקיש ביאתה שלזו לביאתה שלזו ארץ מצרים [לא] הייתם עליה מונין שנים שמטין ויובלין יכול אף בארץ כנען כן ת"ל לרשתה לרשתה

אתם באין (לא) להיות מונין עליה שנים שמטים ויובלות אלא הפריש בין ביאתה של זו לבי' שלזו ביאת ארץ מצ' רשות ביאת ארץ ישראל חובה ארץ מצרים בין שעושין רצונו של מקום ובין שאין עושין הרי לכם ארץ מצרים ארץ ישראל אינו כן אם אתם עושין רצונו של מקום הרי לכם ארץ כנען ואם לאו הרי אתם גולין מעליה וה"א (ויק' י"ח כ"ח) ולא תקיא הא' את' בט' אתה:

פסוק יא

והארץ אש' אתם עב' שמ' לרש' ארץ הר' וב' או בגנות ארץ ישראל הכת' מדבר שמזכיר בה הרים ת"ל ובקעות מה בקעות לשבח אף הרים לשבח ועוד שנתן טעם בהר וטעם בבקעה פירות הר קלים ושל בקעה שמינים:

ר' שמעון בן יוחאי אומ' כשהיא בקעה הרי היא עושה בית כור כשהיא בהר הרי היא עושה בית כור מן הצפון ובית כור מן הדרום ובית כור ממזרח ובית כור ממערב ובית כור מלמעלה ונמצא חמשה מוכפלות שנ' (יח' ה' ה' עי"ש) כה אמר ה' זאת ירושלם בתוך הגוים שמתיה וסביבותיה ארצות ובמקום אחר קורא אותה ארץ כיצד יתקיימו שני כתובים הללו שיש בה מיני ארצות הרבה בית האדמה ובית החולות בית העפר:

ד"א **ארץ הרים ובקעות** מגיד שלא שוו טעם פירות הר לטעם פירות בקעה ולא טעם פירות בקעה לטעם פירות הר ומנ' שלא שוו טעם פירות הר זה לטעם פירות הר אחר ולא טעם פירות בקעה זו לטעם פירות בקעה אחרת ת"ל ארץ הרים ובק' הרים הרים הרבה בקעות בקעות הרבה:

ר' שמעון בן יוחאי אומ' שנים עשר ארצות ניתנו כנגד שנים עשר שבטי ישראל ולא שוו טעם פירות שבטו של זה לטעם פירות שבטו של זה ואלו הן הארצות כי הארץ אשר אתה עב' שמה לרש':

והארץ אשר אתה עב' שמה לרש':

ארץ הר' ובק':

ארץ אשר ה' אלהיך דורש אתה:

כי ה' אלהיך מבי' אל ארץ טובה (ח' ז'):

ארץ נחלי מים (שם):

ארץ חטה וש' (שם ח'):

ארץ זית שמן וד' (שם):

ארץ אשר לא במ' (שם ט'):

ארץ אש' אב' ברזל (שם):

על הארץ הטובה אשר נתן לך (שם י׳):

ארץ זבת חלב וד׳:

הרי שתים עשרה ארצות ניתנו כנגד שנים עשר שבטי ישראל ולא שוו [טעם] פירות שבטו של זה לטעם פירות שבטו של זה ומנ׳ לכל שבט ושבט ת״ל ארץ הרים ובק׳ הרים הרים הרבה בקעת הרבה:

ר׳ יוסי בן המשולם אומ׳ מנ׳ אתה אומר כשם שהיו מטעמים בארץ כך ניתן בים ת״ל (בר׳ א׳ י׳) ולמקוה המים קרא ימים והלא ים אחד הוא שנ׳ (שם ט) יקוו המים מת׳ השמים אל מקום אחד ומה ת״ל ולמק׳ המים קרא ימים (מקיש) [מגיד] שלא שוה טעם דג השולה מעכו לטעם דג השולה מצידן ולעולה מאספמיא:

[או] לפי שעפרו שלהר קל ושלבקעה שמן יכול יהיו מים גודשין את העפר (ממקום) [למקום] בקעה ותהא בקעה מחוסרת מים ת״ל ארץ הר׳ ובק׳ הר לפי מה שהוא ובקעה לפי מה שהיא והי״א (זכ׳ י׳ א׳) שאלו מה׳ מטר בעת מלקוש:

או לפי שארץ ישראל מכופלת בהרים יהא גלוי שותה ושאין גלוי אינו שותה ת״ל למטר השמים תש׳ מים גלוי ושאינו גלוי שותה והי״א (איוב ל״ז י״א) אף ברי יטריח עב ואומ׳ (שם י״ב) והוא מסבות מתהפך בתחבולתו לפעלם שהיו עננים מקיפין אותה ומשקין אותה מכל רוח:

או לפי ששותה מי גשמים אבל אין שותה מי שלחין ת״ל למטר השמים תש׳ מ׳ כשהוא אומ׳ מים אף מי שילוחים ושלגים שותה והי״א (דב׳ ח׳ ז׳) כי ה׳ אלהיך מביי׳ אל ארץ טו׳:

או לפי ששותה מי שלחים אבל אין שותה מי שלגים ת״ל למט׳ הש׳ תש׳ מ׳ כשהוא אומ׳ מים אף מי שלגים שותה והי״א (יש׳ נ״ה י׳) כי כאשר ירד הגשם והשלג ואומ׳ (איו׳ ל״ז ו׳) כי לשלג יאמר הוה ארץ:

או לפי ששותה מי שלגים אבל אין שותה מי טללים ת״ל למטר השמ׳ תש׳ מ׳ כשהוא אומ׳ מים אף מי טללים שותה:

ד״א מה גשמים לברכה אף טלל׳ לברכה והי״א (בר׳ כ״ז כ״ח) ויתן לך האלה׳ מטל השמ׳ ואומ׳ (דב׳ ל״ב ב׳) יערף כמ׳ לק׳ תזל כטל אמ׳ ואומ׳ (הוש׳ י״ד ו׳) אהיה כטל לישׂ׳ ואומ׳ (מיכה ה׳ ו׳) והיה שארית יעקב כטל מאת ה׳:

פסוק יב

ארץ אשר ה׳ אלה׳ דרש אותה וכי אותה בלבד הוא דורש [והלא כל הארצות הוא דורש] שנ׳ (איו׳ ל״ח כ״ו) להמטיר על ארץ לא איש ואומ׳ (שם כ״ז) להשביע שואה ומשואה

ומה ת"ל ארץ אשר ה' אלה' דרש אותה כויכול שאינו דורש אלא אותה בשכר דרישה שדורשה דורש כל הארצות עמה:

כיוצא בו אתה אומ' (תה' קכ"א ד') הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל וכי ישראל בלבד הוא שומר והלא הוא שומר את הכל שנ' (איו' י"ב י') אשר בידו נפש כל חי מה ת"ל הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל כויכול שאינו שומר אלא ישראל בשכר ששומרן שומר את הכל עמהן:

כיוצא בו אתה אומר (מ"א ט' ג') והיו עיני ולבי שם כל הימים והלא כבר נאמר (זכ' ד' י') עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ ואומ' (מש' ט"ו ג') בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים ומה ת"ל והיו עיני ולבי שם כויכול שאין עיניו ולבו אלא שם:

כיוצא בו אתה אומר (תה' כ"ט ח') קול ה' יחיל מדבר יחיל ה' מדבר קדש מה ת"ל זה ביותר:

דורש אותה אותה ניתנה לדרישה להפריש ממנה חלה תרומה ומעשרות או אף שאר ארצות ניתנו לדרישה ת"ל אותה אותה ניתנה לדרישה ולא ניתנו שאר ארצות לדרישה:

ד"א דורש אותה מגיד שניתנה לישראל בשכר דרישה וה"א (דב' י"א י"ט) ולמדתם או' את בני' לד' בם ואומ' (שם כ"א) למען ירבו ימ' וימ' בנ' על האד' ואומ' (תה' ק"ה מ"ד - מ"ה עיי"ש) ויתן להם נחלת גויים בעבור ישמ' חקיו:

תמיד עיני ה' אלה' בה כת' אחד אומ' עיני ה' אלה' בה וכת' אחד אומ' (תה' ק"ד ל"ב) המביט לארץ ותרעד כיצד נתקיימו שני כתובים הללו כשהן עושין רצונו של מקום תמיד עיני ה' אלה' בה ואין נזוקין וכשאין עושין רצונו של מקום המביט לארץ ותרעד:

לענין טובה הוא אומ' תמיד עיני ה' אלה' בה ולענין רעה הוא אומ' המביט לארץ ותרעד:

לענין הטובה כיצד הרי שהיו ישראל רשעים [בראש השנה] וגזרו עליהן גשמים מועטים וחזרו בהן להוסיף עליהן אי אפשר שכבר נגזרה גזרה אלא הקב"ה מורידן בזמן ומשלח בהן את הברכה ומורידן על הארץ כשהיא צריכה להן והן יורדין על הצמחים ועל האילנות ועל הזרעים:

ולענין רעה כיצד הרי שהיו צדיקים בראש השנה ופסקו להן גשמים מרובים וחזרו בהן לפחות מהן אי אפשר אלא הקב"ה מורידן על הארץ בזמן שאין צריכה להן והן הולכין ליערים ולמדברות ולימים ולנהרות וה"א (איו' כ"ד י"ט) ציה גם חם יגזלו מימי שלג שאול חטאו מעשים רעים שעשיתם עמי בימות החמה שלא הפרשתם תרומ' ומעשרות הן מנעו מכם את הגשמים:

מראשית השנה ועד אחרית השנה מראשיתה נידונה מה יהיה בסופה מגיד הכת' שמראש השנה נגזרו עליה כמה גשמים כמה טללים כמה חמה תזרח עליה וכמה רוחות נושבות עליה:

ד"א מרשית השנה חסר אלף לומר לך כל שנה שהיא רשה בתחילתה סופה להיות עשירה בסופה:

ד"א מרשית השנה מראש השנה אני אברך אתכם במשא ובמתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנשואין ובכל מה שאתם שולחין בו את ידיכם אני אברך אתכם:

ד"א **מראשית הש' ועד אח' שנה** וכי יש פירות בשדה מתחלת השנה ועד סופה אלא הן ברשותי ליתן בהם ברכה בבית כשם שאני נותן בהם ברכה בשדה שנ' (דב' כ"ח ח') יצו ה' את הברכה באסמיך ואומ' (חגי ב' י"ט) העוד הזרע במגורה מנ' אף באוצר (דב' כ"ח ג') ברוך אתה בעיר וברוך את' בשדה:

מנ' אף בעיסה ברוך טנ' ומשארתך (שם ה):

ומנ' בכניסה וביציאה ברוך את' בב' וב' את' בצ' (שם ו') מנ' אף באכילה ובשבעון ת"ל (דב' י"א ט"ו) ואכלת ושבעת ומנ' אף כשירדו לתוך מעיך ת"ל (שמות כ"ג כ"ה) והסירתי מחלה מקר':

הן ברשותי ליתן בהן ברכה בבית כשם שאני נותן בהן ברכה בשדה לא כינה ורקבובית בפירות לא יין מחמיץ ולא שמן מבאיש:

או לפי שמדת טובה מרובה ממדת פורענות אין יכול להיות ברשותי ליתן בהן מארה בבית כשם שאני נותן בהן מאירה בשדה ת"ל (חגי א' ט') והבאתם הבית ונפחתי בו ואומ' (דב' כ"ח כ') ישלח ה' את המארה את המ' ואת המג':

מנ' אף באוצר ת"ל (שם ט"ז) ארור את' בע' וא' את' בש' מנ' אף בעיסה ת"ל (שם י"ז) ארור טנ' ומש' ומנ' בכניסה וביציאה ת"ל (שם י"ט) ארור את' בב' וא' את' בצ' מנ' אף באכילה ובשבעון ת"ל (ויק' כ"ו כ"ו) ואכלתם ולא תשבעו:

ומנ' אף כשירדו לתוך מעיך ת"ל (דב' כ"ח נ"ט) וחליים רעים ונאמנים הן ברשותי ליתן בהן מארה בבית כשם שאני נותן בהן מארה בשדה כינה ורקבובית בפירות ויין מחמיץ ושמן מבאיש:

ר' שמעון בן יוחאי אומ' מושלו מלה"ד למלך בשר ודם שהיו לו בנים ועבדים הרבה והי' ניזונין ומתפרנסין מתחת ידו ומפתחות של אוצר בידו כשהן עושין רצונו הוא פותח את האוצר והן אוכלין ושביעין וכשאין עושין רצונו (נוטל) [נועל] את האוצר והן מתים

ברעב כך ישראל כשאין עושין רצונו של מקום מהוא אומ' (דב' י"א י"ז) וחרה אף ה' בכם ועצ' את הש':
וכשהן עושין רצונו מהוא אומ' (שם כ"ח י"ב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים:
ר' שמעון בן יוחאי אומ' ככר ומקל ירדו כרוכים מן השמים אמ' להם אם עשיתם את התורה הרי ככר לאכול ואם לאו הרי מקל ללקות בו היכן הוא פירושו של דבר (יש' א' י"ט - כ') אם תאבו ושמ' טוב הארץ תא':
ואם תמ' ומ' חרב תא':
ר' אליעזר המודעי אומ' ספר וסיף ירדו כרוכים מן השמים אמר להן אם עשיתם מה שכת' בזה הרי אתם מוצלין מזה ואם לאו הרי אתם לוקין בו והיכן פירושו של דבר ויגרש את האדם וישׁ' מק' לגן עדן את הכר' [וגו'] (בר' ג' כ"ד):

פסוק יג

והיה אם שמוע תש' אל מצ' למה נאמר לפי שנ' (דב' ה' א') ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם שומע אני שלא נתחייבו בתלמוד עד שנתחייבו במעשה ת"ל והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום מגיד שמיד נתחייבו בתלמוד ואין לי אלא מצות עד שלא נכנסו לארץ כגון בכורות וקרבנות ומעשר בהמה מצות שנתחייבו משנכנסו לארץ כגון העומר והחלה ושתי הלחם ולחם הפנים מנ' ת"ל והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אין לי אלא שאר מצות עד שלא כבשו וישבו משכבשו וישבו כגון לקט שכחה ופיאה ומעשרות ותרומה שמטין ויובלות מנ' ת"ל אל מצותי להוסיף עליהם מצות אחרות לכך נאמר ולמ' או' ושמ' לע' מגיד שמעשה תלוי בתלמוד ואין תלמוד תלוי במעשה וכן מצינו שענש על התלמוד יתר מן המעשה שנ' (הושע ד' א') שמעו דבר ה' (בית) [בני] ישראל כי ריב לה' עם יושבי הארץ כי אין אמת אין דברי תורה נאמרין שנ' (משׁ' כ"ג כ"ג) אמת קנה ואל תמכור:
ואין חסד אין דברי חסד נאמרין שנ' (תה' קי"ט ס"ד) חסדך ה' מלאה הארץ:
ואין דעת אין דברי דעת נאמרין שנ' (הושע ד' ו') נדמו עמי מבלי הדעת ואומ' (יש' ה' כ"ד) כאכול קש לשון אש מפני מה כי מאסו את תורת ה' צב' ואומ' (יר' ט' י"א) מי האיש החכם ויבן את זאת ויאמ' ה' על עזבם את תורתי ואומ' (עמ' ב' ד') כה אמר ה' על שלשה פשעי יהודה ועל אר' לא אשי' מפני מה על מאסם את תורת ה' וחקיו לא שמרו:
וכבר היה ר' טרפון ור' עקיבה ור' יוסי הגלילי מסובין בבית תריס בלוד ונשאלה שאלה זו לפניהן מי גדול תלמוד או מעשה אמר ר' טרפון גדול מעשה ר' עקיבה אומר גדול תלמוד ענו כולם ואמ' גדול תלמוד שהתלמוד מביא לידי מעשה:

ר' יוסי הגלילי אומ' גדול תלמוד שקדם לחלה בארבעים שנה ולמעשרות בחמשים וארבע ולשמטים בששים ואחת וליובלות במאה ושלש וכשם שענש על התלמוד יתר מן המעשה כך נותן שכר על התלמוד יתר מן המעשה שנ' (דב' י"א י"ט) ולמ' או' את בני לד' בם מהוא אומ' (שם כ"א) למען ירבו ימ' וימי בנ' ואומ' (תה' ק"ה מ"ד) ויתן להם ארצות גוים למה בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו:

והיה אם שמ' תש' מכן אמ' רצה אדם לשמוע בשעתו משמיעין אותו לאחר זמן לשכח בשעתו משכחין אותו לאחר זמן שנ' (דב' ח' י"ט) אם שכח תשכח רצה אדם לשמוע בטובתו משמיעין אותו שלא בטובתו לשכח בטובתו משכחין אותו שלא בטובתו:

כיוצא בו (שמות כ"ב כ"ה) אם חבל תחבל אם חבלת חבילה אחת סוף שחובלין בך חבילות הרבה:

אשר אני מצ' את' הי' מנין אתה אומ' שאם שמע אדם דבר מפי קטן שבישראל יהי בעיניו כשומיע מפי חכם שנ' אש' אנ' מצ' את' הי' ולא כשומיע מפי חכם אלא כשומיע מפי חכמים שנ' (קהל' י"ב י"א) דברי חכמים כדרבונות מה דרבן הזה מכוין את הפרה לתלמה להביא חיים לעולם כך דברי תורה ודברי חכמים מכוונים דעתו של אדם לדעת המקום:

ולא כשומע מפי חכמים אלא כשומע מפי סנהדרין שנ' (שם) בעלי אספות ואין אספות אלא סנהדרין שנ' (במ' י"א ט"ז) אספה לי שב' איש ולא כשומע מפי סנהדרין אלא כשומע מפי משה שנ' (קהל' שם) כולם נתנו מרועה אחד ולא כשומע מפי משה אלא כשומע מפי הגבורה שנ' (שם) כולם נתנו מרועה אחד ואו' (תה' פ' ב') רעה ישראל האזינה נהג כצאן יוסף יושב הכרובים הופיעה:

ואומ' (דב' ו' ד') שמע ישראל ה' אלהי' ה' אחד:

הרי הוא אומ' (שה"ש ז' ה') עיניך ברכות בחשבון על שער בת רבים:

עיניך אלו זקנים המתמנין על הצבור וה"א (יש' כ"ט י') כי נסך עליכם ה' רוח תרדמה ויעצם את עיניכם:

ברכות מה הבריכה אין אדם יודע מה בתוכה כך אין אדם עומד על דברי חכמים:

בחשבון חשבונות שנגמרין בעצה ובחשבון היכן נגמרין בבית מדרשות על שער בת רבים וה"א (שה"ש ז' ה') אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק אם עשיתם את התורה קוו לאליהו שנ' בו (מ"א י"ט ט"ו) לך שוב לדרכך מדברה דמשק ואומ' (מלא' ג' כ"ב - כג) זכרו תורת משה עבדי:

הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא והשיב לב אבות על בנים:

לאהבה את ה' אלה' שמא תאמ' הריני למד תורה בשביל שאעשיר בשביל שאקרא רבי בשביל שאקבל שכר לעולם הבא ת"ל לאהבה כל שאתם עושין לא תהו עושין אלא מאהבה:

ולעבדו זה תלמוד אתה אומ' זה תלמוד או אינו אלא עבודה הרי הוא אומ' (בר' ב' ט"ו) ויקח ה' אלה' את האדם וינ' בגן עדן לעב' ולש' וכי יש עבודה לשעבר ויש שמירה לשעבר הא למדת לעבדה זה תלמוד ולשמ' אלו מצות וכשם שעבודת מזבח קרויה עבודה כך תלמוד קרוי עבודה:

ד"א ולעבדו זו תפלה אתה אומ' זו תפלה או אינו אלא עבודה ת"ל בכל לבבכם וב' נפ' וכי יש עבודה בלב הא מה ת"ל ולעבדו זו תפלה וכן דוד אומ' (תה' קמ"א ב') תכון תפלתי קטרת לפניך ואומ' (דני' ו' י"א) כדי ידע די רשים כתבא על לביתיה ואומ' (שם כ"א) וכמקרביה לגובא לדניאל בקל עציב זעיק ענה מלכא ואמר לדניאל דניאל עבד אלהא חיא אלהך די אנת פלח ליה בתדירא היכל לשיזבותך וכי יש פלחן בבבל הא מה ת"ל ולעבדו זו תפלה כשם שעבודת מזבח קרויה עבודה כך תפלה קרויה עבודה:

ד"א ולעבדו בכל לב' ר' אליעזר בן יעקב אומ' אומ' ולעבדו בכל לב' הרי זו אזהרה לכהנים שלא יהא ליבם חולק בשעת עבודה:

ד"א מה ת"ל **בכל לב'** וב' נפ' והלא כבר נאמ' (דב' ו' ה') בכל לבבך וב' נפ' להלן ליחיד וכאן לצבור להלן לתלמוד וכאן למעשה הואיל ושמעתה עשה:

פסוק יד

ונתתי מטר ארצכם אמ' הקב"ה אתם עשיתם מה שעליכם אף אני אעשה מה שעלי ונתתי מטר ארצכם:

ונתתי אני לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח:

מטר ארצ' ולא כמטר כל הארצות וה"א (איוב ה' י') הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות:

בעתו איזה הוא עתו מלילי שבת ללילי שבת כדרך שירדו בימי שלמינו המלכה וכל כך למה רבי אומ' כדי שלא ליתן פתחון פה לבאי העולם לומר הרי שכר כל המצות אלא אם בחקתי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם (ויק' כ"ו ד') והיה אם שמ' תש' אל מצ' ונתתי מטר אר' בע':

ומנ' שניתנה ברכה אחת לישראל שכל הברכות כלולות בה שנ' (קהל' ה' ט') אוהב כסף לא ישבע כסף כמלך הזה ששולט באוצרות של כסף וזהב ואינו משועבד אלא ליוצא

מן השדה שנ' (שם ח') מלך לשדה נעבד הא למדת שניתנה ברכה אחת לישראל שכל הברכות כלולין בה:

יורה ומלקוש יורה שיורד ומורה את הבריות להכניס פירותיהן ולהטיח גגותיהן ולעשות כל צרכיהן:

ד"א **יורה** שיורד ומרוה את הארץ ומשקה עד תהום וה"א (תה' ס"ה י"א) תלמיה רוה נחת גדודיה:

יורה במרחשון ומלקוש בניסן אתה אומ' יורה לברכה או יורה משיר פירות שוטף זרעים שוטף גורנות ת"ל מלקוש מה מלקוש לברכה אף יורה לברכה או מה מלקוש מפיל בתים ועוקר אילנות ומעלה סקין ת"ל יורה מה יורה לברכה אף מלקוש לברכה וה"א (יואל ב כג) ובני ציון גילו ושמחו בה' אלה' כי נתן לכם את המורה לצדקה:

ואספת דגנך ותירש' ויצ' דגנך מלא ותירשך מלא ויצהרך מלא אתה אומ' דגנך מלא ותירשך ויצהרך מלא או ואספת דג' ותי' ויצ' מפני מיעוט פירות ת"ל (ויק' כ"ו ה') והשיג לכם דיש את בציר מקיש דיש לבציר מה בציר משאתה מתחיל בו אי אתה יכול להניחו אף דיש משאתה מתחיל בו אי אתה יכול להניחו:

ד"א שיהא חורש בשעת בציר ובוצר בשעת חריש וכן איוב אומ' (איוב כ"ט י"ט) וטל ילין בקצירי:

ד"א ואספת דג' ות' ויצ' למה נאמ' לפי שנאמ' (יהוש' א' ח') לא ימוש ספר התו' הז' מפ' וה' בו יומם ול' שומיע אני דברים ככתבן ת"ל ואספת דג' ותי' ויצ' נהוג בהם מנהג דרך ארץ דברי ר' ישמעאל:

ר' שמעון בן יוחאי אומ' אם כן שאדם זורע בשעת זריעה וחורש בשעת חרישה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת שרב וזורה בשעת הרוח תורה מה תהא עליה אלא כל זמן שישראל עסיקין בתורה מלאכתן נעשית על ידי אחרים שנ' (יש' סא ה) ועמדו זרים ורעו צאנכם ובזמן שאין ישראל עסיקין בתורה מלאכתן נעשית ע"י עצמן שנ' ואספת דג' ותי' ויצ' ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן שנ' (דב' כ"ח מ"ח) ועבד את אויביו:

ד"א ואספת דג' ותי' ויצ' שתהא ארץ ישראל מלאה דגן תירוש ויצהר וכל הארצות דובאות למלאות אותה כסף וזהב כענין שנ' (בר' מז יד) וילקט יוסף את כל הכסף ואומ' (דב' לג כה) וכימיך דבאיך דיהוא כל הארצות דובאות כסף וזהב לארץ ישראל:

ד"א ואספת דג' ותי' ויצ'. דגנך כמשמעו:

ותיר' זה היין שנ' (ישע' סה ח) כי כאשר ימצא התירוש באשכול:

ויצהריך זה השמן שנ' (יואל ב כד) והשיקו היקבים תירוש ויצהר:

ד"א ואספת דג' ותי' ויצ' דגנך לך ותירשך לך ויצהרך לך לא כענין שנ' (שופ' ו ג) והיה אם זרע יש' ועלה מדין ועמלק ובני קדם עלו עליו אלא כענין שנ' (ישע' סב ח) נשבע ה' בימ' ובז' עזו אם אתן את דגנך עוד מא' לאי' ואומ' (שם ט) כי מאספיו יאכל':

פסוק טו

ונתתי עשב בש' לב' שלא תצטער למדברות אתה אומ' שלא תהא מצטער למדברות או ונתתי עשב בש' כשמועו ת"ל ואכלת ושבעת הא מה אני מקיים ונתתי עשב בש' לב' שלא תהא מצטער למדברות:

ר' יהודה בן אבא אומ' ונתתי עשב בש' לב' בין התחומין:

ר' שמעון בן יוחאי אומ' ונתתי עשב בש' לב' שתהא גוזז ומשליך לפני בהמתך כל ימות הגשמים ואת מונע ידך ממנה קודם לקציר שלשים יום והיא עושה ואינה פוחתת מדגנה:

ר' אומר ונתתי עשב בש' לב' זה פשתן וה"א (תה' קד יד) מצמיח חציר לבהמה ועשב לעבודת האדם:

ואכלת ושבעת סימן טוב לאדם כשתהא בהמתו אוכלת ושביעה וה"א (מש' יב י) יודע צדיק נפש בהמתו:

ד"א כשבהמתך אוכלת ושובעת עובדת אדמה בכוח שנ' (שם יד ד) ורב תבואות בכוח שור:

ד"א **ואכלת ושבעת** מן הולדות אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר (ירמ' לא יא) ובאו ורננו במ' ציון ונהרו אל טוב ה' על דגן ועל תי' ועל יצהר וכו':

פסוק טז

ואכלת ושבעת הש' לכ' פן יפ' לב' אמ' להן הזהרו שמא תמרדו במקום שאין אדם מורד במקום אלא מתוך שובע שנ' (דב' ח יב) פן תאכל ושב' ובק' וצא' ירביון מהוא אומ' ורם לבבך ושכ' את ה' אלהיך:

כיוצא בו אתה אומ' (שם לא כ) כי אביאנו אל האד' אשר נשב' לאב' ואכל ושבע וד' ופ' אל אלה' אח':

כיוצא בו אתה אומ' (שמות לב ו) וישב העם לאכול וש' מהוא אומ' (שם ח) עשו להם עגל מסכה וכן אתה מוצא באנשי דור המבול שלא מרדו במקום אלא מתוך שובע מה נאמר בהן (איו' כא ט) בתיהם שלום מפחד:

ישלחו כצאן עוליהם ואומ' (שם י"ג) יבלו בטוב ימיהם והיא גרמה להן ויאמר לאל סור ממנו (שם יד) מה שדי כי נעבדנו (שם טו) אמרו טיפה אחת של גשמים היא ואין אנו צריכין לה (בר' ב ו) ואד יעלה מן הארץ והשק' את כל פני האד' אמר להן המקום בטובה

שהיטבתי לכם בה אתם מתגאין לפני בה אפרע מכם ויהי הגשם על הארץ ארב' יום וארב' לילה (שם ז יב):

ר' יוסי בן דורמסקית אומ' הן נתנו את עינם העליונה על עינם התחתונה בשביל לעשות תאותן אף המקום פתח להן מעינות עליונים ותחתונים כדי לאבדן מן העולם שנ' (שם יא) ביום הזה נבק' כל מע' תה' רבה וארי השמ' נפ':

וכן אתה מוצא באנשי מגדל שלא מרדו אלא מתוך שבע שנ' (שם יא א) ויהי כל הארץ שפה אח':

ויהי בנסע' מק' וימ' בק' בא' שנ' וישבו שם ואין ישיבה האמורה כאן אלא אכילה ושתיה שנ' (שמות לב ו) וישב העם לאכל וש' והיא גרמה להן שיאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל ואומ' ויפץ ה' אותם משם:

וכן את מוצא באנשי סדום שלא מרדו אלא מתוך שבע מה נאמר בהן (איו' כח ה) ארץ ממנה יצא לחם:

מקום ספיר אבניה אמ' אנשי סדום מזון אצלינו וכסף וזהב אצלינו אבנים טובות ומרגליות יוצאות מארצנו נעמוד ונשכח תורת רגל מארצנו אמר להן המקום בטובה שהשפעתי לכם אתם מבקשין לשכח תורת הרגל מביניכם אני משכח אתכם מדירתכם מן העולם מה נאמ' בהן (שם ד) פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל ואומ' (שם יב ו) ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל:

היא גרמה להן עד אשר הביא אלוה בידו וה"א (יחז' טז מח) חי אני נאם ה' אלהים אם עשת סדום אחותך כחצי חטאתך הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם וכל כך יד עני ואביון לא החזיקה ואומ' ותגבהינה ותעשינה תועבה:

כיוצא בו הוא אומ' (בר' יג י) כי כלה משקה מהוא אומ' (שם יט לג) ותשקין את אביהן יין ומאין היה להן יין במערה אלא נזדמן להן לשעה כמעין דוגמא של עולם הבא וה"א (יואל ד יח) והיה ביום ההוא והטיפו ההרים עסיס אם כן נותן למכעיסין קל וחומר לעושי רצונו:

ר' מאיר אומ' חור כרפס ותכלת (אסת' א ו) וכי מה בא הכת' ללמדינו עשרו של אחשורוש אם כן נתן למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו:

וכבר היו רבן גמליאל ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבה נכנסין לרומי ושמעו קול המייה של מדינה מפטיוליס עד מאה ועשרים מיל התחילו הן בוכין ור' עקיבה מצחק אמ' לו (ר') עקיבה מפני מה אנו בוכין ואתה מצחק אמ' להן ואתם למה בכיתם אמ' לו ולא נבכה שהגוים עובדי ע"ז זובחין לאלהיהם ומשתחוין לעצביהם ויושבין בטח ושאנן

ושלוה ובית הדום רגלי אלהינו נעשה שריפת אש ומדור לחית השדה אמ' להן אף אני לכך צחקתי אם כן נתן למכעיסיו לעושי רצונו על אחת כמה וכמה:

שוב פעם אחת היו עולין לירושלים הגיעו לצופים קרעו בגדיהם הגיעו להר הבית וראו שועל יוצא מבית קדש הקדשים התחילו הן בוכין ור' עקיבה מצחק אמ' לו עקיבה לעולם את מתמיה שאנו בוכים ואתה מצחק אמר להם ואתם למה בכיתם אמרו בואו וראו מה אמ' עקיבה למה בכיתם לא נבכה המקום שכתוב בו (במ' א נא) והזר הקרב יומת הרי שועל יוצא מתוכו עלינו נתקיים הכתוב הזה (איכה ה יז) על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו אמר להם לכך צחקתי הרי הוא אומר (ישע' ח ב) ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו וכי מה ענין אוריה אצל זכריהו אוריה במקדש ראשון זכריה במקדש שני אלא תלה הכת' נבואתו של אוריה בנבואתו של זכריה מה אמר אוריה (מיכה ג יב, ע' ירמ' כו כ) ציון שדה תחרש וירושלים עיים תהיה והר הבית לבמות יער ועוד אמר זכריה (זכ' ח ד) עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה אמ' המקום הרי לי שני עדים הללו אם קיימין דברי אוריה סוף דברי זכריהו קיימין ואם בטילים דברי אוריה יבטלו דברי זכריה אני שמחתי שנתקיימו דברי אוריה לסוף דברי זכריה עתידין לבוא בלשון הזה אמ' לו עקיבה ניחמתנו תתנחם לרגל מבשר:

ואכלת ושבעת השמרו לכם פן יפתה לבבכם אמר להם הזהרו שמא יטעה אתכם יצר הרע ותפרשו מן התורה שכיון שאדם פורש מדברי התורה הולך ומידבק בע"ז שנ' (הושע ד יח) סר סבאם ואומר (שמות לב ח) סרו מהר מן הדרך אשר צויתים עשו להם מסכה ואומ' (ש"א כו יט) אם ה' הסיתך בי ירח מנחה ואם בני אדם ארורים הם כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים וכי תעלה על דעתך שדוד מלך ישראל עובד ע"ז היה אלא כיון שפסק מדברי תורה הולך ומידבק בע"ז:

וסרתם מן דרך חיים לדרך מות:

ועבדתם אלהים אחרים וכי אלהים הוא והלא כבר נאמר (ישע' לז יט) ונתון את אלהיהם באש כי לא אלהים המה ולמה נקרא שמם אלהים אחרים שהן מאחרין את הטובה מלבוא לעולם:

ד"א אחרים שאחרים הן לעובדיהן וכן הוא אומ' (ישע' מ"ו ז' ע"י"ש) גם כי יזעק אליו ולא ישמע:

ר' יצחק אומ' אלו נפטר שמה של ע"ז לא סיפקו להם כל עירות שבעולם:

ר' חנניה בן אנטיגנוס אומ' צא וראה לשון שתפסה תורה מולך כל שתמליכהו עליהם ואפילו שעה אחת:

רבי אומר למה נקרא שמם אלהים אחרים שהן אחרים לאחרון שבמעשים קראתן אלהות: **והשתחויתם להם** [להם] אתם משתחוים לי אין אתם משתחוים וכן הוא אומר (שמות לב ח) וישתחו לו ויזבחו לו ויאמרו אלה אלהיך ישראל:

אחרים אומרים אלולי שתפו ישראל שמו של מקום בע"ז כלין היו מן העולם:

ר' שמעון בן אלעזר אומר כל המשתף שמו של מקום בע"ז סוף חייב כלייה שנ' (שם כב יט) זבח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו מה ת"ל אלהים מלמד שעשו להם עגלים הרבה וה"א (דהי"ב כט ז) גם סגרו דלתות האולם ויכבו הנירות וקטרת לא הקטירו מקטירים היו לדבר אחר ועולות לא העלו מעלין היו לדבר אחר בקדש לא העלו בחול היו מעלין לאלהי ישראל לא היו מעלין לדבר אחר היו מעלין:

פסוק יז

וחרה אף ה' בכם משל להי"ד למלך בשר ודם ששיגר בנו לבית המשתה והיה יושב ומצוהו ואמר לו בני אל תאכל יתר מצרכך ואל תשתה יתר מצרכך כדי שתבוא נקי לביתך לא הקפיד הבן ההוא אכל יתר מצרכו ושתה יתר מצרכו והקיא וטינף לבני מסיבה נטלוהו בידיו וברגליו וזרקוהו לאחר פלטורין כך אמר הקב"ה לישראל הכנסתי אתכם אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש לאכל מפריה ולשבע מטובה ולברך שמי עליה לא הייתם בטובה היו בפורענות וחרה אף ה' בכם:

וחרה אף ה' בכם שומע אני [שהם] כלין מן העולם ת"ל ועצר את השמים מה חרי אף האמור להלן חרב אף חרי אף האמור כאן חרב:

מה חרי אף האמור כאן דבר וחיה רעה אף חרי אף האמור להלן דבר וחיה ורעב:

מה חרי אף האמור להלן עצירת גשמים וגלות אף חרי אף האמור כאן עצירת גשמים וגלות נמצינו למידים שכל מקום שנ' חרון אף חמשה מיני פורענות הן דבר וחרב וחיה רעה ועצירת גשמים וגלות:

ד"א וחרה אף ה' בכם ולא באומות העולם שיהיו אומות העולם שרויין בטובה והן שרויין בפורענות אומות העולם אין קוברין בניהם ובנותיהם והן קוברין בניהם ובנותיהם:

ועצר את השמים שיהוא עננים טעונין ועומדין ואין מורידין אפלו טפה גשמים:

מנ' אפלו טללים ורוחות ת"ל (ויק' כו יט) ונתתי את שמ' כברזל או בית השלחין יהו עושין פירות ת"ל ואת ארצכם כנחושה:

והאדמה לא תתן את יבולה אפלו לא ניפלה:

והאדמה לא תתן את יבולה אף לא שאתה מביא לה או יהא אילן עושה פירות ת"ל (שם כ) ועץ השדה לא יתן פריו או יהוא עושין עצים להסיק בהן את התנור ואת הכירים ת"ל ועץ השדה לא יתן פריו או ילך לו לחוצה לארץ ויהיה שרוי בטובה ת"ל (דב' כ"ח כג) והיו שמיך אשר על ראשך נחשת בכל מקום:

ואבדתם מה' מעל הא' אחר כל יסורין שאני מביא עליכם אני מגלה אתכם:

קשה גלות שהיא שקולה כנגד הכל שנ' (דב' כט כז) ויתשם ה' מעל אדמ' ואומ' (ירמ' טו ב) והיה כי יאמרו אליך אנא נצא ואמרת אליהם אשר למות למות ואומ' (עמ' ז יז) כה אמר ה' אשתך בעיר תזנה ואומ' (ירמ' כב י) אל תבכו למת זה יהויקים מלך יהודה ומה נאמ' בו (שם יט) קבורת חמור יקבר בכו בכה להולך זה כניה מלך יהודה (שם נב לג) ושנא את בגדי כלאו ונתן את כסאו מעל כסא המלכים אשר אתו בבבל נמצינו למדין שנבלת יהויקים מלך יהודה שהיתה מושלכת לחורב ביום ולקרח בלילה חביבה מחייו של יכניה מלך יהודה שהיה כסאו מעל כסא המל' ואוכל ושותה בטרקליני מלכים:

ואבדתם מהרה מיד אני מגלה אתכם ואיני נותן לכם ארכא אם תאמרו אנשי מבול ניתן להם ארכא מאה ועשרים שנה אנשי מבול לא היה להם ממי ילמדו אתם יש לכם ממי תלמודו:

ד"א **ואבדתם מהרה** גולה אחר גולה וכן את מוצא בשבט יהודה ובנימין גולה אחר גולה אחר גולה גלו בשנת שבע לנבוכדנצר ובשנת שמונה עשרה ובשנת עשרים ושלש ר' יהושע בן קרחה מושלו משל להי"ד ללסטיס שנכנס לשדה של בעל הבית קצר (קופתו) [קמתו] ולא הקפיד בעל הבית קצר בשבלים ולא הקפיד בעל הבית עד שתפש בקופתו ויצא והי"א (ישע' ח כג) כי לא מועף לאשר מוצק לה כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי:

ר' שמעון בן יוחאי אומ' אם מי שנ' בהן מהרה לא גלו אלא לאחר זמן קל וחומר למי שלא נאמר בהן מהרה:

ד"א **ואבדתם מהרה** אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצוינים במצות שכשתחזורו לארץ לא יהו עליכם חדשים:

משלו מלה"ד למלך בשר ודם שכעס על אשתו וטרפה בבית אביה ואמ' לה הוי מתקשטת בתכשיטין שכשתחזורי לא יהו עליך חדשים כך אמר הקב"ה בני היו מצוינים במצות כשתחזורו לא יהו עליכם חדשים הוא שירמיה אומ' (יר' לא כ) הציבי לך ציונים שימי לך תמרורים:

הצי' לך צי' אלו מצות שישראל מצוינין בהן:

שימי לך תמ' זה חרבן בית המקדש וה"א (תה' קלז ה) אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני:
שיתי לבך למסלה דרך הלכת אמר להן הקב"ה לישראל ראו באלו דרכים הלכתם ועשו תשובה מיד אמר להם אתם חוזרים לעריכם שובי בתולת ישראל שובי אל עריך אלה:
ד"א **ואבד' מה' מ' האר'** מעל הארץ הטובה אתם גולים ואין אתם גולים לארץ טובה כיוצא בה:
שלשה דברים ניתנו על תנאי ושלשה שלא על תנאי:
אלו שניתנו על תנאי ארץ ישראל ובית המקדש ומלכות בית דוד:
ארץ ישראל מנ' שנ' (דב' יא יג) והיה אם שמע תשמעו אל מצ' ונתתי מטר אר' בע':
וסרתם וע' אלה' אח' וחרה אף ה' בכם וע' את הש' ואבד' מהרה מ' הא' הטו':
בית המקדש מנ' ת"ל (מ"א ו יב) הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחק' ושכנ' בתוך בני ישראל:
ואם שוב תשובון אתם ובניכם מאחרי ולא תשמעו מצותי וחקתי אשר נתתי לפניכם והלכתם ועבד' אלה' אח' והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישום וישרק (שם ט ח):
ומלכות בית דוד מנין אם ישמ' בניך בריתי (תה' קלב יב):
ושמתי לעד זרעו (שם פט לז):
אם יעזבו בניו תורתי ופקדתי בשבט פשעם:
ואלו שלא ניתנו על תנאי התורה:
שנ' (דב' לג ד) תורה צוה לנו משה:
קריאת יש' בנים שנ' בנים אתם לה' אלה':
ואפלו בשעת הכעס הן קרויין בנים שנ' (יש' ל א) בנים סוררים בנים סכלים המה (יר' ד כב) בנים משחיתים (יש' א ד) ברית כהונה שנ' (במ' יח יט) ברית מלח עולם הוא:

פסוק יח

ושמתם את דברי אלה על לב' ועל נפש' זה תלמוד תורה:
וקשר' אות' לאו' על יד' זו תפלין שביד:
והיו לטוטפת בין עי' אלו תפלין שבראש:
אין לי אלא תפלין ותלמוד תורה שאר מצות שבתורה מנ' הרי אתה דן מבנין אב שבין שתיהן לא ראי תפלין כראי תלמוד תורה ולא ראי תלמוד תורה כראי תפלין הצד השווה שבהן מצות הגוף ואין תלויה בארץ ונוהגת בארץ ובחוצה לארץ:
ד"א ושמתם את דברי אלה מגיד שנמשלו דברי תורה בסם חיים מושלו מלה"ד למלך בשר ודם שכעס על בנו והכהו מכת רעה ונתן רטייה על גבי מכתו ואמר לו בני כל זמן שהטרייה על מכתך אכול מה שהנייך ושתה מה שהנייך ורחץ בין בחמין בין בצונן ואין

אתה ניזק כלום אבל אם הגבהת אותה מיד היא עולה (נמייה) [נומי] כך אמ' להן הקב"ה לישר' בראתי לכם יצר הרע שאין רע ממנו הלא אם תטיב שאת (בר' ד ז) היו עוסקין בדברי תורה ואינו שולט בכם (ואין) [ואם] פורשין אתם מדברי תורה הרי הוא שולט בכם שנ' לפתח חטאת רבץ:

ואליך תשוק' כל משאו ומתנו אינו אלא בך אבל אם רצה אתה ואתה תמשל בו ואומ' (מש' כה כא) אם רעב שנאך האכילהו לחם:

רע הוא יצר שמי שברא אותו הוא מעיד עליו שהוא רע שנ' (בר' ח כא) כי יצר לב האדם רע מנע':

פסוק יט

ולמדתם או' את בני' בניכם ולא בנותיכם דברי ר' אסי בן עקיבה מיכן אמ' כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מלמדו תורה ומדבר עמו בלשון הקדש ואם אינו מדבר עמו בלשון הקדש ואינו מלמדו תורה ראוי לו כאלו לא בא לעולם וכאלו קברו שנ' ולמדתם או' את בני' לד' בם אם למדתם אותם את בניכם למען ירבו ימ' ואם לאו למען יקצרו ימ' שכך דברי תורה נדרשין מכלל לאו הן:

פסוק כא

למען ירבו ימ' בעולם הזה וימי בני' לימות המשיח:

כימי הש' על הא' לעולם הבא:

על האדמה ולא בחוצה לארץ:

אשר נש' לאב' לתת להם לתת לכם אין כת' כן אלא לתת להם נמצינו למידים תחיית המתים מן התורה:

כימי השמ' על הא' שיהוא (בניהם) [פניהם] של צדיקים כיום וה"א (שופ' ה לא) ואהביו כצאת השמש בג':

ר' שמעון בן יוחאי [אומר] לשבע שמחות פניהם של צדיקים עתידין להקביל פני שכינה לעתיד לבוא ואלו הן:

כצאת השמ' בג' (שם):

יפה כלבנה:

ברה כחמה (שה"ש ו י):

והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם (דנ' יב ג):

כברקים ירוצצו (נחום ב ה):

למנצח על שושנים (תה' מה א):

ויהי כזית הודו (הוש' יד ז):
ואומ' שיר למעלות (תה' קכא א) למי שעתיד לעשות מעלות לעבדיו הצדיקים לעתיד לבוא:
ר' עקיבה אומ' שיר למעלה אין כת' כן אלא שיר למעלות שלשים מעלות זו למעלה מזו זו למעלה מזו:
ר' אומ' שיר (שיר) למעלה אין כת' כן אלא שיר למעלות יכול יש ביניהם איבה ושנאה וקנאה ותחרות ת"ל (דנ' יב ג) ומצדיקי הרבים ככוכבים מה כוכבים אין ביניהם איבה ושנאה קנאה ותחרות כך צדיקים:
מה כוכבים אין אורו של זה דומה לאורו של זה כך צדיקים אין אורו של זה דומה לאורו של זה:
ד"א ומצדיקי הרבים ככו' אלו גבאי צדקה:
ר' שמעון בן מנסיא אומ' אלו זקנים וה"א (שופ' ה לא) ואהביו כצ' הש' בג' מי גדול האוהבים או המאהיבים הוי אומ' המאהיבים אם האוהבים ואהביו כצ' הש' בג' קל וחומ' מאהיבים:
מה כוכבים רמים ומנוטלים על כל באי העולם כך הצדיקים:
מה כוכבים אחד מהן שורף ורודה מסוף העולם ועד סופו כך הצדיקים:
מה הככבים פעמים נכסין ופעמים נגלין כך הצדיקים:
מה כוכבים כתות כתות שאין להן מנין כך הצדיקים אין להן מנין:
[או] בין שעושין רצונו של מקום ובין שאין עושין [רצונו] של מקום ת"ל (בר' כח יד) והיה זר' כע' הא' אם עושין רצונו של מקום הרי הן ככוכבים ואם לאו הרי הן כעפר הארץ וה"א (מ"ב יג ז) כי אבדם מלך (אשור) [ארם] וישמם כעפר לדוש:
ד"א **כימי השמים על הא'** שיהוא חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים וה"א (ישע' סו כב) כי כאשר השמ' החד' והא' החד' עמ' לפני נאם ה' כן יע' זר' ושמ' והלא דברים קל וחומר ומה שמים וארץ שלא נבראו אלא לכבודן של ישראל הן עומדים לעולם ולעולמי עולמים קל וחומר לצדיקים שבעבורם נברא העולם:

פסוק כב

כי אם שמ' תש' למה נאמר לפי שנ' והיה אם שמוע תש' אל מצ' שומע אני כיון ששמע אדם דברי תורה ישב לו ולא ישנה ת"ל כי אם שמ' תש' מגיד שכשם שאדם צריך ליזהר בסלעו שלא תאבד כך יהא זהיר בתלמודו שלא יאבד וה"א (מש' ב ד) אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה מה כסף קשין לקנותו כך דברי תורה קשין לקנותן או מה כסף

קשה לאבדו כך דברי תורה [קשה] לאבדן ת"ל (איוב כח יז) לא יערכנה זהב וזכוכית קשה לקנותן ככלי זהב ונוחין לאבדן ככלי זכוכית:

ותמורת' כלי פז (שם) היה ר' ישמעאל אומ' הרי הוא אומ' (דב' ד ט) רק הש' לך וש' נפ' מ' מושלו מלה"ד למלך בשר ודם שצד צפור ונתנה ביד עבדו ואמ' לו הוי זהיר בצפור זה לבני אם איבדת אותו לא תהא סבור צפור באיסר איבדת אלא כאלו נפשך אבדת וה"א (שם לב מז) כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם:

ר' שמעון בן יוחאי מושלו מלה"ד לשני אחים שהיו מסגלין אחר אביהם אחד מצרף דינר ואוכלו ואחד מצרף דינר ומניחו זה שמצרף דינר ואוכלו נמצא אין בידו כלום וזה שמצרף דינר ומניחו נמצא מעשיר לאחר זמן ועליו הוא אומ' (מש' יג יא) קובץ על יד ירבה כך תלמיד שהוא שומר שנים שלשה דברים ביום שנים שלשה פרקים בשבת שתים שלוש פרשיות בחדש נמצא מעשיר לאחר זמן ועליו הוא אומ' וקובץ על יד ירבה:

אבל האומר היום אני למד למחר אני למד היום אני שוכח למחר אני שוכח נמצא אין בידו כלום ועליו הוא אומ' (שם י ה) אוגר בקיץ בן משכיל נרדם בקציר בן מביש ואומ' (שם כ ד) מחורף עצל לא יחרוש ואומ' (קה' יא ד) שומר רוח לא יזרע ואומ' (מש' י כד ל) על שדה איש עצל עברתי זה שקנה שדה כבר:

ועל כרם אדם חסר לב שקנה כרם כבר הואיל וקנה שדה וקנה כרם וקרוי איש וקרוי אדם למה נקרא עצל ולמה נקרא חסר לב שקנה שדה וכרם ולא עמל בהן מנ' שסופו להניח שנים שלשה דברים בפרשה שנ' והנה עלה כולו קמשונים מנין שמבקש פתחה של פרשה ואינו מוצא ת"ל כסו פניו חרולים ועליו הוא אומ' וגדר אבניו נהרסה מתוך שראה שלא עמדה בידו יושב הוא ומטמא את הטהור ומטהר את הטמא ופורץ גדירן של חכמים ומהוא עונשו כבר בא שלמה ופירש עליו בקבלה (קה' י ח) ופורץ גדר ישכנו נחש הא כל הפורץ גדירן של חכמים סוף שפורענות בא עליו:

ר' שמעון בן מנסיא אומ' נפש שבעה תבוס נופת (מש' כז ז) תלמיד מתחלתו לא למד כל דבר לא היה אלא מה שלמד [ד"א] נפש שבעה תבוס נופת מה נפה זו מוציאה קמח בפני עצמו סובין בפני עצמו קיבר בפני עצמה כך תלמיד יושב ומברר דברי תורה ומשקלן איש פל' אוסר איש פל' מתיר איש פל' מטמא איש פל' מטהר:

ר' יהודה אומ' תלמיד שכוחו יפה דומה לספוג שסופג את הכל שני לו דומה למוך שאינו סופג אלא צורכו זה שאומר דיי מה ששנה לי רבי:

ר' שמעון בן יוחאי אומר הרי הוא אומ' (משׁ' ה טו) שתה מים מבוריך יפוצו מעינותיך חוצה (שם טז) שתה ממי שעמך בעיר ואחר כך היפרש בכל מקום וה"א (שם לא יד) היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לח':

ר' שמעון בן מנסיא אומ' הרי הוא אומ' שתה מים מב' שתה מימיו של הקב"ה שבראך ואל תשתה מים עכורים ותימשך עם המינים:

ר' עקיבה אומ' שתה מים מב' באר מתחלתו אין יכול להוציא טפת מים מאליו ולא היה אלא מים שבתוכו כך תלמיד מתחלתו לא למד כל דבר לא היה מה שלמד:

ונזלים מתוך באריך דומה לבאר מה באר מנזלת מים חיים מכל צדדיה כך באים תלמידים ולמידים ממנו וה"א יפוצו מעינותיך חוצה:

נמשלו דברי תורה במים מה מים חיים לעולם כך דברי תורה חיים לעולם שנ' (שם ד' כב) כי חיים הם למוצאיהם:

צרופה אמרתך מאד (תה' קיט קמ) מה מים משיבין נפשו של אדם מים קרים שנ' (משׁ' כה כה) מים קרים על נפש עיפה כך דברי תורה משיבין נפשו של אדם שנ' (תה' יט ח) תורת ה' תמימה משיבת נפש:

מה מים חנם לעולם כך דברי תורה חנם לעולם הוי כל צמא לכו למים (ישׁ' נה א):

או מה מים אין להם דמים כך דברי תורה אין להם דמים ת"ל (משׁ' ג טו) יקרה היא מפנינים:

או מה מים אין משמחין את הלב כך דברי תורה אין משמחין את הלב ת"ל (שה"ש א ב) כי טובים דודיך מיין מה היין משמח את הלב כך דברי תורה משמחין את הלב פקודי ה' ישרים משמחי לב (תה' יט ט):

מה יין אין אתה טועם בו טעם מתחלתו וכל זמן שמתישן בקנקן סופו להשביח כך דברי תורה כל זמן שמתישנין בגוף סופו לשביח בישישים חכמה וארך ימים תבונה (איו' יב יב) מה יין אי אפשר לו להתקיים לא בכלי כסף ולא בכלי זהב אלא בירוד שבכלים בכלי חרש כך דברי תורה אין מתקיימין במי שהוא בעיניו ככלי כסף וככלי זהב אלא במי שהוא בעיינו כירוד שבכלים ככלי חרש:

או מה יין פעמים רע לראש ורע לגוף יכול אף דברי תורה כן ת"ל (שה"ש א ג) לריח שמניך טובים מה שמן יפה לראש ויפה לגוף כך דברי תורה יפין לראש ויפין לגוף שנ' (משׁ' א ט) כי לוית חן הם לראשיך ואומ' (שם ד ט) תתן לראשך לוית חן נמשלו דברי תורה כשמן ודבש ומתוקים מדבש ונופת צופים (תה' יט יא):

ד"א **כי אם שמר תש'** מנין אתה אומ' שאם שמע אדם מדברי תורה ראשון ראשון תאמר כשם שהראשונים מתקיימין בידו כך האחרונים מתקיימין בידו שנ' כי אם שמ' תש' ומנ' אתה אומ' שמע אדם דבר מדברי תורה ראשון ראשון ושכחו כשם שהראשונים משתכחין מידו כך אחרונים משתכחין מידו ת"ל (דב' ח יט) והיה אם שכח תש' אין אתה מעלים עינך ממנו עד שילך לו שנ' (מש' כג ה) התעיף עיניך בו ואיננו וכת' במגלת חריסים יום תעזבני ימים תעזבך:

ד"א כי אם שמ' תש' שמא תאמ' ישנו בני הגדולים ישנו בני הזקנים ישנו בני הנביאים ת"ל כי אם שמ' תש' מגיד שהכל שווין בתורה וה"א (דב' לג ד) תורה צוה לנו משה מו' קה' יע' קהל כהנים ולוים וישראל אין כת' כן אלא קהלת יעקב וה"א (שם כט ט) אתם נצבים כלכם אלו [לא היו במעמד] זה שעמד וקיים תורה בישראל לא היתה משתכחת כמו שאלו [לא עמד] שפן בשעתו ועזרא בשעתו ור' עקיבה בשעתו לא היתה תורתו משתכחת ואומ' (מש' טו כג) ודבר בעתו מה טוב דבר שאמר זה שקול כנגד הכל וה"א (עמ' ח' י"ב) ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו:

רבותינו התירו שהולכין מעיר לעיר וממדינה למדינה על שרץ שנמצא בככר לידע אם תחלה היא לו אם שנייה:

ר' שמעון בן יוחאי אומ' אם לימד שהתורה עתידה להשתכח מישראל והלא כבר נאמ' (דב' לא כא) כי לא תשכח מפי זרעו אלא איש פלוני אוסר ואיש פלו' מתיר איש פל' מטמא ואיש פל' מטהר ולא ימצאו דבר ברור:

את כל המצוה הזאת שמא תאמר הריני למד פרשה (קלה) [קשה] ומניח את הקלה ת"ל (שם לב מז) כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכ' דבר שאתם אומ' שהוא רק הוא חייכם שלא תאמר למדתי הלכות דיי ת"ל מצוה המצוה כל המצוה למד מדרש הלכות ואגדות וה"א (שם ח ג) כי לא על הלחם לבדו יחיה האד' זה מדרש כי על כל מוצא פי ה' יח' הא' אלו הלכות ואגדות:

וה"א (מש' כז יא) חכם בני ושמח לבי ואומ' (שם כג טו) בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני:

ר' שמעון בן מנסיה אומ' אין לי אלא אביו שבארץ שבשמים מנ' ת"ל גם אני לרבות אביו שבשמים:

אשר אנכי מצוה אתכם לעשותה למה נאמר לפי שנ' שמור תשמרון שומע אני כיון ששמר אדם דברי תורה ישב לו ולא יעשה ת"ל לעשותם אדם למד תורה הרי בידו מצוה אחת למד ושמר הרי בידו שתי מצות למד ושמר ועשה אין למעלה ממנו:

לאהבה שמא תאמר הריני למד תורה בשביל שאקרא רבי בשביל שאשב בישיבה בשביל שאריך ימים לעולם הבא ת"ל לאהבה את ה' מכל מקום וסוף הכבוד לבא וכן הוא אומר (משׁ' ג' יח) עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר:

תתן לראשך לוית חן (שם ד ט) בעולם הזה עטרת תפארת תמגנך בעולם הבא:

אורך ימים בימינה (שם ג טז) לעולם הבא בשמאלה עושר וכבוד בעולם הזה:

ר' אליעזר ביר' צדוק אומר עשה דברים לשם פעולתן ודבר בם לשמן:

הוא היה אומר בלשצר שנשתמש בכלי קדש וכלי חול היו נעקרו חייו מן העולם הזה ומן העולם הבא:

המשתמש בכלי שנברא בו העולם על אחת כמה וכמה שיעקרו חייו מן העולם:

ללכת בכל דרכיו ואלו הן דרכי המקום ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת (שמות לד ו) ואומ' (יואל ג ה) כל אשר יקרא בשם ה' ימלט וכי היאך אפשר לו לאדם לקרות בשם שנקרא בו הקב"ה אלא נקרא המקום רחום שנ' (תה' קג ח) רחום וחנון ה' אף אתה היה חנון ועשה מתנות חנם נקרא הקב"ה צדיק שנ' (שם יא ז) כי צדיק ה' צדקות אהב אף אתה היה צדיק נקרא המקום חסיד שנ' (יר' ג יב) כי חסיד אני נאם ה' אף אתה היה חסיד לכך נאמר והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט ואומ' (יש' מג ז) כל הנקרא בשמי ואומ' (משׁ' טז ד) כל פעל ה' למענהו:

ולדבקה בו וכי היאך אפשר לאדם לעלות למרום ולהידבק באש והלא כבר נאמר (דב' ד כד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא ואומ' (דנ' ז ט) כרסייה שביבין דינור וגלגלוהי נור דליק אלא הדבק בחכמים ובתלמיד חכמים ומעלה אני עליך כאלו עלית למרום ונטלת ולא שעלית ונטלת בשלום אלא כאלו עשית מלחמה וכן הוא אומר (תה' סח יט) עלית למרום שבית שבי:

דורשי רשומות אומרים רצונך להכיר מי שאמר והיה העולם למד הגדה שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם ומדבק בדרכיו:

פסוק כג

והוריש ה' עשיתם מה שעליכם אף אני אעשה מה שעלי והוריש ה':

ה' מוריש ואין בשר ודם מוריש:

את כל הגוים שומע אני כשמועו ת"ל האלה אין לי אלא האלה מנ' לרבות את מסייעהן ת"ל את כל הגוים האלה:

מלפניכם שתהוא אתם רבים והולכין מאד והן מתמעטין והולכין וה"א (שמות כג ל) מעט מעט אג' מפ' ואומ' לא אגרש' מפ' בש' אחת דברי ר' (יעקב) [עקיבה] אמר לו ר'

אלעזר בן עזריה אם לפי שישראל צדיקים הן למה יראים מן החיה והלא אם צדיקים הם אין יראין מן החיה שכן הוא אומר (איו' ה כג) כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך אם תאמ' מפני מה יגע יהושע כל היגיעה ההיא אלא לפי שחטאו ישראל נגזר עליהן מעט מעט אג':

וירשתם גו' גד' ועצ' מ' [רבי] אליעזר אומר גדולים בקומה ועצומים בכוח:

מכם אף אתם גדלים ועצ' אלא שהן גדלים ועצ' מכם:

ר' אליעזר בן יעקב אומ' משל לאדם שאומ' איש פל' גבוה וזה גבור אלא שזה גבור ממנו: ד"א **מכם** עוד למה נאמ' והלא כבר נאמר (דב' ז א) גוים רבים ועצומים ממך מה ת"ל מכם מלמד שאחד משבעה עממים גדול וקשה כנגד כל ישראל וה"א (עמ' ב ט) ואנכי השמ' את האמ' מפ' אש' כג' אר' גב':

פסוק כד

כל המקום אש' תד' כף רג' בו לכ' יהיה אם ללמד על תחומי ארץ ישראל הרי כבר נאמר מן המד' והלבנון ומה ת"ל כל המקום אש' תד' כף רג' בו אמ' להם כל מקום שתכבושו חוץ ממקומות אלו הרי הוא שלכם או רשות בידכם לכבוש חוצה לארץ עד שלא יכבשו ארץ ישראל ת"ל וירש' גוים גד' ועצ' מ' ואחר כך כל המקום אשר תד' כף רג' בו לכם יהיה שלא תהא ארץ ישראל מיטמא בגלולים ואתם חוזרין ומכבשין חוצה לארץ אלא משתכבשו ארץ יש' תהוא רשאין לכבוש חוצה לארץ:

הרי שכבשו בחוצה לארץ מנ' שהמצות נוהגות שם הרי אתה דן נאמ' כאן יהיה ונאמ' להלן יהיה מה יהיה האמור להלן מצות נוהגות שם אף יהיה האמור כאן מצות נוהגות שם אם תאמר מפני מה כיבש דוד ארם נהרים וארם צובה ואין מצות נוהגות שם אמרת דוד עשה שלא כתורה התורה אמרה משתכבשו ארץ ישראל תהוא רשאין לכבוש חוצה לארץ והוא לא עשה כן אלא חזר וכיבש ארם נהרים וארם צובה ואת היבוסי סמוך לירושלים לא הוריש [אמר לו הקב"ה] את היבוסי סמוך לפלטורין שלך לא הורשת היאך חוזר אתה וכובש ארם נהרים וארם צובה:

הרי שכיבשו בחוצה לארץ מנ' שכנגדו בים הרי הוא שלהם ת"ל מן המדבר והלבנון: **מן המדבר** [**והלבנון**] **גבולכם** ואין המדבר [והלבנון] גבולכם אם כיבשתם יהיה [הלבנון] גבולכם והמדבר גבולכם:

(**עד**) [**מן**] **הנהר** נה' פר' מן הנהר גבולכם ואין הנהר גבולכם אם כיבשתם יהיה גבולכם והנהר גבולכם:

עד הים גבולכם ואין הים גבולכם אם כיבשתם יהיה גבולכם והים גבולכם וה"א (במ' לד ו) וגבול ים והיה לכם הים הג' וג' יהיה גבו' והים גבולכם:

פסוק כה

לא יתיצב איש בפ' אין לי אלא איש אומה ומשפחה אשה בכשפיה מנ' ת"ל לא יתיצב מכל מקום אם כן למה נאמר איש אפלו כעוג מלך הבשן כענין שנ' (דב' ג יא) כי רק עוג מלך הב' נש' מ' הר':

פחדכם ומ' והלא אם נפחדין הן יריאין הן אלא פחדכם על הקרובים ומוראכם על הרחוקים וה"א (יהוש' ה א) ויהי כשמע כל מלכי האמרי אשר בעבר הירדן ימה וימס לבבם ולא היה בם עוד רוח מפני בני ישראל וכן רחב הזונה אומ' לשלוחי יהושע (שם ב י) כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפ' ונשמע וימס לבב':

תאמר שלא היו אנשי יריחו גדולים וקשים והלא כבר נאמ' (שם א) וישלח יהושע בן נון מן הש' שנים אנ' מרג' חרש לאמר לכו ראו את הא' ואת ירי' יריחו בכלל היתה ולמה יצאת ללמדך שהיתה קשה כנגד כולם:

כיוצא בו (שמות טו א) אז ישיר משה ובני ישראל משה בכלל היה ולמה יצא מלמד ששקול כנגד כולם:

וכבר היה רבי יושב ודורש שילדה אחת מישראל ששים רבוא בכרס אחת נענה תלמידו באותה שעה ואמ' גוי גדול צדיק או כל האדם אמ' לו צדיק אמר לו מי הוא אמ' לו מצינו שילדה יוכבד אמו של משה את משה שהוא שקול כנגד כל ישראל ומנ' שהיה משה שקול כנגד כל ישראל בשעה שאמ' שירה שנ' אז ישיר משה ובני ישראל:

כיוצא בו (במ' לא ו) וישלח אתם משה אלף למטה לצבא אתם ואת פינחס פינחס בכלל היה ולמה יצא מלמד שהיה שקול כנגד כולם:

כיוצא בו (ש"ב כב א) וידבר דוד לה' את דב' הש' הז' בי' הצ' ה' אתו מכף כל אויביו ומכף שאול שאול בכלל היה ולמה יצא מלמד שהיה קשה כנגד כולם:

כיוצא בו (שם ב ל) ויפקדו מעבדי דוד תשעה עשר איש ועשהאל עשהאל בכלל היה ולמ' יצא מלמד שהיה קשה כנגד כולם:

כיוצא בו (מ"א יא א) והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה בת פרעה בכלל היתה ולמה יצאת מלמד שהיתה חביבה יתר מכולן וכלפי החטא שהחטיאה אתו יתר מכולן:

יתן ה' אלהיכם על פני כל הא' למה נאמ' לפי שנ' (דברים טז טז) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך שמא יאמ' ישראל הרי אנו עולין להשתחוות מי משמר לנו את ארצנו

אמ' להן הקב"ה עלו ושלכם אני שומר (לפי) שנ' (שמות לד כד) ולא יחמד איש את ארצך אם בעיניו אינו חומדה כאיצד הוא בא ליטול נכסים ובהמה:
וכן את מוצא כשישראל עושין רצונו של מקום מה נעמן אומ' לאלישע (מ"ב ה יז) ולא יתן נא לעבד' משא צמד פרדים אדמה והלא דברים קל וחומ' אם עפר הרי הוא מתירא ליטול מארץ ישראל שלא ברשות כיצד הוא בא ליטול נכסים ובהמה:
כאשר דבר לכם היכן דבר לכם (שמות כג כז) את אימתי אשלח לפניך:

פסוק כו

ראה אנכי נתן לפנ' הי' בר' וק' למה נאמר לפי שנ' (דב' ל יט) החיים והמות נת' לפ' הברכה והק' שמא יאמ' ישראל הואיל ונתן לפנינו המקום שני דרכים דרך חיים ודרך מות נלך באיזו שנרצה ת"ל (שם) ובחרת בחיים למ' תח' אתה וזרע' מושלו משל להי"ד לאחד שהיה יושב על פרשת דרכים והיו לפניו שני דרכים אחד שתחילתו מישור וסופו קוצים ואחד שתחילתו קוצים וסופו מישור והיה מודיע את העוברים ואת השבים ואומ' להן אתם רואין את שביל זה שתחילתו מישור בשתים ושלש פסיעות אתם מהלכין במישור וסופו לצאת לקוצים ואתם רואין את שביל זה שתחילתו קוצים וסופו לצאת למישור בשתים ושלש פסיעות אתם מהלכין בקוצים וסופו לצאת למישור כך אמר להן משה לישראל אתם רואין את הרשעים שמצליחין בעו' הזה כשנים ושלשה ימים הן מצליחין וסופן לידחות באחרונה שנ' (מש' כד כ) כי לא תהיה אחרית לרע ואומ' (קה' ד א) הנה דמעת העשוקים אין להם מנחם ואומ' (מש' ד יט) דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו:
ואתם רואין צדיקים שמצטערין בעולם הזה כשנים ושלשה ימים הן מצטערין וסופן לשמוח באחרונה וה"א (דב' ח טז) להיטיבך באחריתך ואומ' (ירמ' כט יא) כי אנכי ידעתי את המחשבות [וגו'] ואומ' (מש' ד יח) ואור' צדיקים כאור נוגה:
[השמטה: **היום** ר' אליעזר אומר מפני מה היום כפול כאן שלשה פעמים ראה אנכי נותן לפניכם היום את הברכה אשר תשמעו היום והקללה אם לא תשמעו וגו' והלא מתחלה כבר רמזן משה בפסוק אחד (שמות טז כה) אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאו בשדה. אמר להן כדי שתנצלו מיום שכת' בו (מלא' ג יט) כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עשה רשעה קש ולהט אותם היום הבא ואו' לפני בוא יום ה' הגדול והנורא].

פסוק כז

ברכה וקל' הברכה אם תשמעו והקל' אם לא תשמעו:

כיוצא בו אתה אומ' (בר' ד ז) הלא אם תיטיב שאת אם תיטיב שאת ברכה ואם לא תיטיב שאת קללה:

ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי [אומ'] מי לחשך שאמ' תורה ברכה וקל' הברכה אם תשמעו והק' אם לא תשמעו:

כיוצא בו אתה אומ' (משל' יח כא) מות וחיים ביד הלשון ואהביה יאכל פריה האוהב את הטובה אוכל פירותיה והאוהב את הרעה אוכל פירותיה:

ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר מי לחשך שאמ' תורה (תה' לד יד) נצר לשונך מרע ואומ' (שם טו) סור מרע ועשה טוב:

כיוצא בו (משל' יא לא) הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא:

ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר מי לחשך שאמ' תורה (שם טז ד) כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה:

פסוק כח

והקללה אם לא תש' נמצנו למידים שלא הוכיח יעקב אבינו את בניו אלא משכלו ימיו משנטה למות משראה כל נסים שנעשו לו אף משה רבינו לא הוכיח את ישראל אלא משכלו ימיו משנטה למות משראה כל נסים שנעשו לו לכך נאמ' בתחלה (דב' א ד) אחרי הכתו את סיחן מלך האמרי:

וסרתם מדרך חיים לדרך מות:

מן הדרך אש' אנ' מצו' את' ללכ' אח' אלה' אח' מיכן אמ' כל המודה בע"ז כופר בכל התורה וכל הכופר בע"ז מודה בכל התורה:

פסוק כט

והיה אין והיה אלא מיד:

כי יביאך קבל עליך מצוה האמורה בענין שבשכרה תיכנס לארץ:

אש' אתה בא שמ' לרש' בשכר שתבא תירש:

ונתת את הב' על הר גרי' ואת הקל' על הר עי' וכי מה בא הכת' ללמדינו אם ללמד שהברכה על הר גריזים והקללה על הר עיבל והלא כבר נאמר (דב' כז יב) אלה יעמדו לברך את העם על הר גרי' ואלה יעמדו על הקל' בהר עי' ומה ת"ל ונתת את הברכה על הר גר' להקדים ברכה לקללה יכול יהוא כל הברכות קודמות לקללות ת"ל ברכה וקללה ברכה אחת קודמת לקללה אחת ואין כל הברכות קודמות לקללות ולהקיש קללות לברכות מה קללות בלוים אף ברכות בלוים מה קללות בקול רם אף ברכות בקול רם ומה קללות בלשון הקדש אף ברכות בלשון הקדש מה קללות בכלל ופרט אף ברכות

בכלל ופרט ומה קללות אלו ואלו עונין ואומ' אמן אף ברכות אלו ואלו עונין ואומ' אמן כשהפכו פניהם בשעת ברכה אל הר גריזים ובשעת קללה אל הר עיבל:

פסוק ל

הלא המה בעבר הירדן מעבר הירדן ואילך דברי ר' יהודה:

אחרי דרך מבוא השמש ממקום שהחמה זורחת:

בא' הכ' הי' בע' אלו הר גריזים והר עיבל שיושבין בהן כותיים:

מול הגלגל הסמוך לגלגל:

אצל אלוני מורה ולהלן הוא אומ' (בר' יב ו) ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה מה אלון האמור להלן שכם אף אלוני מורה האמור כאן שכם:

אמר ר' אליעזר ביר' יוסי הגלילי אמרתי להם לסופרי הכותיים זייפתם את התורה ולא ההניתם בה כלום שכתבתם אצל אלוני מורה שכם אף אנו למידים שזה הר גריזים והר עיבל שבין הכותים שנ' הלא המה בעבר הירדן אחרי דרך מבוא השמש מה אלון מורה האמור להלן שכם אף אלוני מורה האמור כאן שכם:

ר' אליעזר אומ' לא זה הוא הר גריזים והר עיבל שבין הכותים שנ' הלא המה בעבר הירדן הסמוכין לעבר הירדן:

אחרי דרך מבוא השמש מקום שחמה שוקעת:

בארץ הכנעני לא היה אלא בין החוים:

היושב בערבה לא היה אלא בין ההרים:

מול הגלגל אין אלו רואין את הגלגל:

ר' אליעזר בן יעקב אומ' לא בא הכת' אלא להראותם דרך בשנייה כדרך שהראם בראשונה שנ' דרך בדרך לכו ולא תלכו בשדות:

היושב בישוב לכו ולא במדבר:

בערבה במישור לכו ולא בהרים:

פסוק לא

כי אתם עוברים את הירדן לבא לרשת את הארץ אם מעביר אתכם את הירדן אתם יודעין שאתם יורשין את הארץ:

אשר ה' אלהיכם נותן לכם בזכותכם:

וירשתם אותה וישבתם בה בשכר שתירש תשב:

פסוק לב

ושמרתם זו משנה:

לעשות זו המעשה:
את כל החקים אלו המדרשות:
ואת המשפטים אלו הדינין:
אשר אנכי נותן לפניכם היום יהוא חביבין עליכם (היום) כאלו היום קבלתם אותם מהר סיני יהוא רגילין בפיכם כאלו היום שמעתם אותם:
אלה החקים אלו המדרשות:
והמשפטים אלו הדינין:
אשר תשמרון זו משנה:
לעשות זה מעשה:
בארץ יכול כל המצות כולן יהוא נוהגות בחוצה לארץ ת"ל לעשות בארץ:
יכול כל המצות כולן לא יהוא נוהגות אלא בארץ ת"ל כל הימים אשר אתם חיים על האדמה אחר שריבה הכת' מיעט הרי אנו למידין אותן מן האמור בענין ומה אמור בענין אבד תאבדון את כל המקומות מה ע"ז מיוחדת שהיא מצות הגוף ואינה תלויה בארץ נוהגת בארץ ובחוצה לארץ כך כל מצות הגוף שאין תלויה בארץ נוהגת בארץ ובחוצה לארץ ושבארץ אינה נוהגת אלא בארץ חוץ ערלה וכלאים רבי אליעזר אומ' אף החדש:

פרק יב

פסוק ב

אבד תאבדון מנין אתה אומ' שאם קצץ אשרה והחליפה אפלו עשרה פעמים שהוא חייב לקוצצה ת"ל אבד תאבדון:
את כל המקומות מגיד שהיו כנעניים שטופין בע"ז יתר מכל אומות העולם:
אשר אתם יורשים את אלהיהם מפני מה אתם יורשין את אלהיהם שלא תעשו כמעשיהם ויבאו אחרים ויירשו אתכם:
על ההרים הרמים ר' יוסי הגלילי אומ' יכול אפלו עובדים את ההרים ואת הגבעות אתה מצווה לאבדם ת"ל על ההרים הרמ' ועל הגב' ותחת כל עץ רע':
אלהיהם תחת עץ רענן ולא עץ רענן אלהיהם:
אלהיהם על הגבעות ולא הגבעות אלהיהם ומפני מה אשרה אסורה מפני שיש בה תפוסת יד אדם וכל שיש בו תפוסת יד אדם אסור:
אמר ר' עקיבה אני אהיה אבין לפניך כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נישאה ועץ רענן דע שיש שם ע"ז לכך נאמ' על הה' הר' ועל הגב' ות' כל עץ רענן:

פסוק ג

ונתצתם את מז' מיכן אמ' שלש אשרות הן אילן שנטעו מתחלה לע"ז הרי זה אסור שנ' ואשיריהם תש' באש:

החליף נוטל מה שהחליף שנ' ופסילי אלהי' תגד':

לא החליף אלא העמיד תחתיו ע"ז וסילקה הרי זה מותר שנ' ואבדתם את שמם מן המ' ההוא:

שלשה בתים הן בית שבנאו מתחלה לע"ז הרי זה אסור שנ' אבד תא' את כל המ':

חידש נוטל מה שחידש שנ' ואבד' את שמם מן המ' הה':

לא חידש אלא הכניס לתוכו ע"ז והוציאה הרי זה מותר שנ' ונתצתם את מז' ושב' את מצ' נתצת את המזבח הנח לו שברת את המצבה הנח לה:

יכול אתה מצווה לרדוף אחריהם ואין אתה מצווה לרדוף אחריהם בחוצה לארץ:

ד"א **ואבדתם את שמ' מן המ' הה'** רבי אליעזר אומ' מנ' לקוצץ את האשרה שהוא חייב לשרשה ת"ל ואבדת' את שמ' אמר ל' ר' עקיבה מה אני צריך והלא כבר נאמר אבד תאבדון את כל המ' ומה ת"ל ואבדתם את שמ' לשנות את שמם או יכול לשבח ת"ל (דב' ז כו) שקץ תשק' ותעב תתע':

פסוק ד

לא תעשו כן לה' אלהי' מנ' לנותץ אבן אחת מן ההיכלות ומן המזבחות ומן העזרות שעובר בלא תעשה שנ' ונתצתם את מז' ושב' את מצ' לא תעש' כן לה' אלהי':

ומנ' לשורף עצי הקדש שעובר בלא תעשה ת"ל ואשיריהם תש' באש לא תעשון כן לה' אלהיכם:

ר' ישמעאל אומ' מנ' למוחק אות אחת מן השם שעובר בלא תעשה שנ' ואבד' את שמם לא תעש' כן לה' אלהי':

רבן גמליאל בי"ר אומ' וכי תעלה על דעתך שישראל נותצין למזבחותיהם חס ושלום אלא שלא תעשו כמעשיהם ויגרמו מעשיכם הרעים למקדש אבותיכם שייחרב:

פסוק ה

כי אם אל המ' אשר יב' ה' אלה' דרוש על פי נביא יכול המתן עד שיאמר לך נביא ת"ל לשכנו תדרשו ובא' שמה אתה דורש מה שיאמר לך נביא וכן את מוצא בדוד שנ' (תה' קלב א) זכר ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב והי"א (שם ה) עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב מנ' שלא עשה אלא על פי ה' שנ' (ש"ב כד יח)

ויבא גד אל דוד ויאמ' לו עלה והקם מזבח בגרן ארונה היבוסי ואומ' (דהי"ב ג א) ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלם בהר המוריה:

מכל שבטיכם כת' אחד אומ' (יב יד) באחד שבטיך וכת' אחד אומ' מכל שבטיכם כיצד יתקיימו שני כתובים הללו יודעים היו שבית הבחירה עתיד לבנות בחלק יהודה ובנימין לפי כך הפרישו דשנה שליריחו מי אכלו כל השנים בני קני חתן משה אכלוהו שנ' (שופ' א טז) ובני קני חתן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה אבל משנבנה הבית נסעו והלכו להן דברי ר' שמעון:

ר' יהודה אומ' אצל יעבץ הלכו ללמוד תורה שנ' (דהי"א ב נה) ומשפחות סופרים ישבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים:

ד"א כת' אחד אומ' באחד שבטיך וכת' אחד אומ' מכל שבטי' הא כיצד:

ר' יהודה אומ' הכסף מכל שבטיכם ובית הבחירה משבט אחד:

ד"א **באחד שבטיך** זו שילה:

מכל שבטיכ' זו ירושלם:

הרי הוא אומ' (ש"ב כד כד) ויקן דוד את הגרן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים וכת' אחד אומ' (דהי"א כא כה) ויתן דוד לארנון במקום שקלי זהב משקל שש מאות כיצד יתקיימו שני כתובים הללו הן שנים עשר שבטים נטל חמשים מכל שבט ושבט נמצאו שש מאות שקלים לכל השבטים:

ר' אומר משום אבא יוסי בן דוסתאי בקר ומקום המזבח בחמשים וכל הבית בשש מאות

ר' אלעזר בן עזריה אומ' בקר ועצים ומקום המזבח בחמשים וכל הבית בשש מאות:

לשום את שמ' שם נאמ' כאן שמו ונאמ' להלן (במ' ו כז) שמו מה שמו האמור להלן בלשון הקדש אף שמו האמור כאן בלשון הקדש:

מה שמו האמור להלן ברכת כהנים אף שמו האמור כאן ברכת כהנים:

אין לי אלא במקדש בגבולין מנ' ת"ל (שמות כ כא) בכל המקום אשר אזכ' את שמי אם כן למה נאמ' לשום את שמו שם:

[**לשכנו תדרשו**] במקדש אומ' אתו בכתבו ובמדינה בכנויו:

(**לשכנו תדרשו וב' שמה** מיכן אמ' אין מעברין את השנה אלא ביהודה ואם עברוה בגליל מעוברת:

העיד חנניה איש אונו שאם עברוה בגליל אינה מעוברת):

פסוק ו

ובאת שמה והבאתם שמה למה נאמ' לפי שנ' (במ' כט לט) אלה תעשו לה' במ' יכול אין לי קרב ברגל אלא קרבנות רגל בלבד מנ' לקרבנות צבור שהוקדשו לפני הרגל שיבאו ברגל וקורבנות היחיד שהוקדשו לפני הרגל שיבואו ברגל ושהוקדשו ברגל שיבואו ברגל ת"ל אלה תעשו לה' במ' לרבות עופות ומנחות להתיר שכולן יבואו ברגל יכול רשות ת"ל אלה תעשו לה' במ' אם התיר כבר התיר אם כן למה נאמ' אלה תעשו לה' במ' לקבעם שיבואו כולם ברגל יכול באיזה רגל שירצה ת"ל ובאת שמה והבא' שמ' אם להתיר כבר התיר אם לקבוע כבר קבע אם כן למה נאמ' ובאת שמ' והב' שמ' לקבעם חובה שלא יבואו אלא ברגל הראשון שפגע בו יכול אם עבר רגל אחד ולא הביא יהא עובר עליו משום בל תאחר ת"ל אלה תעש' לה' במ' הא אין עובר עליו משום בל תאחר עד שיעבורו עליו רגלי שנה כולה:

עלתיכם עולת יחיד ועולת צבור:

וזבחיכם זבחי שלמי יחיד וזבחי שלמי צבור:

ואת מעש' ר' עקיבה אומ' בשני מעשרות הכת' מדבר אחד מעשר דגן ואחד מעשר בהמה:

ואת תרומת יד' אלו הבכורים כענין שנ' (דב' כו ד) ולקח הכהן טמא מיד':

ובכרת זה הבכור:

בקרכם וצא' אלו חטאות ואשמות:

פסוק ז

ואכלתם שם לפני ה' אלהיכם במחיצה:

ושמחתם נאמר כאן שמחה ונאמ' להלן (דב' כז ז) שמחה מה שמחה האמ' להלן שלמים אף שמחה האמ' כאן שלמים:

בכל משלח יד' בכל מה שאתם שולחין בו ידיכם אשלח בו ברכה:

אתם ובתי' זו אשתו:

אשר ברכך ה' אלהי' הכל לפי הברכה הביא:

פסוק ח

לא תעשון (כן) **ככל אשר אנ' עש' היום** אנו מטלטלין את המשכן משנבוא לארץ אין אנו מטלטלין את המשכן:

היום אנו אסורין בבמה משנבוא לארץ אין אנו אסורין בבמה:

איש ר' יהודה אומ' יכול יהא צבור מקריב בבמה ת"ל איש היחיד מקריב בבמה ואין הצבור מקריב בבמה:

כל הישר בעי' כל שנידור ונידב קרב בבמת יחיד וכל שאין נידר ונידב אין קרב בבמת יחיד:

ר' שמעון אומ' היום אנו מקריבין חטאות ואשמות משנבוא לארץ אין אנו מקריבין חטאות ואשמות:

פסוק ט

. עד מתי **כי לא באתם עד עתה אל המ' ואל הנח**' ליתן התר בבמה בין מנוחה לנחלה:

נחלה זו שילה:

מנוחה זו ירושלים שנ' (תה' קלב יד) זאת מנוחתי עדי עד דברי ר' שמעון:

ר' יהודה אומ' חילוף הן הדברים:

מיכן אמ' עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים שנ' (ויקרא יז ד) ואל פתח אהל מועד לא הביאו קדשי קדשים נאכלים לפנים מן הקלעים קדשים קלים בכל מחנה ישראל:

באו לגלגל הותרו הבמות שהרי הוא אומ' (שם ג) אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה ואומ' (שם ה) למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיהם אשר הם זב' על פני השדה כל זמן שהן שרויין במחנות יהיו אסורין נסתלקו המחנות הרי הן מותרין:

קדשי קדשים נאכלים לפנים מן הקלעים קדשים קלים נאכלים בכל מקום שלא היה שם מחנה מיוחדת:

באו לשילה נאסרו הבמות שנ' כי לא באתם עד עתה אל המ' כשתבואו אל המנוחה תהוא אסורין והיא היתה מנוחה לפי שהיתה בית של אבנים מלמטן ויריעות מלמעלן קדשי קדשים נאכלים לפנים מן הקלעים קדשים קלים ומעשר שני נאכלים בכל הרואה: שנ' (יב יג) הש' לך פן תע' על' בכל מק' אש' תראה בכל מקום אש' תראה אי אתה מעלה אבל אתה אוכל בכל מקום שאתה רואה:

באו לנוב וגבעון הותרו הבמות שנ' כי לא [באתם] עד עתה אל המ' ואל הנחלה למה חילקן ליתן התר בין זה לזה קדשי קדשים נאכלין לפנים מן הקלעים קדשים קלים בכל ערי ישראל:

באו לירושלים נאסרו הבמות ולא היה להן התר עוד והיא היתה נחלה קדשי קדשים נאכלים לפנים מן הקלעים קדשים קלים ומעשר שני לפנים מן החומה:

פסוק י

ועברתם את היר' ויש' בא' ר' יהודה אומ' שלש מצות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ לבנות להן בית הבחירה ולמנות עליהן מלך ולהכרית זרע עמלק אינו יודע איזה מהן

יקדום אם למנות להן מלך אם לבנות להן בית הבחירה ואם להכרית זרע עמלק ת"ל (שמות יז טז) ויאמ' כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק משישב המלך על כסא יה אתה מכרית זרע עמלק ומנ' שהכסא זה מלך ת"ל (דהי"א כט כג) וישב שלמה על כסא ה' למלך:

ועדיין איני יודע איזה יקדום אם לבנות להן בית הבחירה אם להכרית זרע עמלק ת"ל אשר ה' אלהי' מנחיל וה' לכם מ' אי' מס' ואומ' (ש"ב ז א) ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל אויביו ואומ' (שם ב) ויאמ' דוד לנתן ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וארון האלהים יושב בתוך היריעה:

פסוק יא

והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיך לשום שמו שמה תביאו שם שמה שתי מחיצות מחיצה לקדשי הקדשים ומחיצה לקדשים קלים:

עלותיכם עולת יחיד ועולת צבור:

זבחיכם זבחי שלמי יחיד וזבחי שלמי צבור:

מעשרותיכם רבי עקיבה אומ' בשתי מעשרות הכת' מדבר אחד מעשר דגן ואחד מעשר בהמה:

ותרומת ידיך אלו הבכורים:

וכל מבחר נדריכם אשר תדרו לה' לרבות נדרים ונדבות שלא יבואו אלא מן המובחר אין לי אלא נדרים ונדבות מנין לרבות בכורות ומעשרות חטאות ואשמות ת"ל מבחר נדריכם כל מבחר נדריכם:

רבי אומ' אם נאמ' למעלן למה נאמ' למטן ראשונים לענין שילה שניים לענין ירושלם:

פסוק יב

ושמחתם נאמר כאן שמחה ונאמ' להלן (דב' כז ז) שמחה מה שמחה האמ' להלן שלמים אף כאן שלמים:

לפני ה' אלהיכם במחיצה:

אתם ובניכם ובנותיכם ועבדיכם ואמהותיכם חביב חביב קודם:

והלוי אשר בשעריכם

כל מקום שאתה מוצא לוי הזה לומר תן לו מחלקו אין לו חלק תן לו מעשר עני אין לו מעשר עני תן לו שלמים:

פסוק יג

השמר לך פן תעלה עולותיך השמר בלא תעשה פן בלא תעשה:

עלתך אפלו עולת גוים:
בכל מקום אשר תראה מעלה אתה בכל מקום שיאמר לך נביא כדרך שהעלה אליהו בהר הכרמל:

פסוק יד

כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך וכת' אחד אומ' (יב ה) מכל שבטיכם זה היא שר' יהודה אומ' כסף מכל שבטיכם בית הבחירה משבט אחד:
שם תעלה עולותיך אין לי אלא עולה שאר קדשים מנין ת"ל ושם תעשה כל אשר אנכי מצוך ועדין אני אומ' עולה בעשה ולא תעשה שאר קדשים לא יהוא אלא בעשה ת"ל שם תעלה עולותיך עולה בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה מה עולה מיוחדת שהיא בעשה ולא תעשה כך כל שהוא בעשה הרי הוא בלא תעשה:

פסוק טו

רק בכל אות נפשך תזבח במה הכת' מדבר אם בבשר תאוה כבר אמ' אם באכילת קדשים כבר אמור הא אינו מדבר אלא בפסולי המוקדשין שיפדו יכול יפדו על מום עובר ת"ל רק:
תזבח ואכלת בשר (ולא) תזבח ולא גיזה ואכלת ולא לכלבך בשר ולא חלב מיכן שאין פודין את הקדשים להאכילת לכלבים יכול יהוא אסורין לאחר זביחה ת"ל כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך יכול אם קדם מום קבוע להקדישן ונפדו יהוא אסורין ת"ל רק:
בכל שעריך מנין שאין נשחטין אלא על מום קבוע אמרת קל וחומר הוא ומה הבכור שאינו נוהג בכל הולדות ויוצא לחולין שלא בפדיון אינו נשחט אלא על מום קבוע קדשים שהן נוהגין בכל הולדות ואינן יוצאין לחולין אלא בפדיון אינו דין שלא יהו נשחטין אלא על מום קבוע לא אם אמרת בבכור שכן קדושתו מרחם אמו ואין קדושה חלה עליו על בעל מום קבוע תאמר בקדשים שאין קדושתן מרחם וקדושה חלה עליהן על בעל מום קבוע תלמוד לומר שעריך שעריך לגזירה שוה מה שעריך האמ' להלן (טו כב) אין נשחט אלא על מום קבוע אף שעריך האמ' כאן אינו נשחט אלא על מום קבוע:
הטמא והטהור יאכלנו טמא יאכל אין לי אלא טמא טהור מנ' ת"ל(יב כב) יחדיו יאכלנו מגיד ששניהם אוכלין מתוך קערה אחת יכול אף תרומה נאכלת מתוך קערה אחת ת"ל יחדיו יאכלנו זה נאכל מתוך קערה אחת ואין תרומה נאכלת מתוך קערה אחת יכול יהוא חייבין במתנות ת"ל כצבי אוציאו מכלל מתנות ולא אוציאו מכלל חזה ושוק ת"ל וכאיל אי מה הצבי כולו מותר אף זה כולו מותר ת"ל רק:
ר' שמעון אומ' יכול כשם שנתנה תורה מחיצה בין קדשי קדשים לקדשים קלים בזמן שהן תמימים כך נתנה תורה מחיצה בין קדשי קדשים לקדשים קלים בזמן שהן בעלי

מומין ת"ל כצבי וכאיל מגיד הכת' שכשם שלא נתנה תורה מחיצה בין צבי לאיל כך לא נתנה תורה מחיצה בין קדשי קדשים לקדשים קלים בזמן שהן בעלי מומין:

פסוק טז

רק הדם לא תאכ' ר' יהודה אומ' יכול יהוא חייבין על דמם שני לאוין כדם מוקדשים ת"ל רק הדם לא תאכ' לאו אחד יש בו ואין בו שני לאוין:

על הארץ תש' **כמ**' ולא לתוך הימים ולא לתוך הנהרות ולא לתוך הכלים:

תשפ' **כמ**' ולא לתוך מים עצמן:

כמים מה מים מותרין בהנאה אף דם מותר בהנאה:

מה מים מכשירין את הזרעים אף דם מכשיר את הזרעים:

מה מים פטורין מלכסוף אף דם פטור מלכסות:

פסוק יז

לא תוכל לאכול בשעריך ר' יהושע בן קרחה אומר יכול אני אבל אין אני רשאי:

כיוצא בו (יהוש' טו סג) ואת היבוסי ישבי ירושלם לא יכלו בני בנימין להורישם יכולין היו אבל אין רשאין:

מעשר אין לי אלא טהור טמא מנ' ת"ל דגנך:

לקוח בכסף מעשר מנ' ת"ל ותירשך אין לי אלא טהור טמא מנ' ת"ל ויצהריך:

ר' שמעון אומ' מכלל שנ' (דב' כו יד) לא אכלתי באוני ממנו היכן הוא מזהיר איני יודע ת"ל לא תוכל לאכ' בש':

יכול הנותנו במתנה יהא חייב ת"ל לא תוכל לא' בשעריך האוכלו חייב ואין הנותנו במתנה חייב:

ר' יוסי הגלילי אומ' יכול לא יהוא חייבין אלא טבל שלא הורם ממנו כלום מנ' אם הורם ממנו תרומה גדולה ולא הורם ממנו מעשר ראשון ולא מעשר שני ואפלו מעשר עני מנ' ת"ל לא תוכל לא' בש' ולהלן הוא אומ' (כו יב) ואכלו בשע' ושבעו מה להלן מעשר עני אף כאן מעשר עני:

ר' שמעון אומר לא בא הכת' אלא ליתן מחיצה בין קדשים לקדשים:

ותרומת ידיך אלו הבכורים וכי מה בא הכת' ללמדינו אם לאוכל בכורים חוץ לחומה קל וחומר ממעשר ומה מעשר שמותר לזרים האוכל ממנו חוץ לחומה עובר בלא תעשה בכורים שאסורים לזרים האוכל מהם חוץ לחומה אינו דין שיהא עובר בלא תעשה הא לא בא הכת' ללמדך אלא לאוכל בכורים עד שלא קרא עליהן שעובר בלא תעשה:

ונדבותיך אלו תודה ושלמים וכי מה בא הכת' ללמדינו אם לאוכל תודה ושלמים חוץ לחומה קל וחומ' ממעשר מה מעשר שאין חייבין עליו משום פיגול ונותר וטמא האוכל ממנו חוץ לחומה עובר בלא תעשה תודה ושלמים שחייבין עליהן משום פיגול ונותר וטמא אינו דין שהיא האוכל מהן חוץ לחומה עובר בלא תעשה הא לא בא הכת' ללמדך אלא לאוכל תודה ושלמים לפני זריקת דמים שעובר בלא תעשה:

ובכורות זה הבכור וכי מה בא הכת' ללמדינו אם לאוכל בכור חוץ לחומה קל וחומ' ממעשר אם לפני זריקת דמים קל וחומ' מתודה ושלמים מה תודה ושלמים שמותרין לזרים האוכל מהן לפני זריקת דמים עובר בלא תעשה בכור שאסור לזרים האוכל ממנו לפני זריקת דמים אינו דין שיהא עובר בלא תעשה הא לא בא הכת' ללמדך אלא לזר שאכל בשר בכור בין לפני זריקת דמים בין לאחר זריקת דמים שעובר בלא תעשה:

בקרך וצאנך זו חטאת ואשם וכי מה בא הכ' ללמדינו אם לאוכל חטאת ואשם חוץ לחומה קל וחומר ממעשר אם לפני זריקת דמים קל וחומ' מתודה ושלמים אם לאחר זריקת דמים קל וחומר מבכור ומה בכור שהוא קדשים קלים האוכל ממנו לאחר זריקת דמים עובר בלא תעשה חטאת ואשם שהן קדשי קדשים האוכל מהן אחר זריקת דמים אינו דין שיהא עובר בלא תעשה הא לא בא הכת' אלא ללמדך שהאוכל חטאת ואשם חוץ לקלעים שעובר בלא תעשה:

ונדריך זו עולה וכי מה בא הכת' ללמדינו אם לאוכל עולה חוץ לחומה קל וחומ' ממעשר שני לפני זריקת דמים קל וחומ' מתודה ושלמים לאחר זריקת דמים קל וחומ' מבכור חוץ לקלעים קל וחומ' מחטאת ואשם מה חטאת ואשם שמותרין באכילה האוכל מהן חוץ לקלעים עובר בלא תעשה עולה שהיא אסורה באכילה האוכל ממנה חוץ לקלעים אינו דין שיהא עובר בלא תעשה הא לא בא הכת' ללמדך אלא באוכל עולה בין לפני זריקת דמים בין לאחר זריקת דמים בין לפנים מן הקלעים בין חוץ לקלעים שעובר בלא תעשה:

פסוק יח

כי אם לפני ה' אלהיך תא' זו שילה:

במקום אשר יבחר ה' אלה' בו זו ירושלם:

אתה ובנך וב' חביב חביב קודם:

והלוי אש' בש' כל מקום שאתה סומך לוי הזה תן לו מחלקו אם אין לו חלק תן לו מעשר עני אם אין לו מעשר עני תן לו שלמים:

פסוק יט

השמר בלא תעשה:

פן בלא תעשה:
פן תע' את הלוי כל ימ' לעולם אפלו שמטים ואפלו יובלות:
על אדמ' ולא בגולה:

פסוק כ

כי ירחיב ה' אלה' את גבולך עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה ירחיב ה' אלהיך את גבו':
כאשר דבר לך מה דבר לך קיני וקנזי וקדמוני:
ר' אומ' כבר אלו אמורין מה דבר לך (יחז' מח א וכו' עיי"ש) מפאת קדימה ועד פאת ימה דן אחד יהודה אחד אשר אחד:
ואמ' אכלה בשר ר' ישמעאל אומ' לא בא הכת' אלא להתיר להן בשר תאוה שבתחלה נאסר להן בשר תאוה נכנסו לארץ הותר להן בשר תאוה ר' עקיבה אומ' לא בא הכת' אלא לאסור להן בשר נחירה שבתחילה הותר להן בשר נחירה משנכנסו לארץ נאסר להן בשר נחירה ר' אלעזר בן עזריה אומ' לא בא הכתוב אלא ללמדך דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתאוה יכול יקח מן השוק ויאכל ת"ל וזבחת מבק' ומ' הא אין אדם אוכל בשר עד שיהא לו בקר וצאן יכול יזבח כל בקרו ויאכל כל צאנו ויאכל ת"ל מבקרך ולא כל בקרך מצאנך ולא כל צאנך מיכן אמ' ר' אלעזר בן עזריה מי שיש לו מנה יקח לפסו לטרא ירק עשרה מנה יקח לפסו לטרא דגים חמשים מנה יקח לפסו לטרא בשר מאה מנה ישפות לו קדרה בכל יום:

פסוק כא

וזבחת מה קדשים בשחיטה אף חולין בשחיטה אי מה קדשים במקום אף חולין במקום ת"ל כי ירחק ממך המקום וזבחת ברחוק מקום אתה זובח אי אתה זובח במקום פרט לחולין שנשחטו בעזרה אין לי אלא תמימים בעלי מומין מנ' ת"ל (ויק' ג ב) ושחטו פתח אהל מועד יכול אף חיה ועוף פתח אהל מועד ת"ל אותו אותו פתח אהל מועד ואין חיה ועוף פתח אהל מועד אי מה קדשים בזמן אף חולין בזמן ת"ל ואכלת בשעריך בכל אות נפשך או מה קדשים במחיצה אף חולין במחצה ת"ל ואכלת בשעריך אי מה קדשים ביום אף חולין ביום ת"ל ואכלת בשעריך או מה קדשים בטהרה אף חולין בטהרה ת"ל הטמא יאכל אין לי אלא טמא טהור מנ' ת"ל הטהור יאכל הטמא והטהור יחדו יאכלנו מלמד ששניהן אוכלין מתוך קערה אחת ואין תרומה נאכלת מתוך קערה אחת יכול יהוא חייבין בחזה ושוק ת"ל כצבי אוציאו מכלל חזה ושוק ולא אוציאו מכלל שתי הכליות ויותרת הכבד ת"ל וכאיל אי מה צבי כולו מותר אף זה כולו מותר ת"ל אך:

פסוק כב

אך כאשר יאכל את הצבי ר' אלעזר הקפר ביר' אומ' מה ת"ל אך כא' יא' את הצ' ואת הא' כן תאכלנו וכי מה למדנו מצבי ואיל מעתה הרי זה בא ללמד ונמצא למד מקיש צבי ואיל לפסולי המוקדשין מה פסולי המוקדשין בשחיטה אף צבי ואיל בשחיטה ועוף אין לו שחיטה מן התורה אלא מדברי סופרים:

רבי אומ' כאשר צויתיך מלמד שנצטוה משה על הקנה ועל הוושט ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה:

ד"א **אך כא' יא' את הצבי ואת הא'** מה צבי פטור מן הבכורה אף פסולי המוקדשין פטורין מן הבכורה אוציא את הבכורה ולא אוציא את המתנות אוציא את הבכורה שאין שוה בכל ולא אוציא את המתנות ששוה בכל ת"ל איל וצ' מה איל וצבי פטורין מן הבכורה ומן המתנות אף פסולי המוקדשין פטורין מן הבכורה ומן המתנות אי מה צבי ואיל חלבן מותר אף פסולי המוקדשין חלבן מותר ת"ל אך חלק:

אי מה צבי ואיל אין אותו ואת בנו נוהג בהן אף פסולי המוק' אין אותו ואת בנו נוהג בהן ת"ל אך חלק:

פסוק כג

רק חזק לבלתי אכל הדם ר' יהודה אומ' מגיד שישראל שטופין בדם קודם מתן תורה יכול משקיבלו תורה בשמחה מהר סיני ת"ל רק:

אמר ר' שמעון בן עזאי והרי שלש מאות מצות עשה בתורה כיוצא בזה לומר מה דם שאין בכל המצות קל ממנו הזהירך הכת' עליו שאר כל מצות על אחת כמה וכמה:

ר' שמעון או' כל מצוה שקיבלו אותה ישראל בשמחה מהר סיני עדין עושין אותה בשמחה וכל מצוה שלא קיבלו אותה ישראל בשמחה מהר סיני אין עושין אותה בשמחה:

רבן שמעון בן גמליאל אומ' כל מצוה שמסרו ישראל נפשם עליה בשעת השמד נוהגין אותה בפרהסיא וכל מצוה שלא מסרו ישראל נפשם עליה בשעת השמד עדין היא רופפת בידם:

כי הדם הוא הנפש להגיד מה גרם:

ולא תאכל הנפש עם הבשר זה אבר מן החי:

פסוק כד

לא תאכלנו לרבות בשר בחלב:

פסוק כו

רק קדשיך אשר יהיו לך ונדריך תשא ובאת במה הכת' מדבר אם בקדשי הארץ כבר אמור הא אינו מדבר אלא בקדשי חוצה לארץ:

תשא ובאת מלמד שחייב להיטפל בהבאתן עד שיביאם לבית הבחירה יכול אף בכור ומעשר ת"ל נדריך קדשים שהן באין בנדר ונדבה יצאו בכור ומעשר שאין באין בנדר ונדבה יכול שאני מוציא חטאת ואשם ת"ל קדשיך מי לחשך להביא את חטאת ואשם ולהוציא את בכור ומעשר אחר שריבה הכת' מיעט מביא אני חטאת ואשם שאין להן פרנסה אלא במקומם ומוציא אני את בכור ומעשר שיכולים להתפרנס בכל מקום:

ר' עקיבה אומ' בתמורת קדשים הכת' מדבר:

תשא ובאת יכול אף בכור ומעשר ת"ל נדריך יכול יהא מעשר בהמה נוהג בשותפות ת"ל אשר יהיו לך יכול שאני מוצא את האחים שקנו מתפוסת הבית ואחר כך ילדו ברשותן ת"ל אשר יהיו לך:

בן עזאי אומ' יכול יהא מעשר בהמה נוהג ביתום ת"ל רק:

ד"א **רק קדשיך** אלו התמורות:

אשר יהיו לך אלו הולדות:

ונדריך זה נדר הקישן הכת' לנדר מה נדר אינו בא בעל מום אף אלו אינן באין בעל מומין:

ד"א **רק קדש**' אלו התמורות:

אשר יהיו לך אלו הולדות:

ונדריך זה נדר:

תשא וב' אל המ' שומע אני יכניסם לבית הבחירה וימנע מהם מים ומזון בשביל שימותו ת"ל ועשית על' הב' והדם כדרך שאתה נוהג בעולה אתה נוהג בתמורתה וכדרך שאתה נוהג בשלמים כך אתה נוהג בולד שלמים ובתמורת שלמים יכול אף ולד כל הקדשים כך ת"ל רק:

פסוק כז

ועשית על' הב' וה' ר' יהושע אומר אם אין דם אין בשר ואם אין בשר אין דם:

ר' אליעזר אומ' ודם זבחיך ישפך אע"פ שאין בשר הא מה אני מקיים ועשית על' הב' והד' מקיש בשר לדם מה הדם בזריקה אף הבשר בזריקה יכול יהא עומד מרחוק וזורק ת"ל (ויק' א יב) וערך הכהן אותם עומד בקרוב וסודרן על גבי מערכה:

מיכן היה ר' (ישמעאל) [שמעון] בן יוחאי אומ' אויר היה בין הכבש למזבח דכת' ועשית על' הב' וה' מה דם אויר קרקע מפסיקו אף בשר אויר קרקע מפסיקו:

ד"א ועשית על' הב' וה' על מז' ה' אלה' למה נאמר לפי שנ' (שמות כ כא) מזבח אד' תעש' לי וז' על' יכול שתהא זביחה בראש המזבח ת"ל ועשית על' הב' וה' על מז' ה' אלה' בשר ודם על מזבח ה' אלהיך ואין זביחה על מזבח ה' אלהיך אם כן למה נאמר עליו בסמוך לו כענין שנ' (במ' ב כ) ועליו מטה מנשה:

מנ' לא יכולתה להקטיר על גבי המז' הקטיר על גבי אדמה ת"ל מזבח אדמה תע' לי:

ר' יוסי אומ' הרי הוא אומ' (מ"א ח סד) ביום ההוא קדש המלך את תוך החצר כי מזבח הנחשת אשר לפני ה' קטן מהכיל וכי מיכן אנו למידין שהוא קטן והלא כבר נאמ' (מ"א ג ד) אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא כשאתה בא לחשבון אמות ולמנין עולות הרי הוא גדול מזה אם כן למה נאמר קטן נפסל כאדם שאומ' כהן קטן הוא:

ר' יהודה אומ' מזבח שעשה שלמה קטן היה ודאי ומקטיר בעזרה היה שכל עזרה כשרה להקטיר חלבים:

ומנ' שאם היו אימורים מרובים וקמצים מרובים ונסכים מרובים עושה להן הבערה אחת שתחזיק את כולן ת"ל (שמות כ כא) וזבחת עליו מיכן הוסיפו עליו שש אמות על שש אמות כשעלו מן הגולה:

ודם זבחיך ישפך על מזבח ה' אלה' מיכן אמ' כל הדמים הניתנין על המזבח החיצון אם נתן מתנה אחת כיפר ואפלו בחטאת שנאמר ודם זבח' יש' על מז' ה' אלה' שפיכת הדם על המזבח היא העיקר וכל הנתנין בזריקה שנתנן בשפיכה יצא שנ' ודם זב' יש' ומנ' למעשר ולפסח שיהוא ניתנין מתנה אחת ת"ל ודם זבחיך ישפך על מזבח ה' אלה' והבשר תאכל:

פסוק כח

שמור ושמעת כל שאינו בכלל משנה אינו בכלל מעשה:

את כל הדברים האלה אשר אנכי מצוך שתהא מצוה קלה חביבה עליך כמצוה חמורה:

כי תעשה הטוב והישר הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם דברי ר' עקיבה:

ר' ישמעאל אומ' הישר בעיני שמים והטוב בעיני אדם וה"א (מש' ג ד) ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם:

פסוק כט

כי יכרית ה' אלהיך את הגוים עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה יכרית ה' אלהיך את הגוים:

אשר אתה בא שמה לרשת אותה בשכר שתבא תירש:

וירשת אותם וישבת בארצם מכלל שנאמר (יט א) וירשתם וישבת בעריהם ובבתיהם יכול אין אתה רשאי להוסיף על הבנין ת"ל וירשת אותם וישבת בארצם כל מקום שאתה רוצה לבנות בנה:

מיכן אמרו שישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה:

פסוק ל

השמר בלא תעשה:

פן בלא תעשה:

פן תנקש אחריהם שמא תימשך אחריהם או שמא תידמה להן ותעשה כמעשיהם ויהיו לך למוקש:

אחרי השמדם מפניך מפני מה אני משמידם מפניך שלא תעשה כמעשיהם ויבואו אחרים וישמידו פניך:

ופן תדרוש לאלהיהם לאמר שלא תאמר הואיל והן יוצאין בטגה אף אני אצא בטגה הואיל והן יוצאין בארגמן אף אני אצא בארגמן הואיל והן יוצאין בתלוסין אף אני אצא בתלוסין ת"ל ואעשה כן גם אני [וגו']:

איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם מיכן אמרו העובד ע"ז כדרך עבודתה הוא שחייב שנ' ואעשה כן גם אני:

חוץ מארבע עבודות המיוחדות לשם שהוא חייב עליהן בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו:

פסוק לא

לא תעשה כן לה' אלהיכם יש כאן לע"ז ויש כאן למשתעבד מיכן אמרו בדבר שמקריבין אותו למזבח אם מקריבין אותו לע"ז חייב דבר שמקריבין אותו לע"ז אם הקריבו למזבח פטור:

דבר שאין מקריבין אותו למזבח והקריבו לע"ז אם מקריבין כיוצא בו חייב ואם לאו פטור:

יכול יהוא מקריבין חטאות ואשמות ת"ל כי כל תועבת ה' אשר שנא דבר שנוי ומתועב למקום:

דבר אחר לא נתכונו להקריב אלא מה שהמקום שונא:

כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם אין לי אלא בניהם ובנותיהם אבות ואמהות מנין ת"ל בניהם גם בניהם בנותיהם גם בנותיהם:

אמר ר' עקיבה אני ראיתי גוי שכפתו לאביו והניחו לפני כלבו ואכלו:

פרק יג

פסוק א

את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם היום שתהא מצוה קלה חביבה עליך כמצוה חמורה:

אותו תשמרו לעשות ר' אליעזר בן יעקב אומר ליתן לא תעשה על כל עשה האמור בפרשה:

לא תסף עליו ולא תגרע ממנו מיכאן אמרו הניתנין מתנה אחת שנתערבו בניתנין מתנה אחת ינתנו מתנה אחת מתן ארבע במתן ארבע ינתנו מתן ארבע מתן ארבע במתנה אחת ר' אליעזר אומר ינתנו מתן ארבע ור' יהושע אומר ינתנו מתנה אחת אמר ר' אליעזר והרי הוא עובר על בל תגרע אמר ר' יהושע והרי הוא עובר על בל תוסיף אמר ר' אליעזר לא נאמר בל תוסיף אלא כשהוא עצמו אמר ר' יהושע לא נאמר בל תגרע אלא כשהוא עצמו ועוד אמר ר' יהושע כשנתת עברת על בל תוסיף ועשית מעשה בידיך וכשלא נתת עברת על בל תגרע ולא עשית מעשה בידיך:

ד"א **לא תוסף עליו** מנ' שאין מוסיפין על הלולב ועל הציצית ת"ל לא תסף עליו ומנין שאין פוחתין מהן ת"ל ולא תגרע ממנו מנין שאם פתח לברך ברכת כהנים שלא יאמר הואיל ופתחתי לברך אומר ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ת"ל הדבר אפלו דבר לא תסף עליו:

פסוק ב

כי יקום בקרבך נביא מה משה בכה אמר אף נביאים בכה אמר מה משה אמר מקצת וקיים מקצת אף נביאים אמ' מקצת ומקיימין מקצת מה משה אמר כלל ופרט אף נביאים כלל ופרט אי מה משה זקן ובן שמנים ובן עמרם יכול אף הנביאים כן ת"ל נביא מכל מקום:

או חולם חלום מכלל שנ' למשה (במ' יב ח) פה אל פה אדבר בו יכול אף נביאים כן ת"ל או חולם חלום:

בקרבך לרבות את האשה:

ונתן אליך אות בשמים וה"א (בר' א יד) והיו לאותות:

או מופת בארץ וה"א (שופ' ו לז) אם טל יהיה על הגזה לבדה מהוא אומר (שם מ) ויעש אלהים כן:

פסוק ג

ובא האות והמופת אמר ר' יוסי הגלילי ראה עד היכן הגיע הכתוב סוף עובדי ע"ז ונתן להן ממשלה שאפלו מעמידין לך חמה באמצע הרקיע אל תשמע להן מפני מה כי מנסה ה' אלהיכם אתכם:

אמר ר' עקיבה חס ושלום שהמקום מעמיד חמה ולבנה כוכבים ומזלות לעוברי רצונו הא אינו מדבר אלא במי שהן נביאי אמת מתחלה וחזרו להיות נביאי שקר כחנניה בן עזור שמתחלה נביא אמת היה ולבסוף נביא שקר, כיון שנסתלקה ממנו רוח הקדש היה מגנב דברים מירמיה והולך ומתנבא אותם כיצד שמע ירמיה אומר (יר' כט י) כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם אמר מאימתי ניתנה הממשלה לבבל משנת שלשים וחמש למלכות מנשה שנ' (דהי"ב לג יא) ויבא ה' עליהם את שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה צא וחשוב עשרים שנה נשתיירו למנשה ושתים לאמון ואחת ושלשים ליאשיהו ואחת עשרה ליהויקים הרי ארבע וששים שנה נשתיירו שש שנים כבר עברו ארבע שנים ממלכות צדקיהו שנ' (יר' כח א) בראשית ממלכת צדקיהו לפיכך אמר בעוד שנתים ימים אמר לו ירמיה אני מתנבא שמלכות בבל עומדת שנים רבות אמר לו [השמטה: אני אמרתי כך אמר לו אם כן תן לדבריך אות אמר לו] אף אתה תן לדבריך אות אמר לו אני מתנבא לרעה ופעמים שהבריות עושין תשובה והקב"ה מוחל להן אבל אתה מתנבא לטובה והקב"ה אינו חוזר בטובה אמר לו איני נותן אות עד שתתן אתה אות אמר לו אם כן הריני נותן אות באות האיש באותה השנה הוא מת ואומר (שם יז) וימת חנניה בן עזור הנביא בשנה ההיא בחדש השביעי והלא שנה אחרת היתה אלא מלמד שמת ערב ראש השנה וצוה את בנו שלא להוציאו אלא לאחר ראש השנה כדי לבטל דברי ירמי':

פסוק ד

לא תשמע אל דברי הנביא ההוא ולא החוזר בו:

או אל חלם החלום ההוא ולא החשוד למפרע:

כי מנסה ה' אלהיכם אתכם לדעת הישכם אוהבים:

פסוק ה

אחרי ה' אלהיכם תלכו זה הענן:

ד"א כשאמר משה לישראל אחרי ה' אלהיכם תלכו אמרו לו מי יוכל להלך בדרכיו שכן הוא אומר (נחום א ג) בסופה ובשערה דרכו ואומר (תה' עז כ) בים דרכיך ושביליך במים

רבים אש לפניו תלך אמר להן משה לא אמרתי לכם (אלא) כך אלא דרכיו חסד ואמת שנ' (ע' תה' כה י) כל ארחותיו חסד ואמת:
ואותו תיראו שיהא מוראו עליכם:
ואת מצותיו תשמרו זו מצות עשה:
ובקולו תשמעו בקול נביאיו:
ואותו תעבדו עבדוהו בתורתו עבדוהו במקדשו:
ובו תדבקון היפרשו מע"ז ודבקו במקום:

פסוק ו

והנביא ההוא ולא אנוס:
או חולם החלום ההוא ולא מוטעה:
יומת כל מיתה האמורה בתורה סתם חנק:
כי דבר סרה על ה' אלהיכם והלא דברים קל וחומר ומה מזייף דברי חבירו חייב מיתה המזייף דבריו של מקום על אחת כמה וכמה:
המוציא [**אתכם**] **מארץ מצרים** אפלו אין לו עליך אלא שהוציאך ממצרים די:
והפדך מבית עבדים אפלו אין לו עליך אלא שפדאך מבית עבדים די:
להדיחך זה נביא שהדיח:
נאמר כאן הדחה ונאמר הדחה במסית (יג יא) מה הדחה האמורה להלן בסקילה אף הדחה האמורה כאן בסקילה:
מן הדרך אפלו מקצת הדרך כגון שאמר בע"ז היום עובדה ולמחר ביטלה הרי זה חייב:
אשר צוך ה' אלהיך זו מצות לא תעשה ללכת בה זו מצות עשה:
[השמטה: **ובערת הרע מקרבך** בער עושי רעות מישראל].

פסוק ז

כי יסיתך אין הסתה אלא טעות כענין שנ' (מ"א כא כה) אשר הסתה אותו איזבל אשתו:
אחרים אומרים אין הסתה אלא גירוי כענין שנ' (ש"א כו יט) ועתה ישמע נא אדוני המלך את דברי עבדו אם ה' הסיתך בי ירח מנחה:
מכלל שנ' (דב' כד טז) לא יומתו אבות על בנים למדנו שאין מעידין זה על זה יכול כשם שאין מעידין זה על זה כך אין מסיתין זה את זה ת"ל כי יסיתך אחיך בן אמך מסיתין הן זה את זה:
אחיך זה אחיך מאביך:
בן אמך זה בן אמך:
או בנך בנך מכל מקום:

או בתך בתך מכל מקום:
או אשת זו ארוסה:
חיקך זו נשואה:
או רעך זה הגר:
אשר כנפשך זה אביך:
בסתר מלמד שאין אומרין דבריהן אלא בסתר וה"א (מש' ז ט) בנשף בערב יום באישון לילה ואפלה אבל דברי תורה אין נאמרין אלא בפרהסיא וה"א (שם א כ) חכמות בחוץ תרונה:
ד"א **אחיך בן אמך** הרי הכתוב פותח לו באחיו שהוא חיב עליו ומנ' שאחיו מאמו חביב עליו יתר מאחיו מאביו לפי שאינו מורישו:
בסתר לאמר למה נאמר והלא כבר נאמר כי יסיתך ומה ת"ל בסתר אלא אם היה רשע ערום ובעל שטנה מכמין לו עדים כיצד אמ' לו המסית יש יראה במקום פל' כך אוכלת וכך שותה כך מטיבה וכך מריעה:
כל חייבי מיתות שבתורה אין מכמנין עליהן חוץ מזה אמר לשנים והן עדיו מביאין אותו לבית דין וסוקלין אותו:
אמר לאחד הוא אומ' לו יש לי חברים רוצים בכך אם היה ערום ואינו יכול לדבר בפניהם מכמנן לאחורי הגדר וכיצד עושין לו מדליקין לו את הנר בבית פנימי ומושיבין לו עדים בבית חיצון כדי שיהוא רואין אותו והוא אינו רואה אותן והלה אומ' לו אמור מה שאמרת לי בייחוד והלה אומ' לו היאך נניח את אלהינו שבשמים ונלך ונעבוד עצים ואבנים אם חוזר בו מוטב ואם אמר כך היא חובתינו וכך יפה לנו העומדין והשומעין מבחוץ מביאין אותו לבית דין וסוקלין אותו וכך עשו לבן סטרא בלוד ותלאוהו בערב פסח:
נלכה ונעבדה אלהים אחרים מיכן אמרו המסית שהסית בין בלשון רבים בין בלשון יחיד הרי זה נסקל כיצד האומר אעבוד אלך ואעבוד נלך ונעבוד, אזבח אלך ואזבח נלך ונזבח, אקטר אלך ואקטר נלך ונקטר, אנסך אלך ואנסך נלך וננסך, אשתחוה אלך ואשתחוה נלך ונשתחוה:
אשר לא ידעת אתה ואבותיך ר' יוסי הגלילי אומר דבר גנאי הוא לישראל שאומות העולם אין מניחין מה שמסרו להן אבותיהן וישראל מניחין מה שמסרו להן אבותיהן והולכין ועובדין ע"ז:

פסוק ח

מאלהי העמים אשר סביבותיכם שלא תאמר יש יראה במקום פלוני כך אוכלת וכך שותה כך מטיבה וכך מריעה:

הקרובים אליך או הרחוקים ממך מה קרובים אליך אתה יודע מה הן אף הרחוקים ממך מה הקרובים אליך אינן כלום אף הרחוקים ממך אינן כלום:

מקצה הארץ ועד קצה הארץ אלו חמה ולבנה שמהלכין מסוף העולם ועד סופו:

פסוק ט

לא תאבה לו מכלל שנ' (ויק' יט יח) ואהבת לרעך כמוך יכול אתה אוהב לזה ת"ל לא תאבה לו:

ולא תשמע אליו מכלל שנ' (שמות כג ה) עזוב תעזוב עמו יכול אתה עוזב לזה ת"ל ולא תשמע אליו:

ולא תחוס עינך עליו מכלל שנ' (ויק' יט טז) לא תעמוד על דם ריעך יכול אי אתה עומד על דמו של זה ת"ל ולא תחוס עינך עליו:

ולא תחמול לא תלמד עליו זכות:

ולא תכסה עליו אם אתה יודע לו חובה אי אתה רשאי לשתוק:

מנ' שאם יצא מבית דין חייב שאין מחזירין אותו לזכות [ת"ל כי הרוג תהרוג] יצא זכאי מנין שמחזירין אותו לחובה ת"ל תהרגנו:

ד"א **לא תאבה לו** בלבך אבל מקבלו אתה בפיך שאם אין אתה מקבלו בפיך כיצד את מכמין עליו:

ד"א **לא תאבה לו** למה נאמר לפי שהוא אומר כי יסיתך אחיך ולא תשמע אליו למה נאמר לפי שהוא אומר או בנך ולא תחוס עינך עליו למה נאמר לפי שהוא אומר או בתך ולא תחמול למה נאמר לפי שהוא אומר או אשת חיקך ולא תכסה עליו למה נאמר לפי שהוא אומר או רעך:

ד"א **לא תאבה לו** אפילו הוא גדול שבישראל:

ולא תשמע אליו שאם בא לידי סכנה אל תבדוק אחריו הכישו נחש אל תבדוק אחריו:

ולא תחוס עינך עליו שאם אין עדים שרוצין להעידו יעידו:

ולא תחמול קוב כיסך עליו:

ולא תכסה עליו גלה מסתריו:

פסוק י

כי הרג תהרגנו זו דחייה אתה אומר זו דחייה או אינו אלא סקילה וכשהוא אומר וסקלתו באבנים ומת הרי סקילה (האמורה) [אמורה] הא מה ת"ל כי הרג תהרגנו זו דחייה שאם דחוהו עדיו ומת יצא ידי חובתו:

ר' יאשיהו אומר כי הרג תהרגנו למה נאמר לפי שנ' (שמות כא טו) ומכה אביו ואמו מות יומת שומע אני אף המסית והמדיח במשמע ת"ל כי הרג תהרגנו ומה אני מקיים ומכה אביו ואמו בשאר כל אדם חוץ מן המסית והמדיח ובמסית ובמדיח מה אני מקיים כי הרג תהרגנו אפלו אביו ואמו:

ידך תהיה בו בראשונה מצוה ביד המוסת להמיתו מנ' שאם לא מת ביד המוסת ימות ביד כל אדם ת"ל ויד כל העם באחרונה:

פסוק יא

וסקלתו באבנים ומת יכול באבנים (ומת) [מרובות] ת"ל (ויק' כ כז) באבן או באבן יכול באבן אחת ת"ל באבנים אמור מעתה לא מת בראשונה ימות בשנייה:

כי בקש להדיחך זהו שאמרנו נאמר כאן הדחה ונאמר להלן הדחה מה כאן סקלה אף להלן סקלה:

פסוק יב

וכל ישראל ישמעו ויראו מכן אמרו מניחין אותו עד הרגל וחונקין אותו ברגל אמר ר' יהודה וכי נאמר ייראו וייראון והלא לא נאמר אלא ישמעו וייראו כיצד הן עושין כותבין ושולחין לכרכים ביום פלוני נידון פלוני בהריגה לכך נאמר וכל ישראל ישמעו וייראו מלמד שצריך הכרזה:

ולא יספו לעשות זו אזהרה להדיוט המסית:

אין לי אלא זה בלבד מנ' לאומר לחברו נלך ונעבוד נלך ונזבח נלך ונקטר נלך וננסך נלך ונשתחוה ת"ל ולא יספו לעשות לא כדבר ולא כרע ולא כזה יכול אף המגפף והמנשק והמרבץ והמרחיץ והסך והמנעיל והמלביש והמעטיף ת"ל הזה זה בסקלה ואין כל אלו בסקלה:

פסוק יג

כי תשמע לא מאליך:

באחת עריך אחת ולא שלש אתה אומר אחת ולא שלש או אינו אלא אחת ולא שתים כשהוא אומר עריך הרי שתים אמור הא מה אני מקיים אחת אחת ולא שלש:

אשר ה' אלהיך נתן לך מכל מקום לשבת שם פרט לירושלים שלא נתנה לבית דירה:

יצאו אנשים וכי מנין יצאו אלא שיצאו מתחת כנפי שמים ופרקו עול שמים מעליהן שנ' בליעל בלי עול:

פסוק יד

יצאו הם ולא שלוחם:

אנשים אין אנשים פחות משנים:

ד"א **אנשים** ולא נשים אנשים ולא קטנים:

בני בליעל בנים שפרקו עול שמים מעל צואריהם:

מקרבך ולא מן הספר:

וידיחו את יושבי עירם ולא יושבי עיר אחרת:

לאמר מלמד שצריכין התראה לכל אחד ואחד מלמד שאין נהרגין עד שיהיו מדיחיה מאותה עיר ומאותו השבט ועד שיודחו רובה והיו המודחין מעשרה ועד מאה דברי ר' יאשיה ר' יונתן אומר ממאה ועד רובו של שבט שנאמר יושבי העיר לא כפר קטן ולא (כפר) [כרך] גדול (ולא) [וכל] פחות ממאה כפר ורובו של שבט כרך גדול:

נלכה ונעבדה אלהים אחרים אשר לא ידע מיכן אתה למד שאינה נעשית עיר הנדחת עד שידיחוה מדיחיה בלשון רבים ויאמרו להן נלך ונעבוד או נלך ונזבח או נלך ונקטר או נלך וננסך או נלך ונשתחוה או נלך ונקבל באלוה והן שומעין ועבדו או קיבלו באלוה:

פסוק טו

ודרשת וחקרת ושאלת היטב מלמד שבודקין אותן בשבע חקירות באיזו שבוע באיזו שנה באיזה חדש בכמה בחדש באיזו יום באיזה שעה באיזה מקום:

ד"א ודרשת מן התורה וחקרת מן העדים ושאלת מן התלמידים:

היטב נאמר כאן היטב ונאמר להלן (יז ד) היטב מה היטב שנאמר להלן בשבע חקירות אף היטב האמור כאן בשבע חקירות מה להלן בשני עדים הכתוב מדבר אף כאן בשני עדים הכ' מדבר:

והנה אמת להוציא את הספק:

נכון הדבר שתהא עדותן מכוונת שאחד הבדיקות ואחד החקירות בזמן שמכחישות זו את זו עדותן בטלה:

נעשתה התועבה הזאת למה נאמר לפי שנאמר הכה תכה שומע אני אחד צדיקים ואחד רשעים ת"ל נעשתה [התועבה] הזאת בק' העובדין בלבד:

פסוק טז

הכה תכה חובה ולא רשות:

מנ' לא יכלת להמיתו במיתה האמורה בתורה המיתו באחת מכל מיתות האמורות בין קלות בין חמורות ת"ל הכה תכה:

את ישבי העיר ההיא לא ישבי עיר אחרת מיכן אמ' החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום לנו בתוכה והודחו עמה אם נשתהו שם שלושים יום הן בסקילה וממונם אבד פחות מיכן הן בסיף וממונם פליט:

לפי חרב לא יהרגם לא בחצים ולא ברמחים ולא בראשו של סייף אלא בפיו שלא ינוולום:

החרם אותה פרט לנכסי צדיקים שבחוצה לה:

ואת כל אשר בה לרבות נכסי צדיקים שבתורה מיכן אמ' נכסי צדיקים שבתוכה אובדין ושבחוצה לה פליטין ושל רשעים בין מתוכה בין מחוצה לה אובדין:

אמר ר' שמעון בן יוחאי מפני מה אמרה תורה נכסי צדיקים שבתוכה אובדין מי גרם לצדיקים שידורו בתוכה [ממונם] לפיכך ממונם אבד והרי הדברים קל וחומר ומה אם נכסים שאין בהן דעת שגרמו להן לצדיקים לדור ביני הרשעים אמר המקום שיהוא בשרפה אדם שהוא גורם להטות את חבירו מדרך החיים לדרך המות על אחת כמה וכמה שתהא מיתתו בשרפה:

ואת בהמתה לפי חרב למה נאמר לפי שהוא אומר ושרפת באש את העיר ואת כל שללה שומע אני בין דבר שיש בו רוח חיים ובין דבר שאין בו רוח חיים הכל בשריפה ת"ל ואת בהמתה לפי חרב בהמה היתה בכלל ויצאת ללמד מה בהמה מיוחדת שיש בה רוח חיים ואינה נידונת אלא בסייף אף כל דבר שיש בו רוח חיים לא יהא נדון אלא בסייף:

[**ואת בהמתה** ולא בהמת הקדש] (ואפילו) [אבל] בכור ומעשר שבתוכה היו בעלי מומין הרי הן בכלל בהמתה ונהרגין:

פסוק יז

ואת כל שללה תקבץ לרבות נכסי רשעים שבחוצה לה:

ואת כל שללה תקבץ למה נאמר לפי שהוא אומר ושרפת באש את העיר ואת כל שללה שומע אני בין שלל שדרכו לקבץ ובין שלל שאין דרכו לקבץ ת"ל ושרפת באש ואת כל שללה תקבץ ושרפת מי שאינו מחוסר אלא קביצה ושרפה יצא שלל שמחוסר תלישה קביצה ושריפה מיכאן אמ' אילנות מחוברין שבתוכה מותרין ותלושין אסורין בורות שיחין ומערות מותרות:

אל תוך רחובה אם אין לה רחוב עושין לה רחוב:

היה רחובה חוצה לה כונסין אותו לתוכה שנ' אל תוך רחבה:

ושרפת באש את העיר שריפתה מצות עשה:
ואל כל שללה שללה ולא שלל חברתה מכאן אמרו נכסי אנשי מדינה אחרת שהיו מופקדין בתוכה אע"פ שקבלו עליהן אחריות אין נשרפין אלא חוזרין לבעליהן:
שללה ולא שלל שמים מיכאן אמ' ההקדשות שבתוכה קדשי מזבח ואפלו בכור ומעשר כשהן תמימין ימותו שנ' (משׁ כא כז) זבח רשעים תועבה קדשי בדק הבית יפדו ואח"כ שורפין אותן שנ' שללה ולא שלל שמים:
התרומות ירקבו אימתי בזמן שהגיעו ליד כהן מפני שהן נכסיו אבל תרומה ביד ישראל תנתן לכהן שבעיר אחרת מפני שהן נכסי שמים מעשר שני וכסף מעשר שני וכתבי הקדש יגנזו:
כליל לה' אלהיך אמר ר' שמעון אמר הקב"ה אם אתה עושה דין בעיר הנדחת מעלה אני עליך כאלו העלית לפני עולה כליל:
ד"א כליל לה' אלהיך שומע אני ישרפנה בראש המזבח ת"ל ושרפת באש את העיר ואת כל שללה מה העיר במקומה אף שללה במקומו:
ומה אני מקיים כליל בעיר הנדחת אלא נוח למקום שיאבדו מכעיסיו מן העולם שנ' (משׁ יא י) בטוב צדיקים תעלץ קריה ובאבד רשעים רנה:
ודרך רשעים יעות ימלך ה' לעולם (ועד) (תה' קמו ט):
שני רשעים שברת לה' הישועה (שם ג ח):
ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו (שם י טז):
יתמו חטאם מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה (שם קד לה):
והיתה תל עולם שומע אני יעשה תל ויחזור ויבנה ת"ל לא תבנה עוד לא תעשה אפלו גנות ופרדסים דברי ר' יוסי הגלילי ר' עקיבה אומר לא תבנה עוד כמות שהיתה אינה נבנית אבל נעשית היא גנות ופרדסים:

פסוק יח

ולא ידבק בידך מאומה מן החרם מגיד שכל הנהנה ממנה בכל שהוא לוקה אחת שנ' ולא ידבק בידך מאומה:
מן החרם שכל נכסי ע"ז הרי הן חרם ואפלו נתערבו:
מכאן אמ' נטל ממנה מקל או מלגז או כדכד או שרביט וארג בו בגדים כולן אסורין בהנייה נתערבו באחרים כולן אסורות בהנייה מה יעשה להן יוליך דמי הנייה לים המלח כללו של דבר כל הנהנה מע"ז יוליך דמי הנייה לים המלח:

ד"א ולא ידבק בידך מאומה מן החרם להביא שכר [נכסי] ע"ז שיהו אסורין בהנייה והרי הדברים קל וחומר ומה אם שכר נכסי ע"ז אסורין בהנ' קל וחומר לע"ז עצמה:
שאל פרוקלוס בן פלוסלוס את רבן גמליאל בעכו שהיה רוחץ במרחץ של אפרודיטי אמר לו כת' בתורתכם ולא ידבק בידך מאומה מן החרם מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי אמר לו אין משיבין במרחץ כשיצא אמר לו אני לא באתי בגבולה היא באת בגבולי אין אומ' נעשה מרחץ נואי לאפרודיטי אלא נעשה אפרודיטי נואי למרחץ:
ד"א אם נותנין לך כל ממון שבעולם אתה נכנס לבית ע"ז שלך ערום ובעל קרי ומשתין בפניה וזו עומדת על הביב וכל העם משתינים בפניה לא נאמר אלא אלהיהם את שהוא נוהג בו מנהג משום אלוה אסור ואת שאינו נוהג בו מנהג אלוה מותר:
למען ישוב ה' מחרון אפו אם עושה אתה דין בעיר הנדחת השיבות חרון אף מן העולם:
למען ישוב ה' מחרון אפו כל זמן שהרשעים בעולם חרון אף בעולם אבדו רשעים מן העולם נסתלק חרון אף מן העולם:
ונתן לך רחמים לך רחמים ולא לאחרים רחמים וה"א (ש"ב כא ב) והגבעונים לא מבני ישראל המה:
וריחמך אם ריחמת מרחמין עליך ואם לאו אין מרחמין עליך נעשית פורענות ברשעים רחמים היא לעולם:
והרבך שלא תאמר הריני מחריב את ערי ארץ ישראל ת"ל והרבך:
כאשר נשבע לאבותיך הכל בזכות אבותיך כדגי הים וכחול הים וככוכבי השמים וכצמחי האדמה:

פסוק יט

כי תשמע בקול ה' אלהיך אין לי אלא מה שפירט הכת' שאר דקדוקי הפרשה מנ' ת"ל לשמר את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום:
לעשות הישר בעיני ה' אלהיך זו היא שר' ישמעאל אומר הישר בעיני שמים:
לעשות הישר
בעיני אלה' לא להתנאות בעיני אדם אלא להתנאות בעיני ה' אלהיך:
לעשות הישר בעיני ה' אל' אם עושה אתה דין בעיר הנידחת עושה אתה את הישר בעיני ה' אלהיך:
לעשות הישר בעיני ה' אלהיך אם עושין אתם את הישר בעיני ה' אלהיכם בנים אתם לה' אלהיכם:

פרק יד

פסוק א

בנים אתם לה' אלהיכם ר' מאיר אומר חביבין ישראל בין שעושים רצונו של מקום ובין שאין עושין רצונו של מקום הרי הן קרואין בנים שנ' (דב' לב יט) וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו ויאמר אסתירה פני מהם אלא שהפרש בין עושין רצונו של מקום ובין שאין עושין רצונו שכשהן עושין רצונו של מקום הרי הוא מיחד שמו עליהן וקורא אותן בנים שנ' בנים אתם לה' אלהיכם:

בני ישראל נקראו בנים שנ' בנים אתם לה' אלהיכם:

מלאכי השרת נקראו בנים שנ' (איו' א ו) ויהי היום ויבואו בני האלהים להתיצב על ה':

אבל איני יודע איזה מהן חביב ת"ל (שמות ד' כב) ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני בכורי ישראל:

ישראל נקראו עבדים כי עבדי הם (ויק' כה מב) ומלאכי שרת נקראו עבדים הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה (איו' ד יח) אבל איני יודע איזה מהן חביב ת"ל (ויק' כה נה) כי לי בני ישראל עבדים:

ישראל נקראו מזמרים זמרו אלהים זמרו (תה' מז ז) ומלאכי שרת נקראו מזמרים ברן יחד כוכבי בקר ואחר כך ויריעו כל בני אלהים (איו' לח ז) ואיני יודע איזה מהן חביב ת"ל (ש"ב כג א) ונעים זמירות ישראל:

ישראל מזכירין את השם אחר שני דברים שמע ישראל ה' אל' ה' אחד (דב' ו ד) ומלאכי השרת מזכירין את השם אחר שלשה דברים וקרא זה אל זה ואמר קק"ק ה' (ישע' ו ג) יתיר עליהן הכהנים עוד אחת שנ' (במ' ו כד) יברכך ה':

בנים אתם לה' אל' נקראו בנים לשם חובה שנ' (משׁ' לא ב) מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי כי בן הייתי לאבי (שם ד ג) אבל ישראל נקראו בנים לשם שבח בנים אתם לה' אלהיכם:

ישראל נקראו כרם כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישע' ה ז) גפן ממצרים תסיע (תה' פ ט):

נקראו צאן ואתנה צאני צאן מרעיתי (יחז' לד לא) שה פזורה ישראל (יר' נ יז):

ונקראו עבדים שהמקום עושה להן רצונו שהן עבדים למקום כשם שמשה קרוי עבד כך ישראל קרויין עבדים ועתה ישראל עבדי (ישע' מא ח עיי"ש):

לא תתגודדו לא תעשו חבורה על מת וגדידה ושריטה אחת היא אלא שעל המת בין ביד בין בכלי חייב ולע"ז ביד פטור בכלי חייב דכת' (מ"א יח כח) ויתגודדו כמשפטם בחר' וברמחים:

ד"א **לא תתגודדו** לא תהו עשויים אגודות אגודות מיכן לשני בתי דינין בעיר אחת שלא יהו אלו מורין כדברי בית שמאי ואלו מורין כדברי בית הלל:

ד"א לא תתגודדו לא תהיו אגודות אגודות אלא היו כולכם אגודה אחת שנ' (עמוס ט ו) הבונה בשמים עליותיו ואגדתו על ארץ יסדה כשישראל אגודין ועושין רצונו של מקום מעלותיו בשמים ואם אין ישראל אגודין ואין עושין רצונו של מקום כביכול:

[השמטה: ואגודתו על ארץ יסדה]. כיוצא בו אתה אומר (שמות טו ב) זה אלי ואנוהו כשאני מודה לו הרי הוא נאה ואם אין אני מודה לו כביכול:

כיוצא בו אתה אומר (דב' לב ג) כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלה' כשאני קורא בשמו גודל לאלהינו ואם אין אני קורא בשמו כביכול:

[השמטה: כיוצא בו אתה אומר ואתם עדי נאם ה' ואני אל כשאתם עדי אני אל ואם אין אתם עדי כביכול:]. כיוצא בו (שם לג כו) אין כאל ישורון כשישראל ישרים ועושין רצונו של מקום אין כאל ואם אין ישראל ישרים ואין עושין רצונו של מקום כביכול:

כיוצא בו אתה אומר (תה' קכג א) אליך נשאתי את עיני הישבי בשמים שבשבילי את יושב בשמים שאלולי אני כביכול:

ולא תשימו קרחה בין עיניכם מנ' לעשות הראש כבין העינים הרי הוא אומר בכהנים (ויקרא כא ה) לא יקר' קר' בראשם הכהנים בכלל היו ולמה יצאו מן הכלל ללמד מה הכהנים עשה בהן את הראש כבין העינים בקרחה אף ישראל דין הוא שנעשה בהן את הראש כבין העינים:

או מה כאן בין עיניכם אף להלן בין עיניכם אמור לא בא כאן בין עיניכם אלא ללמד על התפלין שנ' בהן (דב' יא יח) והיו לטטפת בין עיניכם נאמר כאן בין עיניכם ונאמר להלן בין עיניכם מה בין עיניכם האמור להלן על גבוה שבראש אף בין עיניכם האמור כאן על גבוה שבראש והרי הדברים קל וחומר מה אם כתובין המלמדין הרי הן למידין זה מזה קל וחומר ללמידין שילמדו זה מזה:

למת הקורח על מת הוא שחייב יצא הקורח על (ספינתו) [ביתו] שנפל ועל ספינתו שטבעה שהוא פטור:

פסוק ב

כי עם קדוש אתה לה' אלהיך קדושה היא עליך היא גרמה לך:

כי עם קדוש אתה לה' אלהיך אתה קדוש לא תגרום לעם אחר להיות קדוש כיוצא בך:
בך בחר ה' אל' אין לך אומה ששלחה ידה בישראל אלא והקב"ה פורע ממנה מצרים אמרו (שמות א כב) כל הבן הילוד היארה תשליכוהו כת' בהן (תה' קלו טו) וניער פרעה וחילו בים סוף:
סנחיריב חירף וגידף שנ' (מ"ב יח לה) מי בכל אלהי הארצות אמר לו הקב"ה (שם יט כב) את מי חרפת וגדפת ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור (שם לה) היאך הכם כאדם שהוא שותה כוס וזו היא גבורתו של הקב"ה:
נבוכדנצר כתיב ביה (יר' נא לד עי"ש) אכלני הממני נבוכדנצר מלך בבל וכת' בו (שם מד) ופקדתי על בל בבבל:
אדום שהיא בוזזת את ישראל כת' בה (עוב' א יח) ולא יהיה שריד לבית עשו אמר הקב"ה לאומות העולם שוטים שבעולם אם נגע אדם בבנו של מלך כלום יש לו חיים בעולם וישראל הלא נקראו בנים שנ' בנים אתם לה' אלהיכם נוגעים אתם בהם ואני מניח אתכם והלא כת' (זכ' ב יב) כל הנוגע בכם נוגע בבת עינו לא נאמר אלא בבבת עינו כאדם שאינו לו אלא עין אחת בלבד והיא חביבה עליו ביותר וכל הנגע בה מיצר לו עד נפשו כך אמר הקב"ה כל המיצר לישראל כאלו הוא מצר לפני שנ' (תה' צא טו) עמו אנכי בצרה ואומר (ישע' סג ט) בכל צרתם לא צר:
להיות לו לעם סגולה אם יכנס אדם לגנו של מלך ליטול סגולתו אין הורגין אותו והם גנו של מקום שנ' (שה"ש ו יא) אל גינת אגוז ירדתי או אם יכנס אדם לביתו של מלך ליטול סגלתו אין הורגין אותו כך ישראל הן סגולתו של הקב"ה שנ' להיות לו לעם סגולה:
להיות לו לעם סגולה תהא לי לא נאמר אלא להיות אמר להן לא עכשיו בלבד תהיו לי אלא בעולם הזה ולעולם הבא:
לעם סגולה אימתי הן סגולים בזמן שהוא מכלה אומות העולם מפניהם ומשתיירין בעולם שנ' (מלא' ג יז) והיו לי נאם ה' צבאות ליום אשר אני עשה סגלה:
ד"א לעם סגלה מה סגלתו של אדם חביבה עליו כך אתם תהיו חביבין לי:
ד"א בך בחר ה' אלהיך למה נאמר לפי שהוא אומר (תה' קלה ד) כי יעקב בחר לו יה ישראל ואין אנו יודעין אם יה בחר ביעקב ואם יעקב בחר ביה ת"ל בך בחר ה' ומנ' שאבינו יעקב בחר במקום שנ' (יר' י טז) לא כאלה חלק יעקב:
להיות לו לעם סגלה למה נאמר לפי שהוא אומר (תה' קלה ד) ישראל לסגולתו ואין אנו יודעין אם ישראל עושין למקום סגלה ואם המקום עושה להן סגולה לישראל ת"ל (ישראל לסגולתו) [להיות לו לעם סגלה]:

כיוצא בו אתה אומר (בר' י יב) ואת רסן בין נינוה ובין כלח היא העיר הגדלה ואין אנו יודעין אם רסן היא הגדולה ואם נינוה היא הגדולה ת"ל (יונה ג ג) ונינוה עיר גדולה לאלהים כיוצא בו אתה אומר (בר' י כא) ולשם ילד גם הוא אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול ואין אנו יודעין אם שם הוא הגדול ואם יפת הוא הגדול ת"ל (בר' יא י) אלה תולדות שם שם בן מאת שנה:

כיוצא בו אתה אומר (בר' כא יב) אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך ואין אנו יודעין אם לשילוח אם למעשה ת"ל (שם) כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה:

כיוצא בו אתה אומר (בר' כו לב) ויאמרו לו מצאנו מים ואין אנו יודעין אם מצאו ואם לא מצאו ת"ל (שם לג) ויקרא אותה שבעה מכל מקום:

כיוצא בו אתה אומר (הושע יב ה) וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו ואין אנו יודעין אם יעקב בכה למלאך ואם המלאך בכה ליעקב ת"ל (בר' לב כז) ויאמר שלחני כי עלה השחר:

כיוצא בו אתה אומר (איו' יד יט) אבנים שחקו מים ואין אנו יודעין אם מים שחקו אבנים ואם אבנים שחקו מים ת"ל (שם) תשטף ספיחיה עפר ארץ:

כיוצא בו אתה אומר (שם יג טו) הן יקטלני לו איחל ואין אנו יודעין אם איחל אם לא איחל שאם אין אני מיחל לו היאך אני מצוה לו ת"ל (שם כז ה) עד אגוע לא אסיר תמתי ממני:

כיוצא בו אתה אומר (ישע' ו א) בשנת מות המלך עזיהו וארא את ה' יושב על כסא רם ונשא ואין אנו יודעין אם הכסא רם ונשא ואם המקום ת"ל (שם נז טו) כי כה אמר רם ונשא:

כיוצא בו אתה אומר (ש"א ב ג) ולו נתכנו עלילות ואין אנו יודעין אם נתכנו עלילות אם עלילות לא היו מכוונות ת"ל (תה' קג ז) יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו אף כאן אמר להיות לו לעם סגולה ואין אנו יודעין אם ישראל עושין למקום סגלה ואם המקום עושה להן סגלה לישראל ת"ל (ישראל לסגלתו) [להיות לו לעם סגלה]:

מכל העמים אשר על פני האדמה משלפניו ומשלאחריו ולא מאבות הראשונים:

פסוק ג

לא תאכל כל תועבה בפסולי המוקדשין הכת' מדבר נאמר כאן תועבה ונאמר להלן (דב' יז א) תועבה מה תועבה האמורה [להלן] בפסולי המוקדשין הכת' מדבר אף תועבה האמורה כאן בפסולי המוקדשין הכת' מדבר:

ר' אליעזר בן יעקב אומר מנ' לצורם באוזן הבכור ואכל ממנו שעובר בלא תעשה ת"ל לא תאכל כל תועבה:
ר' אומר לא תאכל כל תועבה כל שאחרים מתעבין:

פסוק ד

זאת הבהמה אשר תאכלו למה נאמר לפי שהוא אומר (בר' ט ג) כירק עשב נתתי לכם את כל יכול הכל יהיה בכלל התר ת"ל זאת הבהמה וג' איל וצבי ויחמור הכל היה בכלל התר עד שלא נתנה התורה ומשנתנה תורה נאמר בתורה (ויק' כ כה) והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה:

פסוק ה

זאת הבהמה אשר תאכלו איל וצבי ויחמור מלמד שחיה בכלל בהמה ובהמה בכלל חיה מלמד שחיה קרויה בהמה ובהמה קרויה חיה ושהטמאה מרובה מן הטהורה בכל מקום הכת' פורט את הממועט ולפיכך אמר הכת' זאת הבהמה:

פסוק ו

וכל בהמה מפרסת פרסה עד שיהיו שלשה סימנין בבהמה אחת אתה אומר בבהמה אחת או אינו אלא בבהמות רבות ת"ל וכל בהמה:

פסוק ז

טמאים הם לכם וחשובין לאחרים מיכן היה ר' שמעון בן יוחי אומר הגמל והארנבת והשפן והחזיר צריכין מחשבה בכל מקום.

פסוק יא

כל צפור טהורה תאכלו זו מצות עשה:
כל צפור טהו' זו בנין אב כל מקום שנ' צפור בטהורה הכת' מדבר דברי ר' יאשיהו ר' יצחק אומר עוף טהור נקרא עוף ונקרא צפור עוף טמא [אין] נקרא אלא עוף בלבד:
ד"א כל צפור טהורה תאכלו זו המשתלחת:
ד"א כל צפור ט' תא' יש לך טהורה אחרת חוץ מזו שאין אתה אוכל ואיזו זו השחוטה:

פסוק יב

וזה אשר לא תאכלו ממנו הג' זו השחוטה נמצאת אומר שהאוכל צפור שחוטה עובר בעשה ולא תעשה:
הנשר והפרס והעזניה מלמד שעוף טהור מרובה מעוף טמא בכל מקום הכת' פורט את הממועט:

מפני מה נשנו במשנה תורה בבהמה מפני השסועה ובעוף מפני הראה ללמדך שלא יהא אדם בוש לומר שכחתי והרי הדברים קל וחומר ומה אם משה חכם החכמים גדול הגדולים אבי הנביאים לא בוש לומר שכחתי מי שאינו אחד מאלף אלפי אלפים ורוב ריבי רבבות של תלמיד תלמידיו על אחת כמה וכמה שלא יהא בוש לומר שכחתי:

פסוק יט

וכל שרץ העוף טמא הוא לכם לא יאכלו זו מצות לא תעשה האמורה בשרץ:

העוף אלו חגבים טמאים:

פסוק כ

כל עוף טהור תאכלו אלו חגבים טהורים:

פסוק כא

לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננו ואכלה או מכור לנכרי אין לי אלא לגר בנתינה ולגוי במכירה לגר במכירה מנין ת"ל תתננה או [מכר לגוי בנתינה מנין ת"ל תתננה ואכלה או מכר] לנכרי נמצאת אומר אחד הגר ואחד הגוי בין במכירה ובין בנתינה דברי ר' מאיר:

ר' יהודה אומר הדברים ככתבן לגר בנתינה וגוי במכירה:

כי עם קדוש אתה לה' אלהיך מגיד שהפורש מן המאכלות האסורין נקרא קדוש:

לא תבשל גדי בחלב אמו מיכן אמרו בשר בהמה טהורה בחלב בהמה טהורה אסור לבשלו ואסור בהנייה בשר בהמה טהורה בחלב בהמה טמאה או בשר בהמה טמאה בחלב בהמה טהורה מותר לבשל ומותר בהנאה:

ר' עקיבה אומר חיה ועוף אינן מן התורה שנ' לא תבשל גדי בחלב אמו שלשה פעמים פרט לחיה ולעוף ולבהמה טמאה:

בחלב אמו אין לי אלא בחלב אמו בחלב פרה ורחל מנ' אמרת קל וחומר ומה אמו שלא נאסרה עמו בהרבעה נאסרה עמו בבשול פרה ורחל שנאסרו עמו בהרבעה אינו דין שנאסרו עמו בבשול מה לאמו שכן נאסרה עמה בשחיטה תאמר בפרה ורחל שלא נאסרו עמו בשחיטה ת"ל בחלב אמו אמו לגזרה שוה נאמ' כאן בחלב אמו ונאמ' להלן (ויקרא כב כז) שור או כשב או עז כי יולד וה' שב' ימ' תח' אמו מה להלן שור וכשב ועז שוין אף כאן שור וכשב ועז שוין:

בחלב אמו אין לי אלא בחלב אמו היא עצמה בחלבה מנ' אמרת קל וחומ' ומה במקום שלא נאסר פרי עם פרי בשחיטה נאסר פרי עם האם בשחיטה מקום שנאסר פרי עם פרי

בבשול אינו דין שנאסר פרי עם האם בבשול מה לפרי עם פרי שכן שני גופין מוחלקין תאמר בפרי עם האם שכן גוף אחד ת"ל בחלב אמו:
איסי בן יהודה אומ' מנ' לבשר בחלב שאסור נאמ' כאן כי עם קדוש אתה לה' אלה' לא תב' גדי בח' אמו ונאמ' להלן (שמות כב ל) ואנשי קדש תהי' לי וב' בש' טר' לא תא' מה להלן אסור אף כאן אסור ואין לי אלא באכילה בהנייה מנ' אמרת קל וחומ' ומה ערלה שלא נעבדה בה עבירה אסור בהנאה בשר בחלב שנעבדה בו עבירה אינו דין שאסור בהנאה מה לערלה שכן לא היתה לה שעת הכושר חמץ בפסח יוכיח שהיתה לו שעת הכושר ואסור בהנאה מה לחמץ בפסח שכן ענוש כרת כלאי הכרם יוכיחו שאין ענוש כרת ואסורין בהנאה:
ר' ישמעאל אומר מפני מה נאמר לא תבשל גדי בחלב אמו בשלשה מקומות כנגד שלש בריתות שכרת המקום עם ישראל אחת בחורב ואחת בערבות מואב ואחת בהר גריזים ובהר עיבל:

פסוק כב

עשר תעשר את כל תבואת זרעך במעשר שני הכת' מדבר אתה אומר במעשר שני הכת' מדבר או אינו מדבר אלא במעשר ראשון ת"ל ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירשך ויצהרך מעשר שהוא טעון הבאת מקום אמרתי ואיזה זה מעשר שני או אף מעשר ראשון יטען הבאת מקום והדין נותן מה אם מעשר שני שאין בו קדושה יתירה הרי הוא טעון הבאת מקום מעשר ראשון שיש בו קדושה יתירה אינו דין שיטען הבאת מקום ת"ל(במד' יח לא) ואכלתם אותו בכל מקום אתם וביתכם מגיד שמעשר ראשון נאכל בכל מקום:
עשר תעשר הרי זה חובה:
ר' יונתן אומר עשר תעשר כלל את כל תבואת זרעך פרט מה הפרט מפורש דבר שהוא אוכל ונשמר וגדוליו מן הארץ ומתקיים במוכנס אף כל דבר שהוא אוכל ונשמר וגידוליו מן הארץ ומתקיים במוכנס להוציא את הלחים:
איסי בן עקביה אומר עשר תעשר כלל את כל תבואת זרעך פרט אין לי אלא תבואה אילנות מנ' ת"ל היצא השדה שנה שנה אבל ירקות מדברי סופרים:
עשר תעשר להביא פירות גוים או יכול אפלו מחוצה לארץ ת"ל(ויק' כז ל) וכל מעשר הארץ בא הכת' ותלה כל המעשרות בארץ:
עשר תעשר [**ואכלת**] להוציא את הטמא יכול אם עישר לא יהא מעושר ת"ל(כו יד) לא אכלתי באוני ממנו מכלל אכילה יצא לא יצא מכלל מעשר:

היוצא השדה לפטור את האוכל מן השדה עראי ר' נתן אומר להביא את הנטוע בעציץ נקוב:

ר' אומר היצא השדה היכול לצמוח בשדה ואיזה זה משהביאה שליש:

ד"א **היצא השדה** פרט לאילן שנטעו בתוך הבית שיהא פטור מן המעשרות:

אני אקרא עשר תעשר שנה שנה ומה ת"ל היצא השדה שאם קורא אני עשר תעשר שנה שנה שומע אני אחד חדש ואחד ישן במשמע ת"ל היצא השדה החדש לא הישן שהיה בדין מה אם כבשים ועזים שהן כלאים זה בזה הרי הן מתעשרין מזה על זה החדש והישן שאינן כלאים זה בזה אינו דין שיתעשרו מזה על זה ת"ל היצא השדה החדש לא הישן:

ומנ' שלא יעשרו ממין על שאינו מינו אמרת קל וחומר מה אם חדש וישן שאינן כלאים זה בזה אינן מתעשרין מזה על זה שני מינין שהן כלאים זה בזה אינו דין שלא יתעשרו מזה על זה הרי עזים ורחלים יוכיחו שהן כלאים זה עם זה והן מתעשרין זה על זה אף אתה אל תתמה על שני מינין שאע"פ שהן כלאים זה עם זה יתעשרו זה על זה ת"ל(במד' יח כו) והרמותם ממנו שלא יעשרו ממין על שאינו מינו:

ומנ' שלא יעשרו מן התלוש על המחובר ולא מן המחובר על התלוש ת"ל והרמותם ממנו שלא יעשרו מן התלוש על המחובר ולא מן המחובר על התלוש:

ומנ' שלא יעשרו מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש ת"ל והר' ממנו שלא יעשרו מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש:

ומנ' שלא יעשרו מן פירות הארץ על פירות חוצה לארץ ולא מפירות חוץ לארץ על פירות הארץ ת"ל(ויק' כז ל) וכל מעשר הארץ מזרע הארץ שלא יעשרו מפירות הארץ על פירות חוץ לארץ ולא מפירות חוץ לארץ על פירות הארץ:

שנה שנה מלמד שאין מעשרין אותו משנה לחברתה אין לי אלא מעשר שני שבו דיבר הכתוב מנ' לרבות שאר מעשרות ת"ל עשר תעשר:

ד"א עשר תעשר בשני מעשרות הכת' מדבר אחד מעשר בהמה ואחד מעשר דגן ראש השנה שלהן תשרי:

ר' מאיר אומר באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה ר' אלעזר ור' שמעון אומרים באחד בתשרי ראש השנה למעשר בהמה:

ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר שני ניתן לאכילה ולשתיה ולסיכה:

לאכילה ולשתייה מניין שנ' ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירשך ויצהרך:

ולסיכה מניין ת"ל(כו יד) ולא נתתי למת אם להביא לו ארון ותכריכין דבר שאסור לחי הוא לחי אסור למת לא כל שכן אלא איזה הוא דבר שמותר לחי ואסור למת זו סיכה:

במקום אשר יבחר לשכן שמו מפתח ירושלם ולפנים:

מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך למה נאמר לפי שהוא אומר בבכור (טו כ) לפני ה' אלהיך תאכלנו שנה בשנה שומע אני אם עבר זמנו יהא אסור באכילה ת"ל ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכורות בקרך וצאנך מה מעשר נאכל משנה לחברתה אף הבכור נאכל משנה לחברתה:

ד"א מעשר דגנך תי' ובכ' שומע אני אפלו הוא ברחוק מקום יהא חובה עליו להביא לבית הבחירה ת"ל מעשר דגנך ובכרת ממקום שאתה מביא מעשר דגן אתה מביא בכורות מחוצה לארץ שאין אתה מביא מעשר דגן אין אתה מביא בכורות:

או מה מעשר אינו נוהג אלא בארץ אף כך הבכור לא ינהוג אלא בארץ ת"ל (שמות יג ב) קדש לי כל בכור בין בארץ בין בחוצה לארץ:

חזקיה בן אטיטס העלה בכורות מבבל ולא קיבלו ממנו אע"פ שהיה אדם של צורה שלא יקבע הדבר חובה:

ד"א **מעשר דג' וב'** מקיש אכילת בכור לאכילת מעשר שני מה בכור אינו נאכל אלא בפני הבית אף מעשר שני לא יהא נאכל אלא בפני הבית:

למען תלמד ליר' את ה' מגיד שהמעשרות מביאין את האדם לידי יראת חטא ר' אליעזר אומר נדרים ונדבות שאדם מביא לבית הבחירה לבו מנדבו לתלמוד תורה:

ר' ישמעאל אומר מעשר שני שאדם מביא לבית הבחירה נכנס ללשכת הגזית ורואה חכמים ותלמידיהן יושבין ועוסקין בתלמוד תורה לבו מנדבו לתלמוד תורה:

ד"א **למען תלמד** להוציא חרש שוטה וקטן:

כל הימים בין בארץ בין בחוץ לארץ להביאם לתלמוד תורה יכול אין אדם מחוייב בתלמוד תורה אלא משום הבאת מעשר ת"ל ליראה לא משום הבאת מעשר:

פסוק כד

וכי ירבה ממך הדרך בא הכת' ללמדך על מעשר שני להקל עליו שיהא נפדה ונאכל בגבולין:

וכי ירבה ממך הדרך יכול ברחוק זמן הכת' מדבר ת"ל כי ירחק ממך המקום ברחוק מקום הכת' מדבר ולא ברחוק זמן:

כי ירחק ממך המ' ברחוק מקום הוא נפדה אינו נפדה במקום אלא אם כן נטמא שנ' כי לא תוכל שאתו:

כי לא תוכל שאתו למה נאמר לפי שהוא אומר ונתת בכסף רשות אתה אומר רשות או אינו אלא חובה ת"ל כי לא תוכל שאתו רשות ולא חובה:

ר' נתן אומר שומע אני מצוה לפדות ת"ל כי לא תוכל שאתו לא אמרתי אלא מפני רוב משא:

כי יברכך ה' אלהיך למה נאמר לפי שהוא אומר כי לא תוכל שאתו אין לי אלא עני עשיר מניין ת"ל כי יברכך ה' אלהיך:

ד"א **כי יברכך ה' אלהיך** למה נאמר לפי שהוא אומר (כו יד) לא אכלתי באוני ממנו [וגו'] אין לי אלא טמא טהור מניין ת"ל כי יברכך ה' אלהיך:

ד"א **כי יברכך ר'** אלעזר אומר לברכה ניתן לא ניתן למארה:

ד"א **כי יברכך ה'** והרי הדברים קל וחומר מה אם כשאדם מיקל ממשאו הרי הוא מקבל ברכה קל וחומר המצער עצמו על כל המצות:

ד"א **כי יברכך ה'** והרי הדברים קל וחומר אם כשאדם אוכל ושותה ושמיח הרי הוא מתברך נדרים ונדבות שאדם מביא לבית הבחירה על אחת כמה וכמה שיקבל עליהן ברכות:

פסוק כה

ונתת בכסף אין נפדה אלא בכסף:

וצרת הכסף דבר שדרכו להיצרר דברי ר' ישמעאל ר' עקיבה אומר דבר שיש עליו צורה ואיזה זה מטבע פרט לאסימון שאין עליו צורה:

בידך שלא יחלל על מעות שאינו ברשותו ואם חילל לא קנה מעשר:

והלכת אל המקום זו שילה:

אשר יבחר ה' אלהיך בו זה בית עולמים:

ד"א **אשר יבחר ה' אלה' בו** על

ידי נביא וה"א (ע' ש"ב כד יח) עלה הקם מזבח לה':

ד"א **וצרת הכסף בידך** א"ר יצחק לעולם יהא כספו של אדם מצוי בידו שנ' וצרת הכסף בידך ואמר ר' יצחק לעולם ישלש אדם את מעותיו שליש בקרקע שליש בפרקמטיא ושליש בידו שנ' וצרת הכסף בידך:

פסוק כו

ונתת הכסף עד שיהיה אותו המטבע ראוי להוצאה פרט למטבע שאינו יוצא באותו זמן ובאותו מקום:

בכל אשר תאוה נפשך הרי זה כלל:

בבקר ובצאן וביין ובשכר הרי זה פרט:

ובכל אשר תשאלך נפשך הרי זה כלל:

כלל ופרט וכלל [אי] אתה דן אלא כעין הפרט:
מה הפרט מפורש דבר שהוא ולד ולדות הארץ אף [הכלל] אין לי אלא דבר שהוא ולד ולדות הארץ:
יכול שאני מרבה הקושט והחומס וראשי בשמים והחלתות וחלות חריע והפלפלין ת"ל בבקר ובצאן וביין ובשכר מה אלו לאכילת גופו [אף כל לאכילת גופו] יצאו אלו שאינן לאכילת גופן אלא לטעם או ריח שבהן:
אני אקרא לבקר ומה ת"ל בצאן ביין ומה ת"ל בשכר אלא מה בקר וצאן מיוחדין שאי אפשר להיקנות אלא על ידי עורן יצא עורן לחולין אף כל שאי אפשר לו להיקנות אלא על ידי עורו יצא עורו לחולין:
ונתת הכסף בכל אשר [**תאוה**] **נפשך ושמחת** יכול יקח בהמה למשתה בנו הרי אתה דן נאמר כאן שמחה ונאמר להלן (כז ז) שמחה מה שמחה האמורה להלן שלמים אף שמחה האמורה כאן שלמים או מה שמחה האמ' להלן עולה ושלמים אף שמחה האמ' כאן עולה ושלמים ת"ל ואכלת לפני ה' אלהיך ושמחת שמחה שיש עמה אכילה יצאו עולות שאין עמם אכילה:

פסוק כז

והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו מגיד שאת נותן לו ממעשר שני ומשמחהו עמך בירושלם:
כי אין לו חלק ונחלה עמך להגיד מה גרם:
ד"א כי אין לו חלק ונחלה עמך ממה שיש לך ואין לו תן לו יצא הפקר שידך וידו שוין בו מיכן אמ' ההפקר פטור מן התרומה ומן המעשרות:

פסוק כח

מקצה שלש שנים למה נאמר לפי שהוא אומר (יד כג) ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך שומע אני אף מעשר עני במשמע ת"ל מקצה שלש שנים תוציא והנ' בש' בא הכתוב ללמד על מעשר עני שהוא נאכל בגבולין:
מקצה שלש שנים ר' עקיבה אומר במעשר עני הכת' מדבר אתה אומר במעשר עני הכת' מדבר או אינו מדבר אלא במעשר שני ת"ל ובא הלוי בחלקו והגר והיתום והאלמנה בחלקן הא במעשר עני הכת' מדבר:
מקצה שלש שנים נאמר כאן קץ ונאמר להלן (לא י) מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הס' מה קץ האמור להלן רגל אף קץ האמור כאן רגל יכול חג הסוכות ת"ל (כו יב) כי תכלה לעשר רגל שכל המעשרות כלין בו הוי אומר זה פסח מיכן אמרו ערב יום

טוב האחרון של פסח של רביעית ושל שביעית היה הביעור ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית ובשביעית מפני מעשר עני שבששית:
והנחת בש' אם אין שם עני מניחו באוצר:
ד"א והנחת בשע' לימד שאינו טעון הבאת מקום:
ד"א **והנחת בשע'** שיתחלק על פי בית דין:

פסוק כט

ובא הלוי בחלקו:
והגר והיתום והאלמנה בחלקן:
ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך דברים שאין לו בהן חלק עמך אתה נותן לו יצא לקט שכחה ופיאה שיש לו בהן חלק עמך:
והגר והיתום והאלמנה אשר בש' בזמן שהן חסירין:
אשר בש' ואכלו לימד שאין מוציאין אותו מהארץ לחוצה לארץ:
ד"א אשר בש' ואכ' וש' שיכול לא יהא נאכל אלא בפני הבית כמעשר שני ת"ל אשר בש' ואכ' וש' בין בפני הבית בין שלא בפני הבית:
ואכלו ושבעו תן להם כדי שבען מיכן אמרו אין פוחתין לעניים בגורן מחצי קב חטים וקב שעורים:
(יכול אף מעשר עני המתחלק בתוך הבית יהא חייב ליתן לעניים כל אחד כדי שבעו ת"ל בשעריך ואכלו ושב' בשדה אתה מצווה ליתן להן כדי שבען שהרי אינו מוצא שם ליקח אבל בבית אין אתה מצווה ליתן להן כדי שבען אלא נותנו להן אפלו כזית לכל אחד ואחד):
ד"א **למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך אשר תעשה** אבא חנון אומר משום ר' אליעזר כל מקום שהכת' מזכיר עונש הפסד וחסרון כיס הרי הוא קובע ברכה שנ' למען יברכך ה' אלהיך:

פרק טו

פסוק א

מקץ שבע שנים תעשה שמטה למה נאמר לפי שהוא אומר (ויק' כה ג) שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך אין לי אלא שהן עושין שמטת הפירות ומנ' שהן עושין שמטת הכספים ת"ל מקץ שבע שנים תע' שמ' מגיד הכת' שכשם שהן עושין שמטה לפירות כך הן עושין שמטה לכספים:

יכול יעשו שני שמטין אחת שמטת הפירות ואחת שמטת הכספים ת"ל(טו ט) קרבה שנת השבע שנת השמטה והלא בידוע ששנת השבע היא שנת השמטה ושנת השמטה היא שנת השבע ומה ת"ל קרבה שנת השבע שנת השמטה אלא שנת השמטת הפירות היא שנת השמטת הכספים:

מקץ שבע שנים בסוף שבע ובתחלת שמונה אתה אומר בסוף שבע ובתחלת שמונה או אינו אלא בסוף שש ובתחלת שבע הרי אתה דן נאמר כאן מקץ שבע שנים ונאמר להלן (לא י) מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות מה קץ שנ' להלן בסוף שבע ובתחלת שמונה אף קץ שנאמר כאן בסוף שבע ובתחלת שמונה:

ד"א **מקץ שבע שנים תע' שמ'** זו אזהרה לבית דין:

פסוק ב

וזה דבר הש' מיכן אמרו המחזיר חוב בשביעית צריך שיאמר לו משמיט אני ואם אמר לו אע"פ כן יקבל ממנו משום

שנ' וזה דבר השמטה:

ד"א **וזה דבר השמטה** יכול יהא השמט מלוה נוהג במדבר ת"ל תעשה שמטה אין לי אלא בארץ ישראל שאתה עושה שמטה לארץ בחוצה לארץ שאי עושה שמטה לארץ אין אתה משמיט מלוה ת"ל כי קרא שמטה לה' בין בארץ בין בחוצה לארץ:

וזה דבר השמטה שמוט ר' אומר בשתי שמטות הכת' מדבר אחת השמטת קרקע ואחת השמטת כספים בזמן שאתה משמיט קרקע אתה משמיט כספים בזמן שאי אתה משמיט קרקע אין אתה משמיט כספים:

השמטה שמוט כל בעל משה ידו שמטה משמטת מלוה אין יובל משמיט מלוה:

יובל מוציא עבדים ואין שמטה מוציאה עבדים:

שמוט כל בעל משה ידו יכול הכל במשמע המלוה והלווה והחנוני על פינקסו וכתובת אשה ושכר שכיר ת"ל אשר ישה ברעהו יצא שכר שכיר והקפת החנות וכתובת אשה שאינו משמיט עד שיעשם עליו חוב:

לא יגש את רעהו זה הגר:

ואת אחיו זה ישראל:

ד"א לא יגש את רעהו פרט לאחרים:

ואת אחיו פרט לגר תושב:

כי קרא שמטה לה' זה הוא שאמרנו שמטת כספים נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ:

פסוק ג

את הנכרי תגש זו מצות עשה:

ואשר יהיה לך את אחיך ולא של אחיך בידך מיכן אמרו המלוה על המשכון אינו משמיט:

ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך לא המוסר שטרותיו לבית דין מיכן התקין הלל פרוזבול וכך דרש הלל ואשר יהיה לך את אחיך לא המוסר שטרותיו לבית דין:

ד"א **ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך** אחד עני ואחד עשיר במשמע עשיתם כן אפס כי לא יהיה בך אביון:

פסוק ד

כתוב אחד אומר **אפס כי לא יהיה בך אביון** וכת' אחד אומר (טו יא) כי לא יחדל אביון כיצד יתקיימו שני כתובים הללו כשישראל עושין רצונו של מקום אפס כי לא יהיה בך אביון:

וכשאין ישראל עושין רצונו של מקום כי לא יחדל אביון:

ר' שמעון בן יוחאי אומר במלוה על מנת להשמיט ובמלוה על מנת שלא להשמיט [השמטה: אפס כי לא יהיה בך אביון במלוה על מנת להשמיט ובמלוה שלא על מנת להשמיט] כי לא יחדל אביון:

אפס כי לא יהיה בך אביון שלך קודם משל כל אדם מיכן אמרו אבדתו ואבדת אביו אבדתו קודמת אבדתו ואבדת רבו אבדתו קודמת:

כי ברך יברכך ה' בארץ מגיד שאין הברכה תלויה אלא בארץ:

אשר ה' אלהיך נתן לך לרשתה בשכר שתירש תכבש:

פסוק ה

רק אם שמע תשמע בקול ה' אלהיך אין לי אלא מה שפירט הכת' שאר דקדוקי פרשה מנין ת"ל לשמר לעשות את כל המצוה אשר אנכי מצוך היום:

פסוק ו

כי ה' אלהיך ברכך כאשר דבר לך ואיכן דבר לך ברוך תהיה מכל העמים (ז נד):

והעבטת גוים רבים יכול כשם שאתה מעביט כך יעבטו בך ת"ל ואתה [לא] תעבט:

ומשלת בגוים רבים יכול כשם [שאתה] מושל כך ימשלו בך ת"ל ובך לא ימשלו:

או בין עושין רצונו של מקום בין שאינן עושין רצונו של מקום ת"ל (כח מג) הגר אשר בקרבך יעלה עליך הרי כשאין ישראל עושין רצונו של מקום אבל כשהן עושין רצונו של מקום והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבט ומש' בג' רב' ובך לא ימשלו:

פסוק ז

כי יהיה בך אביון למה נאמר לפי שהוא אומר כי פתח תפתח את ידך לו שאם (לו) [לא] היתה בידו אלא פרנסת שעה שומע אני יתננה לעני וילך ויתפרנס בה ת"ל כי יהיה בך אביון את קודם לאחרים:

כי יהיה בך אביון תאיב תאיב קודם:

שבעה שמות נקראו לו עני אביון מסכן דל מך רש ודך:

עני כמשמעו:

אביון שהוא רואה דבר ואינו אוכל רואה דבר ואינו שותה תאיב לכל:

מסכן שהוא בזוי לכל היך מא דאת אמר (קה' ט טז) וחכמת המסכן בזויה:

דל שהוא מדולדל מנכסיו:

דך שהוא מדוכדך:

רש שהוא מתרושש:

מך שהוא [מך] לפני כל כאסקופה התחתונה:

אחיך זה אחיך מאביך כשהוא אומר מאחד אחיך מלמד שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך:

באחד שעריך יושבי עירך קודמין ליושבי עיר אחרת:

בארצך יושבי ארץ ישראל קודמין ליושבי חוצה לארץ:

כשהוא אומר באחד שעריך היה יושב במקום אחד אתה מצווה לפרנסו היה מחזר על הפתחים אי אתה זקוק לו לכל דבר:

אשר ה' אלהיך נתן לך בכל מקום:

לא תאמץ את לב' יש אדם שמצטער אם יתן אם לא יתן:

ולא תקפוץ את ידך יש לך שפושט את ידו וחוזר וקופצה:

מאחיך האביון שאם אי אתה נותן לו סופך ליטול ממנו:

ד"א **לא תאמץ את לבבך** מלדבר עליו לאחרים:

ולא תקפוץ את ידך מליתן לו:

פסוק ח

כי פתח תפתח את ידך לו מנ' אם פתחת פעם אחת פתח אפלו מאה פעמים ת"ל כי פתח תפתח כו':

והעבט תעביטנו נותנין לו וחוזרין וממשכנין אותו דברי ר' יהודה:

וחכמים אומ' אומרין לו הבא משכון וטול כדי להגיס את דעתו:

ד"א **כי פתח תפתח** אין לי אלא עניי עירך עניי עיר אחרת מניין ת"ל פתח תפתח מכל מקום:

והעבט תעביטנו אין לי אלא שאין לו ואין רוצה להתפרנס יש לו ואין רוצה להתפרנס מנ' ת"ל והעבט תעביטנו מכל מקום:

ד"א **כי פתח תפתח** היה ר' יונתן בן יוסף אומר הנותן מתוך הדוחק סופו ליתן מתוך העושר והחושך מתוך העושר סופו לחשוך מתוך הדוחק שתי ידים הן אחת עליונה ואחת תחתונה העליונה פתוחה ליתן והתחתונה פתוחה ליטול והנותן צריך ליתן הודאה לפני המקום שנותן ואינו נוטל שנ' כי פתח תפתח פתח עד שלא תפתח פתח ידך ליתן עד שלא תפתח ידך ליטול כדרך שאתה פתח כך פותחין לך יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (כח יב) נמצא כל העושה צדקה מרויח לעניים ומרויח לכל העולם כולו:

אמר רבי כל מי שהוא עושה צדקה מעוני הקב"ה מכפיל לו פרנסתו ואינו מחסרו דכת' (משלי כח כז) נותן לרש אין מחסור אבל מי שיש לו ממון ומעלים עיניו הקב"ה נותן מארה באותו הממון דכת' ומעלים עיניו רב מארות:

וכל מי שהוא נותן צדקה לפועלי תורה הקב"ה שומרו לאלף דור דכת' (ז ט) וידעת כי ה' אלה' הוא האלהים האל הנאמן שמ' הברית והחסד לא' ולשומרי מצותיו לאלף דור:

ועל נותני צדקה הוא אומר (משלי כט יג) רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה' [השמטה: הא כיצד עני פשט את ידו לבעל הבית והוא נותן לו מאיר עיני שניהם ה']:

ואם אינו נותן לו עליהם הכ' אומר (שם כב ב) עשיר ורש נפגשו עשה כולם ה' מי שעשה לזה עשיר יכול לעשותו עני ומי שעשה לזה עני יכול לעשותו עשיר:

כיוצא בו תלמיד ששימש את הרב והרב רוצה להשנותו מאיר עיני שניהם ה' אבל תלמיד ששימש את הרב ואין הרב רוצה להשנותו עושה כולם ה' מי שעשה לזה חכם סופו לעשותו טפש ומי שעשה לזה טפש סופו לעשותו חכם:

ד"א **כי פתח תפתח** ר' ישמעאל אומר אם היה בן טובים ובוש פתח לו בדברים ואמור לו בני שמא צריך את ללוות מיכן אמרו צדקה ניתנת כמלוה:

ד"א שאם אין בידך ליתן לו פתח לו בדברים ואמור לו בני תצא נפשי עליך שאין בידי ליתן לך וה"א (ישע' נח י) ותפק לרעב נפשך:

ד"א שאם אין בידך ליתן לו תן לו את המשכון וילך ויתפרנס בו כדי שיהא מתפרנס משלו:

והעבט תעביטנו ר' ישמעאל אומר למה נאמר לפי שהוא אומר (שמות כב כד) אם כסף תלוה את עמי חובה אתה אומר חובה או אינו אלא רשות ת"ל והעבט תעביטנו חובה ולא רשות:

די מחסורו אתה מצווה עליו להחיותו ואין אתה מצווה עליו לעשרו:

אשר יחסר לו הכל לפי כבודו אפלו סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו:

אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו שלא היה יכול לאכול עד שיהא מתעמל והעבד משמשו פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ לפניו שלשה מילין:

מעשה באנשי גליל העליון שהיו לוקחין לעני בן טובים אחד ליטרא בשר בכל יום:

די מחסרו הרי שפגע בעני חייב להשלים לו חסרונו שנ' די מחסרו לא היתה יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר ואחד מעשרה בנכסיו בינוני פחות מיכן עין רעה:

אשר יחסר לו זו אשה:

ד"א **די מחסורו** יכול אפלו שעה ת"ל אשר יח' לו פרנסת יום יום מיכן אמ' אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר בפונדיון מארבע סאין בסלע לן נותנין לו פרנסת לינה שבת נותנין לו מזון שלש סעודות:

פסוק ט

השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך השמר בלא תעשה:

פן בלא תעשה:

פן יהיה דבר עם לבבך הוה זהיר שלא תמנע רחמים שכל מי שהוא מונע רחמים מוקש לעוברי עבירות ופורק עול שמים מעליו שנאמר בליעל בלי עול:

קרבה שנת השבע שנת השמטה שלא ימנע מלהלוות בשביל שלא ישמט ממונו:

ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו שלא תאמר אם נותן אני לו שמא ארד מנכסי ואהיה מיטלטל ממקום למקום בשביל המזונות ונמצאתי גורם לעצמי מיתה ת"ל(ישע' לב יז) והיה מעשה הצדקה שלום לעולם אין אדם מעני מן הצדקה ולא דבר רע ונזק נגרם בשביל הצדקה:

וקרא עליך אל ה' יכול מצוה לקרות ת"ל(כד טו) ולא יקרא יכול אם קרא עליך יהא עליך חטא ואם לאו לא יהיה בך חטא ת"ל והיה בך חטא מכל מקום אם כן למה נאמר וקרא עליך אל ה' ממהר אני ליפרע על ידי קורא משאין קורא:

והיה בך חטא שלא תאמר בממון חטאתי בממון נפרעין ממני ת"ל והיה בך חטא ממך נפרעין אין נפרעין מממונך הא למדת שהמונע מן הצדקה נקרא חוטא שנ' והיה בך חטא ונקרא רשע שנ' (משלי יב י) ורחמי רשעים אכזרי ומפסיד ארבעה ושמונה דברים מרחיק עצמו מעשרים וארבע ברכות ומידבק בעשרים וארבע קללות ועליו מפורש בקבלה (תה' קט ו - טו; יז; יח) הפקד עליו רשע:

בהשפטו יצא רשע:

יהיו ימיו מעטים:

יהיו בניו יתומים:

ונוע ינועו בניו ושאלו:

ינקש נושה לכל אשר לו:

אל יהי לו מושך חסד:

יהי אחריתו להכרית:

יזכר עון אבותיו אל ה':

יהיו נגד ה' תמיד:

מפני מה יען אשר לא זכר עשות חסד:

ויאהב קללה ותבואהו:

וילבש קללה כמדו:

ולא עוד אלא שגורם לחרב לבוא לעולם שנ' (שמות כב כא) כל אלמנה ויתום לא תענון: אם ענה תענה אותו וחרה אפי וה' את' בח' דיין שלמונעי צדקה שגורמין לחרב לבוא לעולם:

וכל העושה צדקה משתכר בארבעים ושמונה דברים מרחיק עצמו מעשרים וארבע קללות ומידבק בעשרים וארבע ברכות ועליו מפורש בקבלה (ישע' נח ז עד גמירא) הלא פרס לרעב לחמך:

אז יבקע כשחר אורך:

וארכתך מהרה תצמח:

והלך לפניך צדקך:

כבוד ה' יאספך:

אז תקרא וה' יענה:

תשוע ויאמר הנני:

וזרח בחשך אורך ואפלתך כצהרים:

ונחך ה' תמיד והש' בצח' נפ' ועצ' יח' והיית כגן רוה וכמ' מי' אשר לא יכ' מי':

ובנו ממך חר' עו' מוס' דור ודור תקו' וקרא לך גד' פר' משו' נתי' לשבת:
אז תתענג על ה' והר' על במ' ארץ והא' נח' יע' אב' כי פי ה' דבר:
הוא מה שברכו יצחק אביו ויתן לך האלהים מטל השמים (ברא' כז כח) וכל זמן שישראל עושין צדקה אומות העולם מתברכין בשבילן שנ' (שם כב יח) והתברכו בזר' כל גויי הא' וכך אמר הקב"ה לישראל בני כל זמן שאתם מפרנסין את העניים מעלה אני עליכם כאלו לי אתם מפרנסין שנ' (במד' כח ב) את קרבני לחמי לאשי וכי יש לפניו אכילה ושתיה אלא כל זמן שאתם מפרנסין את העניים מעלה אני עליכם כאלו לי אתם מפרנסין שנ' (שה"ש ה ב) אחותי רעיתי ואין רעיתי אלא זיינתי:

פסוק י

נתן תתן מנ' אם נתת פעם אחת תן לו אפלו מאה פעמים ת"ל נתן תתן:
ד"א **נתן תתן** אין לי אלא מתנה מרובה מתנה מעוטה מניין ת"ל נתן תתן מכל מקום:
[השמטה: ד"א **נתן תתן** בכל שעה ושעה וכן הוא אומר (קה' יא ו) בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידיך. רבי ישמעאל אומר בעושה צדקה הכתוב מדבר עשית צדקה בבקר עשה צדקה בערב כי אינך יודע איזה יכשר; ר' יהושע או' בעני הכתוב מדבר נתתה צדקה לעני ובא עני אחר תן לו כי אינך יודע איזה יוכשר]. לו בינך לבינו מיכן אמרו לשכת חשיים היתה במקדש שהיו הצדיקים נותנין בה (בוחשאי) [בחשאי] ועניים בני טובים מתפרנסין ממנה בחשאי:
ולא ירע לב' בת' לו שלא תאמר הריני מבזבז נכסי לאחרים ומחר אני נצרך לבריות ת"ל כי בגלל הד' הזה יב' ה' אלה' עשה את שלך והמקום עושה את שלו:
שאל פלסופוס אחד את רבן גמליאל אמר לו כת' בתורתכם נתן תתן לו ולא ירע לב' בת' לו וכי יש לך אדם שהוא מבזבז נכסיו לאחרים ואין לבו רע עליו שמא יצטרך לבריות אמר לו אם בא אדם ללוות ממך מלוהו את אמר לו לאו אם הביא לך את המשכון מלוהו את אמר לו הין אם הביא לך ערב שאינו כראוי מלוהו את אמר לו לאו אם הביא לך ערב ראש המדינה מלוהו את אמר לו הין אמר לו והלא דברים קל וחומר אם כשערבו בשר ודם מלוהו את קל וחומר כשערבו מי שאמר והיה העולם וה"א (משלי יט יז) מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו:
כי בגלל הדבר הזה יב' ה' אלהיך אמר ליתן ונתן נותנין לו שכר אמירה ושכר מעשה אמר ליתן ולא הספיק בידו ליתן נותנין לו שכר אמירה כשכר מעשה לא אמר ליתן אבל אמר לאחרים תנו נותנין לו שכר על כך שנ' כי בגלל הדבר:

לא אמר ליתן ולא אמר לאחרים תנו אבל מנחמו בדברים טובים מניין שנותנין לו שכר על כך ת"ל כי בגלל הדבר הזה:

הרי הוא אומר במועל (ויק' ה טו) נפש כי תמעול מעל וחט' בש' מקדשי ה' כמה מעל בקדש בשוה פרוטה וכמה היא פרוטה אחד משמונה באיסר האיטלקי והוא מביא תחתיה איל בשתי סלעים שהן אלף וחמש מאות שלשים ושש פרוטות והלא דברים קל וחומר ומה אם מועל בקדש בשוה פרוטה בלא יודע משלם אלף וחמש מאות שלשים וששה במה שמעל המתכוין למעול על אחת כמה וכמה:

הרי אדם שלא היה בידו לעשות צדקה אלא שאבד סלעו מתוך ידו ומצאה עני ונתפרנס בה מעלין עליו כאלו נתנה בידו אמרת מה זה המועל בשוה פרוטה בלא יודע משלם אלף וחמש מאות שלשים וששה במה שמעל המתכון למעול על אחת כמה וכמה הזוכה בלא יודע מעלין עליו כאלו זכה המתכוין לזכות על אחת כמה וכמה:

ד"א **כי בגלל הדבר הזה יבר'** בגלל שייטיב לך אתה אומר בגלל שייטב לך או בגלל שלא ירע לך אמרת אם כשאת נותן לו ברוע פנים את מקבל שכר קל וחומר כשאת נותן לו בטוב פנים אם כשאת נותן מעט את מקבל שכר קל וחומר כשאת נותן לו הרבה:

ד"א **כי בגלל הדבר הזה יב' ה' אלהיך** בגלל שדברת עליו לאחרים וה"א (ישע' לב יז) והיה מעשה הצדקה שלום מושלו מלה"ד לסרסור שהסרסרות שלו מאה מנה אם הסרסור מאה מנה קל וחומר לדמי השדה:

בכל מעשך ובכל מש' יד' מה מעשיך שאינן לא במדה ולא במשקל ולא במנין אף משלח ידך שאינו לא במדה ולא במשקל ולא במנין מיכן אמרו המתפלל על המדוד ועל השקול ועל המנוי בשביל שיתברכו הרי זו תפלת שוא אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר (ברא' כו יב) ויזרע יצחק בא' ההיא וימ' בשנה ההיא מאה שערים כו':

פסוק יא

כי לא יחדל אביון ולהלן הוא אומר (טו ד) אפס כי לא יהיה בך אביון כיצד מתקיימין שני כתובין הללו בזמן שאתם עושין רצון המקום אביונים באחרים וכשאין אתם עושין רצון המקום אביונים בכם:

ד"א **כי לא יחדל אביון מק' הא'** ברית כרתי עם אברהם שאצער את בניו בעולם הזה כדי שיבואו זכאין לעולם הבא שנ' (ישע' מח י) הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך ולא בכור עוני:

על כן אנכי מצ' לאמר עצה טובה אני נותן לך לטובתך:

פתח תפתח את ידך הוי זהיר שלא תמנע רחמים שכדרך שאתה מונע רחמים כך מונעין ממך רחמים:
לאחיך לענייך לאביונך למה נאמרו כולן הראוי ליתן לו פת נותנין לו פת עיסה נותנין לו עיסה מעה כסף נותנין לו מעה כסף להאכילו בתוך פיו מאכילין אותו בתוך פיו:

פסוק יב

כי ימכר לך אחיך העברי למה נאמר לפי שהוא אומר (שמות כא ב) כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובש' יצא לח' חנם אבל העניק לא שמענו ת"ל כי ימכר לך אחיך הע' וכי תשל' חפ' העניק תעניק לו בא הכת' ללמד בו דברים המחוסרין בו:
כי ימכר לך במכרוהו בית דין הכת' מדבר שאינו נמכר אלא לישראל שנ' כי ימכר לך אין בית דין מוכרין אותו אלא לך:
או העבריה זו שמכרה אביה:
ולמה צריך לומר העברי או העבריה לפי שיש בעבד עברי מה שאין באמה עבריה ובאמה עבריה מה שאין בעבד עברי:
עבד עברי בית דין מוכרין אותו ועובד את הבן מה שאין כן באמה עבריה:
ואמה עבריה יוצאה בסימנין ומפדין אותה בעל כורח האב מה שאין כן בעבד עברי הא לפי שיש בזה מה שאין בזה ויש בזה מה שאין בזה צריך לומר העברי או העבריה:
ועבדך שומע אני כל עבודה במשמע ת"ל(ויק' כה לט) לא תעבד בו עבודת עבד מיכן אמ' לא ירחיץ רגליו ולא ינעיל לו סנדליו ולא יטול לפניו כלים לבית המרחץ ולא יסמוך לו במתניו כשהוא עולה למעלן ולא יטלנו לא באפריון ולא בכסה ולא בגלוגדקא כדרך שעבדים עושין שנ' (ויק' כה מו) ובאחיכם בני ישראל איש בא' אבל בבנו ובתלמידו רשאי:
ד"א **ועבדת** שומע אני בין עבודה שיש בה בזיון בין עבודה שאין בה בזיון ת"ל לא תעבד בו עב' עבד מיכן אמ' לא יושיבנו רבו בייר בלן ספר טבח נחתום ר' יוסי אומר אם היתה מלאכתו כן מקודם מותר:
ועבדך שש שנים אף את הבן יכול אף את היורש ת"ל ועבדך ולא את היורש שהבן קם תחת אביו ליעידה ולשדה אחזה מה שאין כן ביורש:
ועבדך שש שנים ברח וחזר מנ' שחייב להשלים ת"ל שש שנים:
חלה ונתרפא יכול יחזיר לו שכר בטילתו ת"ל (שמות כא ב) יצא לחפשי חנם:
ובשנה השביעית שביעית למכירה אתה אומר שביעית למכירה או שביעית לשמטה ת"ל שש שנים הוי אומר זו שביעית למכירה (אמר ר' שמואל אמר הקב"ה כשם שבראתי

עולמי לששה ונחתי בשביעי כך כשתקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובשנה השביעית תשלחנו חפשי:) תשלחנו חפשי מעמך למה נאמר לפי שהוא אומר וכי תשלחנו חפ' מ' לא תש' ריקם שומע אני יכתוב לו גט שחרור ת"ל תשל' חפ' מע' אינו צריך גט שחרור:

פסוק יג

וכי תשל' לא תשל' ריקם למה נאמר לפי שהוא אומר העניק תע' לו מצות עשה מצוה בלא תעשה מנ' ת"ל לא תש' רי':

פסוק יד

העניק תעניק לו יכול אין מעניקין אלא ליוצא בשש מנ' ליוצא ביובל ובמיתת האדון ואמה עבריה בסימנין ת"ל תשל' וכי תשלחנו יכול אף למגרע כספו ויוצא אתה מעניק לו ת"ל וכי תשלחנו חפשי למי שאתה משלחו חפשי אתה מעניק ואי אתה מעניק למי ששולח מעצמו:

הרי שברח ופגע בו יובל כשהוא בורח ויצא לחרות יכול יהא מעניק לו ת"ל וכי תשלחנו פרט לזה שלא שילחו:

העניק תעניק אפילו מאה פעמים:

לו ולא ליורשיו:

מצ' ומג' ומי' מה אלו מיוחדין שהן ראויין לברכה יצאו כספים שאינן ראויין לברכה דברי ר' שמעון:

ר' אליעזר בן יעקב אומר יצאו פרדות שאינן יולדות:

אשר ברכך ה' אלהיך אין לי אלא שנתברך הבית בגללו שמעניקין לו לא נתברך הבית בגללו מנ' ת"ל העניק תעניק מכל מקום:

אם כן למה נאמר אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו הכל לפי הברכה תן לו:

כמה מעניקין לו חמשה (עשר) סלעים מכל מין ומין שהן חמשה עשר סלעים לכלה דברי ר' מאיר:

ר' יהודה אומר שלשים סלעים כשלשים של עבד:

ר' שמעון אומר חמשים כחמשים של ערכין:

ר' ישמעאל אומר בוא וראה רחמים של מי שאמר והיה העולם על בשר ודם עבד עברי עובד עמך כל שש אמר המקום אם יצא הוא ריקן מאצלך עכשיו הוא מסבב על הפתחים ונמכר פעם שנייה אלא תן לו כדי שתשרה בו ברכה שנ' העניק תע' לו:

לו שלא יטלנו אחר בחובו:

פסוק טו

וזכרת כי עבד היית במצרים וכי מה ענין יציאת מצרים כאן אלא אמר המקום הוצאתי אתכם ממצרים אף את הוי מוציא את אחיך מעבדות לחירות הענקתי לכם כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות אף אתה הוי מעניק את אחיך כדי שתשלחנו חפשי מעמך:

ויפדך ה' אלהיך על מנת כן פדיתיך על מנת שאהיה גוזר ואתם מקיימין:

על כן אנכי מצ' את הד' הז' היום ביום רוצעין ואין רוצעין בלילה:

פסוק טז

והיה כי יאמר אליך עד שיאמר וישנה:

כי אהבך ואת ביתך למה נאמר לפי שהוא אומר אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני אין לי אלא בזמן שיש לו אשה ובנים ומנ' עד שיהא לרבו אשה ובנים ת"ל כי אהבת ואת ביתך מיכן אמרו היה לעבד אשה ושפחה כנענית ולו ממנה בנים ולרבו אין אשה ובנים אינו נרצע שנ' כי אהבך ואת ביתך:

לרבו אשה ובנים ולו אין אשה ובנים אינו נרצע שנ' (שמות כא ה) אהבתי את אד' את אש' ואת בני:

הוא אוהב את רבו ורבו אינו אוהבו אינו נרצע שנ' כי טוב לו עמך רבו אוהבו והוא אינו אוהב את רבו אינו נרצע שנ' כי אהבת ואת ביתך הוא חולה ורבו אינו חולה רבו חולה והוא אינו חולה או שהיו שניהן חולין אינו נרצע שנ' כי טוב לו עמך עד שיהיו שניהם שוין בטובה:

כי טוב לו עמך שתהא טובתו שוה לך שלא תהא אתה אוכל פת נקייה והוא אוכל פת קיבר אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש אתה ישן על גבי מוכין והוא ישן על גבי התבן אתה דר בכרך והוא דר בכפר אתה דר בכפר והוא דר בכרך שנ' (ויק' כה מא) ויצא מעמך מיכן אמ' כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו:

פסוק יז

ולקחת את המרצע שומע אני ירצענו בינו לבין עצמו ת"ל (שמות כא ו) והגישו אדוניו אל האלהים אצל הדיינים:

את המרצע לרבות כל דבר שרוצע דברי ר' יוסי ביר' יהודה רבי אומר מרצע מן המתכת:

ד"א **המרצע** זה מרצע גדול אמר ר' אלעזר והלא יודן ביר' היה דורש כשהן רוצעין אין רוצעין אלא במילת וחכמים אומ' אין עבד עברי כהן נרצע מפני שנעשה בעל מום ואם תאמר במילת היו רוצעין היאך נעשה בעל מום הא אין רוצעין אלא בגובה של אוזן:

ונתת באזנו ובדלת מגיד שנותן המרצע באזנו עד שמגיע לדלת:

והיה לך עבד עולם כל ימי עולמו של יובל או יכול והיה לך עבד עולם כשמועו ת"ל (ויק' כה י) ושבתם איש אל אחזתו:
והיה לך אין הנרצע עובד את הבן:
ואף לאמתך תעשה כן להענק יכול אף לרציעה ת"ל (שמות כא ה) ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני עבד נרצע ואין אמה נרצעת:

פסוק יח

לא יקשה בעיניך בשלחך כנגד יצר הרע הכת' מדבר:
כי משנה שכר שכיר מיכן אמ' שכיר עובד ביום זה עובד ביום ובלילה:
כי משנה שכר שכיר הקישו לשכר שכיר מה שכר שכיר לבניו אף זה העניקו לבניו:
וברכך ה' אלהיך בכל אשר תעשה אבא חנון אומר משום ר' אליעזר כל מקום שהכת' עונש הפסד ממון וחסרון כיס הרי הוא קובע ברכה לכך נאמר וברכך ה' אלהיך בכל אשר תעשה:

פסוק יט

כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר זו אחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן כלל שצריך לפרטו ופרט שצריך לכללו (שמות יג ב) קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל כלל אחד זכרים ואחד נקבות במשמע כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר פרט יצאו נקבות במשמע אני אקרא את הכלל ומה ת"ל פרט שאם קורא אני את הכלל אבל לא את הפרט ושומע אני כל שיולד ראשון בין זכר בין נקבה יהא בכור ת"ל כל הבכור אשר יולד בבקרך וב' הזכר זכרים אבל לא נקבות אני אקרא את הפרט ומה ת"ל כלל שאם קורא אני את הפרט ולא אקרא את הכלל ושומע אני כל זכר שיולד בין שהוא פותח רחם ובין שאינו פותח רחם ת"ל קדש לי כל בכור פטר כל רחם הא עד שיהא זכר ופותח רחם לקיים מה שנ' (שם לד יט) כל פטר רחם לי וכל מקנך תזכר:
אשר יולד בבקרך וב' להוציא את הלוקח עבור בהמתו של גוי:
משמע מוציא הלוקח עובר בהמתו של גוי ומביא את המוכר עובר בהמתו לגוי ת"ל להלן (שם יג יב) וכל פטר שגר בה' אש' יה' לך פרט למוכר עובר בהמתו לגוי:
הזכר תקדיש לה' אלהיך מצוה להקדישו ויאמר הרי זה קודש:
תקדיש לה' אלה' הקדישו כדי שתקבל שכר:
יכול אם הקדשתו הרי הוא מוקדש ואם לאו אינו מוקדש ת"ל (שם יג ב) לי הוא מכל מקום:
הא מה אני מקיים תקדיש כדי שתקבל שכר:

כיוצא בדבר אתה אומר (ויק' ו ה) ובער עליה הכהן עצים בב' בב' והלא כבר נאמר (ישע' מ טז) ולבנון אין די בער אלא כדי שתקבל שכר:
כיוצא בדבר אתה אומר (במד' כח ד) את הכבש אחד תע' בבקר והלא כבר נאמר (ישע' מ טז) וחיתו אין די עולה אלא לקבל שכר:
כיוצא בו (שמות כה ח) ועשו לי מקדש והלא כבר נאמר (יר' כג כד) את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' אלא כדי לקבל שכר:
ומנ' שאפלו כהנים ולויים יהוא חייבין בבכור בהמה טהורה ת"ל כל הבכור תקדיש לה' אלהיך:
הזכר תקדיש לה' אלהיך מיכן היה ר' עקיבה אומר הבכור אינו עושה תמורה אצל הכהן והדין נותן מה אם חטאת שהיא קדשי קדשים אינה עושה תמורה אצל הכהן הבכור שהוא קדשים קלים אינו דין שלא יעשה תמורה אצל הכהן אמר לו ר' יוחנן בן נורי לא אם אמרת בחטאת שלא זכו בבשרה אלא אחר הקדש עזרה תאמר בבכור שזכין בו מיד אמר לו ר' עקיבה יוחנן הישבת על הדין מה אתה משיב על המקרא (ויק' כז לג) והיה הוא ותמורתו יהיה קדש הזכר עושה תמורה אין הבכור עושה תמורה:
תקדיש לה' אלהיך לא תע' ולא תגז להביא שאר כל הקדשים שיהא עובר עליהן משום בל תעבד ובל תגז והדין נותן מה אם הבכור שדיו חולין הרי הוא עובר עליו משום בל תעבד ובל תגז שאר כל הקדשים שאין דמיהן חולין דין הוא שיהא עובר עליהן משום בל תעבד ובל תגז לא אם אמרת בבכור שקדושתו מרחם לפי כך הרי הוא עובר עליהן משום בל תעבד ובל תגז תאמר בשאר כל הקדשים שאין קדושתן מרחם לפי כך אינו עובר עליהן משום בל תעבד ובל תגז ת"ל תקדיש לא תעבד ולא תגז:
לא תעבד בב' שו' ולא תגז בכ' צא' אין לי אלא בכור שור שהוא בל תעבד ובכור צאן שהוא בל תגז ומנ' לבכור צאן שהוא בל תעבד ובכור שור שהוא בל תגז ת"ל לא תע' בב' ולא תגז בכור:
לא תעבד בכ' שו' ולא תגז בכ' צא' בין תמימין בין בעלי מומין אתה אומר בין תמימין בין בעלי מומין או תמימין ולא בעלי מומין שאין כל הענין מדבר אלא בתמימין ת"ל לפני ה' אלהיך תאכלנו ואומר וכי יהיה בו מום פסח או עור מכלל זביחה יצא לא יצא מכלל גזה ועבודה:

פסוק כ

לפני ה' אלה' תאכ' מפתח ירושלם ולפנים הכתוב מדבר:

לפני ה' אלה' תאכ' לשני ימים ולילה אחד זו היא שנשאלה לפני חכמים בכרם ביבנה לכמה הבכור נאכל דרש ר' טרפון לשני ימים ולילה אחד אמ' לו ר' למדינו אמר להן הואיל ושלמים קדשים קלים והבכור קדשים קלים מה שלמים נאכלים לשני ימים ולילה אחד כך הבכור יהא נאכל לשני ימים ולילה אחד:

היה ר' יוסי הגלילי שבא תחלה לשמש חכמים אמ' לו רבינו למדינו אמר להן הואיל וחטאת מתנה לכהן והבכור מתנה לכהן מה חטאת נאכלת ליום ולילו כך הבכור נאכל ליום ולילו קפץ ר' עקיבה אמר לו בני כך אני דורש ובשרם יהי' לך כח' הת' וכשוק הימ' (במד' יח יח) בא הכת' להקיש את הבכור לחזה התנופה ולשוק הימין של שלמים מה חזה התנופה ושוק הימין של שלמים נאכלים לשני ימים ולילה אחד כך הבכור נאכל לשני ימים ולילה אחד אמ' לו ר' את מקישו לחזה התנופה ולשוק הימין של שלמים ואני מקישו לחזה התנופה ולשוק הימין של תודה מה התודה נאכלת ליום ולילו כך הבכור נאכל ליום ולילו אמר לו בני כך אני דורש ובשרם יהיה לך כחזה התנופה וכשוק הימין לך יהיה שאין ת"ל לך יהיה אלא ריבה בו הכת' הוייה אחרת שיהא נאכל לשני ימים ולילה אחד:

ד"א שאין ת"ל לך יהיה להביא את בכור בעל מום שיהא מתנה לכהן שלא שמענו מן התודה:

פסוק כא

וכי יהיה בו מום כלל [**פסח**] **או עור** פרט **כל מום רע** חזר וכלל מה פרט מפורש מומין קבועין בגלוי הרי הוא נשחט עליהן אף הכלל מומין קבועין בגלוי הרי הוא נשחט עליהן ומנ' לעשות העוברין כקבועין בל תזבח הרי אתה דן נאמר כאן רע ונאמר להלן (יז א) רע מה להלן עשה את העוברין כקבוע אף כאן נעשה את העוברין כקבוע:

פסוק כב

בשעריך תאכ' מפתח ירושלים ולחוץ הכת' מדבר:

הטמא והטהור שומע אני הטמא בפני עצמו והטהור בפני עצמו ת"ל יחדו בקערה אחת:

כצבי וכאיל למה נאמר לפי שאמרה תורה זבח בכור תם בפנים ובעל מום בחוץ מה בפנים חלק בין קדשי קדשים לקדשים קלים אף בחוץ נחלוק בין קדשי קדשים לקדשים קלים ת"ל כצבי וכאיל מה צבי ואיל לא חלק בין זה לזה אף כאן לא נחלוק בין פסולי קדשי קדשים לפסולי קדשים קלים או מה צבי ואיל דמם טעון כסוי אף בכור בעל מום יהא דמו טעון כסוי ת"ל רק את דמו לא תא' על הא' תש' כמ':

פסוק כג

רק את דמו לא תאכל מותר את ליהנות בו:

רק את דמו לא תאכל שתייה בכלל אכילה:

רק זו התריית עדים:

רק ליתן שיעור כזית שאמ' תורה:

על הארץ לא על העוקה ולא על הגומה ובימים ונהרות אלא נכנס לתוך ביתו ושוחט חוץ לגומה והדם שותת ויורד לגומה שמא יטנף את כל הבית ובשוק לא יעשה כך שלא יחקה את המינים:

תשפכנו אין שפיכה אלא מן הצואר ר' אליעזר בן יעקב אומר תשפכנו כמים מה המים מכשירין את הזרעים כך דם שחיטה יכשיר את הזרעים או דם נחירה ודם עיקור קילוח הקז הטחול השליל התמצית הכבד הלב המיתה במשמע ת"ל תשפכנו כמים מי שנשפך כמים הוא שמכשיר יצאו אלו שאינן מכשירין:

פרק טז

פסוק א

שמור את חדש האביב בשלשה מקומות מזכיר פרשת מועדות בתורת כהנים מפני סדרם בחומש הפקודים מפני הקרבן במשנה תורה מפני העבור ללמדך ששמע משה פרשת מועדות מסיני ואמרה לישראל וחזר ושנאה להן בשעת מיתה:

ד"א אמר להן הלכות הפסח בפסח הלכות עצרת בעצרת והלכות החג בחג:

מיכן אמ' משה הזהיר את ישראל להיות שונין בענין ודורשין בו:

שמור את חדש האביב שמרו את הפסח שיהי' בזמן האביב מכן שבית דין מצווין לעבר את השנה כדי שיהיו השנים שני חמה ויבואו כל המועדות בזמנן ואיזה הוא זמנן בפסח על האביב שנ' שמור את חד' הא' בעצרת על הקציר ועל הבכורים שנ' (שמות כג טז) וחג הקציר בכורי מעשיך ובחג על האסיף ועל התקופה שנ' (שם לד כב) וחג האסיף תקופת השנה אבל לא שמענו את מה יעבר וכשהוא אומר שמור את חדש האביב ועשית פסח שמור את הפסח לאביב ואביב לפסח שיבוא אביב בזמנו הא כיצד עבר את אדר שיבוא הפסח באביב:

ר' נתן אומר שמור את חדש האביב חדש הסמוך לאביב את מעבר ואיזה זה אדר: והואיל וחדש מתעבר ושנה מתעברת מה חדש אחד משלשים בו אף שנה אחד משלשים בה ת"ל שמור את חדש את מעבר אין את מעבר אחד משלשים בה:

או מה השנה אחד משנים עשר בה אף החדש אחד משנים עשר בו ת"ל (ויק' כג ו) בחמשה עשר יום לחדש יום לחדש את מעבר אין את מעבר אחד משנים עשר בו:
או אם ביחל אביב ובא תהא מונע חדש מן השנה ת"ל (שמות יג י) ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה מוסיף את אין את מונע:
שמור את חדש האביב ועשית פסח מה פסח אין את עושה אלא בבית הבחירה אף עיבורין לא תהא מעבר אלא בבית הבחירה:
ועשית פסח לד' אלהיך אין לי אלא בפני הבית שלא בפני הבית מנין ת"ל כי בחדש האביב הוציאך ד' א' מ' לי' בין בפני הבית בין שלא בפני הבית:
הוציאך ד' א' מ' ל' זכר לנסים שנעשו לך בלילה אתה אומר זכר לנסים שנעשו לך בלילה או לא בא ללמד אלא שיצאו בלילה וכשהוא אומר (שם יב מא) ויהי בעצם היום הזה יצ' כל צב' ד' מא' מ' מגיד שלא יצאו אלא ביום הא מה ת"ל הוצ' ד' א' מ' לי' זכר לנסים שנעשו לך בלילה, ר' נתן אומר בלילה נגאלו אבל לא יצאו אלא ביום:

פסוק ב

וזבחת פסח לד' אלה' צא' וב' צאן לפסח ובקר לחגיגה אתה אומר צאן לפסח ובקר לחגיגה או אחד זה ואחד זה לפסח ומה אני מקיים (שסיבה) שה תמים זכר בן שנה בפסח מצרים אבל פסח דורות יבוא מזה ומזה ת"ל (שם) מן הכבשים ומן העזים תקחו שאין ת"ל תקחו אלא להביא פסח דורות שלא יבוא אלא מן הכבשים ומן העזים דברי ר' יאשיה:
ר' עקיבה אומר כתוב אחד אומר וזבחת פסח לד' אלה' צאן וב' וכת' אחד אומר מן הכבשים ומן העזים תקחו כיצד יתקיימו שני כתובים הללו אמרת זו מדה בתורה שני כתובים זה כנגד זה סותרין זה על ידי זה ומתקיימין במקומן עד שיבוא הכת' השלישי ויכריע ביניהן ת"ל (שם יב כא) משכו וקחו לכם צאן הצאן לפסח לא בקר לפסח:
ר' ישמעאל אומר בחגיגה הבאה ביום ארבעה עשר עם הפסח הכת' מדבר אתה אומר בחגיגה הבאה עם הפסח הכתוב מדבר או אינו מדבר אלא בפסח עצמו כשהוא אומר שה תמים זכר בן שנה יהיה לכם הרי פסח עצמו אמור ומה ת"ל וזבחת פסח לה' אלה' צאן וב' בחגיגה הבאה בפסח הכת' מדבר:

פסוק ג

לא תאכל עליו חמץ למה נאמר לפי שהוא אומר (שם כג יח) לא תזבח על חמץ דם זבחי אין לי אלא בל תזבח בל תאכל מניין ת"ל לא תאכל עליו חמץ:
ד"א **לא תאכל עליו חמץ** עליו אי אתה אוכל חמץ על פסח שני אתה אוכל חמץ:

ד"א **לא תאכל עליו חמץ** למה נאמר לפי שהוא אומר שבעת ימים תאכל עליו מצות אם אתה אומר עליו על גביו והלא כבר נאמר (שמות לד כה) ולא ילין לבקר זבח חג הפסח ומה ת"ל עליו אלא מופנה להקיש ולדון ממנו גזירה שוה נאמר כאן עליו ונאמר להלן (שמות כ כא) עליו מה להלן בסמוך לו אף כאן בסמוך לו:

לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות דברים הבאין לידי חימוץ אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה איזה הוא דבר שהוא בא לידי מצה וחמץ אלו חמשת המינין ואלו הן החטים והשעורים והכוסמין ושבולת שועל והשיפון יצאו האורז והדוחן והפרגין והשומשמין והקטניות שאינן באין לידי מצה וחמץ אלא לידי סרחון:

לחם עני מיכן אמרו אין לשין את העיסה ביום ראשון של פסח ביין ושמן ודבש וחלב ואין מקטפין בהן ואם לש ואכל לא יצא ידי חובתו משום שנאמר לחם עני ואין זה לחם עני:

ד"א **לחם עני** פרט לחלוט ואשישה יכול לא יצא אדם ידי חובתו אלא בפת הרדאה ת"ל מצות מצות ריבה ואפלו כמצתו של שלמה אם כן מה ת"ל לחם עני פרט לחלוט ואשישה:

ד"א **לחם עני** לחם שעונין עליו דברים:

ד"א **לחם עני** מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה:

ד"א **לחם עני** מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה אף כאן הוא מסיק ואשתו אופה:

כי בחפזון יצאת ממצרים זה חפזון מצריים אתה אומר זה חפזון מצריים או אינו אלא חפזון ישראל וכשהוא אומר (שם יב לט) כי גורשו ממצ' ולא יכלו להת' הרי חפזון ישראל אמור הא מה ת"ל כי בח' יצ' ממצרים זה חפזון מצריים:

ר' יהושע בן קרחה אומר זה חפזון ישראל:

אבא חנון אומר משום ר' אליעזר זה חפזון שכינה אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר קול דודי דופק (שה"ש ה ב) הנה זה עומד אחר כתלנו (שם ב ט) יכול אף לעתיד לבא כן ת"ל (ישע' נב יב) כי לא בחפ' תצ' ובמ' לא תל':

למען תזכר את יום צאתך ממצרים כל ימי חייך ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות דברי בן זומא וחכמים אומרים ימי חייך העולם הזה כל ימי חייך להביא את ימות המשיח:

ר' שמעון אומר כל ימי חייך ימים שאת עסוק בהן עם החיים הרי מי שמתו מוטל לפניו פטור מן המצות:

פסוק ד

ולא יראה לך שאור למה נאמר לפי שהוא אומר (שמות יב יט) שבעת ימים שאר לא ימצא בבתי' אין לי אלא בל ימצא בל יראה מנ' ת"ל ולא יראה לך שאר אין לי אלא בל

יראה ובל ימצא לשאר לחמץ מנ' ת"ל (שם יג ז) ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר הקיש שאר לחמץ וחמץ לשאר מה זה בל יראה אף זה בל יראה מה זה בל ימצא אף זה בל ימצא מה זה מחמשת המינים אף זה מחמשת המינים:

בכל גבולך למה נאמר לפי שנ' (שם יב יט) שאר לא ימצא בבתיכם שומע אני כשמועו ת"ל בכל גבולך בכל גבולך ברשותך אף כל שהוא ברשותך יצא חמיצו של ישראל שהוא ברשות נכרי אע"פ שהוא יכול לבערו אבל אינו ברשותו יצא חמיצו של נכרי שהוא ברשות ישראל וחמץ שנפלה עליו מפולת אע"פ שהוא ברשותו [אבל אינו יכול לבערו] אתה אומר לכך באו או לא בא אלא ללמד שבגבולים שבעה ובבתים לעולם ת"ל ולא יראה לך שאר בכל גבולך שבעת ימים מה בגבולים שבעה אף בבתים שבעה:

ולא ילין מן הב' אש' תז' בחגיגה הבאה עם הפסח הכת' מדבר שתיאכל לשני ימים יכול ליום אחד כשהוא אומר לבקר לבקרו של שני אתה אומר בחגיגה הכת' מדבר או בפסח עצמו וכשהוא אומר (שם לד כה) ולא ילין לב' זב' חג הפסח הרי פסח עצמו אמור הא מה ת"ל ולא ילין מן הב' אש' תז' בע' בחגיגת ארבעה עשר הכת' מדבר:

פסוק ה

לא תוכל לז' את הפ' ר' אליעזר אומר העבודה שהוא יכול אלא שאינו רשאי:

באחד שע' (הרי זו אזהרה לשוחט הפסח בבמת יחיד אפלו בשעת התר הבמות ולא היה קרב אלא בבמת צבור ואם הקריב בבמת יחיד לוקה):

ד"א **לא תוכל לזבוח את הפ' באחד** אין יחיד עושה פסח אלא חבורה:

אשר ה' אלהי' נותן לך להוציא שבחוצה לארץ:

פסוק ו

כי אם אל המקום אש' יב' ה' אלהיך יבחר בו על ידי נביא וה"א (ע' ש"ב כד יח) עלה הקם מזבח לה' בגרן ארונה היבוסי:

שם תז' את הפ' שומע אני מבעוד יום ת"ל בערב או בערב שומע אני משתחשך ת"ל מועד צאתך ממצרים הפסיק הענין אימתי יצאו ישראל ממצרים משש שעות ולמעלן וה"א (ע' שמות יב מא) ויהי בעצ' הי' הז' יצ' כל צב' ה' ממצרים:

ובשלת ואכלת משחשיכה ר' שמעון בן יוחאי אומר בא הכת' לעשות ראשון אחרון ואחרון ראשון:

מועד צאתך לשחיטתו כבוא השמש לצלייתו בערב לאכילתו:

ד"א **שם תזבח את הפסח בע'** ר' אליעזר אומר בערב אתה זובח:

כבוא השמש אתה אוכל עד מועד צאתך ממצרים אתה שורף:

ר' יהושע אומר בערב אתה זובח כבוא השמש אתה אוכל עד מתי אתה אוכל והולך עד מועד צאתך ממצרים:

פסוק ז

ובשלת ואכלת אין בשל אלא צלי שנ' ובשלת ואכלת ואומ' (דהי"ב לה יג) ויבשלו את הפסח מיכן היה ר' יאשיה אומר הנודר מן המבושל אסור בצלי:

ופנית בבקר ר"ש בן יוחאי אומר למה נאמר עד שלא יאמר יש לי בדין הואיל וחג טעון חגיגה ופסח טעון חגיגה מה חג יש לו שמיני יכול אף הפסח יש לו שמיני ת"ל ופנית בב' וה' לאה':

ופנית בב' כל פונות שאתה פונה מן המקדש לא יהוא אלא בבקר מלמד שטעון (לילה) [לינה] (מיכן אמרו המביא בכוריו למקדש וקרא והקריב שלמיו לא יצא באותו היום מירושלם לחזור למקומו אלא ילין שם ויחזור למחר לעירו שנ' ופנית בב' וה' לאה') והלכת לאה' כבר אתה מובטח שאהלך שלום שנ' (איוב ה כד) וידעת כי שלום אהליך (שם ה כה) וידעת כי רב זרעך:

פסוק ח

ששת ימים תאכל מצות כתוב אחד אומר ששת ימים וכתוב אחד אומר שבעת ימים כיצד השביעי היה בכלל ויצא מן הכלל ללמד ולא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא מה השביעי רשות אף כולן רשות או מה השביעי רשות אף הלילה הראשון רשות ת"ל (שמות יב יח) בראשון באר' עשר יום לח' בע' תא' מצ' קבעו הכת' חובה:

ד"א כת' אחד אומ' ששה וכת' אחד אומ' שבעה הא כיצד ששה מן החדש ושבעה מן הישן:

וביום השבי' עצ' עצרו הכת' מלצאת הרי שהעלה קדשיו מבית פגא לירוש' שומע אני יאכלם בירושלם ויחזור וילין בבית פגא ת"ל וביום הש' עצ' עצרו הכתוב מלצאת ואין עצירה בכל מקום אלא כניסה שנ' (יר' לו ה) אני עצור לא אוכל לצאת (עיי"ש לט טו) ויהי דבר ה' אל ירמיהו בהיותו עצור אין לי אלא יום טוב האחרון שהוא עצור יום טוב הראשון מנ' הרי אתה דן הואיל וזה קרוי מקרא קדש וזה מקרא קדש מה זה עצור אף זה יהא עצור:

לא תעשה מלאכה מגיד שהוא אסור בעשיית מלאכה אין לי אלא יום טוב אחרון ראשון מנ' ת"ל (ויק' כג ז) ביום הראשון מק' [קדש] כל מל' עב' לא תע' אין לי אלא יום טוב ראשון ואחרון שהן אסורין בעשיית מלאכה חולו של מועד מנ' ת"ל ששת ימים תאכ'

מצ' וב' הש' עצ' מה שביעי עצור אף ששי עצור או מה שביעי עצור בכל מלאכה אף ששי עצור בכל מלאכה ת"ל השביעי השביעי עצור בכל מלאכה אין הששי עצור בכל מלאכה אלא כדי שלא יהיה כיום חול לכל דבר:

פסוק ט

שבעה שבועות תספר לך למה נאמר לפי שהוא אומר (ויק' כג טו) וספרתם לכם שומע אני בבית דין ספירת כל אחד ואחד מנין ת"ל תספר לך:

כתיב אחד אומר שבעה שבועות תס' לך וכת' אחד אומר וספר' לכם כיצד יתקיימו שני כתובים הללו וכשהוא אומר (שם כג טז) עד ממחרת השבת השב' תס' חמ' יום נמצאת אומר רבוי אחר רבוי למעט דברי ר' ישמעאל:

ר' עקיבה אומר כתוב אחד אומר שבעה שבועות וכת' אחד אומר וספרתם לכם כיצד יתקיימו שני כתובים הללו וכשהוא אומר תס' חמ' יום ימים מסרתי לך לא מסרתי לך שבתות הא כיצד חל להיות מן הימים את מונה מן הימים חל להיות מן השבתות את מונה מן השבתות:

מהחל חרמש בק' תח' לס' וכי מנין את למד על (ספירת) [קצירת] העומר אלא הרי זה בא ללמד ונמצא למד מה ספירה לעצמה אף קצירה לעצמה מה ספירה בלילה אף קצירה בלילה מה ספירה לקצירת העומר הכת' מדבר אף קצירה לקצירת העומר הכת' מדבר:

בקמה תחל לס' אל תקרא בקמה אלא בקומה מיכן שאין מברכין על ספירת העומר אלא מעומד:

תחל לספור למה נאמר לפי שהוא אומר ועשית חג שב' לה' שב' לה' אין לי אלא בפני הבית שלא בפני הבית מנ' ת"ל תחל לספר בין בפני הבית בין שלא בפני הבית:

פסוק י

תחל ועשית חג שבועות מן החולין אתה מביא אתה אומר מן החולין או מן המעשר ת"ל מסת נדבת ידך (ואם רצה להביא שלמי חגיגה ממעות מעשר שני המעורבות עם מעות חולין מביא והוא שיהיה שיעור אכילה ראשונה מן החולין ומנ' שכן הוא נאמר [כאן] ברכה ונאמר להלן (יד כד) ברכה מה ברכה אמורה להלן מן המעשר אף ברכה אמורה כאן [מן] המעשר):

פסוק יא

ושמחת לפני ה' אלהיך נאמר כאן שמחה ונאמר להלן (כז ז). שמחה מה שמחה האמורה להלן שלמים אף שמחה האמורה כאן שלמים:

אתה ובנך ובתך וע' ואמ' חביב חביב קודם:

ר' יוסי אומר שלש מצות נוהגות ברגל חגיגה ראיה שמחה:
ראייה כולה לגבוה. חגיגה נוהגת לפני הדבור ולאחר הדבור:
שמחה נוהגת באנשים ובנשים הא מפני שיש בזו מה שאין בזו ויש בזו מה שאין בזו צריך לומר את כולן:
והלוי אשר בש' **והגר והי' והאלמ'** מה בני ביתך ארבעה אף בני ביתי ארבעה:
בגרים הוא אומר (י יח) ואהב גר:
ביתום ואלמנה הוא אומר (תה' סח ו) אבי יתומים ודין אלמנות:
בלוים הוא אומר (במד' יח כ) אני חלקך ונחלתך:
ד"א **אתה ובנך ובתך ועב'** **ואמ'** מגיד שחובה על אדם להיות מביא על ידי בנו ועל ידי בתו ועל ידי עבדו ועל ידי שפחתו קני זבים וקני זבות קני יולדות כדי להכשירן לאכול בזבחים:

פסוק יב

וזכרת כי עבד היית במצרים ושמרת ועשית החקים האלה על מנת כן פדיתיך על מנת שתקבל עליך כל מה שפיקדתיך בשמחה:

פסוק יג

חג הסכות תעשה לך תעשה ולא מן העשוי פרט לסוכה שנעשית מאליה שהיא פסולה וכן החוטט בגדיש לעשות לו סוכה אינה סוכה משום תעשה ולא מן העשוי שהרי לא עמר גדיש זה לצל:
וכן תקרה שאין עליה מעזיבה פסולה עד שיפקפק או יטול אחת מבנתים ויעשה במקומו סכך כשר משום תעשה ולא מן העשוי:
וכן חבילי קש וחבילי עצים וחבילי זרדים אין מסככין בהן ואם התירן כשירות:
באספך מג' ומיק' שומע אני כיון שנכנס אחד מישראל יעשה את החג ת"ל (ויק' כג לט) באספכם או עד שיכנסו כל ישראל אם לאו לא יעשה את החג ת"ל חג הסכות תע' לך הא כיצד שתעשה את החג ברוב האסיף:

פסוק יד

ושמחת בחגך בכל מיני שמחה מיכן אמרו חייב אדם לשמח בנו ובני ביתו ברגל במה משמחן ביין:
ר' יהודה בן בתירה אומר בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר שנ' (כז ז) וזבח' שלמ' ואכ' שם ושמ' לפני ה' אלה' עכשו אין שמחה אלא ביין שנ' (תה' קד טו) ויין ישמח לבב אנוש:

ד"א **ושמחת בחגך** זו שמחת בית השאובה ולמה נקראת שמחת בית השואבה ששם היו שואבין ברוח הקדש על שם (ע' ישע' יב ג) ושאבתם בששון ממ' הי' מיכן אמרו החליל חמשה וששה (והחליל) [זה חליל] של בית השאובה שאינו דוחה לא את השבת ולא את יום טוב:

ד"א **ושמחת בחגך** מיכן אמרו אין נוהגין אבילות במועד:

פסוק טו

שבעת ימים תחג לה' אלה' זו חובת שלמי חגיגה:

שבעת ימים תחג לה' אלה' לעשות ראשון חובה ושאר הימים רשות ששאר השבעה כולן תשלומין לראשון מיכן אמרו מי שלא חג ביום טוב הראשון של חג חוגג את כל הרגל ויום טוב האחרון:

ד"א **שבעת ימים תחג לה' אלה'** להביא שבעת ימי הפסח שיטענו חגיגה אתה אומר להביא שבעת ימים הפסח שיטענו חגיגה או אינו מדבר אלא בחג וכשהוא אומר (ע' ויק' כג מא) וחגתם חג לה' שבעת ימים הרי חג אמור ומה ת"ל שבעת ימים תחג להביא שבעת ימי הפסח שיטענו חגיגה:

כי יברכך ה' אלהיך להוציא את העופות שאינן בשר המשמיח:

והיית אך שמח לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה מכאן אמרו ההלל והשמחה שמונה כיצד מלמד שאדם חייב בכבוד יום טוב האחרון של חג כשאר כל ימות החג:

פסוק טז

שלש פעמים בשנה שומע אני בכל עת שירצה ת"ל בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסכות אתה אומר בחג המצות פעם אחת ובחג הש' פעם אחת ובחג הסכות פעם אחת או בחג המצות שלש פעמים ובחג הש' שלש פעמים ובחג הס' שלש פעמים ת"ל (שמות כג יד) שלש רגלים תחג לי בשנה:

ולא יראה פני ריקם אף מן הצדקה:

יראה להוציא את הסומה ר' יוחנן בן דהבאי אומר משום ר' יהודה סומה באחד מעיניו פטור מן הראיה שנ' יראה כדרך שבא לראות כך הוא בא להיראות מה הבא לראות בשתי עיניו אף הכא להיראות בשתי עיניו:

זכורך להוציא את הנשים וטומטום ואנדרוגינס שהן ספק אשה וכשהוא אומר כל זכורך לרבות הקטנים:

פסוק יז

איש כמתנת ידו מיכן אמ' מי שיש לו אוכלים מרובים ונכסים מועטין מביא שלמי חגיגה מרובים ועולת ראיה מועטין:

אוכלין מועטין ונכסים מרובים מביא עולות מרובין ושלמים מועטין זה וזה ממועט על זה נאמר לא יפחות ממעה לעולה ושתי כסף לשלמים זה וזה מרובה על זה נאמר כב' ה' אלה' אשר נתן לך:

פסוק יח

שפטים ושט' למה נאמ' הפרשה לפי שהוא אומ' (שמות יח כא) ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל כשם לשעבר לא הוכשרו עד שהיה בהם שבע מדות כרצון הבורר כך לעתיד לא יוכשרו עד שיהא בהן שבע מדות כרצון הבורר ת"ל תתן לך הכל לפי דעתך:

רבי אומר הרי הוא אומ' (דנ' א ב - ג) ויאמר המלך לאשפנז רב סריסיו להביא מבני ישראל מזרע המלוכה ומן הפרתמים:

ילדים אשר אין בהם כל מום וטובי מראה ומשכילים בכל חכמה וידעי דעת ומביני מדע ואשר כח בהם לעמוד בהיכל מלך בבל והרי דברים קל וחומר ומה אם הברורים לשמש [לחה] סרוחה לא הוכשרו עד שהיה בהן כל המדות הללו הנבררין לשמש דעת עליונה על אחת כמה וכמה גלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שסוף דורות עתידין לקלקל אמר המקום למשה כל בית דין ובית דין שיעמוד ימנה לו דיינין לפי דעתו:

שפטים ושט' **שופטים** אלו דיינין:

ושטרים אלו חזנים:

ד"א **שפטים** אלו דיינין:

ושטרים אלו פורענין:

ד"א **שפט'** **ושט'** הקיש שפטים לשטרים מה שפטים בני ברית אף שטרים בני ברית מה שטרים בחול אף שפטים בחול:

ר' אלעזר בן שמוע אומר אם יש שוטר יש שופט אם אין שוטר אין שופט הא כיצד באו שנים אצל השופט וזיכה את הזכאי וחייב את החייב ויצאו לחוץ אם לא רצו לקבל מה יכול הדיין לעשות לפי כך אמר הקב"ה שפטים ושט' תתן לך מי שאינו שומע לשפטים ישמע לשטרים וה"א (ש"ב ח טו, דהי"א יח יד) ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו וסמיך ליה ויואב בן צרויה על הצבא וכי מה עסקו של יואב אצל הדיין אמר ר' אליעזר אלמלא מקלו של יואב לא היה דוד יכול לעשות את הדין:

תתן לך שיהו (בודקין) [בדוקין] לך כענין שנ' (במד' כז יח) ויאמר ה' אל משה קח לך את יהושע בן נון או יכול עד שיהיו כיהושע ואם לאו לא יהיו כשרים ת"ל תתן לך שיהיו בדוקין לך:

תתן לך נקראו דינין לשם משה:

שלשה דברים נתן משה נפשו עליהן ונקראו על שמו נתן נפשו על התורה ונקראת על שמו שנ' (מלא' ג כב) זכרו תורת משה עבדי וכי תורת משה היא והלא תורת ה' היא שנ' (תה' יט ח) תורת ה' תמימה אלא שנתן נפשו על התורה ונקראת על שמו והיכן מצינו שנתן נפשו על התורה שנ' (שמות לד כח) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה (ט ט) ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה הא לפי שנתן נפשו על התורה נקראת על שמו:

נתן נפשו על ישראל ונקראו על שמו שנ' (שמות לב ז) לך רד כי שחת עמך וכי עם של משה הם והלא עם ה' הן שנ' (יחז' לו כ) עם ה' אלה ומארצו יצאו אלא לפי שנתן נפשו עליהן נקראו על שמו והיכן מצינו שנתן נפשו על ישראל שנ' (שמות ב' יא) ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אח' וירא בס' ויפן כה וכה הא לפי שנתן נפשו על ישראל נקראו על שמו:

נתן נפשו על הדינין [ונקראו] על שמו שנ' שפטים ושט' תתן לך וכי של משה הן והלא כבר נאמר (א יז) כי המשפט לאלהים הוא אלא לפי שמסר נפשו עליהן נקראו על שמו והיכן מצינו שמסר נפשו על הדינין שנ' (שמות ב יג - יז) ויאמר לרשע למה תכה רעך ויאמר מי שמך לאיש שר ושפט על' וישמע פרעה את הד' הז' ויב' לה' את משה ולכהן מדין שבע בנות ויבואו הרועים ויג' ויקם משה ויושיען מדינין ברח ולדינין חזר ואומר (לג כא) צדקת ה' עשה ומש' עם ישראל הא לפי שנתן נפשו על הדינין נקראו על שמו:

ד"א **תתן לך** מלמד שלא ניתנו הדינין אלא לישראל וללמדך שכל ההולך לדין אצל אומות העולם כאלו עובד ע"ז שכך הוא אומר שפטים וש' תתן לך וכת' אחריו לא תטה משפט צדק צדק תר' לא תטע לך אש' ולא עוד אלא שכל המניח דיני ישראל והולך לפני אומות העולם כפר בהקב"ה תחלה שנ' (לב לא) כי לא כצורנו צורם ואיבינו פלילים למה שאין חקותיהם טובים:

מלה"ד לחולה שנכנס הרופא לבקרו אמר לבני ביתו האכילוהו והשקוהו כל מה שרוצה אל תמנעו ממנו כלום נכנס אל אחר אמר להן אל יאכל פלוני ואל ישתה דבר פלוני אמרו לו מפני מה לזה אמרת לאכול כל מה שהוא רוצה ולזה אתה אומר אל יאכל דבר פלוני ואל ישתה דבר פלוני אמר להן הראשון אינו של חיים לפי כך אמרתי על תמנעו ממנו

כלום בין אכל בין לא אכל ימות אבל זה של חיים לפי כך לא יאכל דבר פלוני ולא ישתה דבר פלוני וכן חקות הגוים אינן של חיים שנ' (עי' יר' י ג) כי חקות הגוים הבל ואומ' (יחז' כ כה) וגם אני נתתי להם חקים לא טובים אבל ישראל נתן להם חקים ומשפטים ומצות טובים לכך נאמר בהם (ויק' יח ה) אשר יעשה אתם האדם וחי בהם:

בכל שעריך הרי זו מצות עשה להושיב דיינין בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך או יכול אפילו בחוצה לארץ יהו חייבין להעמיד בכל פלך ופלך ת"ל אשר ה' אלה' נותן לך לא בחוצה לארץ:

ושפטו ר' יהודה אומר זה אחד הממונה על כולם שנ' תתן לך:

רבן שמעון בן גמליאל אומר לשבטיך ושפטו מצוה לשבט לדון את שבטו:

ר' יאשיה אומר אם אמרה תורה בכל שעריך מה ת"ל לשבטיך ואם אמרה תורה לשבטיך למה נאמר בכל שעריך אלא בא הכתוב להקיש סנהדרי גדולה לסנהדרי קטנה מה גדולה דנה והורגת אף קטנה תהא דנה והורגת:

ושפטו את העם למה נאמר לפי שהוא אומר שפטים ושטרים תתן לך שומע אני אעפ"י שאינן בקיאין בדין ת"ל ושפטו את העם בזמן שהן בקיאין בדין:

ושפטו את העם בעל כרחן:

משפט צדק זה מנוי הדיינין:

ד"א **ושפטו את העם** ר' שמואל אומר כל זמן שישראל נשמעין לדיניהן הקב"ה עושה להן דין בשונאיהן שנ' (ש"א ז טז) ושפט את ישראל את כל המקומות האלה ומה כת' אחריו (שם יג) ותהי יד ה' בפלשתים כל ימי שמואל:

משפט צדק אמר הקב"ה לדיינין אם עושים אתם משפט אמת בארץ אני עושה עמכם צדקה מן השמים שנ' (תה' פה יב) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף ואם מטין אתם את הדינין אתם מטין עצמכם לגיהנם לכך נאמר לא תטה משפט:

ד"א **ושפטו את העם משפט צדק** שיהיו מכריעין לזכות לא לחובה:

פסוק יט

לא תטה משפט שלא תאמר איש פלוני נאה איש פלוני קרובי:

לא תכיר פנים שלא תאמר איש פלוני עני איש פלוני עשיר:

ד"א **לא תטה משפט** בממון לא תכיר פנים בדין שלא תושיב את הראוי למעלן למטן ואת הראוי למטן למעלן שלא יהיה העני עומד והעשיר יושב:

ד"א **לא תכיר פנים** והלא כבר נאמר (א יז) לא תכירו פנים במ' אלא זו אזהרה לחכמים כשהתלמידים יושבין לפניהם לא יהיו מלמדין לאחד ומניחין לאחד ואם עשו כן כאלו עבדו ע"ז שכך כת' אחריו צדק צדק תרד' לא תטע לך אש':

ד"א **לא תטה משׁ**' ר' סימאי אומר המטה את המשפט נראה כאלו אוהב שלום ואין לך רחוק מן השלום כמותו שנ' (ע' ישע' נט ח) דרך שלום לא ידעו אין קורא בצדק ולא עוד אלא שהוא מפיל את שונאי ישראל בחרב שנ' (שם יד) והסג אחור משפט וה"א (תה' מד יא) תשיבינו אחור מני צר ומגלה את שונאי ישראל מארצם שנ' (ישע' נט יד) וצדקה מרחוק תעמוד וה"א (יר' נא נ') פליטים מחרב הלכו אל תעמדו ומחלל שם שמים שנ' (ישע' שם) כי כשלה ברחוב אמת וה"א (יר' י י) וה' אלהים אמת:

ומסלק את השכינה שנ' (ישע' שם) ונכחה לא תוכל לבוא וה"א (איכה ב יט) שפכי כמים לבך נכח פני ה' וה"א (תה' יב ו) משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' בשעה שהדיין רוצה לקלקל את הדין הקב"ה אומר לו המתן עד שאעמוד מאצלך שנ' משד עניים מאנקת אביונים כו' ומטיל ערבוביא בין הבריות שנ' (ישע' נט טו) ותהי האמת נעדרת:

וכל דיין שדן את ישראל והוציא את הדין לאמתו אפלו שעה אחת מעלין עליו כאלו דן את ישראל והוציא את הדין לאמתו [כל ימי חייו שנ' (ש"א ז טו) וישפוט] שמואל את ישראל כל ימי חייו והלא כל ימיו אינן אלא חמשים ושתים צא מהן ארבעים שנה שהיה עלי קיים נשתיירו שתים עשרה אלא כל המוציא את הדין לאמתו כאלו דן את ישראל כל ימי חייו וכל המטה את הדין סופו שאינו ירא מן הקב"ה שנ' (מלא' ג ה) ומטי גר ולא יראוני ולא תקח שחד אין צריך לומר לזכות את החייב ולחייב את הזכאי אלא אפלו לזכות את הזכאי ולחייב את החייב כגון שהוא נוטלו משניהם:

שמא יאמר הריני נוטל שחד ואיני מטה את הדין ת"ל כי השחד יעור עיני חכמים והרי דברים קל וחומר ומה הנוטל על מנת שלא להטות אמרה תורה כי השחד יעור קל וחומר הנוטל על מנת להטות:

משל של שוחד למה הוא דומה לאדם שהוא עומד על שפת הים נטל שלשל ונתנו בחכה והשליכו לים בא דג ובלעו ונתפש אוי לו לדג זה שנתפש בלא כלום:

כי השחד יעור עיני חכמים עיני חכמים בתורה אתה אומר עיני חכמים בתורה או אינו אלא עיני חכמים כמשמעו ת"ל כי השחד יעור פקחים אלו פקחי הדעת שהן מטמאין ומטהרין ומדעת עצמן מיכן אמרו כל הנוטל ממון ומטה את הדין אינו נפטר מן העולם עד שיחסר מאור עינו או עד שיצטרך לבריות ואינו יוצא ידי עולמו ויודע מה שמדבר:

וכל שאינו נוטל שחד זוכה ומקביל פני שכינה שנ' (ישע' לג טו) מואס בבצע מעשקות נוער כפיו מתמך בשחד מה כת' אחריו (שם יז) מלך ביפיו תחזינה עיניך:
ויסלף דברי צדיקים ישנה דברים המצודקים שנאמרו מסיני:

פסוק כ

צדק צדק תרדף יכול שאם יצא מבית דין זכאי מחזירין אותו לחובה ת"ל צדק צדק תרדף יצא חייב מניין שמחזירין אותו לזכות ת"ל צדק צדק תרדף:
ד"א **צדק צדק תר'** יכול לא יתן אדם צדקה אלא אם יבואו ויאמרו לו תן ומנ' שאם לא יבואו ויאמרו לו [תן] צדקה מנ' שילך אחריהם ויתן ת"ל צדק צדק תר' מה כת' אחריו למען תחיה וירשת את הארץ:
הרי שלא בא לידו לעשות צדקה אלא שתבעוהו לילך ולבקש (על) [מן] אחרים לעשות צדקה והלך עמהן מעלין עליו כאלו נתן משלו שנ' צדק צדק תר' רדוף אחר צדקה ואחר גמילות חסדים מה שכר נוטל על כך (משלי כא כא) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד:

פסוק כא

לא תטע לך אש' מלמד שכל הנוטע אשרה עובר בלא תעשה ומניין לנוטע אילן בהר הבית שעובר בלא תעשה ת"ל כל עץ אצל מז' ה' אלה':
ר' אליעזר בן יעקב אומר מנ' שאין עושין אכסדרה בעזרה ת"ל כל עץ אצל מז' ה' אלה' כשהוא אומר תעשה לך לרבות במה:
ולא תקים לך מצ' אין לי אלא מצבה ע"ז מניין דין הוא ומה מצבה שאהובה לאבות שנואה לבנים ע"ז ששנואה לאבות אינו דין ששנואה לבנים ד"א ולא תקים לך מצ' שומע אני אף לא על קבר אביו ואמו ת"ל אשר שנא ה' אלה' נאמר כאן שנא ונאמר להלן (יב לא) שנא מה להלן בע"ז הכת' מדבר אף כאן בע"ז הכת' מדבר:

פרק יז

פסוק א

לא תזבח לה' אלהיך שור ושה אשר יהיה בו מום בבעלי מומין עוברין הכת' מדבר:
אשר יהיה בו מום אין לי אלא שנולד תם ונעשה בעל מום נולד בעל מום ממעי אמו מנ' ת"ל כל דבר רע:
ד"א כל דבר להוציא רובע ונרבע ומוקצה ונעבד וכלאים וטרפה ויוצא דופן:
רע להוציא זקן וחולה דברי ר' עקיבה:

יכול אם זבח עבר על מצוה ושומע אני יהא כשר ת"ל כי תועבת ה' אלהיך הוא:
הוא ר' יהודה אומר היא תועבה ואין בניה תועבה:
ר' שמעון אומר לפני שמצינו ברובע ובנרבע שהן פסולין בבהמה יכול אף באדם ת"ל הוא בנזבח דברתי ולא בזובח:

פסוק ב

כי ימצא אין מציאה אלא בעדים:
כי ימצא בא הכתוב ללמד על עובדי ע"ז שתהא מיתתו בסקילה לכך נאמ' הפרשה:
ד"א למה נאמרה לפי שנ' (במד' טו לא) כי דבר ה' בזה הכרת תכ' לא שמענו אלא על העובד ע"ז במזיד ואין לו עדים במזיד ויש לו עדים שתהא מיתתו בסקלה (אם אמרת כן ענשת מן הדין ת"ל כי ימצא ללמדך שאין עונשין מן הדין) והרי דברים קל וחומר העובר על דברי בשר ודם מיתתו בסקלה על דברי מי שאמר והיה העולם על אחת כמה וכמה שתהא מיתתו בסקלה [אם אמרת כן ענשת מן הדין ת"ל כי ימצא ללמדך שאין עונשין מן הדין]:
בקרבך להוציא את העובד ע"ז בארץ ובא לו חוץ לארץ ומביא את העובד ע"ז חוץ לארץ ובא לו לארץ:
ד"א **בקרבך** לרבות את הגרים:
באחד שע' באחד בתי דינין:
איש או אשה פטר בה את הקטן והרי דברים קל וחומר ומה אם ערוה חמורה פטר בה את הקטן קל וחומר שאר מצות שבתורה:
לפי שמצינו שאין עושין עיר הנידחת לא על פי עד אחד ולא על פי אשה יכול יהוא פטורין ת"ל איש או אשה:
אשר יעשה את הרע מגיד שאין רע אלא ע"ז שכל העובד ע"ז פורק עול ומפר ברית ומגלה פנים בתורה שנ' לעבר בריתו ואין ברית אלא תורה שנ' (כח סט) אלה דברי הברית:

פסוק ג

וילך ויעבד בא הכת' ללמד על המקבל עליו לעבוד ע"ז שהוא כעובד ע"ז שינה הכת' מצות זו בכל המצות שבתורה שכל מצות שבתורה אינו חייב עד שיאמר ויעשה כאן עשה את האומר בפיו כעושה מעשה:
וילך ויעבד אלהים אחרים וישתח' **להם** לחייב על העשייה בפני עצמה ועל ההשתחויה בפני עצמה אתה אומר לחייב על העשייה בפני עצמה ועל ההשתחויה בפני עצמה או

לא יהא חייב עד שיעבוד וישתחוה ת"ל(שמות כ ה) לא תשתחוה להם ולא תעבדם לחייב על העשייה בפני עצמה ועל ההשתחויה בפני עצמה:
ויעבד שומע אני כל עבודה במשמע ת"ל (שם כב יט) זבח לאלהים יחרם זביחה היתה בכלל ויצאת ללמד מה זביחה מיוחדת שכיוצא בה עובדין לשמים חייבין עליה בין שתהא (עובדתו) [עבודתו] בין שאינה עבודתו וכל שאין כיוצא בה עובדין לשמים לשם עבודתו חייב שלא לשם עבודתו פטור:
אלהים אחרים שומע אני עד שיעבוד כל ע"ז במשמע ת"ל ולשמש או ליריח אלו היו בכלל ויצאו מן הכלל ללמד מה אלו אחד אחד בפני עצמו אף כשנאמר אלהים אחרים חייב על כל אחד ואחד בפני עצמו או אינו אלא כלל ופרט וכי נאמר לשמש לירח לצבא השמים לא נאמר אלא ולשמש או לירח או לכל צבא השמים בא ללמדך שאינן כלל ופרט אלא רבויין:
אני אקרא לכל צבא השמים ומה ת"ל ולשמש או לירח אלא הוא הדין והוא התשובה:
אשר לא צויתי לאומ' לעבדן זה אחד מן הדברים שכתבו לתלמי המלך:
אשר לא צויתי ולהלן הוא אומר (ירמ' יט ה) אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי:
אשר לא צויתי בתורה:
ולא דברתי בעשרת הדברות:
ולא עלתה על לבי שיקריב אדם את בנו על גבי המזבח:
ד"א **אשר לא צויתי** ליפתח:
ולא דברתי למישע:
ולא עלתה על לבי שיקריב אברהם את יצחק בנו על גבי המזבח אלא נסיון הוא:

פסוק ד

והוגד לך ושמעת וכי אפשר לבשר ודם לשמוע אלא מפי הגדה אלא הרי אתה דן נאמר כאן והגד ונאמ' להלן (ויק' ה א) הגדה מה להלן בבית דין אף כאן בבית דין:
ושמעת ולא מאליך:
ודרשת מן התורה:
היטיב נאמר כאן היטיב ונאמר להלן (יג טו) היטב מה להלן בשבע חקירות אף כאן בשבע חקירות מה כאן בשני עדים הכת' מדבר אף להלן בשני עדים הכת' מדבר:
והנה אמת להוציא את הספק:
נכון הדבר שתהא עדותן מכוונת פרט לשהכחישו זה את זה אפלו בבדיקות שאין זה נכון:
נעשתה התו' הז' ביש' להוציא את העובד ע"ז וברח שנ' בישראל:

פסוק ה

והוצאת את האיש הה' או את הא' הה' לפי שמצינו שהנידחין בסייף יכול אף המדיחין ת"ל את האיש או את הא' וסקל':

והאיש ההוא זה מזיד דברי ר' עקיבה:

או את הא' הה' לא אנוסה ולא שוגגת ולא מוטעת:

אשר עשו את הדבר הזה אל שעריך אלו בתי דינין איש ואשה אתה מוציא לשעריך ואי אתה מוצא כל העיר כולה לשעריך מיכן אמרו אין עושין עיר הנדחת אלא בית דין של שבעים ואחד:

ד"א **אל שעריך** שער שעבד בו אתה אומר שער שעבד בו או אינו אלא שער שנידון בו נאמר שעריך למטה ונאמר שעריך למעלה (יז ב) מה שעריך האמור למעלה שער שעבד בו אף שעריך האמור למטה שער שעבד בו:

ד"א **שעריך** ולא שער גרים:

מיכן אמרו כל מי שעובד ע"ז סוקלין אותו על שער שעבד בו ואם היתה עיר שרובה גוים סוקלין אותו על פתח בית דין:

את הא' או את האשה למה נאמר והלא כבר נאמר בישראל מכל מקום אין לי אלא ישראל גרים מנ' ת"ל את האיש או את האשה לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו:

וסקלתם באבנים אם לא מת באבן אחת ימות בשנייה:

וסקלתם באבנים ומתו שתהא סקילתן מיתתן:

פסוק ו

על פי שנים עדים או שלשה עדים אם מתקיימת עדות בשנים למה פרט הכת' שלשה אמר ר' עקיבה לא בא השלישי אלא להחמיר עליו ולעשות דינו כיוצא באלו:

אם כך ענש הכת' לניטפל לעוברי עבירה כעוברי עבירה על אחת כמה וכמה שישלם שכר לניטפל לעושי מצוה כעושי מצוה ולומר לך מה שנים נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטלה אף שלשה נמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטילה ומנ' שאפילו הן מאה ת"ל עדים אמר ר' יוסי בד"א בדיני נפשות אבל בדיני ממונות תתקיים עדות בשאר:

רבי אומר אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות אימתי בזמן שהתרו בהן אבל בזמן שלא התרו בהן אם כן מה יעשו שני אחים שראו באחד שהרג את הנפש:

על פי שנים עדים ר' יוסי אומר לעולם אינו נהרג עד שיהיו פי שני עדיו מתרין בו שנ' על פי שנ' עדים:

ד"א **על פי שנ' עד'** שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן:

ד"א **על פי שנ' עד** על פי עדים אתה ממיתו אין אתה ממיתו מאומד מיכן אמרו מאיימין על עידי נפשות ואומ' להן שמא תאמרו מאומד ומשמועה עד מפי עד מפי אדם נאמן שמענו:

כיצד (מאיימין) [מאומד] אומ' להם שמא כך ראיתם שרץ אחר חבירו לחרבה ורצתם אחריו ומצאתם סייף בידו ודם מטפטף והרוג מפרפר אם כן ראיתם אין בדבריכם כלום: אמר ר' שמעון בן שטח אראה בנחמה אם לא ראיתי אחד שרץ אחר חבירו לחרבה ורצתי אחריו ומצאתי חרב בידו ודם מטפטף והרוג מפרפר אמרתי לו רשע מי הרגו לזה או אני או אתה אבל מה אעשה שאין דמך מסור בידי שהרי אמ' תורה על פי שנים עדים יומת המת יודע מחשבות יפרע מאותו האיש אמ' לא זז משם עד שבא נחש והכישו:

יומת המת עד שיתיר עצמו למיתה:

ד"א **יומת המת** וכי המת מת אלא הרשעים שנקראו בחייהם מתים:

כיוצא בו אתה אומר (יחז' יח לב) כי לא אחפוץ במות המת חי חי הוא יודך כמוני היום (ישע' לח יט) וכן דוד הוא אומר (תה' קטו יז) לא המתים יהללו יה ואנחנו נברך יה:

לא יומת על פי עד אחד אפלו שנים עשר מחייבין ואחד עשר מזכין לא יומת:

ד"א [מנין] שלא ילמד לא עד ולא תלמיד חובה ת"ל לא יומת על פי עד אחד:

פסוק ז

יד העדים תהיה בו מצוה ביד העדים להמיתו מנ' אם אין כח בעדים מצוה ביד כל העם להמיתו ת"ל ויד כל העם באחרונה:

ויד כל העם באחרונה מגיד שהכל חייבין ליטפל בו:

ובערת הרע בכל המיתות:

מקרבך אין את מצווה לצאת אחריו לחוצה לארץ:

פסוק ח

כי יפלא ממך דבר למשפט בא הכת' לעשות בית דין הגדול על כל בתי דינין כשם שבית דינו של משה על כל בתי דינין כך בית דין הגדול שבירושלם על כל בתי דינין:

כי יפלא אין פליאה אלא כסייה שנ' (זכ' ח ו) כי יפלא בעיני שארית העם ואומר (יר' לב כז) הממני יפלא כל דבר:

כי יפלא במופלא שבבית דין הכתוב מדבר:

ממך זה יוצא יועץ:

והי"א (נחום א יא) ממך יצא חושב על ה' רעה יועץ בליעל:

דבר זה הלכה:

למשפט זה הדין:
בין דם לדם בין דם נדה לדם לידה לדם זיבה:
בין דין לדין בין דיני ממונות לדיני נפשות לדיני מכות:
ובין נגע לנגע בין נגעי אדם לנגעי בגדים לנגעי בתים:
דברי אלו הערכים והחרמים וההקדישות:
ריבות זו השקיית שוטה ועריפת עגלה וטהרת מצורע:
בשעריך זה לקט ושכחה ופיאה:
וקמת וקמת מיד וקמת מבית דין:
ועלית מלמד שבית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות:
אל המקום מלמד שהמקום גורם:
רבי אומר כי יפלא ממך דבר למשפט כלל בין דם לדם ובין דין לדין ובין נגע לנגע פרט דברי ריבות חזר וכלל כלל ופרט וכלל ואין אתה דן אלא כעין הפרט מה הפרט מפורש דבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת אף כל דבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת:
וקמת ועלית מגיד שסנהדרין בגבהה של עיר:
ד"א **וקמת ועלית** למה נאמר לפי שהוא אומר כי יפלא ממך דבר למשפט שאם נכסה דבר מאחד מהם שומע אני יהו כולן זקוקין לעלות ת"ל וקמת ועלית לא אמרתי אלא במי שנכסה ממנו דבר בלבד:
שלשה בתי דינין היו בירושלם אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה ואחד יושב בלשכת הגזית באין לזה שעל פתח הר הבית ואומ' להן כך דרשתי וכך דרשו חבירי וכך לימדתי וכך לימדו חבירי אם שמעו אמרו להן ואם לאו אלו ואלו באין לזה שבפתח העזרה ואומ' להן כך דרשתי וכך דרשו חבירי כך לימדתי וכך לימדו חבירי אם שמעו אמרו להן ואם לאו אלו ואלו באין לבית דין הגדול שבלשכת הגזית שמשם תורה יוצאה לכל ישראל שנ' (יז י) מן המקום ההוא אשר יבחר ה':
חזר לעירו ושנה ולימד כדרך שלמד פטור הורה לעשות חייב שנ' והאיש אשר יעשה בזדון אינו חייב עד שיורה לעשות:
אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו על ידי נביא וה"א (ע' ש"ב כד יח) עלה הקם מזבח לה' בגרן ארונה היבוסי:
מיכן אמרו מצאן בבית פני והמרה עליהן יכול תהא המראתו המראה ת"ל וקמת ועלית אל המ' אש' יב' ה' מלמד שהמקום גורם:

פסוק ט

ובאת אל הכהנים הל' מצוה בבית דין שיהיו בו כהנים ולוים יכול אם אין בו יהא פסול ת"ל ואל השופט אשר יהיה בימים ההם בא הכת' ללמד שכל סנהדרין שהוא משולשת הרי זו משובחת:

ד"א **ואל השופט אשר יהיה בימ' הה'** את זה דרש ר' יוסי הגלילי ובאת אל הכ' הל' ואל הש' אש' יהי' בימ' הה' וכי תעלה על דעתך שאדם בא אצל שופט שלא היה בימיו אלא זה שהיה קרוב ונתרחק מיכן אמ' אם היה קרוב ונתרחק כשר:

ד"א **ובאת אל הכה' הל' ואל הש'** בזמן שיש כהן יש משפט ובזמן שאין כהן אין משפט מיכן אמ' אין דנין דיני נפשות אלא בפני הבית:

ודרשת והגידו לך את דבר המשפט ממך לתבוע ומהן להורות:

פסוק י

ועשית על פי הד' שומע אני יהא שומע ואינו עושה ת"ל ועשית:

מן המקום ההוא שמשם תורה יוצאה לכל ישראל:

ושמרת לעשות ככל אשר יורוך מנ' שאם יאמר לך על שמאל שהיא ימין ועל ימין שהיא שמאל שמע לדבריהם ת"ל ככל אשר יורוך:

פסוק יא

על פי התו' אש' יור' על הוריית בית דין הגדול שבירושלם חייבין מיתה ואין חייבין מיתה על הוריית בית דין שביבנה:

ד"א **על פי התורה אש' יור'** על דברי תורה חייבין מיתה ואין חייבין מיתה על דברי סופרים:

ועל המש' אש' יאמרו לך תע' זו מצות עשה (בכל מצוה לשמוע להן אפילו בגזרות ותקנות שהרי הוא אומר על פי התורה אשר יורוך אלו גזירות ותקנות ומנהגות שיורו בהן לרבים כדי לחזק הדת ולתקן העולם:

ועל המשפט אשר יאמ' לך תע' אלו דברים שילמדו אותן מן הדין באחת משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן:

לא תסור מן הדב' אשר יגידו לך זו הקבלה שיקבלו איש מפי איש) מיכן אמ' חמורים דברי חכמים שכל העובר על דבריהם כעובר על דברי תורה ועוד חמורים דברי חכמים מדברי תורה שדברי תורה יש בהן קלות וחמורות ודברי חכמים כולן חמורות:

חומר בדברי סופרים מדברי תורה שהאומר אין תפלין לעבור על דברי תורה פטור חמש טוטפות להוסיף על דברי סופרים חייב:

לא תסור מן הד' זו מצות לא תעשה:

פסוק יב

והאיש אשר יע' בזדון על המעשה הוא חייב ואין חייב על ההורייה מיכן אמרו אינו חייב עד שיורה לאחרים לעשות כהוראתו או שיעשה הוא כהוראתו:

בזדון על הזדון הוא חייב אינו חייב על השגגה:

לבלתי שמוע ולא שומע מפי שומע:

אל הכהן הע' לש' שם מגיד שאין שירות כשר אלא מעומד הא אם ישב ועבד עבודתו פסולה:

או אל הש' זה הוא שאמרנו ואע"פ שאין שם כהנים ולוים כשר:

ומת האיש ההוא בסתם מיתה בחנק:

ובערת הרע מישראל בער עושי רעה מישראל:

פסוק יג

וכל העם ישמעו ויר' מיכן אמ' אין ממיתין אתו לא בבית דין שבעירו ולא בבית דין שביבנה אלא מעלין אותו לבית דין הגדול שבירושלם ומשמרין אתו עד הרגל וממיתין אותו ברגל שנ' וכל העם יש' ויר' דבר ר' עקיבה אומר לו ר' יהודה וכי נאמר יראו וייראו והלא לא נאמר אלא ישמעו וייראו ועוד היאך אתה מענה דינו של זה אלא ממיתין אותו מיד וכותבין ושולחין לכל המקומות איש פל' בן איש פל' נתחייב מיתה בבית דין וכן עשה וכן עשו בו:

אמר ר' יאשיה שלשה דברים סח לי זעירא משום אנשי ירושלם בעל שמחל על קנויו קנויו מחול ובן סורר ומורה שאם רצו אביו ואמו למחול לו מוחלין וזקן ממרה שאם רצו בית דין למחול לו מוחלין לו וכשבאתי אצל חברי שבדרום על שנים הודו לו ועל זקן ממרה לא הודו לו כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל:

פסוק יד

כי תבא אל הא' הרי משה מודיע להן לישראל מה שהן עתידין לעשות שנ' (ש"א ח ה) עתה שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים:

וירשת ויש' בה לאחר ירושה וישיבה הכת' מדבר מיכן את למד לכל הביאות שבתורה שלא נאמרו אלא לאחר ירושה וישיבה:

ואמרת אשימה עלי מלך יכול רשות ולא חובה ת"ל שום תשים חובה ולא רשות אמר ר' יהודה מצוה מן התורה לשאול להן מלך שנ' שום תשים עליך מלך אם כן למה נענשו בימי שמואל שהקדימו על ידם וששאלו בתרעומת ולא בקשו להן מלך לשם שמים:

ר' אלעזר ביר' צדוק אומ' זקנים שבאותו הדור כהוגן שאלו שנ' שימה לנו מלך אבל עמי הארץ שביניהן קלקלו שנ' (שם ח כ) והיינו אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו:

ככל הגוים אשר סבי' מה מלך גוי לא דן ולא דנין אותו אף מלך ישראל כיוצא בו:

או מה מלך גוים עובד ע"ז ומגלה עריות ושופך דמים יכול אף מלך ישראל כן ת"ל ולבל' סור מן המ' ימין ושמ' הא מוזהר הוא על כל המצות שבתורה:

פסוק טו

שום תשים עליך מלך מצות עשה וזו היא שאמרנו חובה ולא רשות:

אשר יבחר ה' א' בו על ידי נביא כמה שנ' בשאול (שם י כד) הראיתם אשר בחר בו ה' וכמה שנ' בדוד (תה' עח ע) ויבחר בדוד עבדו:

מקרב ולא מחוץ לארץ:

אחיך ולא אחר:

תשים על' שתהא אימתו עליך מיכן אמרו אין רואין אותו לא כשהוא מסתפר ולא כשהוא בבית המרחץ ולא כשהוא בבית המים אלא הוא יושב והכל עומדין הוא אומר דבר והכל שומעין לו הוא קורא אותן אחי ועמי שנ' (דהי"א כח ב) שמעוני אחי ועמי והן קוראין אותו אדוננו כענין שנ' (מ"א א מג) אבל אדונינו המלך דוד המ' את שלמה:

ד"א **שום תשים על**' **מ**' ולא מלכה מלמד שאין מעמידין אשה במלכות וכן כל משימות שבישראל אין ממנין בהן אלא איש:

ד"א **שום תשים על**' **מלך** אין לי אלא מלך מנ' לרבות שוטרים וגבאי צדקה וסופרי דיינין ומכין ברצועה ת"ל מקרב אחיך תש' על' מ' כל שתשימהו עליך לא יהא אלא מן הברורים שבאחיך:

לא תוכל לתת עליך איש נכ' להוציא את הגר משמע מוציא את הגר או אם לא יהא משבט יהודה לא יעמוד משבט בנימין אמרת והלא כל ישראל ראויין למלכות הא מה ת"ל איש נכ' להוציא את הגר:

מעשה באגריפס שמשחוהו ישראל מלך עליהן וכיון שהגיע מוצאי שביעית לקרות המלך בספר תורה עמד הוא וקרא ושבחוהו חכמים וכיון שהגיע ללא תוכל לתת עליך איש נכרי זלגו עיניו דמעות ענו ואמרו לו אל תירא אגריפס אחינו אתה אחינו מאותה שעה נחתם גזר דין על אבותינו לגלות מפני שחינפו:

מיכן אמרו אין מעמידין מלך מקהל גרים אפלו אחר כמה דורות עד שתהא אמו מישראל אין לי אלא מלך מנ' לרבות שר צבא שר חמשים או עשרה אפלו הממונה על אמת המים ת"ל מקרב אח' תש' על' כל משימות שאתה משים לא יהו אלא מקרב אחיך:

פסוק טז

רק לא ירבה לו סוסים ואינו מרבה אלא כדי מרכבו וכן עשה דוד כמה שנ' (ש"ב ח ד) ויעקר דוד את כל הרכב ויותר ממנו מאה רכב שלמה לא עשה כן אלא ויהי לשלמה ארבעים אלף ארוות סוסים (מ"א ה ו):

ר' נתן אומ' לא ירבה לו סוסים שומע אני מיעוט סוסים שניים ת"ל רק מרבה ואינו מרבה אלא כדי מרכבו ואם היו מסירין את הלב אף לא אחד:

ולא ישיב את העם מצ' אם מרבה לו סוסים מחזיר את העם לשעבודן למצ' שבמצרים הוא אומ' (שמות ה יב) ויפץ העם בכל ארץ מצרים לק' קש לת' ובסוסים הוא אומ' (מ"א ה ח) והשעורים והתבן לסוסים ולרכש:

ולא יש' את העם מצ' חזירה לישיבה אתה אומר חזירה לישיבה או אינו אלא לסחורה כשהוא אומר (שמות יד יג) אשר ראיתם את מצ' היום [וגו'] חזירה לישיבה לא חזירה לסחורה:

וה' אמר לכם לא תס' לשוב היכן אמר כי (כאשר) [אשר] ראיתם את מ' היום כו':

פסוק יז

ולא ירבה לו נשים [על] שמונה עשרה ר' יהודה אומר מרבה הוא לו ובלבד שלא יהו מסירות את לבו:

ר' שמעון אומר אפלו אחת והיא מסירה את לבו לא ישאנה אלא מה אני [מקיים] לא ירבה לו נשים אפלו כאביגיל:

וכסף וז' לא יר' לו מרבה הוא לו כדי ליתן אפסוניא ודוד עשה כן שנ' (ע' דהי"א כב יג) והנה בעניי הכינתי לבית אלהי':

שלמה לא עשה כן אלא (מ"א י כז) ויתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים:

פסוק יח

והיה כשבתו על כסא ממ' שיחזיק במלכותו מיכן אמ' אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין בשרביטו ואין מתעסקין בכתרו:

[השמטה: **וכתב לו** מיכן אמרו אין קורין בספרו]. **וכתב לו** לשמו:

את משנה התורה את כל התורה אתה אומר את משנה התורה את כל התורה או אינו אלא דברי תורה כשהוא אומר לשמר את כל דברי התורה הזו' הרי דברי תורה אמורין הא מה ת"ל את משנה התורה את כל התורה:

על ספר לא על הלוח ולא על הנייר אלא על המגלה מיכן אמרו אין כותבין את הספר אלא על עור בהמה טהורה:

על ספר מיכן אמ' כותב לו ספר תורה לשמו ומגיהין אותו מספר העזרה על פי בית דין של שבעים ואחד ובלבד שלא יתגאה בשל אבותיו אם לא הניחו לו אבותיו ספר תורה או שאבד כותב לו שתי תורות אחת שנכנס ויוצא בה ואחת מניחה בבית גנזיו אותה שנכנס ויוצא בה אינו רשאי להכנס בה לא לבית המרחץ ולא לבית הכסא ולא להשתין מים אלא במקום שקורא בו שנ' והיתה עמו וקרא בו כל ימי חי' במקום הראוי לקרות בו:
ד"א **את משנה** מיכן דרש ר' אלעזר בן ערך שסוף תורה עתידה (להשתכח) [להשתנות] ר' אומר אשורית ניתנה תורה וכשחטאו נהפך להם לדעץ וכשזכו בימי עזרא נהפך להם אשורית:

פסוק יט

והיתה עמו שתהא מיוחדת לו יוצא למלחמה ומוציאו עמו נכנס לבית דין מכניסו אצלו יושב בדין והוא עמו ומיסב והוא כנגדו ומטייל בשוק והוא לפניו וכן דוד אומ' (תה' טז ח) שויתי ה' לנגדי תמיד:
ר' יהודה אומ' ספר תורה מימינו ומזוזה משמאלו:
וקרא בו שיהיו עיניו בו בשעה שהוא קורא בו:
כל ימי חייו בשעה שהוא פנוי אתה אומר בשעה שהוא פנוי או אינו כל ימי חייו כשמועו אמרת והרי הוא נושא אשה ומוליד בנים הא מה ת"ל כל ימי חייו בשעה שהוא פנוי:
למען ילמד ליראה את ה' אלהיו והרי הדברים קל וחומר אם כשהוא קורא הרי הוא למד ליראה את ה' אלהיו קל וחומר כשהוא דורש:
לשמר את כל דברי התו' הז' אלו דברות:
ואת החקים האלה אלו חוקי מלכות אתה אומר אלו חוקי מלכות או אינו אלא דברות וכשהוא אומר לשמר את כל דברי התורה הז' הרי דברות אמורות הא מה אני מקיים את כל החקים האלו אלו חוקי מלכות:

פסוק כ

לבלתי רום לבבו מאחיו שלא יאמר ציצית באיסר הריני עושה כולה תכלת תפלין של רצועה הריני עושה כולה זהב לכך נאמר לבלתי רום לבבו מאחיו:
ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל למה נאמר לפי שהוא אומר לבלתי רום לבבו מצות עשה מצוה בלא תעשה מנ' ת"ל ולבלתי סור מן המצוה:
למען יאריך ימים על ממ' הוא ובניו מגיד שהמלכות ירושה לבנים וכל הקודם בנחלה קודם לירושת המלוכה והבן הגדול קודם לקטן ממנו:
או בניו יכול אפלו רשעים ת"ל הוא מה הוא כשר אף בניו כשרים:

וכשם שהמלכות ירושה לבנים כך כהונה גדולה ירושה לבנים שנ' (ויק' ו טו) והכהן המשיח תחתיו והוא הדין לכל השררות וכל המנויין שבישראל שהן ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם:

או בניו יכול אפלו בזמן שאינו ממלא מקומו של אביו ת"ל (שם) תחתיו מבניו בזמן שהוא ממלא מקומו של אביו הוא קודם לכל אדם ואם אינו ממלא מקומו של אביו יבוא אחר וישמש תחתיו היה ממלא ביראה אע"פ שאינו ממלא בחכמה מעמידין אותו במקום אביו ומלמדין אותו:

לא היה ממלא ביראה אע"פ שהוא ממלא בחכמה אין ממנין אותו למנוי מן המנוין שבישראל:

בקרב ישראל שיהא שלום בישראל מיכ' אמ' אין מושחין מלך בן מלך ומפני מה משחו את שלמה מפני מחלקתו של אדוניה ואת יואש מפני מחלקתה של עתליה ואת יהואחז מפני יהויקים אחיו שהיה גדול ממנו שתי שנים ואת יהוא בן נמשי מפני מחלקתו של יהורם בן אחאב:

פרק יח

פסוק א

לא יהיה לכהנים הלוים בכהנים ולוים הכת' מדבר אתה אומר בכהנים ולוים הכת' מדבר או אינו מדבר אלא בכהנים שהן בני לוי ת"ל כל שבט לוי לא אמרתי אלא מי שאין לו חלק ונחלה בארץ:

ד"א **כל שבט לוי** תמימין ובעלי מומין:

חלק ונחלה עם ישראל חלק בבזה ונחלה בארץ:

אשי ה' אלו קדשי מקדש:

ונחלתו אלו קדשי גבול:

ר' נתן אומ' אשי ה' אלו מתנות כהונה שנ' (ויקרא ו י) חלקם נתתי אותה מאשי:

ונחלתו אלו מתנות לויה שנ' (במד' יח כא) ולבני לוי הנה נתתי כל מע' ביש' לנח':

פסוק ב

ונחלה לא יהיה לו זו נחלת שלשה:

בקרב אחיו זו נחלת חמשה:

ד"א **ונחלה לא יהיה לו בק' אחיו** למה נאמר לפי שהוא אומר (במד' כו נג) לאלה תחלק הארץ בנחלה אין לי אלא בשעת חילוק הארץ אבל משחילקו שומע אני יקצה לו כל שבט ושבט לפי מה שהוא ת"ל ונחלה לא יהיה לו:

או לא יירש את אבי אמו ישראל ת"ל בקרב אחיו הא יורש הוא את אבי אמו ישראל וה"א (דהי"א ב כב) ושגוב הוליד את יאיר ויהי לו עשרים [ושלש] עיר בארץ הגלעד וכי מנין היה לשגוב ערים בארץ הגלעד אלא מלמד שנשא חצרון אשה מבנות מכיר ומתה וירשה וה"א (יהוש' כד לג) ואלעזר בן אהרן מת ויקברו אתו בגבעת פנחס בנו אשר נתן לו בהר אפרים וכי מנין היה לפנחס בהר אפרים אלא מלמד שנשא פנחס אשה מבנות אפרים ומתה וירשה:

ה' הוא נחלתו אשרי אזנים ששמעו את הדבר הזה מפי הקודש כאשר דבר לו להגיד מה גרם:

ואיכן דבר לו (במד' יח כ) אני חלקך ונח' בת' בני ישראל:

פסוק ג

וזה יהיה משפט הכהנים למה נאמר לפי שהוא אומר (יב כא) וזבחת מבק' ומצ' ואכלת שומע אני אף הזרוע והלחיים והקבה במשמע ת"ל וזה יה' מש' הכ':

מאת העם מאת המותר לעם להוציא את השוחט ונמצא טרפה והשוחט לע"ז והנוחר והמעקר:

ד"א **מאת העם** להוציא כהנים ולוים:

מאת זבחי הזבח אין לי אלא מאת זבחי הזבח לעצמו למשתה בנו מנ' ת"ל מאת זובחי הזבח מכל מקום:

או ישעבדנו הכהן לזבוח ת"ל מאת זב' הזבח כשיזבח:

ד"א **מאת זבחי הזבח** לרבות בהמת השותפין שתהא חייבת במתנות:

ד"א **מאת זבחי הזבח** אין לי אלא בשעת זביחה בלבד מיכן אמרו גר שנתגייר והיתה לו פרה נשחטה עד שלא נתגייר פטור משנתגייר חייב ספק פטור המוציא מחברו עליו הראיה:

אם שור אם שה אין חייב במתנות אלא בהמה טהורה בלבד:

אם שור אם שה לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו:

ד"א מכלל שור זכר ונקבה ומכלל שה גדי וטלה:

ד"א **שור** מה ת"ל אם שור לרבות את הכלאים הבא מכבש ועז שיהא חייב במתנות:

אם שה לרבות את הכוי:

ד"א **שה** ואפלו מקצת שה כגון צבי הבא על העז וילדה שיהא הולד חייב בחצי מתנות אבל תיש הבא על הצביה הולד פטור מן המתנות:
ונתן לכהן ואפלו כהנת:
ונתן ולא שיטול מעצמו:
ד"א **ונתן** מיכן אמרו מקום שנהגו למלוג בעגלים לא ימלוג את הזרוע להפשיט את הראש לא יפשיט את הלחי ואם אין שם כהן מעלה אותן בדמים ואוכלן מפני הפסד כהן:
הזרוע בשל ימין הכת' מדבר אתה אומר בשל ימין הכת' מדבר או אינו מדבר אלא בשל שמאל הרי אתה דן נאמר כאן זרוע ונאמר להלן (במד' ו יט) זרוע מה זרוע שנאמר להלן בשל ימין הכת' מדבר אף זרוע שנ' כאן בשל ימין הכת' מדבר:
עד שלא יאמר יש לי בדין הואיל והשוק מתנה לכהן והזרוע מתנה לכהן אם למדתי לשוק שאינו אלא בשל ימין אף הזרוע לא ינהוג אלא בשל ימין לא אם אמרת בשוק שהוא נוהג במוקדשין לפי כך הוא נוהג בשל ימין תאמר בזרוע שאינו נוהג במוקדשין לפי כך לא ינהוג בשל ימין ת"ל הזרוע בשל ימין הכת' מדבר:
דורשי רשומות אומ' זרוע כנגד היד כן הוא אומר (במד' כה ז) ויקח רמח בידו:
לחיים כנגד תפלה כן הוא אומר (תה' קו ל) ויעמד פנחס ויפלל:
קבה כמשמעה כן הוא אומר (במד' כה ח) ואת האשה אל קבתה:
ונתן לכהן הזרוע והל' והק' שומע אני שלשתן כאחת ת"ל ראשית דגנך תיר' ויצה' תתן לו מה אלו אם רצה ליתן לו כולן כאחת רשאי כל אחד ואחד בפני עצמו רשאי אף אלו אם רצה ליתן לו כולן כאחת רשאי כל אחד ואחד בפני עצמו רשאי:

פסוק ד

ראשית דגנך תיר' ויצ' בתרומה גדולה הכת' מדבר מלמד שאין תורמין אותה אלא מן המובחר שנ' ראשית ר' ישמעאל אומר מנ' אתה אומר למקדיש ערימתו עד שלא מירח פטור מן המעשרות או יכול משמירה ת"ל ראשית דגנך תיר' ויצה' תתן לו:
ר' עקיבה אומר מנ' אתה אומ' שאם רצה אדם לעשות כל גרנו תרומה וכל עיסתו חלה שהוא רשאי ובלבד שישייר מקצת [ת"ל ראשית] דגנך ולא דגן גוי (מיכן אמ' פירות הגוי שגדלו בקרקע שקנה בארץ ישראל אם נגמרה מלאכתן ביד הגוי ומירחן הגוי פטורין מכלום):
דגנך תיר' ויצ' כעין דגן תירוש ויצהר מה דגן תירוש ויצהר מאכל אדם וגידוליו מן הארץ ויש לו בעלים שנ' דגנך אף כל כיוצא בהן חייב בתרומה ומעשרות:

וראשית גז צאנך תתן לו בשל רחלים הכת' מדבר אתה אומר בשל רחלים הכת' מדבר או אינו מדבר אלא בשל עזים אם תאמר שאין להם גז יש לך שטף על כרחך אמרה תורה וראשית גז צאנך בשל רחלים הכת' מדבר:

ד"א מה הוא אינו משתמש אלא בצמר אף אתה לא תהא נותן לו אלא צמר:

צאנך מיכן אמרו ראשית הגז נוהג בארץ ובחוצה לארץ בפני הבית ושלא בפני הבית ר' יהודה בי' אלעאי אומר כל מקום שמעשר דגן נוהג שם ראשית הגז נוהג:

ד"א **צאנך** למעוטי שותפות הגוי אבל בהמת השותפין חייבת:

ר' אלעאי אומר ראשית הגז אין נוהג אלא בארץ:

פסוק ה

תתן לו כי בו בחר ה' אלהיך בזמן שהוא מקבל עליו כל עסקי כהונה את נותן לו ואם אינו מקבל עליו כל עסקי כהונה אין את נותן לו מיכן אמרו כהן שהוא מקבל עליו כל עסקי כהונה חוץ מדבר אחד אין לו חלק בכהונה:

לעמוד לשרת בשם ה' מצוה יכול אם שירת מיושב עבר על המצוה ויהא כשר ת"ל ככל אחיו הלוים העומדים שם לפי ה' שנה עליו הכתוב לפסול:

הוא ובנו להוציא את הנושא נשים בעבירה מיכן אמרו כהן שהוא נושא נשים בעבירה אסור להקריב עד שידור הנייה על דעת רבים כדי שלא תהיה לו הפרה ומותר:

היה מיטמא למתים אסור להקריב עד שיקבל עליו בבית דין שלא יטמא ומותר כיצד אומ' לו דור הנייה והוא נודר עולה ומקריב יורד ומגרש:

וכי יבא הלוי בכהן הכת' מדבר [השמטה: אתה אומר בכהן הכת' מדבר] או אינו אלא וכי יבא הלוי כמשמעו ת"ל חלק כחלק יאכלו לא אמרתי אלא מי שהוא עובד בחלק ואוכל בחלק יצא הלוי שאינו עובד בחלק ולא אוכל בחלק:

וכי יבא הלוי ברגל הכת' מדבר אתה אומר ברגל הכת' מדבר או אינו אלא וכי יבא הלוי בכל זמן ת"ל מאחד שעריך מכל ישראל לא אמרתי אלא בשעה שכל ישראל מכונסין בשער אחד בשלשה רגלים:

ובא בכל אות נפשו (זה כהן שיש לו קרבן שיהא בא למקדש ומקריבו בכל יום שירצה שנ' ובא בכל אות נפשו ושרת ואפלו חטאתו ואשמו הוא מקריב ומכפר על ידי עצמו והעור של קרבנו שלו ואם רצה ליתן קרבנו לכל כהן שירצה להקריבו נותן ועור הקרבן ועבודתו לאותו כהן בלבד שנתן לו):

פסוק ז

ושרת בשם ה' אלהיו מיכן אמרו אין מחללין שם שמים על היחיד ושרת בשם ה' אלהיו מיכן אמרו לשם ששה דברים הזבח נזבח לשם זבח לשם זובח לשם שם לשם אשים לשם ריח לשם ניחח:

חטאת ואשם לשם חטא:

ד"א **ושרת בשם ה'** איזה הוא שירות שהוא בשם ה' הוי אומר זו שירה מיכן שהיו הלוים אומ' שירה על הקרבנות:

ושרת ככל אחיו הלוים העמ' זה הוא שאמרנו שאם שירת מיושב פסל:

ושרת בשם ה' א' שומע אני אף כהן גדול במשמע ת"ל חלק כחלק יאכלו לא אמרתי אלא מי שהוא עובד בחלק ואוכל בחלק יצא כהן גדול שהוא עובד שלא בחלק ואוכל שלא בחלק:

פסוק ח

חלק כחלק אין לי אלא קרבנות הרגלים ושתי הלחם וחלוק לחם הפנים שהן שווין בהן או יכול יהו כל המשמרות שוות בקרבנות הרגל הבאים שלא מחמת הרגל כגון נדרים ונדבות ותמידין ת"ל לבד ממכריו על האבות חוץ ממה שהתקינו אבות מה מכרו אבות זה לזה את בשבתך ואני בשבתי:

ד"א **לבד ממכריו על האבות** לפי שהיו ששה עשר לאלעזר ושמונה לאיתמר שנ' (דהי"א כד ד - ו) וימצאו בני אלעזר רבים לראשי הגברים מן בני איתמר ויחלקום לבני אלעזר ראשים לבית אבות ששה עשר ולבני איתמר לבית אבותם שמונה ויחלקום בגורלות אלה עם אלה ויכתבם שמעיה בן נתנאל הסופר מן הלוי לפני המלך והשרים יכול אם רצו לשנות ישנו ת"ל לבד ממכריו על האבות חוץ ממה שהתקינו אבות:

פסוק ט

כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלה' נותן לך לא תל' לע' הרי משה מזהיר את ישראל שלא לעשות כמעשה הגוים שהן באים לירש את ארצם ובשכר שהן מקבלין עליהן שלא לעשות כמעשיהן הן באין לירש את ארצם:

לא תלמד לעשות ר' יהושע אומר למד אתה על מנת לישב בדין:

לא ימצא בך מע' בנו וב' באש זה המעביר מזרעו למולך:

ד"א **לא ימצא בך** למה נאמר לפי שהוא אומר (ויק' כ ב) ואל בני ישראל תדבר לאמר איש איש כי יתן מזרעו למלך מות יומת ר' ישמעאל אומר זה הבועל ארמית ומעמיד ממנה בן אויב למקום עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל לא ימצא בך מע' בנו וב' באש:

ר' יהודה אומר זה שהוא מעביר בנו ובתו לע"ז וכורת עמה ברית שנ' (ירמיה לד יח) העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו:
וחכמים אומרים זה המעביר בנו ובתו באש ושורפן לע"ז שנ' (ירמיה ז לא) ובנו במות התפת אשר בגיא בן הנום להעביר את בניהם ואת בנותיהם באש עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל לא ימצא בך מע' בנו ובתו באש:
קסם קסמים זה הקוסם ועושה מעשה ואומר דברים שעתידין להיות:
קסם אחד **קסמים** הרבה לחייב על כל קסם וקסם כגון זה האוחז במקלו ואומר אם אלך ואם לא אלך אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו (הושע ד יב):
מעונן ר' ישמעאל אומר זה המעביר שבעה מיני זכור על העין וחכמים אומ' זה האוחז את העינים ר' עקיבה אומ' זה המחשב עתים ושעות ואומ' היום יפה לצאת למחר יפה ליקח לימודי ערבי שביעית להיות חטים יפה עקורי קטניות להיות רעות:
ומנחש זה האומר פתו נפלה מפיו מקלו נפל מידו בא קורא לו מאחוריו עורב קורא לו צבי הפסיקו בדרך עבר נחש מימינו שועל משמאלו אל תתחיל בו שחרית הוא ראש חדש הוא מוצאי שבת הוא וכן כל העושה סימנין לעצמו אם יהיה כך וכך יהיה כך וכך ואם לא יהיה כך וכך לא יהיה כך וכך כאליעזר עבד אברהם הרי זה ניחוש:
ד"א **ומנחש** כגון אלו המנחשים בחולדה ובעופות ובככבים:
ומכשף למה נאמר לפי שהוא אומר (שמות כב יז) מכשפה לא תחיה עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל ומכשף:
איזו הוא מכשף זה העושה מעשה ולא האוחז את העינים:
אמר ר' עקיבה משום ר' יהושע שנים מלקטין קישואין אחד לוקט ופטור ואחד לוקט וחייב העושה מעשה חייב והאוחז את העינים פטור:

פסוק יא

וחובר חבר אחד חובר גדול ואחד חובר קטן אפלו נחשים ועקרבים:
ושואל אוב זה פיתום המדבר משחיו:
וידעני זה שעצם ידעני בפיו הן עצמן בסקלה והשואל בהן באזהרה:
ודורש אל המתים זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה:
כשהיה ר' עקיבה מגיע למקרא הזה היה בוכה ואמר חבל עלינו ומה המרעיב עצמו כדי שתשרה עליו רוח טומאה שורה עליו רוח טומאה המרעיב עצמו כדי שתשרה עליו רוח

טהרה על אחת כמה וכמה אבל מה אעשה שעונותינו גרמו לנו שנ' (ישע' נט ב) כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם:

לא ימצא בך מע' בנו וב' באש וחבר חבר שומע אני לא יהא חייב עד שיעבור על כולם כאחת ת"ל לא תנחשו ולא תעוננו אלו היו בכלל ויצאו מוצא מן הכלל ללמד על הכלל מה אלו אם עשה כולן כאחת חייב כל אחד ואחד בפני עצמו חייב אף אלו אם עשה כולן כאחת חייב כל אחד ואחד בפני עצמו חייב:

פסוק יב

כי תועבת ה' כל עשה אלה מתועבים הן לפני:

ובגלל התועבות האלה ה' אלה' מוריש אותם מפ' אמר ר' שמעון מלמד שהוזהרו כנענים על כל המעשים האלו שאין עונשין את האדם עד שמזהירין אותו:

פסוק יג

תמים תהיה עם ה' א' מיכן שאין שואלין לכלדאין:

ד"א **תמים תה'** שלא תאמר אברהם היה תמים יצחק היה תמים יעקב היה תמים אף אתה תמים תה' עם ה' אלהיך:

ד"א **תמים תה'** ר' אליעזר הקפר אמר שלא תהרהר אחר דרכי המקום שנ' (ד לב) כי שאל נא לימים ראשונים יכול קודם למעשה בראשית ת"ל למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמק' השמים ועד קצה השמים אתה חוקר אין אתה חוקר לפנים מיכן:

ר' אליעזר בן יעקב אומר שלא תהרהר אחר היסורין וכן דוד אומר (תה' קלא א) ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני שלא הרהרתי אחר קוני:

ד"א **תמים תה'** אין לי אלא בהתריית עדים בינו לבין עצמו מנין ת"ל תמים תהיה עם ה' אלהיך:

ד"א **תמים תה'** כשאת תמים חלקך עם ה' אלהיך וכן דוד אומר (תה' כו יא) ואני בתמי אלך פדני וחנני ואני בתמי תמכת בי (שם מא יג) וה"א הצור תמים פעלו (לב ד):

פסוק יד

כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם הרי משה מזהיר את ישראל שלא לעשות כמעשה הגוים שהן באין לירש את ארצם בשכר שהן מקבלין עליהן שלא לעשות כמעשיהן הן באין לירש את ארצם:

ר' יאשיה אומר בשבח ישראל הכת' מדבר ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך אבל לך ניתנה תורה נביאים וכתובים:

ר' יונתן אומר בגנות ישראל הכת' מדבר ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך אבל לך ניתנה תורה נביאים וכתובים ואת מניח דברי תורה ומתעסק בדברי הבטלה ושמא תאמר להן יש במה להשאל ולי אין לי ת"ל ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך נביא מקרבך:
ד"א **ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך** שאין להן לישראל מזל:

פסוק טו

נביא מקרבך לא מחוץ לארץ:
מאחיך לא מאחרים:
כמני מה משה אומר דבר ולא מתירא [השמטה: אף נביא אומר דבר ולא מתירא] שכן משה אומר (שמות ח כה) רק אל יוסף פרעה התל וכן יהושע אומר (יהוש' כד יט) ויאמר יהושע אל כל העם לא תוכלו לעבד את ה' וה"א בשמואל (ש"א יב יז) הלא קציר חטים היום וה"א באליהו (מ"א יח יז - יח) ויהי כראת אחאב את אליהו ויאמר לו האתה זה עכר ישראל ויאמר לא עכרתי את ישראל כי אם אתה ובית אביך וה"א באלישע (מ"ב ג יג) ויאמר אלישע אל מלך ישראל מה לי ולך לך אל נביאי אביך ואל נביאי אמיך וה"א באליעזר (דהי"ב כ לז) ויתנבא אליעזר בן דודיהו ממרשה על יהושפט לאמר בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך וה"א בירמיהו (יר' א י) ראה הפקדתיך היום הזה וה"א ביחזקאל (יחז' ג ח) ראה נתתי את פניך חזקים לעמת פניהם:
אי מה משה זקן ובן לוי אף נביא זקן ובן לוי ת"ל אליו תשמעון מכל מקום:
יקים לך ה' אלהיך ולא לגוים ומה אני מקיים נביא לגוים נתתיך (יראה) בנוהג מנהג גוים:
אליו תשמעון זו מצות עשה אפילו אמ' לך לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה לפי שעה שמע לו:

פסוק טז

ככל אשר שאלת מעם ה' אלה' לא אסיף לשמוע את קול ה' אלה' אלא קרב אתה ושמע באותה שעה זכו ישראל שיעמד להן המקום נביאים שנ' נביא אקים להם מקרב אח' כמוך שהם הקדימו לזכות:

פסוק יז

ויאמר ה' אלי היט' אשר דברו מיכן אמ' אשריו לאדם שהמקום מודה לדבריו:
כיוצא בו אתה אומר (במד' לו ה) כן מטה בני יוסף דברים:
כיוצא בו (שם כז ז) כן בנות צלפחד דברת:
כיוצא בו (במד' יד כ) ויאמר ה' (אלי) סלחתי כדבריך:
כדבריך עתידין הכל לומר אשריו לאדם שהמקום מודה לדבריו:

פסוק יח

כמוך כמוך בתוכחות זה ירמיה את מוצא שכל מה שכת' בזה כת' בזה זה נתנבא ארבעים שנה וזה כמותו זה נתנבא על ישראל ויהודה וזה כמותו זה עמדו בני שבטו כנגדו וזה כמותו זה הושלך ליאר וזה הושלך לבאר זה הוצל על ידי אמה וזה הוצל על ידי עבד זה בא בדברי תוכחות וזה כמותו לכך נאמר כמוך אי מה משה מדבר עמו פנים בפנים אף נביא יהא מדבר עמו פנים בפנים ת"ל ונתתי דברי בפיו דברי אני נותן בפיו איני מדבר עמו פנים בפנים:

ודבר אליהם שלא להושיב תורגמן:

את כל אשר אצ' אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון:

פסוק יט

והיה האיש אשר לא ישמע אל דב' שלשה מיתתן בידי שמים ואלו הן הכובש את נבואתו והמותר על דברי נביא ונביא שעבר על דברי עצמו הרי אלו מיתתן בידי שמים:

הכובש את נבואתו כגון יונה בן אמתי והמותר על דברי נביא כגון חבריה דמיכה דכת' (מ"א כ לה) ואיש אחד מבני הנביאים אמר אל רעהו בדבר ה' הכני נא וימאן האיש להכתו וכת' ויאמר לו יען אשר לא שמעת בקול ה' הנך הולך מאתי והכך האריה:

ונביא שעבר על דברי עצמו כגון עדו הנביא דכת' (מ"א יג ט עי"ש) כי כן צוה אותי בדבר ה' לאמר לא תאכל לחם ולא תשתה מים ולא תשוב בדרך אשר הלכת וכת' (שם יג כא) יען כי מרית פי ה' ותשב ותאכל לחם ותשת מים לא תבא נבלתך אל קבר אבות' וכת' (שם יג כד) וילך וימצאהו אריה בדרך וימיתהו:

פסוק כ

אך הנביא אשר יזיד להוציא את השוגג:

לדבר דבר בשמי את אשר לא צוי' לד' שלשה מיתתן בידי אדם ואלו הן המתנבא מה שלא שמע והמתנבא מה שלא נאמר לו והמתנבא בשם ע"ז מיתתן בידי אדם:

המתנבא מה שלא שמע כגון צדקיה בן כנענה דכת' (מ"א כב יא) ויעש לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל ויאמר כה אמר ה' באלה תנגח את ארם עד כלותם:

המתנבא מה שלא נאמר לו.. כגון חנניה בן עזור:

המתנבא בשם ע"ז ואמר כך אמר לי ע"ז אפלו כיון את ההלכה לטמא את הטמא ולטהר את הטהור.. כגון נביאי הבעל:

עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל (שמות כג יג) ושם אלהים אח' לא תז' שמא תאמרו בשביל דבר שאמר זה ימות ת"ל פסוק כא

וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אמר המקום אני הכתבתי בתורה (שם כ ב) לא יהיה לך אלהים אח' על פני וזה מתנבא בשמי לע"ז לפיכך לא לא יהיה הדבר ולא יבא:

פסוק כב

בזדון דברו הנביא להוציא את השוגג:
לא תגור ממנו אפלו גדול שבישראל אל תימנע מלהרגו שנ' לא תגור ממנו:
ד"א **לא תגור ממנו** אל תמנע עצמך מללמד עליו חובה:

פרק יט

פסוק א

כי יכרית ה' אלהיך את הגוים הרי משה מזהיר את ישראל שלא לעשות כמעשה הגוים שהן באין לירש את ארצם בשכר שהן מקבלין עליהן שלא לעשות כמעשיהם הן באין לירש את ארצם:
אשר ה' אלה' נותן לך בזכותך:
וירשתם במה **וישבת בער' ובבתי'** בחזקה לפי דרכינו למדנו שהקרקעות נקנין בחזקה לפי דרכינו למדנו שרגלי ארץ ישראל מטהרות ארץ העמים:
וישבת בער' ובב' אין לי אלא ערים ובתים שמצאו וישבו מנ' אם רצו לכבש ולישב יכבישו ת"ל (יב כט) וישבת בארצם מכל מקום:
אני אקרא וישבת בארצם אחד ערים ואחד בתים במשמע ומה ת"ל וישבת בעריהם ובבת' שלא ליתן פתחון פה לישראל לומר ארצות שלא נתלכלכו בע"ז יהו מותרות אבל ערים ובתים שנתלכלכו בע"ז יהו אסורות ת"ל וישבת בער' ובבת' עד שיאמרו שני כתובים ואם לאו לא שמענו:

פסוק ב

שלש ערים תבדיל לך למה נאמר לפי שהוא אומר (ד מא) אז יבדיל משה שלש ער' בעבר היר' אין לי אלא שהפריש משה בעבר הירדן ומנ' שצוה משה את יהושע שיפריש כנגדן בארץ ישראל ת"ל שלש ערים תבדיל לך:
תבדיל לך ולא לאחרים:
בתוך ארצך ולא בספר:

פסוק ג

תכין לך הדרך ר' אליעזר בן יעקב אומר מקלט מקלט כתוב על פרשת דרכים כדי שיכיר הרוצח ויפנה לשם:

ושלשת את גבול ארצך שיהו משולשות שיהא מדרום לחברון כמחברון לשכם ומחברון לשכם כמשכם לקדש ומשכם לקדש כמקדש לצפון:
אשר ינח' ה' אלהיך לרבות עבר הירדן:
והיה לנוס שמה כל רצח שומע אני כל רצח במשמע ת"ל (במד' לה יא) מכה נפש אי מכה נפש [השמטה: שומע אני אף מכה רוצח במשמע ת"ל מכה נפש או מכה נפש] שומע אני אף מכה אביו במשמע ת"ל והיה לנוס שמה כל רצח לא אמרתי אלא רצח מכה נפש מכה נפש רצח יצא המכה אביו ואמו שאינו גולה:

פסוק ד

וזה דבר הרצח מניין אתה אומר רצח שגלה לעיר מקלטו ורצו אנשי העיר לכבדו יאמר להן רצח אני אמ' לו אע"פ כן יקבל מהן שנ' וזה דבר הרצח אשר ינוס שמה מה ת"ל שמה שמה שלשה פעמים שם תהא דירתו שם תהא מיתתו שם תהא קבורתו:
אשר יכה את רע' פרט לגוי:
בבלי דעת פרט למתכוין:
ד"א **בבלי דעת** להוציא את השוטה:
והוא לא שנא לו מת' של' פרט לשונא שאינו גולה מפני שהוא קרוב למזיד ואיזה הוא שונא כל שלא דבר עמו שלשה ימים מפני האיבה:

פסוק ה

ואשר יבא את רע' בי' לח' עצ' מיכן אמרו הזורק את האבן לחצרו והרג אם יש שם רשות לניזק להכנס לשם גולה ואם לאו אינו גולה שנ' ואשר יבא את רע' בי' מה יער רשות לניזק ולמזיק [ליכנס] לשם אף כל רשות לניזק ולמזיק ליכנס לשם יצאת חצר בעל הבית שאין רשות לניזק לכנס לשם:
אבא שאול אומ' מה הטבת עצים רשות [אף כל שהוא רשות] יצא האב המכה בנו והרב הרודה את תלמידו ושלוח בית דין:
ונדחה ידו בגרזן לכ' העץ ונ' הבר' נשמט הברזל מקתו...:
ומצא את רע' ומת פרט לממציא את עצמו מיכן אמר ר' אליעזר בן יעקב הזורק את האבן ואחר שיצאת מידו הוציא הלה את ראשו וקיבלה הרי זה פטור:
ד"א **ומצא את רעהו** אין מציאה אלא בעדים:
הוא ינוס אל אחת הערים האלה וחי שלא יהיה גולה מעיר אל עיר:
ומה ת"ל וחי עשה לו שיחיה מגיד שאין מושיבין עיירות אלו אלא במקום שווקים ובמקום מים:

פסוק ו
מפני מה טעמו של דבר מגיד **פן ירדף גאל הדם**:
תכין לך למה נאמר לפי שהוא אומר פן ירדוף גואל הדם אח' הר':
ושלשת את גבול ארצ' למה נאמר לפי שהוא אומ' כי יחם לבבו:
והיה לנוס שמה כל רצח למה נאמר לפי שהוא אומ' והשי' כי ירבה הדרך והכ' נפש:
ולו אין משפט מות כי לא שנא הוא לו מת' של' מיכן היה ר' ישמעאל אומ' כל שלא דבר עם חברו שלשה ימים משום איבה הרי זה שופך דמים:

פסוק ז
על כן אנ' מצ' לאמ' שלש ער' תב' לך למה נאמר והלא כבר נאמר שלש ער' תבד' לך ומה ת"ל על כן אנ' מצ' לאמ' שלש ערים כו' מנ' אתה אומ' שאם רבו ישראל שומע אני יוסיפו עליהן עוד ערי מקלט ת"ל על כן אנ' מצ' כו':
ד"א **על כן אנ' מצ' לאמ'** להזהיר בית דין על כך:

פסוק ח
ואם ירחיב ה' אלהיך את גב' למה נאמר לפי שהוא אומ' (ז א). ונשל גוים רבים מפ' אין לי אלא אלו בלבד מנ' אם רצו לכבש ולישב יכבישו ת"ל ואם ירחיב ה' אלהי' כו':

פסוק ט
ויספת לך עוד שלש ערים לימות המשיח הכת' מדבר אתה אומר לימות המשיח הכת' מדבר או אינו מדבר אלא לעתיד לבוא ת"ל כי תשמור את כל המצ' הז' לע' אמרת וכי יש מצות נוהגות לעתיד לבוא הא מה ת"ל ויספת לך עוד של' ער' לימות המשיח הכת' מדבר ונמצאו תשע ערים והיכן מוסיפין אותן בערי הקיני והקניזי והקדמוני שנכרת לאברהם אבינו עליהן ברית ועדין לא נכבשו:
על השלש האלו מה אלו מכוונות זו לזו ולא רחוקות זו מזו וקולטות מזו לזו אף אלו כיוצא בהן מה אלו משולשות ואין בהן לא אבנים ולא בית זבל ולא בית צורה אף אלו כיוצא בהן מיכן אמ' ערי מקלט אין בהן לא מעלות ולא ירידות ולא פרדסיות ולא מאלכיות שנ' וחי שאין ת"ל וחי אלא מגיד שלא היה שם אלא בית שווקים למחיה:

פסוק י
ולא ישפך דם נקי מגיד הכת' שאם לא כיונתה את הדרכים ולא התקנת את האיסטראטיות מעלה אני עליך שכל הדמים שנשפכו כאלו את שפכתם לכך נאמר ולא ישפך דם נקי:

פסוק יא

וכי יהיה איש שנא לרעהו הא למדת שהשנאה גורמת לשפיכות דמים:
וארב לו עד שיהא מתכוין לו:
וקם עליו והכהו נפש ר' נתן אומר הרי זה בא לפטור את הזורק (מן הגג) [אבן לגו] הא כיצד היו לפניו עשרה בני אדם אמר את אחד מכם אני מכה וזרק והכה שומע אני יהא חייב ת"ל והכהו נפש מגיד שאינו חייב עד שיאמר את איש פלוני אני מכה:
ונס אל אחת הע' האל סבור שעיר מקלט קולטתו:

פסוק יב

ושלחו זקני עירו מיכן אמרו אם הרג נפש בשגגה או מזיד היה מקדים והולך לו לעיר מקלט ובית דין שולחין ומביאין אותו משם אם מזיד ויש עליו עדים ממיתין אותו שנ' ושלחו זקני עירו ולקחו אתו משם ואם לאו פטור שנ' (במד' לה כה) והצילו העדה את הרצ' ואם שוגג גולה שנ' והשיבו אותו הע' אל עיר מק':
ונתנו אתו ביד גאל הדם ומ' (מצוה ביד גאל הדם וכל הראוי לירושה הוא גאל הדם אין לו גאל הדם או שלא רצה או שלא היה יכול בית דין ממיתין אותו):

פסוק יג

לא תחוס עי' על' הרי זו אזהרה שלא לחוס על הורג נפש שלא יאמרו כבר נהרג זה ומה יש תעלה בהריגת האחר ונמצאו מתרשלין בהריגתו אלא ממיתין אותו:
אבא חנון בשם ר' אליעזר [אומ'] כל מקום שהכת' עונש עונש שלא כראוי הוא אומר לא תחוס עינך:
ובערת דם הנקי מישראל וטוב לך כשאת מבער שופכי דמים מן הארץ את גורם לטובה לבוא לעולם:

פסוק יד

לא תסיג גבול רעך והלא כבר נאמר (ויק' יט יג) לא תגזול ומה ת"ל לא תסיג מלמד שכל העוקר תחומו של חבירו עובר בשני לאוין יכול אף בחוצה לארץ ת"ל בנחלתך אש' תנ' בארץ ישראל עובר בשני לאוין בחוצה לארץ אינו עובר אלא משום לאו אחד בלבד:
אשר גבלו רא' במה שתיחם יהושע בן נון הכת' מדבר אתה אומ' במה שתיחם יהושע בן נון הכת' מדבר או אינו מדבר אלא במה שתיחמו כנעניים וכשהוא אומר בנחלתך אשר תנחל הרי מה שתיחמו כנעניים אמור הא מה ת"ל אשר גבלו רא' במה שתיחם יהושע בן נון הכת' מדבר:
מנ' למוכר קבר אבותיו שעובר בלא תעשה ת"ל לא תסיג גבול רעך:

יכול אפילו לא נקבר בו אדם מעולם ת"ל בנחל' אש' תנ' הא אם נקבר בו אפלו נפל אחד ברשות עובר בלא תעשה:

ד"א **לא תסיג גבול רעך** במשנה בין קבר מלך לקבר נביא הכת' מדבר:

ר' עקיבה אומר בנושא מעוברת חבירו ומניקת חבירו הכת' מדבר שנ' (ע' משלי כג י) אל תסיג גבול עולם ובשדה יתומים אל תבא מפני מה כי גואלם חזק ה':

ד"א במשנה בין דברי ר' מאיר לדברי ר' יהודה בין דברי ר' יהודה לדברי ר' יוסי בין דברי ר' יוסי לדברי ר' שמעון הכת' מדבר:

פסוק טו

לא יקום עד אחד באיש למה נאמר לפי שהוא אומר כי יקום עד חמס באיש בשני עדים הכת' מדבר אתה אומ' בשני עדים הכת' מדבר או אינו מדבר אלא בעד אחד ת"ל לא יקום עד אחד באיש ממשמע שנ' לא יקום עד איני יודע שהוא אחד ומה ת"ל אחד אלא זה בנין אב כל מקום שנ' עד הרי כאן שנים עד שיפרוט לך הכת' אחד:

לא יקום עד אחד באיש אין לי אלא לדיני נפשות לדיני ממונות מנ' ת"ל לכל עון:

לקרבנות מנ' ת"ל ולכל חטאת:

למכות מנ' ת"ל בכל חטא אשר יחטא:

להעלות לכהונה ולהוריד מן הכהונה מנ' [ת"ל לכל עון ולכל חטאת] לכל עון ולכל חטאת אינו קם קם הוא באשה לזכות מיכן אמר ר' עקיבה משיאין את האשה על פי עד אחד:

לכל עון ולכל חטאת אינו קם קם הוא לשבועה והדין נותן מה אם פיו שהוא זקוק לו לתשלומין אינו זוקקו לשבועה עד אחד שאינו זוקקו לתשלומין דין הוא שיזקקנו לשבועה לא אם אמרת בפיו שאינו מצטרף עם אחר לחייבו מיתה לפי כך אינו זוקקו לשבועה תאמר בעד אחד שהוא מצטרף עם אחר לחייבו מיתה לפי כך יזקקנו לשבועה: ויזקקנו לתשלומין והדין נותן מה אם פיו שאינו זוקקו לשבועה הרי הוא זוקקו לתשלומין עד אחד שהוא זוקקו לשבועה דין הוא שיזקקנו לתשלומין ת"ל לכל עון ולכל חטאת לכל עון ולכל חטאת אינו קם קם הוא לשבועה:

על פי שנים עדים או על פי שלי' עד אם מתקיימת עדות בשנים למה פירט הכת' שלשה אלא להקיש שלשה לשנים מה שלשה מזימין את השנים אף שנים מזימין את השלשה מנ' אפלו מאה ת"ל עדים:

ר' שמעון אומר מה שנים אין נהרגין עד שיהו שניהם זוממין אף השלשה אינן נהרגין עד שיהו שלשתן זוממין ומנ' שאפילו מאה ת"ל עדים והוא שהעידו כל אחד בתוך כדי דבורו של חברו:

על פי שנים מפיהם ולא מפי כתבם:

יקום דבר (כלל הכת' עידי ממונות עם עידי נפשות ומדברי סופרים שחותכין דיני ממונות בעדות ובשטר כדי שלא תנעול דלת בפני לווין):

פסוק טז

כי יקום עד חמס באיש אין חמס אלא גזלן:

לענות בו סרה אין סרה אלא עבירה שנ' (יר' כח טז) השנה אתה מת כי סרה דברת על ה':

פסוק יז

ועמדו שני האנשים בעדים הכת' מדבר אתה אומ' בעדים או אינו אלא בבעלי דינין כשהוא אומר אשר להם הריב הרי בעלי דינין אמורין הא מה אני מקיים ועמדו שני האנשים בעדים הכת' מדבר ואם נפשך לומר נאמר כאן שני ונאמר להלן שני מה להלן בעדים אף כאן בעדים:

ד"א **ועמדו שני האנ'** הדיינין יושבין ובעלי דינין עומדין אתה אומר הדיינין יושבין ובעלי דינין עומדין או אלו ואלו עומדין ת"ל ועמדו שני האנשים מכלל קימה את למד לישיבה:

ד"א **ועמדו שנ' האנ'** הרי זו אזהרה לבעלי דין שלא ישמיע דבריו לדיין עד שיהא בעל דינו עמו:

ד"א זו אזהרה לדיין שלא ישמע מפי בעל דין עד שיהא בעל דינו עמו:

אשר להם הריב יבוא בעל השור ויעמוד על שורו:

לפני ה' הרי זו אזהרה לדיין שיאמר להם מה אתם סבורין לפני בשר ודם אתם עומדין אין אתם עומדין אלא לפני מי שאמר והיה העולם:

כשהיה דין [השמטה: כתוב בגליון: צ"ל כשהיו בני אדם באין לדין אצל ר' עקיבה בן יוסף] בא לפני ר' עקיבה היה אומר להם מה אתם סבורין לפני עקיבה בן יוסף אתם עומדין אין אתם עומדין אלא לפני מי שאמר והיה העולם:

וכן יהושפט אומר לדיינים שהושיב בערי יהודה (דהי"ב יט ו) ויאמר לשפטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה':

לפני הכ' והשפ' אש' יה' בימ' הה' שאם היה קרוב ונתרחק כשר שנ' בימים ההם:

ד"א **לפני הכ' והש' אש' יה' בימ' ההם** מיכן אמרו דן את הדין זיכה את הזכאי וחייב את החייב טימא את הטהור טיהר את הטמא מה שעשה עשוי וישלם מביתו ואם היה מומחה של בית דין פטור מלשלם:

פסוק יח

ודרשו השפטים היטב היטב היטב לגזרה שוה מה כאן שבע חקירות אף להלן שבע חקירות מה כאן שבע בדיקות אף להלן שבע בדיקות:

מה להלן בשני עדים הכת' מדבר אף כאן בשני עדים הכת' מדבר:

והנה עד שקר העד מיכן אמרו אין העדים נעשין זוממין עד שיזימו את עצמן כאיזה צד אמרו מעידין אנו את איש פל' שהרג את הנפש אמרו להן היאך אתם מעידין שהרי הנהרג הזה או ההורג הזה עמנו [היה] אותו היום במקום פל' אין אלו זוממין אבל אמ' להן היאך אתם מעידין שהרי אתם הייתם עמנו אותו היום במקום פל' הרי אלו זוממין ונהרגין על פיהם:

והנה עד שקר העד מיכן אמ' אין העדים נעשין זוממין עד שיהיו שנים ולעולם אינן נהרגין עד שיהיו שנים ולעולם אין עדותן מתקיימת עד שיהיו שנים ולעולם אינן נהרגין עד שתיחקר עדותן בבית דין:

אמר יהודה בן טבאי אראה בנחמה אם לא הרגתי עד זומם להוציא מליבם של צדוקים שהיו אומ' אין עדים זוממין [נהרגין] עד שיהרג הנידון אמר לו שמעון בן שטח אראה בנחמה אם לא שפכת דם נקי שהרי אמרו חכמים אין עדים זוממין נהרגין עד שיוזמו שניהן ואין לוקין עד שיוזמו שניהם ואין משלמין ממון עד שיוזמו שניהם מיד קיבל עליו יהודה בן טבאי שאין מורה הלכה אלא לפני שמעון בן שטח אמרו כל ימיו של יהודה בן טבאי היה משתטח על קברו של אותו הרוג והיה קולו נשמע וכסבורין העם שקולו של הרוג הוא אמר להן קולי שלי הוא תדעו שהרי למחר מת ואין קולו נשמע:

פסוק יט

ועשיתם לו כאשר זמם אם מכות מכות ואם מיתה מיתה ואם ממון ממון חוץ מארבעה דברים שאין נעשין בן גרושה ובן חלוצה ואין גולין לערי מקלט ואין משלמין את הכופר ואין נמכרין בעבד עברי:

ועשיתם לו כאשר זמם משלשין בממון ואין משלשין במכות כיצד העידוהו שהוא חייב לחברו מאתים זוז ונמצאו זוממין משלשין ביניהן:

העידוהו שהוא חייב מלקות ארבעים ונמצאו זוממין כל אחד ואחד לוקה ארבעים:

כאשר זמם לעשות לאחיו אין העדים זוממין עד שיגמר הדין שהרי הצדוקים אומ' עד שיהרג שנ' (שמות כא כג) ונתת נפש תחת נפש אמ' להן חכמים והלא כבר נאמר ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לא' והרי אחיו קיים אם כן למה נאמר נפש תחת נפש יכול משעה שקיבלו עדותם יהרגו ת"ל נפש תחת נפש הא אינן נהרגין עד שיגמר הדין:

לעשות לאחיו ר' יוסי הגלילי אומר מה ת"ל ועשיתם לו כאשר זמם לע' לא' לפי שמציגו בכל עונשין שבתורה שוין מיתת האיש למיתת האשה וזוממיהן כיוצא בהן אבל בת כהן ובועלה לא השוה מיתת איש למיתת אשה אלא מיתת איש בחנק ומיתת אשה בשרפה אבל זוממין לא שמענו מה יעשה להן ת"ל ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו כמיתת אחיו מיתתו ולא כמיתת אחותו:

ובערת הרע בערה בכל מיתה:

מקרבך אין את מצווה לצאת אחריו לחוץ לארץ:

עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל (שמות כ יג) לא תענה ברעך עד שקר:

פסוק כ

והנשארים יש' ו**יר'** מיכן אמ' מזמימיהם ומזמימי מזמימיהם הרי אלו נהרגין:

ר' יהודה אומר כת הראשונה נהרגת והשניה פטורה שאין זו אלא אסטסיס:

והנשא' ישמ' ו**יר'** מלמד שצריכין הכרזה:

ולא יוסיפו לעשות כד' הר' הז' בקרבך באחד מבתי דינין:

פסוק כא

ולא תחוס עיניך נפש בנפ' עין בעין הרי זו אזהרה שלא לחוס על הורג חבירו או חובל בו אין לי אלא דיני קנסות דיני עונשין מנ' ת"ל ולא תחוס עיניך:

ומנ' שהמבייש משלם ממון נאמר כאן ולא תחוס עי' ונאמר להלן (כה יב) לא תחוס עי' מה להלן ממון אף כאן ממון:

ולא תחוס עי' נפש בנפש עין בעין כי תצא למלחמה מיכן היה ר' עקיבה אומר אין בעלי מומין יוצאין למלחמה:

פרק כ

פסוק א

כי תצא למלחמה במלחמת הרשות הכת' מדבר:

כי תצא למלחמה למה נאמר לפי שהוא אומר (ז א) ונשל גוים רבים מפ' לא שמענו שהקב"ה עושה נסים לישראל אלא בשבעה עממים בלבד אבל בשאר כל האומות לא

שמענו ת"ל כי תצא למלחמה על איב' כנסים שעשה לך במצרים כך הוא עושה לך בכל זמן:

על אויביך ר' יאשיה אומר איביך זה הגוי:

שכן מצינו שהגוים קרויין איבים בכל מקום שנ' כי תצא למלחמה על איביך:

ר' (נתן) [יונתן] אומר בישראל משומד הכת' מדבר:

אבא חנין בשם ר' אליעזר בגר שחזר לשאורו הכת' מדבר:

ר' יצחק אומר בבן ישראל הכת' מדבר ומה ת"ל איביך שאם הכה בנו או שעשה עמו מריבה נמצא אויבו לפי שעה:

ד"א **על איביך** כנגד איביך אתה נלחם:

וראית סוס ור' **עם רב ממך** מה הן יוצאין עליך בסוס ורכב אף אתה צא עליהן בסוס ורכב:

מה הן יוצאין עליך בעם רב אף אתה צא עליהן בעם רב:

סוס ורכב וכי סוס אחד הוא או רכב אחד הוא והלא כבר נאמר (יהוש' יא ו) את סוסיהם תעקר ואת מרכבותיהם תשרף באש ומה ת"ל סוס ורכב אלא בזמן שישראל עושין רצונו של הקב"ה אינן לפניהם אלא כסוס אחד ורכב אחד:

כיוצא בו אתה אומר (שמות טו א) סוס ורוכבו רמה בים וכי סוס אחד ורכב אחד הוא והלא כבר נאמר (שם יד ז) ויקח שש מאות רכב בחור אלא בזמן שישראל עושין רצון המקום אינן לפניהן אלא כסוס אחד ורכב אחד אמר ר' שמעון ולא בסוסים בלבד אלא בבני אדם וה"א (שופ' ו טז) והכית את מדין כאיש אחד וכי כאיש אחד עלו והלא הוא אומ' (עיי"ש ו ה) כי הם ומקניהם יעלו ואהליהם וחנו כדי ארבה לרב ומה ת"ל כאיש אחד אלא כשישראל עוסקין בתורה אין האומות וחיילותם חשובין לפניהם כלום וכן ישעיה אומר (ישע' ס כב) הקטן יהיה לאלף:

עם רב ממך במנין אבל לא במעשים ובאבות וה"א (ז ז) לא מרבכם מכל העמ' כי מאהבת ה' את' ומשמ' את השבעה:

לא תירא מהם הרי זו אזהרה:

לא תירא מהם כשם שנ' במשה (במד' כא לד) ויאמר ה' אל משה אל תירא אתו וכשם שנ' ביהושע (יהוש' ח א) ויאמר ה' אל יהושע אל תירא ואל תחת:

כי ה' אלה' עמך המ' מא' מצ' מי שהעלך מארץ מצר' הוא עמך בעת צרה וכנסים שעשה לך במצרים הוא עושה לך בכל זמן:

ד"א **המוציאך מא' מצ'** לא נאמר אלא המעלך מא' מצרים אמר להן הקב"ה הרבה מעלות עליתי אתכם ולא במצרים בלבד אלא בכל המקומות וה"א (שמות טו יד) שמעו עמים ירגזון ובמדבר הוא אומר (שה"ש ג ו) מי זאת עלה מן המדבר ועכשו אפלו אין בידכם

אלא קרית שמע בלבד שאתם מזכירין בה יציאת מצרים כדאי היא שתעמוד לכם בפני איביכם לכך נאמר המעלך מא' מצ':

פסוק ב

והיה כקרבכם אל המלחמה יכול יום זה שקריבין בו למלחמה כשהוא אומר ואמר להם שמע ישראל אתם קרבים היום הרי היום שקרבין בו למלחמה ומה ת"ל והיה כקרבכם אל המלחמה כיון שמגיעין לספר כהן מתנה עליהן כל התנאים האלו:

ונגש הכהן זה כהן משוח מלחמה יכול כל כהן שירצה ת"ל ודברו השטרים מה שוטר בממונה אף כהן בממונה:

ודבר אליהם בלשון הקדש:

פסוק ג

אתם קרבים היום למלחמה על איביכם לא על אחיכם לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין שאם תפלו בידם ירחמו עליכם כענין שנ' (שופ' כא ג) ויאמרו למה ה' אלהי ישראל היתה זאת בישראל וחזרו ויישיבו את השבט במקומו ולא כענין שנ' (דהי"ב כח ח - טו) וישבו בני ישראל מאחיהם מאתים אלף נשים בנים ובנות ושם היה נביא לה' עודד שמו ויצא לפני הצבא הבא לשומרון ויאמר להם הנה בחמת ה' אלהי אבותיכם על יהודה נתנם בידכם ותהרגו בם בזעף עד לשמים הגיע:

ועתה שמעונו והשיבו השביה אשר שביתם מאחיכם:

ויקומו ויאכילום וישקום ויסוכום וינהלום בחמרים לכל כושל וביאום יריחו עיר התמרים אצל אחיהם וישובו שומרון:

על איביכם אתם הולכים שאם תפלו בידם אין מרחמין עליכם:

אל ירך לב' מפני צהלות סוסים וצחצוח חרבות:

אל תיראו מפני הגפת תריסין והשפעת עקלגסין:

אל תחפזו מפני קול הקרנות:

ואל תערצו מפני קול הצוחה:

פסוק ד

כי ה' אלהי' הה' עמ' הן באין בנצחונו של בשר ודם ואתם באים בנצחונו של מקום:

פלשתים באו בנצחונו של גלית מה היה בסופו שנפל בחרב והם נפלו עמו:

בני עמון באו בנצחונו של שובך מה היה בסופו סופו שנפל בחרב והן נפלו עמו אבל אתם אין אתם כן אלא כי ה' אלהי' ההלך עמכם להל' אתכם זה מחנה הארון וכל כך למה לפי שהשם וכנויו מונחין בארון:

ד"א **אל ירך לבב' אל תי' ואל תח' ואל תע'** כנגד ארבעה דברים שהמלכות עושה מגיפים מריעים צווחים ורומסים מפני מה טעמו של דבר כי ה' אלה' הה' עמ':
להל' לכם עם אי' להוש' אתכם משרפים ועקרבים ומרוחות הרעות אתה אומר להושיע אתכם משרפים ומעקרבים ומרוחות הרעות או אינו מדבר אלא מאיביכם וכשהוא אומ' להל' לכם עם איבי' הרי איביכם אמורים הא מה ת"ל להוש' את' מנחשים ומעקרבים ומרוחות הרוחות:

פסוק ה

מי האיש אשר בנה אין לי אלא בונה ירש לקח נותן לו במתנה מנ' ת"ל מי האיש:
בית אין לי אלא בית מנ' לרבות בונה בית התבן בית הבקר ובית העצים ובית האוצרות ת"ל אשר בנה:
יכול אף הבונה בית שער אכסדרה ומרפסת ת"ל בית מה בית מיוחד שהוא בית דירה יצאו אלו שאינן בית דירה:
ולא חנכו פרט לגזלן:
ילך וישב לביתו ילך וישמע דברי כהן ויחזור:
פן ימות במל' אם אינו שומע דברי כהן לסוף הוא מת במלחמה:
ואיש אחר יחנכנו יכול דודו ובן דודו נאמר כאן אחר ונאמר להלן (כח ל) אחר מה אחר האמור להלן נכרי אף אחר האמור כאן נכרי:

פסוק ו

ומי האיש נטע כרם אין לי אלא נטע ירש לקח נותן לו במתנה מנ' ת"ל ומי האיש:
אין לי אלא נוטע מבריך ומרכיב מנ' ת"ל אשר נטע:
כרם אין לי אלא כרם מנ' לנוטע חמשה אילני מאכל אפלו מחמשת המינים ת"ל אשר נטע:
יכול אף הנוטע ארבעה אילני מאכל וחמשה אילני סרק ת"ל כרם:
ולא חיללו פרט לגזלן ולשותפין:
ילך וישב לביתו ילך וישמע דברי כהן ויחזור:
פן ימות במ' אם לא ישמע לדברי כהן לסוף הוא מת במלחמה:
ואיש אחר יחללנו יכול דודו או בן דודו נאמר כאן אחר ונאמר להלן (כח ל) אחר מה להלן נכרי אף כאן נכרי:
ומי האיש אש' ארש אשה אחד המארס את הבתולה ואחד המארס את האלמנה ואפלו שומרת יבם ואפלו שמע שמת אחיו במלחמה חוזר ובא לו:

ולא לקחה באשה הראויה לו פרט למחזיר גרושתו ואלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לישראל בת ישראל לממזר ולנתין:

ילך וישב לביתו כראשון:

כל אלו שומעין דברי כהן מערכי המלחמה וחוזרין ומספקין מים ומזון ומתקנים את הדרכים:

פסוק ח

ויספו השטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורך הלבב כמשמעו:

שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה לראות חרב שלופה דברי ר' עקיבה:

ר' יוסי הגלילי אומר היירא ורך הלבב זה שהוא מתירא מן העבירות שבידו לפי כך תלת לו תורה את כל הדברים שיחזור בגללן:

מפני מה נאמרו כל הדברים האלו שלא יהיו ערי ישראל נשמות דברי רבי:

רבן יוחנן בן זכאי אומר בוא וראה כמה חס המקום על כבוד הבריות מפני היירא ורך הלבב כשיהא חוזר יאמרו שמא בית בנה שמא כרם נטע שמא אשה ארש וכולן היו צריכין להביא עדים חוץ מן היירא ורך הלבב שעידיו עמו:

ולא ימס את לבב אחיו מגיד שאם לא עשה מלחמה בכל לבו הרי זה כמי ששפך דמי הכל ועליו הוא אומר (יר' מח י) ארור עושה מלאכת ה' רמיה וארור מונע חרבו מדם:

פסוק ט

והיה ככלות השטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראשי העם בעקיבו של העם אתה אומר בראש העם בעקב או בראש העם כשמועו וכשהוא אומר כי ה' אלהיך הה' עמך הרי ארון אמור בראש הא מה אני מקיים בראש העם בעקב מיכן אמרו גמר לומר לפניהם כל עסקי הפרשה היה ממנה עליהם שרי צבאות אחד מעשרה גבורים לפניהם ואחריהם בכיפיס וכשילים של ברזל בידיהם וכל המבקש לחזור הרשות בידם לקפח את שוקיו שתחלת נפילה ניסה שנ' (ש"א ד יז) נס ישראל מפני פלשתים וגם מגפה גדולה היתה בעם ולהלן הוא אומר (שם לא א) וינוסו אנשי ישראל מפני פלשתים ויפלו חללים בהר הגלבוע:

בד"א במלחמת הרשות אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין אפלו חתן מחדרו וכלה מחופתה:

פסוק י

כי תקרב אל עיר למה נאמר לפי שהוא אומר כי תצא למלחמה על איביך שומע אני יתחילו וילחם בה ת"ל כי תקרב אל עיר להלחם על' וקראת אל' לשלום מגיד שהוא פותח בה בשלום:

כי תקרב אל עיר במלחמת הרשות הכת' מדבר:
אל עיר ולא לכרך ולא לכפר:
להלחם עליה ולא להרעיבה ולא להצמיאה ולא להמיתה מיתת תחלואים:
וקראת אליה לש' גדול הוא השלום שאף במלחמה צריכין שלום שנ' וקראת אליה לשלום והי"א (ב כו) ואשלח מלאכים ממ' קד' דברי שלום לאמר ואומ' (שופ' יא יב) וישלח יפתח מלאכים אל מלך בני עמון לאמר:

פסוק יא

והיה אם שלום תענך שומע אני בדברים ת"ל ופתחה לך במעשים ולא בדברים:
ד"א **והיה אם שלום תענך** יכול מקצתה ת"ל ופתחה לך כולה לא מקצתה:
והיה כל העם הנמ' בה לרבות כנענים שבתוכה:
יהיו לך למס ועבד' אמרו מקבלין אנו עלינו מסים ולא שעבוד שעבוד ולא מסים אין שומעין להן עד שיקבלו עליהן זו וזו:

פסוק יב

ואם לא תש' עמך שומע אני יתחיל וילחם בה ת"ל ועשתה עמ' מל' משתתחיל להלחם בך:
וצרת על' הקיפום מארבע רוחותם ר' נתן אומ' נותנין להן דרך אחד שיברחו:
ואם לא תש' עמך הכת' מבשרך שהיא עושה עמך מלחמה:
וצרת עליה אף להרעיבה אף להצמיאה אף להמיתה במיתת תחלואים:

פסוק יג

ונתנה ה' אלה' בידך אם תבעת שלומה ועשית כל האמור בענין ולא קיבלה עליה סוף שהמקום מוסרה בידך:
והכית את כל זכו' שומע אני אף הקטנים שבתוכה ת"ל רק הנשים והטף והבהמה [וגו']:

פסוק יד

טף האמור כאן אלא טף של זכרים:
או אינו אלא טף של נקיבות אמרת ומה מדין שהמית את הגדולות החיה את הקטנות כאן שהחיה את הגדולות אינו דין שיחיה את הקטנות הא אינו אומר טף אלא טף של זכרים:
כל שללה תבז לך שומע אני יתחיל ויבז ת"ל ואכלת את שלל איביך אשר ה' אלהיך נתן לך משיורישך:
ר' שמעון בן יוחאי אומר בוא וראה כמה החמירה תורה על הגזל שדקדקה עמו על גזילו של גוי שנ' (ויק' כה נ) וחשב עם קנהו בדקדוק:

אתה אומ' בדקדוק או אינו אלא בעבד עברי וכשהוא אומר (שם כה נג) (לא תרדה בו בפרך) [לא ירדנו בפרך] הרי עבד עברי אמור הא מה אני מקיים וחשב עם קונהו בדקדוק:

פסוק טו

כן תעשה לכל הע' הרח' מ' אין לי אלא רחוקות רחוקות מרוחקות מנין ת"ל אשר לא מערי הג' האלה הנה או אפלו הן מערי הגוים האלה ת"ל רק מערי הגוים האלה אש' ה' אלה' נתן לך

פסוק טז

לא תחיה כל נש' בסייף או יכול אפילו השלימו ת"ל רק:

פסוק יז

כי החרם תח' מצות עשה:

החתי והאמ' הכנע' והפר' הח' והיבו' הגרגשי מנ' ת"ל כאשר צוך ה' אלהיך הרי אתה דן נאמר כאן צווי ונאמר להלן (לא ה) צווי מה צווי שנ' להלן בשבעה עממים הכת' מדבר אף צווי שנ' כאן בשבעה עממים הכת' מדבר:

פסוק יח

למען אש' לא ילמ' את' לעש' או אפלו השלימו וקבלו עליהן שלא לעבוד ע"ז ת"ל וחטאתם לה' אלה' הא אם קבלו עליהן שלא לעבוד ע"ז אין את רשאי להערים עליהן ולשבותן:

פסוק יט

כי תצור על עיר ימים רבים למה נאמר לפי שהוא אומ' כי תקרב אל עיר להל' על' שומע אני כיון שפתח לה יום אחד בשלום יתחיל וילחם בה ת"ל כי תצ' על עיר ימ' רב' מגיד שהוא תובע שלומה שנים שלשה ימים עד שלא ילחם בה וה"א (ש"ב א א) וישב דוד בצקלג ימים (רבים) [שנים]:

להל' על' לתפ' עיר שאתה יודע שאת יכול להלחם עליה לתפשה את רשאי להלחם בה ואם לאו אין את רשאי להלחם בה:

ד"א **כי תצ' אל עיר** במלחמה הרשות הכת' מדבר:

אל עיר ולא לכרך ולא לכפר:

ימים שנים רבים שלשה מיכן אמרו אין צרין על עיר של גוים פחות משלשה ימים קודם לשבת:

להל' על' לתפ' ולא לשבותה:

לא תשחית את עצה זה המכסיח:

לנד' על' גר' זה הקוצץ:
כי ממ' תא' וא' לא תכ' זה העוקר מיכן אמ' העוקר את האילן עובר על שלשה לאוין:
לנד' על' גר' מנ' אף למשוך ממנה אמת המים ת"ל לא תש' את עצה לכל דבר:
מפני מה טעמו של דבר **כי האדם עץ השדה** שהרי האדם רואה את הורגו ובורח:
ד"א **כי ממנו תאכל** מצות עשה:
ואתו לא תכ' מצות לא תעשה:
כי האד' עץ השדה מלמד שחייו של אדם אינן אלא מן האילן:
לבוא מפ' במ' הא אם מעכבך לבוא מפניך במצור קצציהו:

פסוק כ

רק עץ אשר תדע זה אילן מאכל:
כי לא עץ מאכל הוא זה אילן סרק ומאחר שסופינו לרבות כל דבר מה ת"ל כי לא עץ מאכל הוא להקדים אילן סרק לאילן מאכל יכול אפלו מעולה בדמים ת"ל רק:
אתו תש' וכרת עושה את הימנו תיקין ונדביאות:
ובנית מצ' על העיר עושה את לה מיני מטרניאות ומביא את לה מיני בלצטיאות:
ובנית מ' בין בחול בין בשבת מה אני מקיים (שמות לא יד) מחל' מות יומת בשאר כל דבר חוץ ממלחמת רשות או אף במלחמת רשות ומה אני מקיים ובנית מצור בשאר כל הימים חוץ מן השבת או אף בשבת ת"ל עד רדתה אפלו בשבת דברי ר' יאשיה:
רבי אומר זה אחד מן הדברים שדרש שמאי הזקן אין מפליגין את הספינה בים הגדול אלא קודם לשבת שלשה ימים בד"א בדרך רחוקה אבל אם היתה דרך קרובה אפלו בערב שבת מפליגין אותה:
אין צרין על עיר תחלה בשבת אלא קודם לשבת שלשה ימים ואם היקיפוה ואירעה השבת להיות אין השבת מפסקת מלחמתה:
ד"א **לא תשחית את עצה** לענין צדיקים הוא אומר והרי דברים קל וחומר ומה האילנות שאינן לא רואין ולא שומעין ולא מדברין על ידי שהן עושין פירות חס עליהן המקום מלהעבירן מן העולם אדם שהוא עושה את התורה ועושה רצון אביו שבשמים על אחת כמה וכמה שיחוס עליו המקום מלהעבירו מן העולם:
ולענין רשעים מהוא אומ' רק עץ אשר תדע והרי הדברים קל וחומר מה אם האילנות שאינן לא רואין ולא שומעין ולא מדברין על ידי שאינן עושין פירות לא חס עליהן המקום להעבירן מן העולם אדם שאינו עושה את התורה ולא רצון אביו שבשמים על אחת כמה וכמה שלא יחוס עליו המקום להעבירו מן העולם:

פרק כא

פסוק א

כי ימצא חלל למה נאמר לפי שהוא אומר (במד' לה לג) ולארץ לא יכ' לד' אש' שפ' בה כי אם בד' שפ' אבל אם לא נמצא ההורג לא שמענו ת"ל כי ימ' חל' באד' בא הכת' ללמד על עגלה ערופה שתהא מכפרת על שופכי דמים לכך נאמ' הפרשה:

כי ימצא פרט לממציא עצמו מיכן אמרו נמצא סמוך לספר או לעיר שיש בה גוים לא יהו מודדין כל עיקר:

חלל לא חנוק ולא מפרפר:

באדמה לא טמון בגל:

נופל לא תלוי באילן:

בשדה לא צף על פני המים:

אשר ה' אלהיך נתן לך לרבות עבר הירדן:

לא נודע מי הכהו הא אם נודע לא היו עורפין אפלו עבד או אשה או פסול לעדות בעבירה לפי כך משרבו הרצחנין בגלוי בטלה עגלה ערופה:

ד"א **אשר ה' א' נתן לך** לא בחוצה לארץ:

לרשתה להוציא את ירושלים שלא נתחלקה לשבטים:

פסוק ב

זקניך שנים **ושפט**' שנים אין בית דין שקול מוסיפין עליהן עוד אחד הרי כאן חמשה דברי ר' יהודה ר' שמעון אומר זקניך שנים אין בית דין שקול מוסיפין עליהן עוד אחד הרי כאן שלשה:

ויצאו זק' רבי אומר בזקני בית דין הגדול הכת' מדבר [השמטה: אתה או' בזקני בית דין הגדול הכתוב מדבר] או אינו מדבר אלא בזקני אותה העיר וכשהוא אומר ולקחו זקני העיר הה' והורדו זקני העיר הה' הרי זקני העיר אמורין הא מה ת"ל ויצאו זקניך בזקני בית דין הגדול הכת' מדבר:

ד"א בזקני כל ישראל בשפטי כל ישראל הכת' מדבר ואי זה זה בית דין הגדול:

ויצאו הן ולא שלוחן:

ומדדו שאפלו נמצא בעליל לעיר מצוה לעסוק במדידה:

ומדדו מנ' היו מודדין מטבורו דברי ר' אליעזר ר' עקיבה אומר מחטמו:

ר' אליעזר בן יעקב אומר ממקום שנעשה חלל מצוארו:

ומדדו אל הערים מן החלל אל הערים ולא מן הערים אל החלל מיכן אמ' נמצא ראשו במקום אחד וגופו במקום אחד מוליכין את הראש אצל הגוף דברי ר' אליעזר:

ר' עקיבה אומר הגוף אצל הראש:

אשר סבי' החלל לא על ספר הים ולא על ספר המדבר:

פסוק ג

והיה העיר הקר' אל החלל מיכן אמ' נמצא מכוון בין שתי עיירות שתיהן מביאות שתי עגלות דברי ר' אליעזר:

ולקחו זקני העיר הה' ולא זקני ירושלים:

ולקחו זקני העיר הה' מיכן אמ' עיר שאין בה זקנים אינה מביאה עגלה ערופה:

ולק' זק' הע' הה' שתהא לקיחתה משל אנשי אותה העיר:

עגלת בקר בן בקר שיהא בה שני דרכים הא כיצד בת שתים:

אשר לא עבד בה אשר לא מ' בע' מלמד שכל העבודות פוסלין בה כעול אם כן למה נאמר עול אלא שהעול פוסל בה בין בשעת מלאכה בין שלא בשעת מלאכה כיון שמשכה בעול טפח נפסלה אע"פ שלא חרש בה ולא עשה בה מלאכה ושאר עבודות אין פוסלין אלא עד שעת מלאכה:

פסוק ד

והורדו זקני הע' אל נחל איתן אין איתן אלא בור שנ' (מיכה ו ב) שמעו הרים את ריב ה' והאיתנים מ' ארץ:

ר' נתן אומר אין איתן אלא קשה שנ' (במד' כד כא) איתן מושביך ואומר (יר' ה טו) גוי איתן הוא:

איתן במשמע קשה אעפ"י שאינו איתן כשר:

אשר לא יע' בו ולא יז' מה זריעה מיוחדת שהיא בגופה של קרקע אף כל עבודה שהיא בגופה של קרקע כגון חרישה וחפירה ונטיעה ודומה להן יצא סורק שם פשתן ומנקר שם אבנים ושוטח שם גיזי צמר ואניצי פשתן שאינן בגופה של קרקע:

וערפו שם את העגלה אין עורפין שתי עגלות כאחת:

וערפו שם את העגלה עורפין אותה בקפיס מאחוריה:

וערפו שם שאין ת"ל שם אלא מקום עריפתה שם תהא קבורתה מלמד שהיא אסורה בהניה מיכן אתה דן לשור הנסקל מה עגלה ערופה שהיא מכפרת על שופכי דמים הרי היא אסורה בהנייה שור הנסקל שהוא שופך דמים דין הוא שיהא אסור בהנייה או חלוף מה שור הנסקל שהוא שופך דמים הרי הוא מותר בהנייה עגלה ערופה שהיא מכפרת

על שופכי דמים דין הוא שתהא מותרת בהנייה ת"ל וערפו שם את העגלה שאין ת"ל שם אלא מקום עריפתה שם תהא קבורתה מגיד שהיא אסורה בהנייה דנתי וחילפתי ובטל החילוף וזכיתי לדין תחלה וערפו שם שאין ת"ל שם אלא מקום עריפתה שם תהא קבורתה מגיד שאסורה בהנאה:

ר' יצחק אומר מה עגלה ערופה שאינו מטמא את הארץ ואינה מסלקת את השכינה אסורה בהנאה שור הנסקל שהוא שופך דמים דין הוא שיהא אסור בהנייה:

רבי אומר מה אם פרים הנשרפין ושעירים הנשרפין שהן כפרה על כל ישראל הרי הן אסורין בהנייה שור הנסקל שהוא שופך דמים דין הוא שיהא אסור בהנאה:

פסוק ה

ונגשו הכהנים בני לוי בין תמימים בין בעלי מומין שהיה בדין נאמר כאן כהנים ונאמר להלן כהנים מה כהנים שנ' להלן תמימים ולא בעלי מומין אף כהנים שנ' כאן תמימים ולא בעלי מומין ת"ל בני לוי מה בני לוי לא חלק בהן בין תמימים לבעלי מומין אף כאן לא נחלוק בין תמימין לבעלי מומין:

כי בם בחר ה' אלהיך לש' ול' בש' מקיש ברכה לשירות מה שירות בעמידה אף ברכה בעמידה מה ברכה בשם אף שירות בשם:

ועל פיהם יה' כל ריב וכל נגע וכי מה ענין ריבים לנגעים אלא מקיש ריבים לנגעים ונגעים לריבים מה נגעים ביום דכת' (ויק' יג יד) וביום הר' בו בשר חי יט' אף ריבים ביום ומה נגעים שלא בסומין דכת' (שם יג יב) לכל מראה עיני הכ' אף ריבים שלא בסומין ומקיש נגעים לריבים מה ריבים שלא בקרובים אף נגעים שלא בקרובים או מה ריבים בשלשה אף נגעים בשלשה ודין הוא ממונו בשלשה גופו לא כל שכן ת"ל (שם יג ב) והובא אל אהרן הכהן או אל אחד מב' הכ' הא למדת שאפלו כהן אחד רואה את הנגעים:

פסוק ו

וכל זקני הע' הה' ואפלו הן מאה:

הקרובים אל החלל היכולים לבוא אל החלל:

ירחצו את ידיהם למה נאמר שהיה בדין נאמר רחיצה בפנים ונאמר רחיצה בחוץ מה רחיצה אמורה בפנים רחיצה וכפרה בכהנים אף רחיצה אמורה בחוץ רחיצה וכפרה בכהנים ת"ל וכל זקני הע' הה' יר' את יד' רחיצה בזקנים וכפרה בכהנים:

ירחצו את ידי' על העג' הע' במקום עריפתה של עגלה:

הערופה בנחל שתהא עריפתה בנחל:

בנחל וענו ואמרו שתהא ענייתן ואמירתן בנחל:

פסוק ז

וענו ואמרו בלשון הקדש:

נאמר כאן **וענו ואמרו** ונאמר להלן (כז יד) וענו הלוים ואמרו וכת' (שמות יט יט) והאלהים יע' בק' מה להלן בלשון הקדש אף ענייה האמ' כאן בלשון הקדש שכל מקום שנ' ענייה ואמירה (בכה) [ככה] כה הרי הוא בלשון הקדש:

ידינו לא שפ' את הדם הזה וכי עלת על לבינו שזקני בית דין שופכי דמים הן אלא שלא בא על ידינו ופטרנוהו בלא מזונות ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לויה:

ר' ישמעאל בנו של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר והלא בידוע שזקני בית דין אינן שופכי דמים ומה ת"ל ידינו לא שפ' שלא יהיו גדמים ועינינו שלא יהו סומים והרידו שלא יהו חגרים נמצינו למידים כשם שבית דין שלימים בצדק כך יהו שלימים מכל מום:

פסוק ח

כפר לעמך ישראל הכהנים אומרין הזקנים אומ' ידינו לא שפכה והכהנים אומ' כפר לעמך ישראל ולא היו צריכין לומר ונכפר להם הדם אלא רוח הקדש מבשרתן אימתי שתעשו ככה הדם מתכפר לכם:

כפר לעמך ישראל אלו החיים:

אשר פדית אלו המתים:

מגיד שהמתים צריכין כפרה מלמד שכפרה זו מכפרת על יוצאי מצרים נמצינו למידים שהשופך דמים חוטא עד יוצאי מצרים:

אשר פדית ה' על מנת כן פדיתנו שלא יהא בינינו שופכי דמים:

ד"א על מנת כן פדיתנו שנהא חוטאים ואתה מכפר:

ואל תתן דם נקי בק' עמ' יש' אל תתן לו קיימה בקרב עמך ישראל:

ד"א שלא תהא ספיקה בקרב עמך ישראל שיהא ביניהן שופכי דמים:

ונכפר להם הדם מיכן פייסה אותן רוח הקדש אימתי שתעשו ככה הדם מתכפר לכם:

פסוק ט

ואתה תבער הדם הנקי שאם נמצא ההורג אחר שנערפה העגלה הרי זה נהרג:

ר' ישמעאל אומר מנ' אתה אומר שאם נמצא ההורג ולא הרגוהו מעלה אני עליהם כאלו לא נערפה העגלה ת"ל ואתה תבער הדם הנקי:

ר' יונתן אומר אינו צריך והלא כבר נאמר (במד' לה לג) ולארץ לא יכ' לדם אש' שפך בה כי אם בדם שו' ומה ת"ל וא' תבער הד' הנקי מקר' לפי שלא למדנו לרוצח במה תהא מיתתו ת"ל וערפו שם את העגלה ואתה תבער הד' הנ' הוקשו כל שופכי דמים לעגלה ערופה מה להלן בסיף ומן הצואר אף כאן בסיף ומן הצואר (או מה להלן בקופיס וממול

עורף אף כאן בקופיס וממול עורף אמר רב נחמן אמר רבא בר אבוה אמר קרא (ויק' יט יח) ואהבת לרעך כמוך ברור לו מיתה יפה:

[השמטה: **כי תעשה הישר בעני ה'** כשאתה מבער שופכי דמים מן הארץ אתה עושה הישר בעני ה']. כי תע' הי' בעי' ה' הרי זו אזהרה לבית דין:

כי תע' הי' בעי' ה' לא להתנאות בעיני אדם אלא להתנאות בעיני שמים כדי שתזכה לחיי העולם הבא שנ' (מיכה ב ז) הלא דברי ייטיבו עם הישר הולך ואין טוב אלא חיי העולם הבא שנ' (תה' לא כ) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך:

פסוק י

כי תצא למלחמה במלחמת הרשות הכת' מדבר:

ולמה נאמר לפי שהוא אומר (כ יד) רק הנ' והטף והב' תבז לך אבל לא שמענו שאת רשאי לקיים מהן אישות ת"ל כי תצא למל' וראית בשביה בא הכת' ללמדך כיצד אתה עושה ואת רשאי לקיים מהן אישות:

על איביך כנגד איביך:

ונתנו ה' אלהיך בי' אם עשית כל האמור בענין סוף שהקב"ה נותנן בידיך:

ושבית שביו לרבות כנעניים שבתוכה:

ד"א **ונתנו ה' אלהיך בי' וש' שב'** משימסרו בידך את רשאי לשבותן ואם לאו אין את רשאי לשבותן:

פסוק יא

וראית בשביה בשעת שביה:

אשת יפת תאר אע"פ שהיא אשת איש:

יפת תאר אין לי אלא בזמן שהיא נאה מנ' אפלו כעורה ת"ל וחשקת בה אע"פ שאינה נאה לא דבר הכת' אלא כנגד היצר יצר רע:

מוטב שיאכלו ישראל בשר המתות שחוט ואל יאכלו בשר המתות נבלות:

מושלו מלה"ד לבן מלכים שנתאוה דבר שאי אפשר לו והיה אביו מפתיהו ואומר לו בני אם אוכלו את מזיקך הוא וכיון שראה שלא הקפיד אמר לו כך וכך תהא עושה ואין את ניזק לכך נאמר והסירה את שמלת שביה מעליה:

וחשקת בה בה ולא בחברתה:

ולקחת ליקוחין יש לך בה לך לאשה שלא יביא שתים אחת לו ואחת לאביו או לבנו:

פסוק יב

והבאתה אל תוך בי' ולא לבית אחר שלא ילחיצנה במלחמה:

וגלחה את ראשה שאם ראה בשערה נוה וחמדה לכך נאמר וגלחה את ראשה:
ועשתה את צפרניה ר' אליעזר אומר תקוץ ור' עקיבה אומ' תגדל אמר ר' אליעזר נאמר עשייה בראש ונאמר עשייה בצפרנים מה להלן להעביר אף כאן להעביר:
אמר ר' עקיבה נאמר עשייה בראש ונאמר עשייה בצפרנים מה להלן ניוול אף כאן ניוול:
וראיה לדברי ר' אליעזר (ש"ב יט כה) ומפיבשת ירד לקראת המלך ולא עשה רגליו ולא עשה שפמו הא עשייה העברה היא ולר' עקיבה אעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר כמה שנ' (ע' דני' ד ל) עד כי שעריה כנשרין רבא וטפרוהי כציפרין:

פסוק יג

והסירה את שמלת שביה מ' שאם ראה בבגדיה נוה וחמדה לכך נאמר והסירה את שמלת שביה מעליה:
והסירה את שמלת שביה מעליה מלמד שמעביר ממנה בגדים נאים ומלבישה בגדי אלמנות שהגוים ארורין הן ובנותיהן מתקשטות במלחמה בשביל להזנות אחרים אחריהן:
וישבה בבי' בבית שתשמש בו נתקל בה ונכנס נתקל בה ויוצא דומה לקרויה ורואה אותה בניוולה:
ובכתה את אביה ואת אמה ר' אליעזר אומר אביה אביה ממש אמה אמה ממש ר' עקיבה אומ' אין אביה ואמה אלא ע"ז וה"א (יר' ב כז) אומרים לעץ אבי ולאבן את ילדתנו:
ירח ימים שלשים יום כל כך למה שתהא בת ישראל שמחה וזו בוכה שתהא מתקשטת וזו מנוולת כדי שיקוץ בה:
ואחר כך תב' אליה ובעלתה הא אם בעלה עד שלא עשה בה כל המעשים הללו הרי זו בעילת זנות בד"א שלא קיבלה עליה להתגייר אבל אם משקיבלה עליה להתגייר מטבילה ומותר בה מיד:
ובעלתה אין לך בה אלא מצות בעילה:
והיתה לך לאשה כענין שנ' (שמות כא י) שארה כסו' ועו' לא יג':

פסוק יד

והיה אם לא חפצה בה הכת' מבשרך שאתה עתיד לשנותה:
ושלחתה לנפשה ולא לבית אלהיה:
ד"א **ושלחתה לנפשה** שאם היתה חולה ימתין לה עד שתבריא אם כך חס המקום על בנות גוים הטמאות קל וחומר על בנות ישראל הקדושות:

ומכור לא תמ' בכ' אין לי אלא שלא ימכרנה בכסף מנ' שלא יתננה במתנה שלא יעשה בה טובה ת"ל ומכור לא תמכרנה:
לא תתעמר בה שלא תשתמש בה:
תחת אשר עני' אפלו לאחר מעשה יחידי:
לא תתעמר בה תחת אשר עניתה לא תתעמר בה אחר כל המעשים הכת' מדבר אתה אומר אחר כל המעשים הכת' מדבר או אינו מדבר אלא לאחר בעילה אלא אם אמרת כן הרי היא אשתו לכל דבר הא [מה] ת"ל לא תתעמר בה תחת אשר עניתה אחר כל המעשים הכת' מדבר דברי ר' יאשיה:
ר' יונתן אומר אחר הבעילה הכת' מדבר או אינו מדבר אלא לאחר כל המעשים ת"ל (בר' לד ב) ויקח אתה וישכב אתה ויענה הרי אתה דן נאמר כאן ענוי ונאמר להלן ענוי מה ענוי שנ' להלן אחר הבעילה הכת' מדבר אף ענוי שנ' כאן אחר בעילה הכת' מדבר:
ד"א **לא תתעמר בה** הרי זו אזהרה לבית דין:

פסוק טו

כי תהין לאיש שתי נשים אין לי אלא שתים מנ' אפלו מרובות ת"ל נשים אין לי אלא בזמן שהן מרובות ומקצתן שנואות ומקצתן אהובות מנ' [אפלו כולן אהובות] אפלו כולן שנואות ת"ל אהובה האהובה שנואה השנואה ריבה הכת' אין לי אלא בזמן שהן שתים האחת אהובה והאחת שנואה ומנ' אפלו אחת והיא שנואה ואחת והיא אהובה ת"ל האהובה האהובה השנואה השנואה:
איזו היא אהובה ושנואה אהובה לפני המקום ושנואה לפני המקום יכול שאין לי אלא אנוסה ומפותה שאינן לו כדרך כל הנשים מנ' אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ת"ל שנואה שנואה ריבה הכתוב את העריות שהן בלא תעשה מנ' לרבות עריות שחייבין עליהן כרת ת"ל שנואה שנואה ומנ' לרבות שחייבין עליהן מיתת בית דין ת"ל שנואה שנואה יכל אפלו שפחה ונכרית ת"ל כי תהיין מי שיש לו בהן הוייה יצאו אלו שאין לו בהן הוייה:
וילדו לו מי שהולדות שלו יצאו אלו שאין ולדות שלו:
ר' ישמעאל אומר בדרך ארץ הכת' מדבר שאם יהיה לו שתי נשים סופו להיות אוהב אחת ושונא אחת:
וילדו לו להוציא את מי שהוא ספק בן תשעה לראשון או בן שבעה לאחרון:
וילדו לו פרט ליוצא דופן והבא אחריו שניהן אינן בכור הראשון לפי שלא נולד והשני שהרי קדמו אחר:

בנים הבנים בתורה הזאת ולא הבנות לפי שמצינו שהבנות נכנסות לנחלה תחת האחים לחלוק בשוה יכול תהא בכורה נוהגת בהם ת"ל בנים:
והיה הבן לא טומטום ואנדרגינס:
הבכור הבכור לא הספק (כגון שתי נשים שילדו במחבואה אחת ונתערבו מתחילה ולא הוכרו אבל אם הוכרו ולבסוף נתערבו כותבין הרשאה זה לזה ונוטלין חלק בכורה):
לשניאה הכת' מבשרך שהבכור לשנואה:

פסוק טז

והיה ביום הנ' ביום מפילין נחלות ואין מפילין נחלות בלילה:
הנחילו את בניו התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה כגון שאמר על בן בין הבנים ועל בת בין הבנות דבריו קיימין אבל אם אמר על איש אחר במקום בת ועל בת במקום בן לא אמר כלום:
מנ' אתה אומר שאין אדם רשאי ליתן את נכסיו בחייו עד שעה שהוא מת אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר (ויק' כה מו) והתנחלתם אתם לב' אח':
את אשר יהיה לו מלמד שהבן נוטל בראוי כבמוחזק:
לא יוכל ר' אליעזר אומר העבודה שהוא יכול אלא שאינו רשאי:
יכול אם ביכר יהא מבוכר ת"ל לא יוכל לבכר:
אבא חנין אומר משום ר' אליעזר מה ת"ל לא יוכל לבכר לפי שנ' והיה ביום הנחילו את בניו התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה שיכול והלא דין הוא ומה פשוט שיפה כחו שנוטל בראוי כבמוחזק התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה בכור שהורע כחו שאינו נוטל בראוי כבמוחזק לא כל שכן ת"ל לא יוכל לבכר:
את בן האהובה כיון שיצא רוב ראשו בחיים פוטר את הבא אחריו מן הבכורה:
על פני בן הש' הב' אע"פ שבן הבכור לשניאה:

פסוק יז

כי את הב' בן השנ' יכיר יכירנו לאחרים מיכן אמר ר' יהודה נאמן אדם לומר זה בני בכור:
לתת לו פי שנים פי שנים כאחד אתה אומר פי שנים כאחד או אינו אלא פי שנים בנכסים ודין הוא חלקו עם אחד וחלקו עם חמשה מה חלקו עם אחד פי שנים כאחד אף חלקו עם חמשה פי שנים כאחד או הלך לדרך הזו חלקו עם אחד וחלקו עם חמשה מה חלקו עם אחד פי שנים בנכסים אף חלקו עם חמשה פי שנים בנכסים ת"ל והיה ביום הנ' את בנ' התורה ריבתה נחלה אצל בנים הא אין עליך לדון כלשון האחרון אלא כלשון הראשון וה"א (בר' מח כב) ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך ואומ' (דהי"א ה א עי"ש)

בני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ולא להתיחס לבכורה ואומר (שם ה ב) והבכורה ליוסף הואיל ומצינו בכורה ליוסף ובכורה לדורות מה בכורה האמורה ביוסף פי שנים כאחד אף בכורה האמורה לדורות פי שנים כאחד:

ד"א **פי שנים** פי שניים כשנים אתה אומר פי שנים כשנים או פי שנים כמשמעו ת"ל (מ"ב ב ט) ויהי נא פי שנים ברוחך אלי הא מה ת"ל פי שנים פי שנים כשנים:

בכל אשר ימצא לו מלמד שאין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק:

בכל אשר ימ' לו מלמד שאינו נוטל פי שנים בשבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביו כיצד יורש במוחזק מת אביו בחיי אבי אביו נוטל פי שנים בנכסי אביו ולא מנכסי אבי אביו:

ואם היה אבי אביו בכור נוטל פי שנים גם מנכסי אבי אביו:

ד"א **בכל אשר ימצא לו** ולא מנכסי אמו והדין נותן מה אביו שאין אחר מולל את נכסיו בחייו הרי הוא נוטל פי שנים אמו שאחר מולל את נכסיה בחייה דין הוא שיטול פי שנים ת"ל בכל אשר ימ' לו לא מנכסי אמו:

כי הוא רא' אונו אונו של איש ולא אונה של אשה:

ראשית און בכור לנחלה לא פותח רחם שהיה בדין מה אם מי שאינו בכור לכהן הרי הוא בכור לנחלה מי שהוא בכור לכהן אינו דין שלא יהיה בכור לנחלה ת"ל כי הוא רא' או' ראשית און בכור לנחלה לא פותח רחם:

פותח רחם בכור לכהן לא ראשית און שהיה בדין מה אם מי שאינו בכור לנחלה הרי הוא בכור לכהן מי שהוא בכור לנחלה אינו דין שיהא בכור לכהן ת"ל (שמות יג ב) קדש לי כל בכ' פט' כל רחם פותח רחם בכור לכהן ולא ראשית און:

(ד"א **ראשית אנו** מי שלבו דוא עליו אם ימות הוא דהוי בכור וכו'):

לו משפט הבכ' מגיד שאדם יורש בכורת אביו:

ד"א **לו משפט הבכ'** מגיד שאין הבכור נוטל פי שנים בנכסי האם:

ד"א **לו משפט הבכ'** מלמד שהבכורה יוצאה בדיינים:

ד"א **לו משפט הבכ'** הרי זו אזהרה לבית דין:

פסוק יח

כי יהיה לאיש בן סורר ומורה מי גרם לו להיות בנו סורר ומורה על שנשא אשה שאינה הוגנת לו:

כי יהיה לאיש בן סו' ומ' אף בן סורר ומורה היה בכלל שנ' (ויק' יט יג) לא תגזל והרי הכת' מוציאו מכללו להקל עליו ולהחמיר עליו שתהא תחלתו במכות וסופו במיתה לכך נאמ' הפרשה:

כי יהיה לאיש בן בן לאיש ולא בן לבן בן ולא בת אמר ר' שמעון בדין הוא שתהא בת ראויה להיות בן סורר ומורה שהכל מצויין אצלה בעבירה אלא גזירת הכת' היא בן ולא בת:

בן ולא איש בן ולא קטן שהקטן פטור שלא בא לכלל מצות:

ר'א **כי יהיה לאיש בן** עד שיהיה בן משעת הויה פרט לטומטום שנקרע ונמצא זכר שאינו נעשה בן סורר ומורה:

סורר שסרר שני פעמים:

ומורה שמורה לעצמו דרך אחרת:

ר'א **סורר ומורה** סורר על דברי אביו ומורה על דברי אמו:

סורר על דברי תורה ומורה על דברי נביאים וכתובים:

סורר על דברי עדים ומורה על דברי הדיינים:

איננו שומע בקול אב' וב' אמו יכול אמרו לו אביו ואמו להדליק את הנר ולא הדליק ת"ל איננו שומע איננו שומע לגזרה שוה מה איננו שומע האמור להלן עד שיגנוב משל אביו ומשל אמו אף איננו שומע האמור כאן עד שיגנוב משל אביו ומשל אמו:

ויסרו אתו במכות אתה אומר מכות או אינו אלא ממון ת"ל (כה ב) והיה אם בן הכות הרשע הרי אתה דן נאמר כאן בן ונאמר להלן בן מה בן שנ' להלן מכות אף כאן מכות:

ולא ישמע להם מתרין בו בפני שנים ומלקין אתו בפני שלשה חזר וקלקל נידון בעשרים ושלשה:

פסוק יט

ותפשו בו אביו ואמו עד שיהא לו אב ואם דברי ר' מאיר:

ר' יהודה אומר אם לא היתה אמו שוה לאביו בקול במראה ובקומה אינו נעשה בן סורר ומורה:

ותפשו בו אביו ואמו היה אביו רוצה ואמו היתה אינה רוצה אמו רוצה ואביו אינו רוצה אינו נעשה בן סורר ומורה עד שיהו שניהן רוצין היה אחד מהן גדם או חגר או אלם או חרש או סומה אינו נעשה בן סורר ומורה שנ' ותפשו בו אביו ואמו ולא גדמים:

והוציאו אתו ולא חגרים:

ואמרו ולא אלמים:

בננו זה ולא סומים:

איננו שומע בקלנו ולא חרשים:
והוציאו אתו אל זק' עי' ואל שער מק' מצוה בזקני עירו ובשער מקומו:
ד"א **אל זקני עירו ואל שער מקומו** מלמד שבית דין בגבוה של עיר:

פסוק כ

ואמרו אל זקני עירו בנ' זה זה הוא שלקה בפניכם מלמד שאינו נסקל עד שיהיו שם שלשה הראשונים ואם מת אחד מהן אינו נסקל:
איננו שומע בקלנו מיכן אמרו אכל בחבורת מצוה אכל בעבור חדש אכל מעשר שני בירושלם אכל נבלות וטרפות שקצים ורמשים אכל דבר שהוא מצוה כגון תנחומי אבלים ודבר שהוא עברה כגון תענית צבור איננו נעשה בן סורר ומורה שנ' אינו שומע בק' לא בקולו של מקום:
זולל וסובא זולל בבשר וסובא ביין ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר (משלי כג כ) אל תהי בסובאי יין ואומ' (שם כג כא) כי זולל וסובא יורש:

פסוק כא

ורגמוהו כל אנשי עירו וכי כל אנשי עירו רוגמין אותו והלא כבר נאמר (יז ז) יד העדים תהיה בו אלא במעמד כל אנשי עירו:
באבנים יכול באבנים מרובות ת"ל באבן או באבן יכול באבן אחת ת"ל באבנים אמור מעתה לא מת בראשונה ימות בשנייה:
ובערת הרע בעריהו בכל מיתה:
מקרבך אין את מצווה לצאת אחריו לחוצה לארץ:
עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל (ויק' יט כו) לא תאכלו על הדם לא תאכלו אכילה המביאה לידי שפיכות דמים זו היא אכילת בן סורר ומורה:
שמא תאמרו בשביל זה שאכל זה ממון אביו ימות אמר בן סורר ומורה ידון על שם סופו שגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שסוף זה עתיד לגמר את כל נכסי אביו והוא חוזר ומבקש ולא ימצא שנ' (משלי ל טו) לעלוקה שתי בנות הב הב ויוצא ומפקח על הדרכים ומאבד נפשות הרבה אמרה תורה מוטב שתאבד נפש אחת ואל יאבדו נפשות הרבה:
אמר ר' יוסי הגלילי וכי מפני שאכל זה תרמיטר בשר ושתה חצי לוג יין אמ' תורה יצא לבית דין ויסקל אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא ויוצא לפרשת דרכים ומלסטים את הבריות אמ' תורה ימות

זכאי ואל ימות חייב שמיתתן של רשעים הנייה להן והנייה לעולם ולצדיקים רע להם ורע לעולם:
יין ושינה לרשעים הנייה להן והנייה לעולם ולצדיקים רק להם ורע לעולם:
פזור לרשעים הנייה להן והנייה לעולם ולצדיקים רע להם ורע לעולם:
כנוס לרשעים רע להם ורע לעולם ולצדיקים הנייה להן והנייה לעולם:
שקט לרשעים רע להם ורע לעולם ולצדיקים הנייה להם והנייה לעולם:
וכל ישר' ישמעו ויר' כותבין היו ושולחין לכל המקומות איש פלוני נידון ביום פל' סקילה בבית דין פל' מפני שהיה בן סורר ומורה שנ' וכל ישראל ישמעו ויר' מלמד שצריכין הכרזה:

פסוק כב

וכי יהיה באיש חאט מש' מות והומ' למה נאמר לפי שהוא אומ' (ויק' כד כג) ובני ישראל עשו כא' צוה ה' את משה [השמטה: וכי מה אמר להן משה] לעשות אמר להן לסקול וסקלו אבל לא שמענו שתלו לכך נאמר הענין:
ר' עקיבה כשהיה דורש עניינו היה אומ' הוי משכי העון בחבלי השוא (ישע' ה יח) תחלתו של חאט דומה לחוט שלכוכיא וסופו להיות כעבות העגלה מתחלת הענין מהוא אומ' (כא י) כי תצא למל' וראית בשב' אש' יפת תא' מהוא אומ' (כא טו) כי תהיין לאיש שתי נשים הכניס זה שטן לתוך ביתו והעמיד ממנה בן סורר ומורה ומה סופו של בן סורר ומורה להיות כי יהיה באיש חאט מש' מ':
וכי יהיה באיש האיש נתלה ואין האשה נתלית:
והומת ותלית יכול כל המומתין נתלין ת"ל כי קללת אלה' תל' מה מקלל זה בסקלה ונתלה אף כל הנסקלין נתלין דברי ר' אליעזר ר' יהושע אומר שומע אני כל הנסקלין נתלין ת"ל כי קללת אלהים תלוי מה מגדף מיוחד שפשט ידו בעיקר והרי הוא נתלה כך כל הפושט ידו בעיקר יהא נתלה מיכאן אמ' כל הנסקלין נתלין דברי ר' אליעזר; וחכמים אומ' אין נתלה אלא מגדף ועובד ע"ז אמר ר' יאשיה מסייע אני לדברי ר' יהושע שנ' (במד' כה ד') ויאמר ה' אל משה קח את כל ראשי העם והו' או' לה' נגד השמ':
והומת ותלית יכול יהוא תולין אותו חי כדרך שהמלכות עושה ת"ל והומת ממיתין אותו ואחר כך תולין אותו:
ותלית אתו ולא את כליו אתו ולא את עידיו אתו ולא את זוממיו:
אתו מלמד שאין דנין שנים ביום אחד:

על עץ שומע אני בין תלוש בין מחובר ת"ל כי קבור תק' מי שאינו מחוסר אלא קבירה יצא זה שמחוסר (תלייה) [תלישה] וקבירה:
כאיזה צד תולין אותו משקיעין את הקורה בארץ והעץ יוצא ממנה ומקיף שתי ידיו זו על גבי זו ותולה אתו:

פסוק כג

לא תלין נב' על העץ שלא ישהה אתה אומ' שלא ישהה או לא תלין נב' על העץ כמשמעו ת"ל כי קבור תק' ביום הה' הא מה ת"ל לא תלין נב' על העץ שלא ישהה מיכן אמ' משהין אתו סמוך לשקיעת החמה וגומרין את דינו וממיתין אתו ואחר כך תולין אתו אחד קושר ואחד מתיר כדי לקיים בו מצות תלייה:
לא תלין נב' ואם לן עוברין עליו בלא תעשה ולא זה בלבד אלא כל המלין את מתו עובר בלא תעשה הלינו לכבודו להביא לו ארון ותכריכין יכול יהא עובר עליו ת"ל על העץ מה עץ מיוחד שהוא ניוול לו אף כל שהוא ניוול לו עובר עליו:
ר' [שמעון בן] יהודה אומר משום ר' שמעון בן יוחאי מנ' למלין את מתו שהוא עובר בלא תעשה ת"ל כי קבור שאין ת"ל תקברנו אם כן מה ת"ל תקברנו מיכן רמז למלין את מתו שהוא עובר עליו בלא תעשה:
כי קבור תקברנו מצות עשה:
כי קבור תק' אף כהן ונזיר במשמע או שאר כל אדם חוץ מכהן ונזיר ת"ל כי קללת אלהים תלוי אמרת כל המוזהר על השם מוזהר על קבירת מצוה:
כי קללת אלה' תל' כלומר מפני מה זה תלוי מפני שבירך את השם ונמצא שם שמים מתחלל:
אמר ר' מאיר מושלו משל להי"ד לשני אחים תאומים דומין זה לזה שהיו בעיר אחת אחד מנוהו מלך ואחד יצא ללסטיא צוה המלך ותלאוהו כל הרואה אותו אומ' המלך תלוי צוה המלך והורידוהו:
אמר ר' מאיר בזמן שאדם מצטער מה הלשון אומ' קלוני מראשי קלוני מזרועי לכך כי קללת אלה' תלוי:
אם כן אמ' המקום מצטער אני על דם של רשעים קל וחומ' על דמם של צדיקים שנשפך:
ולא תטמא את אדמ' והלא דברים קל וחומ' אם כששהו לקבור את הרשע הרי הן מטמאין את הארץ ומסלקין את השכינה קל וחומר לע"ז ועריות ושפיכות דמים:
ד"א **ולא תטמא את אדמ'** להזהיר בית דין על כך:

פרק כב

פסוק א

לא תראה את שור אחיך למה נאמר לפי שהוא אומ' (שמות כג ד) כי תפגע שומע אני כמשמעו ת"ל כי תראה או כי תראה שומע אני אפלו רחוק ממנו מלוא עיניו ת"ל כי תפגע הרי זה ששיערו חכמים אחד משבעה ומחצה למיל וזה הוא רוס:

לא תראה את שור אחיך מצות לא תעשה ולהלן הוא אומ' כי תפגע מצות עשה:

את שור אחיך או שיו לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו:

נדחים אין נדחים אלא שיצאו חוץ לתחום כענין שנ' (ברא' לז טו) וימצאהו איש והנה תעה:

נדחים כדרך הדחתן מיכן אמ' איזו היא אבדה מצא חמור ופרה רועים בדרך אין זו אבדה חמור וכליו הפוכין ופרה רצה בין הכרמים הרי זו אבדה:

והתעלמת מהם פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאין אתה מתעלם כיצד היה כהן והיה בבית הקברות או זקן ואינה לפי כבודו או שהיתה שלו מרובה כשל חבירו לכך נאמר והתעל' מהם:

השב תשי' לאחיך (מכן) [מניין] החזירה וברחה החזירה וברחה אפילו ארבעה וחמשה פעמים שחייב להחזירה ת"ל השב תשי' לאחיך (לעולם הוא חייב להטפל בה עד שיחזירנה לרשות בעלה למקום המשתמר):

פסוק ב

ואם לא קרוב אחיך אין לי אלא קרוב רחוק מנ' ת"ל ולא ידעתו:

ואספתו אל תוך בי' ולא לבית אחיך:

והיה עמך ברשותך:

עד דרוש אחיך אתו וכי עלת על דעתך שאת נותן לו עד שלא יתבעוהו אם כן למה נאמ' עד דרוש אח' אתו עד שתדרוש את אחיך אם רמאי הוא או אינו רמאי:

ובמה בסימנין:

בראשונה כל מי שאבדה לו אבידה היה נותן סימניה ונוטלה משרבו הרמאים התקינו שאומ' לו הבא עדים שאין את רמאי וטול:

והשבתו לו ראה היאך תשיבנו לו שלא יאכיל עגל לעגלים וסייח לסייחים ותרנגול לתרנגול ואווז לאווזין מיכן אמ' כל דבר שעושה ואוכל יעשה ויאכל כגון פרה וחמור מיטפל בהן שנים עשר חדש מיכן ואילך שם דמיהן ומניחן:

עגלים וסייחים של רעי מיטפל בהן שלשה חדשים ושל בריאה שלשים יום מיכן ואילך שם דמיהן ומניחן אוזין ותורנגלין גדולים מיטפל בהן שלשים יום קטנים וכל דבר שטיפולו מרובה משכרו מטפל בהן שלשה ימים מיכן ואילך שם דמיהן ומניחן:

מצא דבר שאין עושה ואוכל ימכר שנ' והשבתו לו ראה היאך תשיבנו לו:

מצא ספרים קורא בהן אחד לשלשים יום ואם אינו יודע לקרות גוללו אבל לא ילמד בהן לכתחילה ולא יקרא אחר עמו:

מצא כסות (לובשה) [מנערה] אחת לשלשים יום ושוטחה לצרכה אבל לא לצרכו ולא לכבודו:

כלי עץ משתמש בהן שלא ירקבו:

כלי כסף וכלי נחשת [משתמש] בהן לצרכן אבל לא לשחקן:

כלי זהב וכלי זכוכית לא יגע בהן עד שיבוא אליהו לכך נאמר והשבתו לו:

ד"א **והשבתו לו** לרבות אבדת גופו כגון שראהו טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטים באין עליו שחייב להצילו:

פסוק ג

וכן תעשה לחמ' למה נאמר לפי שהוא אומ' (כב א) לא תראה את שור אחיך או שיו אין לי אלא בהמה טהורה בהמה טמאה מנ' ת"ל וכן תעשה לחמ' אין לי אלא דבר שיש בו רוח חיים דבר שאין בו רוח חיים מנ' ת"ל וכן תעשה לשמלתו אין לי אלא דבר שיש בו סימנין דבר שאין בו סימנין מנ' ת"ל וכן תעשה לכל אבדת אחיך:

אני אקרא לכל אבדת אחיך ומה ת"ל שורו וחמורו אלא מה שורו וחמורו שאין בו דעת יצאו עבדו ואמתו שיש בהן דעת מה שמלתו שיש בו סימנין אף אין לי אלא דבר שיש בו סימנין:

וכן תעשה לשמ' אף השמלה היתה בכלל כל אלו ולמה יצאת להקיש אליה מה שמלה מיוחדת שיש בה סימנין ויש לה תובעין אף כל דבר שיש בו סימנין ויש לו תובעין חייב להכריז:

וכן תעשה לכל אבדת אחיך להביא את המשומד או כשם שאין את מוזהר על מכתו ועל קללתו לא תהא מוזהר על אבדתו הרי השמיטו יוכיח שאין את מוזהר על מכתו ועל קללתו והרי את מוזהר על השמיטו הוא יוכיח לאבדתו שאע"פ שאין את מוזהר על מכתו ועל קללתו את מוזהר על אבדתו לא אם אמרת בהשמיטו שהוא שלו תאמר באבידתו שאינה שלו הואיל ואינה שלו לא תהא מוזהר עליה ת"ל וכן תעשה לכל אבדת אח' להביא את המשומד:

ד"א **לכל אבדת אחיך** להוציא את הגוי:
ר' פנחס בן יאיר אומר כל מקום שיש חלול השם אבידתו אסורה:
ד"א **לכל אבד' אח'** לרבות קרקעו שאם ראה מים שוטפין ובאין להשחית בנין חבירו או שדהו חייב לגדור בפניה (ולמ) [ולמנען]:
ד"א **לכל אבדת אחיך** אבידת גופו שחייב (לרפותו) [לרפאותו] אם חלה:
אשר תא' מ' כשתתכסה ממנו לא שתהא מונחת על אבן מסמא:
ד"א **אשר תא' מ'** פרט לאבדה שאין בה שוה פרוטה:
ד"א **אשר תא' מ'** פרט למאבד ממונו לדעתו שאין נזקקין לו:
לא תוכל להתעלם ליתן עליו בלא תעשה:
ד"א **לא תוכל להת'** להביא את הגר:
לא תראה את חמור אחיך או שורו למה נאמר לפי שהוא אומר (שמות כג ה) עזב תעזב עמו זו פריקה או אינה אלא טעינה וכשהוא אומר הקים תקים עמו הרי טעינה אמור:

פסוק ד

לא תראה את חמור אחיך או שורו הרי זו מצות לא תעשה:
מצות עשה מנ' ת"ל (שם) כי תראה:
חמור אחיך פרט לגוי ואם היה המשא של ישראל ואין הגוי מחמר אחר בהמתו הרי זה חייב לפרוק ולטעון משום צער ישראל:
נפלים שיהיו נפלים ולא עומדים:
בדרך ולא ברפת ברשות הרבים שהוא חייב:
והתעלמת מהם פעמים שאתה מתעלם כגון כהן והבהמה בבית הקברות או זקן ואינה לפי כבודו ואם היה חסיד ועשה לפנים משורת הדין הרי זה משובח:
הקם תקים פריקה בחנם וטעינה בשכר ור' שמעון אומ' זה וזה בחנם:
הקם תקים עמו אין לי אלא בעליו עמו אין בעליו עמו מנ' ת"ל הקים תק' מכל מקום:
הקם תק' אפלו מאה פעמים (לפיכך צריך להדדה עמו עד פרסה אלא אם כן אמ' לו בעל המשא איני צריך לך):
הקם תק' עמו עזב תע' עמו (שמות כג ה) אין לי אלא פריקה וטעינה בהמה עצמה מנ' ת"ל עזב תע' עמ' הקם תקים עמו כל דבר שהוא שווה לו:

פסוק ה

לא יהיה כלי גבר על אשה ר' ישמעאל אומ' בא הכת' ללמדך הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור שלא יחשדוך אחרים בעבירה הא כאיזה צד האיש לבוש בגדי אשה והאשה סבורה לאיש שהוא אשה ונמצאו באין לידי עבירה לפיכך לא יתקשט האיש

כתכשיטי אשה ולא אשה כתכשיטי איש ולא ילבש חלוק של צורות ולא טלית של שלטים:

ד"א **לא יהיה כלי גבר על אשה** וכי מה בא הכת' ללמדינו שלא תלביש אשה כלי לבנים והאיש לא יתכסה צבעונין ת"ל כי תועבת ה' אלהיך דבר הבא לידי עבירה זה הוא כללו של דבר שלא תלבש אשה מה שהאיש לובש ותלך לבין האנשים והאיש לא יתכסה ולא יתקשט בתכשיט נשים וילך לבין הנשים:

ר' אליעזר בן יעקב אומר מנ' שלא תלבש אשה כלי זיין ותצא למלחמה ת"ל לא יהיה כלי גבר על אשה ומנ' לאיש שלא יתקשט בתכשיטי נשים ת"ל ולא ילבש גבר שמלת אשה או [לא] יעשה כן (ת"ל) מפני גוים ומפני לסטים ת"ל כי תועבת ה' אלה' כל עו' אלה:

פסוק ו

כי יקרא קן צפור מה ת"ל לפי שנ' שלח תשלח את האם יכול יחזר אדם בהרים ובגבעות עד שימצא קן וישלחנו ת"ל כי יקרא במוקרא לפניך:

קן קן מכל מקום:

צפור טהורה לא טמאה:

לפניך רשות היחיד:

בדרך רשות הרבים:

באילנות מנ' ת"ל בכל עץ לרבות:

בורות שיחין ומערות מנ' ת"ל על הארץ:

וכי מאחר שסופו לרבות כל דבר לפניך בדרך למה לי מה דרך שאין קנויה בידך אף כל שאין קנוי בידך מיכן אמ' יוני שובך ויוני עלייה שקיננו בטפיחים ובבירה ואוזין ותרנגלין שקיננו בפרדס חייב לשלח קיננו בתוך הבית כגון יונים הורדסיות פטור מלשלח:

אפרחים מיעוט אפרחים שנים:

או ביצים מיעוט ביצים שתים:

מנ' אין שם אלא אפרוח אחד או ביצה אחת חייב לשלח ת"ל קן קן מכל מקום:

אפרו' או ביצים מה אפרוחים בני קיימה אף ביצים בני קיימה יצאו מוזרות:

מה ביצים צריכות לאימן אף אפרוחים צריכות לאימן יצאו המפרחין שאינן צריכין לאימן:

והאם רב' על האפ' פרט למעפעפת יכול אפילו כנפיה נוגעות בקן ת"ל והאם רב' על האפ' או על הבי' אע"פ שאינה עמהן:

והאם רב' על האפ' יכול עוף טמא רובץ על ביצי עוף טהור ועוף טהור רובץ על ביצי עוף טמא יהא חייב לשלח ת"ל והאם רב' על האפ' עד שיהיו כולן מין אחד:

לא תקח האם על הבנים כשהיא על הבנים אתה אומ' כשהיא על הבנים או לא תקח האם על הבנים כשמועו ת"ל שלח תשלח את האם הא מה ת"ל לא תקח האם על על הבנים כשהיא על הבנים:
לא תקח האם אפילו לטהר בה את המוצרע:

פסוק ז

שלח תשלח את האם שילחה וחזרה שילחה וחזרה אפלו ארבעה וחמשה פעמים מנין שחייב לשלח ת"ל שלח תשלח אמ' הריני נוטל את האם ומשלח את הבנים חייב לשלח שנ' שלח תשלח את האם:
נטל את הבנים והחזירן לקן ואחר כך חזרה האם עליהן פטור מלשלח:
ד"א **שלח תשלח** שלוח הקן נוהג בחולין אבל לא במוקדשין שנ' שלח תשלח מי שאתה מצווה לשלחו יצא זה שאי אתה מצווה לשלחו אלא להביאו לידי גזבר:
שלח תשלח את האם בנקיבות הכת' מדבר או אחד זכרים ואחד נקיבות אמרת קל וחומר הוא אם במקום שעשה את שאינו מזומן כמזומן עשה את הזכרים כנקיבות כאן שלא עשה את שאינו מזומן כמזומן דין הוא שעשה את הזכרים כנקיבות דברי ר' אליעזר אמרו לו תלמידיו וכי דנין אפשר למי שאי אפשר משיבין לאדם דבר שאינו שלו אם לדין הרי הוא אמור ואם מן הדין יש תשובה והרי אתו ואת בנו יוכיח שלא עשה בו את שאינו מזומן כמזומן ולא עשה בו את הזכרים כנקיבות הוא יוכיח לשילוח הקן שאע"פ שלא עשה בו את שאינו מזומן כמזומן דין הוא שלא נעשה בו את הזכרים כנקיבות לא אם אמרת באותו ואת בנו שלא עשה בו את הקריבין כמקריבין לפי כך לא עשה בו את הזכרים כנקיבות תאמר כאן שעשה הקריבין כמקריבין לפיכך נעשה את הזכרים כנקיבות ת"ל שלח תשלח את האם מיכן אמ' קורא זכר ר' אליעזר מחייב וחכמים פוטרין:
למען ייטב לך והאר' ימים והרי הדברים קל וחומר ומה מצוה קלה שהיא באיסר אמ' תורה למען ייטב לך והארכת ימים קל וחומר למצות חמורות שבתורה:
ר' יעקב אומ' אין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שמתן שכרה עמה שאין תחיית המתים תלויה בה בשילוח הקן הוא אומ' למען ייטב לך וה' ימ' בכבוד אב ואם הוא אומ' למען יאר' ימיך ולמ' ייטב לך:
הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות ועלה לבירה ושילח את האם ונטל את הבנים בחזירתו נפל ומת היכן טובתו של זה היכן אריכות ימיו של זה אלא למען ייטב לך לעולם שכולו טוב והארכת ימים לעולם שכולו ארוך:

פסוק ח

כי תבנה בית חדש ר' ישמעאל אומ' בא הכת' ללמדך שאין את יודע כיצד את נידון שנ' (קה' ט יב) כי גם לא ידע האדם את עתו:

כי תבנה אין לי אלא בונה ירש לקח ניתן לו במתנה מנ' ת"ל בית מכל מקום:

חדש אין לי אלא חדש ישן מנ' ת"ל ועשית מעקה לגג':

ועשית מעקה הרי זו מצות עשה וגובה המעקה אין פחות מעשרה טפחים כדי שלא יפול ממנו הנופל וצריך להיותה חזקה כדי שישען עליה ולא תפול:

לגגך אין לי אלא גג מנ' לרבות שיחין ומערות ונעיצים ת"ל ולא תשים דמים בבי' אם כן למה [נאמר] גג פרט לכבש:

בית לרבות היכל:

גג פרט לאולם:

ולא תשים דמ' בבי' הרי זו מצות לא תעשה:

בביתך יכול אף הבונה בית התבן ובית הבקר ובית העצים ובית האוצרות ובית שער אכסדרה ומרפסת ובית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות ת"ל בית מה בית שהוא מייחד לדירה יצאו אלו שאינן בית דירה:

ד"א **ולא תשים דמ' בבי'** ר' נתן אומ' מנ' שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו ולא יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו ת"ל ולא תשים דמ' בביתך:

כי יפל הנ' ממנו ולא לתוכו שאם היתה רשות הרבים גבוהה ממנו עשרה טפחים ונפל ממנו לתוכו פטור שנ' ממנו ולא לתוכו:

ד"א **כי יפל הנ'** לא תלה הכת' אלא בנופל מיכן אמ' בית של שני שותפין חייב במעקה אם כן למה נאמר גגיך למעט בתי כנסיות ובתי מדרשות שאינן עשויין לדירה או בתי דמסיות ובתי מרחצאות במשמע ת"ל כי יפל הנ' מ' לא אמרתי אלא במקום שהרגל רגילה לעלות:

ד"א **כי יפל הנ'** אמר הקב"ה גלוי וידוע לפני שסוף זה עתיד ליפול ממנו אלא שאני מבקש שלא תארע תקלה על ידיך כמה שנ' (יחז' ג יז) בן אדם צפה נתתיך לבית ישראל:

פסוק ט

לא תזרע כר' כל' מה אני צריך הלא כבר נאמר (ויק' יט יט) שדך לא תזרע כלאים מלמד שכל המקיים כלאים בכרם עובר בשני לאוין ד"א אף הכרם בכלל שנ' (שם) שדך לא תזרע כל' היה והרי הכת' מוציאו מכללו להחמיר עליו שלא בא אלא לאסרו בהנאה לכך נאמ' הפרשה:

כרמך אין לי אלא כרם שלם כרם יחידית ועושה פירות מנין ת"ל כרם מכל מקום:

כלאים בשני מינין הכת' מדבר אתה אומר בשני מינין הכת' מדבר או אינו מדבר אלא במין אחד הרי אתה דן נאמ' כאן כלאים ונאמ' להלן (ויק' יט יט) כלאים מה כלאים שנ' להלן בשני מינין הכת' מדבר אף כלאים שנ' כאן בשני מינין הכת' מדבר:

פן תקדש המ' פן תוקד אש מלמד שהכל אסור בהנייה המלאה הז' אש' תז' ות' הכ' מאימתי תבואה או ירק מתקדשין משישרישו וענבים משייעשו כפול הלבן שנ' המלאה הז' אש' תז' עד שיזרענה ויהיה זה תבואה אבל תבואה שיבשה כל צרכה וענבים שיבשו כל צרכן אינן מתקדשות:

הזרע' אש' תז' אין לי אלא שזרע הוא זרע חבירו ורצה לקיימו מנ' ת"ל זרע מכל מקום: או אפלו זרעו ולקטו קודם שישריש יהא אסור ת"ל ותבו' הכרם מה כרם משישריש אף תבואה משתשריש:

ד"א **הזרע אש' תז'** פרט לזרע שנפל ממנו כשהוא עובר בכרם ופרט לזרע שיצא עם הזבלים או עם המים ופרט לזורע או זורה בשדה לבן וסיערתו הרוח לאחריו ונפלו הזרעים בכרמים וצמחו שנ' אשר תזרע וזה לא זרע:

ד"א **הזרע אש' תז'** פרט למקיים קוצים בכרם:

ותבואת הכ' להוציא כרם שאינו עושה פירות מיכן אמ' גפן שיבש העלין שלה ונפלו כדרך שתיבש בימי הקור אם זרע תבואה בצדה או ירק לא קדש:

פסוק י

לא תחרוש בש' וב' יח' אין לי אלא שור וחמ' מנ' לעשות שאר בהמה וחיה ועוף כיוצא בשור וחמור ת"ל לא תחרש מכל מקום אם כן למה נאמ' בשור ובחמ' ללמדך בשור ובחמ' אי אתה חורש אבל אתה חורש באדם וחמור אין לי אלא חורש מנ' לרבות הזורע והמושך והמנהיג אפלו בקול ת"ל יחדו מכל מקום:

ד"א **בשור ובחמ'** אינו חייב מן התורה עד שיעשה מלאכה בשני מינין אחד טמא ואחד טהור כעין שור וחמ' ומדברי סופרים כל שני מינין אסורין:

איסי בן עקביה אומ' לא ירכב אדם על גבי פרדה מקל וחומר ומה אם במקום שהתירה לו התורה ללבוש חלוקין משני מינין הריני אסור בפתוך כאן שאסרה לי תורה לחרוש בשני מינין דין הוא שאהא אסור בפתוך אמ' לו והא כת' (ש"ב יג כט) וירכבו איש על פרדו וינוסו אמ' להם אין לומדין מן המלכות אמ' לו ומה אתה מקיים (מ"א א לג) והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי אמ' להון ברייה היא משמשת ימי בראשית:

פסוק יא

לא תלבש שעטנז למה נאמר לפי שהוא אומ' (ויק' יט יט) ובגד כל' שעט' לא יע' על' אבל לא שמענו שעטנז מהוא הרי אתה דן נאמ' כאן שעטנז ונאמ' להלן שעטנז מה שעטנז שנ' כאן בצמר ופשתים הכת' מדבר אף שעטנז שנ' להלן בצמר ופשתים הכת' מדבר:

שעטנז דבר שהוא שווע טווי נווז מיכן אמ' הלבדים אסורים משום כלאים שאע"פ שאין בהן משום אריג יש בהן משום שווע:

לא תלבש אין לי אלא שלא ילבש מנ' שלא יתכסה ת"ל (שם) לא יעלה עליך יכול לא יפשילנו בקופה לאחוריו ת"ל לא תלבש לבישה בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה לומר לך מה לבישה מיוחדת שהיא הנאת הגוף אף כל שהוא הנאת הגוף (מיכן אמ' אין אסור משום כלאים אלא בגדים שהן דרך חימום אבל שאין דרך חימום מותרין כגון עדילרים וצררי דזוזי ודפשוטי ודבזרוני לפי שאין דרך חימום בכך):

וכן אהל שהוא כלאים מותר לישב תחתיו שלא נאסר אלא העלייה שהיא דרך לבישה:

יחדו יכול לא ילבש חלוק של צמר על גבי חלוק של פשתן וחלוק של פשתן על גבי חלוק של צמר ת"ל יחדו יחדו את אסור ללבוש אבל מותר את ללבוש זה בפני עצמו וזה בפני עצמו זה על גב זה:

ר' חנניה בן גמליאל אומ' מנ' שלא יקשור סרט של (פשתן) [צמר] בשל פשתן לאגוד בו את מתניו אע"פ שהרצוע באמצע ת"ל יחדו מכל מקום כשתמצא (את) [לומר] השק והקופה מצרפין את הכלאים:

פסוק יב

לא תל' שעט' גדלים תע' לך שניהם בדבור אחד:

זכור (שמות כ ח) ושמור (ה יב) שניהם נאמ' בדבור אחד:

מחלליה מות יומת (שמות לא יד) וביום השבת שני כבשים (במד' כח ט) שניהם נאמ' בדבור אחד:

וכל בת ירשת נחלה ממ' בני ישר' ולא תסב נח' לב' ישר' ממט' למטה אחר (ע' במד' לו ז - ט) שניהם נאמ' בדבור אחד:

ערות אשת אחיך לא תגלה (ויק' יח טז) יבמה יבא עליה (כה ה) שניהם נאמ' בדבור אחד:

מה שאין אפשר לבשר ודם לומר שני דברים כאחד כמו שנ' (ע' תה' סב יב) אחת דבר אלהים בקדשו שתים זו שמעתי ואומ' (יר' כג כט) הלא כה דברי כאש נאם ה':

לא תלבש שעטנז גדלים תע' לך מיכן אמ' סדין בציצית בית שמאי פוטרין ובית הלל מחייבין אמ' בית הלל לבית שמאי תדחה מצוה בלא תעשה למצות עשה אמ' להם בית

שמאי מצינו בכל המצות שבתורה שקדמה מצות עשה למצות בלא תעשה אבל כאן תקדום מצות לא תעשה למצות עשה:

גדלים תע' לך למה נאמר לפי שהוא אומר (במד' טו לח) ועשו להם ציצית שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו ת"ל גד' תע' לך כמה גדילה נעשית אין פחות משלשה חוטין כדברי בית הלל בית שמאי אומ' ארבעה כמה תהא משלשת בית שמאי אומ' ארבע ובית הלל אומ' שלשה ושליש שבית הלל אומ' אחת מארבע לטפח של כל אדם והלכה כבית שמאי בד"א בתחלתה אבל בשייריה ובגרדומיה כל שהוא:

גדלים תע' לך זה לבן מנ' לרבות את התכלת ת"ל (שם) ונתנו על ציצית הכ' פת' תכ':

תע' לך ולא מן העשוי שלא יוציא נימין מן הטלית ויעשה:

תעשה לך לשם חובה מלמד שצריכה טויה לשמה:

על ארבע כנ' כסו' לפי שהוא אומר (שם) על כנפי בגדיהם יכול בעלי שלש ובעלי חמש ובעלי שש ובעלי שבע ובעלי שמונה במשמע ת"ל על ארבע יצאו אלו משמע מוציא את אלו ומביא כרים וכסתות ת"ל אשר תכסה בה יצאו כרים וכסתות:

אשר תכסה בה לרבות כסות סומה:

אשר תכסה בה פרט למקופלת ומונחת בקפסה:

על ארבע כנ' כסו' בעלת ארבע ולא בעלת שלש או יכול בעלת ארבע ולא בעלת חמש ת"ל אשר תכ' בה אפלו בעלת חמש או יתר ולמה אני מחייב בעלת חמש ופוטר בעלת שלש לפי שיש בכלל חמש ארבע:

יכול יטיל (שלש) [חמש] ציציות לבעלת חמש ושש ציציות לבעלת שש ת"ל על ארבע הא כיצד מטיל ארבע הציציות לארבע הכנפות המרוחקות זו מזו:

על ארבע כנ' כסו' שומע אני אע"פ שאינה מכסה ראשו ורובו ת"ל אשר תכ' בה כסות שהוא מכסה ראשו ורובו אמרתי (מיכן [אמרו] מדתה כדי שיתכסה בה ראשו ורובו של קטן המהלך בשוק לבדו ואינו צריך אחר לשמרו ולילך עמו):

פסוק יג

כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה למה נאמר לפי שהוא אומ' (ויק' כ י) ואיש אשר ינאף את אשת איש הכל היו בכלל נואף ונואפת הוציא הכת' את בת ישראל שהיא נערה בתולה מאורשה בסקלה ושתהא נסקלת על פתח בית אביה אם באו לה עדים שזינת בבית אביה לכך נאמ' הפרשה:

ובא אליה אם בא עליה לוקה ואם לאו אינה לוקה מלמד שאין מוציא שם רע חייב עד שיבעול אותה כדרכה:

ושנאה ר' ישמעאל אומר בוא וראה כמה שנאה גורמת שהיא מביאה לידי לשון הרע:

פסוק יד

ושם לה עלילות דברים התחיל מזדקף לה יכול אפלו אמר לה הקדחת את התבשיל ולא הקדיחה ת"ל על' דב' על' דברים לגזרה שוה מה עלילות דברים האמור להלן טענת בתולים אף עלילות דברים האמ' כאן טענת בתולים:

והוציא עליה שם רע אבל לא שמענו לשון זה רע מהוא ת"ל ואמר את הא' הז' לק' ואק' אליה ולא מצ' לה בתו':

ואמר את הא' הז' מלמד שאין אומר דברים אלו אלא בעמידתה:

ואקרב אליה ר' יהודה אומר לעולם אינו חייב אלא אם כן בעל:

ולא מצ' לה בתו' הרי עדים שזינתה בבית אביה:

פסוק טו

ולקח אבי הנ' ואמה מגיד שאביה ואמה מטפלין בה:

ד"א **ולקח אבי הנ' ואמה** אין לי אלא שיש לה אב ואם יש לה אב ולא אם אם ולא אב מנ' ת"ל נערה מכל מקום:

אם כן למה נאמר אבי הנערה ואמה הם שגידלו גידולים רעים יבאו ויתנוולו עם גידוליהן:

והוציאו את בתו' הנע' כמשמעו:

אל זקני הע' הש' מלמד שבית דין בגבוה של עיר:

פסוק טז

ואמר אבי הנ' אל הזק' מגיד שהתובע פותח בדבריו תחלה:

ואמר אבי הנ' אל הזק' מגיד שאין רשות לאשה לדבר במקום האיש:

את בתי נתתי לאיש הזה מלמד שהרשות לאב לקדש את בתו קטנה:

פסוק יז

והנה הוא שם לה על' דב' ואלה בתו' בתי הרי עדים להזים עדיו של בעל:

ופרשו השמ' לפ' זק' הע' יחוורו הדברים בשמלה חדשה זה אחד משלשה אימים שהיה ר' ישמעאל דורש בתורה במשל (שמות כב ב) אם זרחה השמש עליו אם ידוע שהוא שלום ממנו והרגו הרי זה חייב:

כיוצא בו (שם כא יט) אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו על בריו וכאן הוא אומ' ופרשו השמלה יחוורו הדברים בשמלה:

ד"א **ופרשו השמלה** לשון כבוד מלמד שנושאין ונותנין בסתרי הדבר:

ר' אליעזר בן יעקב אומר דברים ככתבן שמלה ממש:

ר' עקיבא אומ' ופ' השמ' לפ' זק' הע' נמצאו עדי הבעל זוממין:

פסוק יח

ולקחו זק' הע' הה' את הא' ויסרו אתו במכות אתה אומר במכות או אינו אלא ממון וכשהוא אומר וענשו אתו מאה כס' הרי ממון אמור הא מה אני מקיים ויסרו אתו במכות:

פסוק יט

וענשו אתו מאה כסף מאה סלעים צורי החמירה תורה בדברים יתר מן המעשה שהאונס והמפתה נותן מאתים זוז והמוציא שם רע נותן ארבע מאות זוז הא החמירה תורה בדברים יתר מן המעשה:

כיוצא בו אתה אומר (שמות כא יז) ומק' אביו ואמו מות יומת ומכה אביו ואמו מות יומת (שם כא טו) זה בסקלה וזה בחנק הא החמירה תורה בדברים יתר מן המעשה:

כיוצא בו אתה אומר (במד' יד כב) וינסו אותי זה עשר פעמים והלא מעשה העגל היה ביניהם ומה ת"ל זה אלא זו עשירית כנגד כולן ואיזו זו לשון הרע שלמרגלים שנ' בם (שם יד לז) וימתו האנ' מוצ' דבת הא' רע' במג' והרי דברים קל וחומר ומה אלו שאמרו לשון הרע על הארץ שאינה לא שומעת ולא רואה ולא מדברת כך הביא עליהן המקום פורענות האומ' לשון הרע על חברו שהוא כדמותו של מי שאמר והיה העולם על אחת כמה וכמה שתבואנו פורענות וה"א (ע' משלי ו טז) שש הנה שנא ה' ושבע תועבת לבו הרי שלש עשרה וכשאתה בא למנין אינן אלא שבע ומה ת"ל ושבע אלא זה שביעי שהוא שקול כנגד הכל ואיזה זה לשון הרע שנ' (שם יט) ומשלח מדנים בין אחים:

קשה לשון הרע לפני מי שאמר והיה העולם שהוא גורם גלות וע"ז וכן דוד אומ' (תה' קכ ה) אויה לי כי גרתי משך שכנתי עם אהלי קדר אמר דוד נדמיתי לערבי מפני מה נדמיתי לערבי מפני לשון הרע שנ' (שם ו) רבת שכנה לה נפשי עם שנאי שלום וה"א (ש"א כו יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלהים אחרים וכי עלת על דעת דוד המלך ע"ז אלא כך דרש קשה לשון [הרע] שהוא גורם גלות וע"ז וה"א (ע' משלי יח כא) מות וחיים ביד לשון אהב' יאכל פריה אוהב טובה יאכל פירותיה אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעללי' יאכלו (ישע' ג י) אוהב רעה אוכל פירותיה אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו (שם יא):

נבוכדנצר מעשים עשה וסנחריב דברים דבר שנא' (ע' דהי"ב לב יז) וספרים כתב לחרף באל חי:

בנבוכדנצר מהוא אומ' (יר' נא נז) והשכרתי שריה וחכמיה פחותיה וסגניה וגבוריה וישנו שנת עולם ולא יקיצו:

ובסנחריב הוא אומ' (ע' דהי"ב לב כא) וישב בבשת פנים לארצו ויבא בית אלהיו ומוציאי מעיו שם הפילוהו בחרב:

ונתנו לאבי הנערה מגיד שקנסה לאביה אין לי אלא בזמן שיש לה אב בזמן שאין לה אב מנ' ת"ל כי הוציא שם רע מיכן אמ' היתה יתומה הרי הוא שלה:

ונתנו לאבי הנ' ולא לאבי הבוגרת ולא הקטנה:

נערה מלא דבר הכת':

ונתנו לאבי הנ' פרט לגיורת שהיא הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה:

שאין לה מאה כסף וה"א כי הוציא שם רע על בתולת ישראל שתהא הורתה ולידתה בקדושה:

כי הוציא שם רע על בתו' ישראל לא על זו בלבד הוציא שם רע אלא על כל בתולות ישראל:

ולו תהיה לא' על כרחו:

ולו תהיה לא' בראויה לו לאשה הכת' מדבר להוציא אלמנה לכהן גדול וגרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לישראל בת ישראל לממזר ולנתין:

לא יוכל של' כל ימ' ואפלו לאחר זמן אבל משלחה הוא ליבם או אפלו נמצא בה דבר ערוה אלא הרי הוא בכלל כי יקח איש אשה ובעלה [וגו'] (כד א):

פסוק כ

ואם אמת היה הדבר הזה נמצאו עידי הבעל אמת:

אין לי אלא כדרכה שלא כדרכה מנ' ת"ל **היה**:

לא נמצאו בתו' לנע' אין עדים להזים עדיו של זה:

פסוק כא

והוציאו את הנ' אל פת' ב' אב' בגנות בית אביה הכת' מדבר יאמרו להם ראו גידולים שגידלתם:

אין לי אלא שיש לה אב ויש לה פתח בית אב יש לה אב ואין לה פתח בית אב יש לה פתח בית אב ואין לה אב מנ' ת"ל והוציאו את הנ' מכל מקום:

אם כן למה נאמ' אל פתח בית אביה למצוה נמצאת אומר שהיא נסקלת בבית הסקלה:

וסקלוה אנשי עי' וכי כל אנשי עירה רוגמין אותה אלא במעמד כל אנשי עירה:

באב' יכול באבנים מרובות ת"ל (ויק' כ כז) באבן או באבן יכול באבן אחת ת"ל באבנים אמור מעתה אם לא מתה בראשונה תמות בשנייה:

לזנות בית אביה אין נערה מאורסה נסקלת עד שתהיה נערה בתולה מאורסה והיא בבית אביה שנ' לזנות בית אביה הא אם מסרו שלוחי האב לשלוחי הבעל וזינת בדרך הרי זו בחנק:

בית אביה נאמ' כאן אביה ונאמ' להלן (ויק' כא ט) אביה מה אביה האמ' להלן זנות עם זיקת הבעל אף אביה האמ' כאן זנות עם זיקת הבעל:

ובערת הרע בערה בכל מיתה:

מקרבך אין את מצווה לצאת אחריה לחוץ לארץ:

עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל (שמות כ יג) לא תנאף:

פסוק כב

כי ימצא איש בעדים:

שכב עם אשה בע' בע' להביא את שנבעלה בבית אביה עדיין היא ארוסה:

ר' ישמעאל אומ' לא בא הכת' אלא ללמד על היבמה לעולם כל הבא עליה לא יהא במיתה עד שתיבעל או אינו מדבר אלא בארוסה וכשהוא אומ' (כב כג) כי יהיה נע' בתו' מא' לאיש הרי ארוסה אמורה או אינו מדבר אלא בנשואה וכשהוא אומר (ויק' כ י) ואיש אשר ינ' את אשת איש הרי נשואה אמורה הא מה ת"ל כי ימצא איש שכב עם אשה בעולת בעל (אלא) לא בא הכת' אלא ללמד על היבמה לעולם כל הבא עליה לא יהא במיתה עד שתיבעל או אפלו נבעלה מבן תשע שנים ויום אחד בא אחר ובעלה יכול יהא חייב ת"ל בע' בעל ולא בעולת בעלים:

ומתו בסתם מיתה האמ' בתו' חנק:

שניהם ולא העושים מעשה הרודוס וכשהוא אומ' גם שניהם לרבות הבא מאחריהם:

האיש להוציא את הקטן:

השכב עם האשה להוציא את הקטנה:

ד"א **עם האשה** ואע"פ שהיא קטנה והוא שתהיה מבת שלש שנים ויום אחד:

והאשה לרבות שנבעלה מבן תשע שנים ויום אחד:

ובערת הרע בערה בכל מיתה:

מישראל אין את מצווה לצאת אחריהן חוץ לארץ עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל לא תנאף אחד האיש ואחד האשה:

פסוק כג

כי יהיה נער ' **בתו** ' **מ** ' **לאיש** זו נערה בתולה מאורסה שזינת בבית חמיה קודם שימסור אותה (האיש) [האב] אע"פ שהעידו עליה אחר שחזרה לבית אביה שתהא נסקלת על פתח שער העיר ההיא לכך נאמרה הפרשה:

ומצאה איש אין מציאה אלא בעדים:

בעיר אלו לא יצאת לעיר לא היה (מסתפק) [מסתקף] לה מיכן הפירצה קורא לגנב:

ושכב עמה בכל שכיבה:

פסוק כד

והוציא את שני ' אפלו עשרה אפלו מאה דברי ר' יאשיה:

ר' יונתן אומ' עד שיהיו שנים:

אל שער העיר זו היא שאמרנו שער שנמצאת בו לא שער שנידונו בו:

ואם היתה העיר מרובה גוים סוקלין אותה על פתח בית דין:

וסקלתם אתם ומ ' מגיד שסקילתן (היא מיתה) [תהא מיתתן]:

את הנ ' **על דבר אשר לא צע** ' להוציא את החרשת:

ואת האיש על דבר להוציא את החרש:

ד"א **את הנע** ' **על דבר** להביא את המזידה בהתרייה:

ואת הא ' **על דבר** להביא את המזיד בהתרייה:

ובערת הרע כראשון:

אין לי אלא בעיר בשדה מנ' ת"ל פסוק כה

ואם בשדה ימ ' **הא** ' בא הכת' לפטור את האנוס והרי דברים קל וחומר מה אם ע"ז חמורה פטר בה את האנוס שאר המצות שבתורה אינו דין שיפטור בהן את האנוס:

והחזיק בה הא ' **ושכ** ' **עמ** ' פרט לשאחד מחזיק ואחד שוכב דברי ר' יהודה:

ומת האיש אש ' **שכ** ' **עמ** ' בסקלה:

לבדו הרי שבאו עליה עשרה ועדיין היא בתולה כולן בסקלה:

רבי אומר הראשון בסקלה וכולן בחנק שנ' ומת האיש אש' שכ' עמ' לבדו:

פסוק כו

ולנערה לא תעשה דבר יכול לא תהא בסקלה אבל תהא בחנק ת"ל אין לנע' חאט מ' לא תהא בחנק אבל תהא בקרבן ת"ל אין לנערה חאט לא תהא בקרבן אבל תהא במכות ת"ל כי כא' יקום איש על רעהו ורצ' נפש כן הד' הזה מלמד שפטורה מכל עונשין שבתורה ומצילין אותן בנפשן אין לי אלא זה בלבד מנ' אף הרודף אחר חבירו ת"ל כי כא' יקום איש

על רע' ורצ' נפ' וכי מה למדנו מרוצח מעתה הרי זה בא ללמד ונמצא למד מקיש רוצח לנערה מאורסה מה נערה מאורסה ניתן להצילה בנפשה אף רוצח ניתן להצילו בנפשו:

כן הדבר הזה לרוצח:

וכי מה למדנו לענין הרצח אלא הרי זה בא ללמד ונמצא למד מה להלן לא חלק בין היום ללילה אף כאן לא חלק בין יום ללילה מה להלן אם קדמו והרגו פטור אף כאן אם קדמה והרגה פטורה ומה כאן אם יש לה מושיעים ממנו והרגתו חייבת אף זה אם היה יודע שהוא שלום ממנו והרגו הרי זה חייב:

פסוק כז

כי בשדה מצ' יכול בעיר חייבת ובשדה תהא פטורה ת"ל צעקה הנע' המ' ואין מוש' לה:

הא אם יש לה מושיע בין בעיר ובין בשדה חייבת ואם אין לה מושיע בין בעיר ובין בשדה פטורה אם כן למה נאמ' בשדה דבר הכת' בהווה:

פסוק כח

כי ימצא איש נער בתו' בא הכת' ולימד על התפושה שישלם עליה קנס:

נערה פרט לבוגרת:

בתולה פרט לבעולה:

אשר לא ארשה להוציא את שנתאלמנה ונתגרשה דברי ר' יוסי:

ר' עקיבה אומר אפלו נתאלמנה אפלו נתגרשה שהיא בדין הואיל והוא רשאי בהפר נדריה ורשאי בכסף קנסה מה הפר נדריה אפלו נתאלמנה ואפלו נתגרשה אף כסף קנסה אפלו נתאלמנה ואפלו נתגרשה ומה ת"ל אשר לא ארשה אלא מופנה להקיש לדון ממנו גזירה שוה נאמר כאן אשר לא ארשה ונאמר להלן במפותה (שמות כב טו) אשר לא ארשה מה לא ארשה האמ' כאן חמשים כסף אף לא ארשה האמ' להלן חמשים כסף:

ותפשה שבא עליה בעל כרחה:

ושכב עמה כדרכה:

ונמצאו בעדים ולמה נאמר שהיה בדין הואיל (ואינו) [והוא] משלם ממון על פיו ישלם קנס על פיו ת"ל ונמצאו ממון (שהוא) [הוא] משלם על פיו אינו משלם קנס על פיו:

פסוק כט

ונתן האיש הש' עמ' לא' הנ' מגיד שקנסה לאביה אין לי אלא בזמן שיש לה אב בזמן שאין לה אב מנ' ת"ל ולו תהיה לאשה מכל מקום וקנסה לעצמה:

לאבי הנערה ולא לאבי המתה מיכן אמ' בא עליה ומתה פטור מן הקנס (והוא שתמות קודם עמידה בדין):

חמשים כסף צורי:
ולו תהיה לאשה מצות עשה מלמד ששותה בעציצו ואפלו חגרת ואפלו סומה ואפלו מוכת שחין:
נמצא בה דבר זמה או שאינה ראויה לבוא בקהל אינו רשאי לקיימה שנ' ולו תהיה לאש' באשה הראויה לו:
תחת אשר ענה לרבות את היתומה:
לא יוכל לשלחה כל ימיו ואפילו לאחר זמן אבל משלחה הוא ליבם:

פרק כג

פסוק א

לא יקח איש את אשת אביו למה נאמר והלא כבר נאמר (ויק' יח ח) ערות אשת אביך לא תגלה ומה ת"ל לא יקח איש את אשת אביו אלא הרי זו אזהרה לבית דין:
ר' ישמעאל אומר אינו צריך לפי שנ' (כג ג) לא יבא ממזר בק' ה' אבל לא שמענו ממזר זה מה הוא ת"ל לא יקח איש את אשת אביו וסמיך ליה לא יבא ממזר אמרת מה אשת אב ערוה שחייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת [אף כל שחייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת] דין הוא שיהא הולד ממזר אמר לו ר' יצחק והרי פצוע דכא וכרות שפכה מפסיק ומה ת"ל לא יקח איש את אשת אביו אלא הרי זו אזהרה לב"ד:
ולא יג' כנף אב' מיכן אמ' נושאין על האנוסה ועל המפותה והאונס והמפתה על הנשואה חייב נושא אדם אנוסת אביו ומפותת אביו אנוסת בנו ומפותת בנו:
ר' יהודה אוסר בנו באנוסת אביו ומפותת אביו:

פסוק ב

לא יבא פצוע דכא למה נאמר לפי שהוא אומר (כד ה) כי יקח איש אשה חדשה שומע אני אף פצוע דכא וכרות שפכה במשמע ת"ל לא יבא פצ' דכא:
לא יבא פצוע דכא איזה הוא פצוע דכא כל שנפצעו הביצים שלו ואפלו אחת מהן ואפלו ניקבו ואפלו נימוקו ואפלו חסרו:
אמ' ר' ישמעאל ביר' יוחנן בן ברוקה שמעתי מפי חכמים בכרם ביבנה כל שאין לו אלא ביצה אחת אינו אלא סריס חמה וכשר:
וכרות שפכה כל שנכרת הגיד שלו ואם נשתייר בעטרה אפלו כחוט כשר:
מה בין פצוע דכא לכרות שפכה אלא זו הילכת הרופאים שפצוע דכא חוזר וכרות שפכה אינו חוזר:

בקהל ה' בקהל ה' אינו בא אבל בא הוא במינו:
בקהל ה' בקהל ה' אינו בא אבל בא הוא בקהל גרים שאין קהל גרים קרוי קהל ה' ומפני מה לא עסק הכת' בתולדותיו מפני שאינו מוליד:

פסוק ג

לא יבא ממזר בק' ה' אחד זכרים ואחד נקיבות במשמע:
ד"א לו ללמדך הלוך לו אחר פיסולו:
בקהל ה' בקהל ה' אינו בא בא הוא במינו:
בקהל ה' אינו בא בא הוא בקהל גרים:
גם דור עשירי אין לי אלא דור עשירי מעשירי ולהלן מנ' הרי אתה דן נאמר כאן עשירי ונאמר עשירי בעמון ומואב מה עשירי שנ' בעמון ומואב אסור לעולם אף עשירי שנ' כאן אסור לעולם לא אם אמ' בעמון ומו' שהן גרמו לעצמן לפי כך הן אסורין לבוא לעולם תאמר בזה שאחר גרם לו לפיכך לא יהא אסור לעולם אמרת שאין ת"ל עשירי בעמון ומואב שכבר נאמר בהן עד עולם ומה ת"ל עשירי אלא מופנה להקיש אדין בגזרה שוה נאמר כאן דור עשירי ונאמר להלן דור עשירי מה עשירי האמור כאן עד עולם אף עשירי האמ' למעלן עד עולם:
שאלו את ר' אלעזר דור אחד עשר שבממזר מהוא אמר להן הביאו דור שלישי ואני מטהרו:

פסוק ד

לא יבא עמוני ומואבי בזכרים הכת' מדבר אתה אומר בזכרים הכת' מדבר או אחד זכרים ואחד נקבות במשמע ת"ל על דבר אש' לא קד' את' בל' ובמ' אמרת מי דרכו לקדם האנשים או הנשים דברי ר' ישמעאל:
ר' עקיבה אומ' עמוני לא עמונית מואבי לא מואבית:
בק' ה' בקהל ה' אינו בא בא הוא במינו:
בק' ה' בקהל ה' אינו בא אבל בא הוא בגרים:
גם דור עש' אין לי אלא דור עשירי מעשירי ולהלן מנ' ת"ל עד עולם:

פסוק ה

על דבר על העצה וה"א (מיכה ו ה) עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב:
אשר לא קד' את' בל' ובמ' בדרך בשעת טירופכם:
בצא' ממ' בשעת גאולתכם:
ואשר שכר על' את בל' בן בעור הרי הדבר נויי לבלעם:

ר' שמעון אומ' קשה היא הפרוסה שעל ידיה נדחו שתי אומות עמון ומואב שנ' על דבר אשר לא קד' את' בל' ובמ' וכי צריכין היו להם ישראל והלא כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה המן יורד להם והשליו מצוי להם וענני כבוד מקיפין עליהן אלא אפלו על דבר:

אמר ר' אלעזר דרך ארץ היא הבא מן הדרך מקדימין אתו במאכל ובמשקה מפני מה טעמו של דבר מגיד על דבר:

אשר לא קד' את' אמר הקב"ה אני הכתבתי בתורתי (ב ט) אל תצר את מואב והן משלמין רעה תחת טובה עליהם נאמר (משלי יז יג) משיב רעה תחת טובה לא תמיש רעה מביתו ולא עוד אלא שאף לוט אביהם לא שלחתיו מתוך ההפכה אלא בשביל זכות אברהם שנ' (ברא' יט כט) ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכר אלה' את אב' ויש' את לוט והן כפרו במלח יחזרו לחטייה שלהם שנ' (ע' צפני' ב ט) לכן חי אני נאם ה' אלה' אלהי ישראל כי מואב כסדום תהיה ולא עוד אלא ששכרו לבלעם בן בעור לקלל את ישראל שנ' ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור ולא עוד אלא ששלחו לנבוכדנצר לבוא על ישר' להחריב את בית המקדש:

פסוק ו

ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בל' מלמד שהשטן שוטן כמה שנ' (דני' י כ) ואני יוצא והנה שר יון בא ושר מלכות פרס עומד לנגדי:

ר' נתן אומר ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם בקרבנות אמר בלעם הרשע וכי מה עשה אברהם אביהם לא מזבח אחד בנה ואיל אחד הקריב בנה לי בזה שבעה מז' והכן לי בזה שב' פרים ושב' אי' (במד' כג א) בוא וראה מה השיבוהו (ע' משלי טו יז) טוב ארוחת ירק ואהבה שם מבית מלא זבחי ריב (משלי יז א):

טוב פת חריבה ושלוה בה (שם):

ויהפך ה' אלהי' את הקל' לב' שהיה חושב והמקום הופכה בפיו לברכה אתה אומר שהיה חושב והמקום הופכה בפיו לברכה או שהיה מקלל והמקום מברך ת"ל (יהושע כד י) ולא אבה ה' לשמוע אל בלעם ויברך ברוך אתכם הא אין עליך לומר כלשון אחרון אלא כלשון ראשון שהיה חושב לקלל והמקום הופכה בפיו לברכה או אלו קלל לא היתה קללתו קללה ת"ל (במד' כב ו) כי ידעתי את אש' תב' מ' כו' אבל לא שמענו מה היו קללותיו מעין ברכותיו את למד מה היו קללותיו או יכול מפני אהבתכם וחיבתכם ת"ל כי אהבך ה' אלהיך זכות אבות גרמה ואומ' (ז ח) לא מרבכם מכל העמים כי מאה' ה' אתכם:

פסוק ז

לא תדרש של' וט' למה נאמר לפי שהוא אומ' (כ י) כי תקרב אל עיר להל' על' וק' אליה לש' שומע אני אף עמון ומואב ת"ל לא תדרש של':

וטובתם למה נאמר לפי שהוא אומ' (כג יז) עמך ישב בקרבך בטוב לו לא תוננו יכול אף עמונים ומואבים כן ת"ל וטבתם:

כל ימ' לעו' ולעולמי עולמים עד סוף כל הדורות:

כבר בא והודה גר עמוני ועמד בבית המדרש אמר להן מה אני לבוא בקהל אמר לו רבן גמליאל אסור אתה אמ' לו ר' שמעון מותר אתה אמר רבן גמליאל הכת' אומ' לא יבא עמ' ומ' בק' ה' אמר ר' יהושע וכי עמונים ומואבים במקומן הן עומדין והלא כבר עלה סנחריב ובלבל כל האומות שנ' (ישע' י יג) ואסיר גבולות עמים אמר לו רבן גמליאל והרי כת' (ע' יר' מט ו) ואחרי כן אשיב שבות בני עמון כבר חזרו אמר לו ר' יהושע והרי כת' (שם ל ג) ושבתי את שבות עמי ישראל ויהודה אמר ה' ואדיין לא שבו נענה תלמיד חכמים ואמ' לי מה אמרת לו ר' אמ' אמרתי לו כבר שמעת שאמר הזקן מותר:

פסוק ח

לא תתעב אדמי כי אחיך הוא אחד זכרים ואחד נקבות במשמע:

ר' שמעון מתיר בנקבות מיד אמר ר' שמעון קל וחומר הדברים מה אם במקום שאסר את הזכרים איסור עולם התיר את הנקבות מיד מקום שלא אסר את הזכרים אלא עד שלשה דורות אינו דין שנתיר את הנקבות מיד אמ' לו אם הלכה נקבל ואם לדין יש תשובה אמר להם ר' שמעון הלכה אני אומ' ועוד מקרא מסייעני בנים ולא בנות:

ר' יהודה אומ' הרי הוא אומ' אשר יולדו הכת' תלאן בלידה:

כי אחיך הוא אמ' ר' יהושע בן קרחה גדולה היא (האהבה) [האחוה] שאלו לא (האהבה) [האחוה] בדין היה שלא יבא אדומי ביש' לעולם אמרת מפני מה נתרחקו עמון ומואב אלא על ידי שלא קדמו בלחם ובמים והרי הדברים קל וחומר מה אם מי שנ' בהן על דבר אש' לא קד' את' בל' ובמ' אמ' תורה לא יבואו בכם לעולם מי שנ' בהן (במד' כ יח) ויאמר אליו אדום לא תע' בי פן בח' אצ' לק' דין הוא שלא יבאו בישראל לעולם מה ת"ל לא תתעב אד' להודיע מה גרם:

לא תתעב מצ' כי גר הי' באר' אמר ר' יהושע בן קרחה גדולה היא הטובה שאדם עושה עם חבירו בדין היה שלא יבא מצרי בישראל לעולם אמרת מפני מה נתרחקו עמון ומואב אלא על ידי שלא קדמו בלחם ובמים והרי הדברים קל וחומר מה אם מי שנ' בהן על דבר אש' לא קד' את' בל' ובמ' אמ' תורה לא יבאו בכם לעולם מי שנ' בהן (שמות א כב)

כל הבן הילוד הי' תשל' בדין הוא שלא יבאו בישראל לעולם מה ת"ל לא תתעב מצרי להודיע מה גרם וה"א (איוב מא ג) מי הקדימני ואשלם ואומ' (קהל' יא א) שלח לחמך על פני המים ואומ' (משלי ל יז) עין תלעג לאב:

ר' יהודה בן גמליאל אומ' שתי אומות אחת קידמה את ישראל בחרב ואחת קידמה (את) [אותם] בעבירה:

אדום קידמו את ישראל בחרב פן בחרב אצ' לק' (במדבר כ יח) מה הקב"ה אומר לו לא תתעב אדומי:

מואב קידמו את ישראל בעבירה שנ' (שם כה א) וישב ישראל בשטים מה הקב"ה אומ' להן לא יבא עמ' ומואבי נמצאת אומ' המחטיא את חבירו בדבר עבירה קשה ממי שהוא הורגו:

פסוק ט

בנים אש' יול' להם לרבות את הבנות כדברי חכמים:

דור שלישי יבא להם דור ראשון ושני אסור ושלישי מותר אמר ר' יהודה בנימין גר המצרי היה (לו) [לי] חבר מתלמידי ר' עקיבה ואומ' אני מצרי ראשון ונשאתי מצרית ראשונה ונושא אני לבני בת גיורת מצרית שהיא מצרית שנייה כדי שיהא בן בני ראוי לבוא בקהל לקיים מה שנ' דור שלישי יבוא להם בק' ה':

בנים אשר יול' דור שלישי להם מה מנה' להם הלוך אחר פיסולן:

פסוק י

כי תצא מחנה איביך במלחמה חובה הכת' מדבר:

אמר ר' יוסי ביר' חנינה כת' כי תצא מח' על אי' ונשמ' מכל דבר רע ואם אינו יוצא אינו נשמר אלא מכאן שאין השטן מקטרג אלא בשעת סכנה:

ונשמרת מכל דבר רע אם בקשת להשתמר מכל דבר רע אל תסתכל באשה נאה ואפלו פנויה באשת איש ואפלו מכוערה ולא בבגדי צבע אשה ולא בחמור ולא בחמורה ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעופות בשעה שמזדקקין זה לזה מפני שמלאך עומד מלמעלן ומלמטן וחרבו שלופה בידו:

ונשמרת מכל דבר רע שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה שנ' כי יהיה בך איש אשר לא טה' מק' לי':

ד"א **ונשמ' מכל דבר רע** מכל דבר שגלו עליו כנענים שהוא מסלק את השכינה ואף מלשון הרע:

פסוק יא

כי יהיה בך בך קרי נוהג אינו נוהג באחרים:

איש פרט לקטן:

אשר לא יהיה טהור מק' לי' אין לי אלא קרה לילה קרה יום מנ' ת"ל אשר לא יהי' טהור מקרה מכל מקום:

א"כ למה נאמר מקרה לילה מגיד שדבר הכת' בהווה:

ויצא אל מחוץ למחנה זו מצות עשה ומחנה האמורה כאן היא מחנה שכינה:

לא יבא אל תוך המחנה זו מצות לא תעשה ומחנה האמורה כאן היא מחנה לויה:

פסוק יב

והיה לפ' ערב יר' במ' מלמד שבעל קרי רוחץ והולך כל היום כולו מתחלת הלילה שנ' והיה לפנות ערב יר' במ' וכ' הש' שטובל והולך מתחלת הלילה עד הערב שמש ושאר כל חייבי טבילות טבילתן ביום חוץ מנדה ויולדת שטבילתן בלילה:

וכבא השמש יבא לתוך המחנה מלמד שביאת שמשו מעכבתו ליכנס לפנים מן החומה:

פסוק יג

ויד תהיה לך מחוץ למחנה אין יד אלא מקום שנ' (ש"א טו יב) והנה מציב לו יד ואומ' (במד' ב יז) על ידו לדגליהם:

ויצאת שמה חוץ ולא בעמידה לימד דרך ארץ שלא יעשה אדם צרכיו בעמידה וה"א והיה בשבתך חוץ:

ויצאת שמה חוץ להטיל מים [השמטה: אתה אומר להטיל מים] או להסך רגלים וכשהוא אומר ויתד תהיה לך על אזנך הרי להסך רגלים אמור הא מה ת"ל ויצאת שמה חוץ להטיל מים:

פסוק יד

ויתד תה' לך על אז' אין אזניך אלא מקום זיונך:

וחפרת בה אין נפנין לא למערב ולא למזרח אלא בין צפון לדרום:

פסוק טו

כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך מיכן אמרו לא יקרא אדם את שמע בצד משרה של כובסין ולא יכנס למרחץ ולא לבורסקי ותפלין וספרים בידו:

להצילך ול' איביך לפ' אם עשית כל האמור בענין בסוף הוא מצילך ונותן איביך לפניך:

להצילך משרפים ועקרבים ומרוחות הרעות אתה אומר כן או אינו מדבר אלא מאויביכם וכשהוא אומר ולתת אי' לפ' הרי אויביכם אמורים הא מה ת"ל להצילך מנחשים ועקרבים ומרוחות הרעות:

והיה מח' קד' מיכן אמ' לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובאפונדתו ובאבק שעל רגליו ולא יעשנו קפנדריה ורקיקה מקל וחומר:

ולא יראה בך ער' דבר ר' ישמעאל אומר נאמר כאן ערות דבר ונאמר להלן ערות דבר מה ערות דבר שנ' להלן בהרהור ערוה וע"ז הכת' מדבר אף ערות דבר שנ' כאן בהרהור ערוה וע"ז הכת' מדבר:

ר' אומ' נאמר כאן ערות דבר ונאמר להלן ערות דבר מה ערות דבר שנ' להלן משום בזיון אף ערות דבר שנ' כאן משום בזיון:

ולא יר' בך ער' דב' ושב מ' מלמד שעריות מסלקות שכינה מישראל:

ד"א **ושב מ'** אבל לא שמענו שיבה זו מהיא ת"ל (ע' ש"א כח טז) וה' שב מעליך ויהי עריך מה ענשו של שאול בחרב אף כאן בחרב:

ד"א **ושב מא'** חוזר מאחריך מיכן אמ' לא ישב אדם כנגד הרוח שארון בתוכה:

ר' נתן אומ' שלא יתן אדם אחוריו כנגד בית קדש הקדשים שנ' (ע' מיכה ו ח) הגיד לך אדם מה טוב:

והצנע לכת ועמך אלהיך מיכן היה ר' פנחס בן יאיר אומ' זריזות מביאה לידי נקיות נקיות מביאה לידי טהרה טהרה מביאה לידי קדושה קדושה מביאה לידי ענוה ענוה מביאה לידי יראת חטא יראת חטא מביאה לידי חסידות חסידות מביאה לידי רוח הקדש רוח הקדש מביא לידי תחית המתים תחית המתים מביאה לידי אליהו ז"ל:

זריזות מביאה לידי נקיות וכלה מכפר (ויק' טז כ) נקיות מביאה לידי טהרה וכפר עליה הכהן וטהרה (שם יב ח) טהרה לידי קדושה וטהרו וקדשו (שם טז יט) קדושה לידי ענוה כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו (ישע' נז טו) ענוה לידי יראת חאט עקב ענוה יראת ה' (משלי כב ד) אמר ר' יצחק בן אלעזר מה שעשאתו [השמטה: חכמה עטרה לראשה עשאתו] ענוה עקב לגדולה (צ"ל לסנדלה) שנ' (תה' קיא י) ראשית חכמה יראת ה' וכתב עקב ענוה יראת ה':

יראת חאט לידי חסידות שמרה נפשי כי חסיד אני (תה' פו ב):

חסידות לידי רוח הקדש אז דברת בחזון לחסידיך (שם פט כ) רוח הקדש לידי תחית המתים ונתתי רוחי בכם וחייתם (יחז' לז יד):

תחיית המתים לידי אליהו ז"ל שנ' (מלאכי ג כג) הנני שלח לכם את אליהו הנביא והשיב לב אבות על בנים:

פסוק טז

לא תסגיר עבד אל אד' למה נאמ' לפי שהוא אומ' (שמות כג לג) לא ישבו בארצ' פן יחטיאו אתך לי או אפלו קבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז ת"ל לא תסג' עב' אל אד' בגוי שניצול מע"ז שלו הכת' מדבר אתה אומר לכך בא או לא תס' עבד אל אד' כמשמעו ת"ל אשר ינצל אליך מעם אד' אמרת וכי אפשר לו להנצל מרבו הא מה ת"ל לא תס' עבד אל אד' בגוי שניצל מע"ז הכת' מדבר והי"א (משלי ו ה) הנצל כצבי מפח וכצפור מיד יקוש ואומ' (ישע' לא ה) כצפרים עפות כן יגן ה' צב' על ירושלם מה תקנתו עמך ישב בקר':
קשיא ליה לר' יאשיה האיי מעם אדניו מעם אלהיו מיבעי ליה אלא אמר ר' יאשיה בעבד שמכרו רבו מחוצה לארץ לארץ הכת' מדבר קשיא ליה לר' אחי בירי' יאשיה האיי אשר ינצל אליך האיי אשר ינצל מעמך מיבעי ליה אלא אמר ר' אחי בירי' יאשיה בעבד שברח מחוצה לארץ לארץ הכת' מדבר:
ר' אומר לא תס' ע' אל אד' בלוקח עבד על מנת לשחררו הכת' מדבר שיצא לחירות:
ד"א **לא תס' עבד אל אד'** בעבד שמכרו רבו לגוים או לחוצה לארץ שיצא לחירות:
אשר יג' אליך מ' אד' לרבות גר תושב:

פסוק יז

עמך ישב ולא בעיר עצמה:
בקרבך ולא בספר:
במקום אש' יב' במקום שפרנסתו יוצא:
בשער' ולא בירושלם וכשהוא אומר באחד שער' שלא יהא גולה מעיר לעיר:
בטוב לו מנוה הרע לנוה היפה מיכן אמ' אין מושיבין גרים לא בירושלם ולא בספר ולא בעיר שיש בה גוים אלא בעיר שכולה ישראל ולא בנוה הרע אלא בנוה היפה:
לא תוננו זו הוניית דברים מיכן אמ' המאנה את הגר הזה עובר בשלשה לאוין משום (ויק' כה יז) ולא תונו איש את עמ' ומשום (שמות כב כ) לא תונה ומשום לא תוננו:

פסוק יח

לא תהיה קדשה מב' יש' הרי זו אזהרה למופנה שנ' (בראשית לח כא) ויאמ' לא היתה בזה קד' (וכל הבועל אשה לשם זנות בלא קידושין לוקה):
ולא יהי' קד' מב' יש' זה משכב זכור והוא שנ' להלן (ויק' יח כב) ואת זכר לא תשכ' משכ' אשה:

והי"א (מי"א יד כד) וגם קדש היה בארץ:

פסוק יט

לא תביא את' זו' **ומ' כלב** אתנן זונה ומחיר כלב אסורין אתנן כלב ומחיר זונה מותרין שהיה בדין מה אם אתנן שהוא מותר בכלב אסור בזונה מחיר שהוא אסור בכלב דין הוא שיהא אסור בזונה או חילוף מה אם המחיר שהוא מותר בזונה הרי הוא אסור בכלב אתנן שהוא [אסור] בזונה דין הוא שיהא אסור בכלב ת"ל לא תביא את' זו' ומ' כל' אתנן זונה ומחיר כלב אסורין אתנן כלב ומחיר זונה מותרין:

אתנן זונה אין לי אלא אתנן זונה אתנן כל העריות ואתנן זכור [מנ'] ת"ל אתנן מכל מקום: איזה הוא אתנן זונה זה האומר לזונה הא ליך טלה זה בשכריך אפלו נתן לה מאה כולן אסורין והאומר לחבירו הא לך טלה ותלין שפחתך אצל עבדי (העברי והוא שלא יהיו לו אשה ובנים אין אסור אלא אתנן שנעבדה בו עבירה לפי כך אם קדמה והקריבתו קודם שיבא עליה כשר):

ומחיר כלב איזה הוא מחיר כלב זה האומר הא לך טלה זה תחת כלב זה:

בית ה' אלה' אינו חייב על הבאתו עד שיביאו לשם זבח אבל לבדק הבית מותרין שהרי הן משתנין:

לכל נדר להוציא את הנדור מיכן אמרו נתן לה דבר שהוא מוקדש כגון חטאת ואשם ושאר כל הקדשים הרי אלו מותרין מנ' להביא את העופות שיהא אתנן חל עליהן אע"פ שהן מוקדשין אמרת מה בעל מום החמור שהוא נוהג בכל הקדשים אינו נוהג בעוף אתנן שאינו נוהג בכל הקדשים דין הוא שלא ינהוג בעוף ת"ל לכל נדר להביא את העוף:

לכל נדר לרבות את הרקועים שלא יעשה גופו של אתנן רקועין לבית:

כי תועבת ה' מפני מה טעמו של דבר מגיד כי תועבת ה' אלה' ר' שמעון בן יוחאי אומ' נאמר כאן תועבה ונאמר להלן (יז א) תועבה מה תועבה שנ' להלן בבהמה טהורה הכת' מדבר אף תועבה שנ' כאן בבהמה טהורה הכת' מדבר (מיכן אמ' אין אתנן חל אלא על דבר הראוי ליקרב על גבי המזבח כגון בהמה טהורה ותורים ובני יונה ויינות ושמנים וסלתות):

גם שניהם ולא שנוייהם מכן אמ' נתן לה מעות ולקחה בהן קרבן נתן לה חטין ועשאתן סלת זתים ועשאתן שמן ענבים [ועשאתן] יין הרי אלו כשרים שכבר נשתנו:

הן ולא ולדותיהן:

ד"א **שניהם** שנים ולא ארבעה [הם] להוציא ולדותיהן:

גם שניהם להביא את תערובתם כשאמר לא תביא שומע אני לא יביא ואם הביא עבר על המצוה ויהא כשר ת"ל כי תועבת ה' אלה' גם שניהם:

פסוק כ

לא תשיך לא' לא תנשך לאחיך הרי זו אזהרה ללווה שלא ילוה ברבית:
לא תשיך לא' כלל נשך כסף נשך אכל פרט נשך כל דבר אשר ישך חזר וכלל כלל ופרט וכלל ואין אתה דן אלא כעין הפרט לומר מה פרט מפורש דבר מלוה וגומר בו אף אין לי אלא מלוה וגומר בו:
נשך כסף נשך אכל לפי שנ' (ויק' כה לז) את כספך לא תתן לו בנ' ובמ' לא תתן אכלך אין לי אלא נשך בכסף ורבית באוכל נשך באוכל ורבית בכסף מנ' ת"ל נשך כסף נשך אכל נשך כל דבר אשר ישך אין לי אלא נשך שעשה בו שאר כל דבר כאוכל תרבית מנ' ת"ל את כספך לא תתן לו בנשך ובמ' לא תתן אכ' הקיש נשך לתרבית ותרבית לנשך מה נשך עשה בו שאר כל דבר כאוכל אף תרבית נעשה בו שאר כל דבר כאוכל:
ד"א **נשך כסף** לרבות כסף מעשר נשך אוכל לרבות אוכלי בהמה:
נשך כל דבר ר' שמעון בן יוחאי אומ' קשה היא הרבית שאלו שאילת שלום רבית כיצד הרי שלא היה רגיל לשאל בשלומו מימיו ומתוך שהלוהו הקדים לו שלום הרי זו רבית לכך נאמ' נשך כל דבר אפלו דבור אסור:
נשך כל דבר מנ' שלא יאמר לו צא ושאל בשלום פלוני או דע שאם בא איש פל' ממקום פל' ת"ל כל דבר אש' ישך:

פסוק כא

לנכרי תשיך זו מצות עשה:
ולאחיך לא תש' זו מצות לא תעשה:
ד"א **ולאחיך לא תשיך** רבן גמליאל היה אומ' ולאחיך לא תשיך והלא כבר נאמר לא תשיך לאחיך אלא יש רבית מוקדמת ויש רבית מאוחרת ורבית בשעת מלוה הא כיצד מכבדו עד שלא לוה ממנו שיש בלבו ללוות ממנו ומכבדו משלוה ממנו על שלוה ממנו ומכבדו בשעת מלוה נמצאת אומ' רבית מוקדמת ורבית מאוחרת ורבית בשעת מלוה:
למען יב' ה' אלה' והרי הדברים קל וחומר כשאת נותן לו מתנה משלך:

פסוק כב

כי תדר נדר לה' אלה' אלו נדרים ונדבות שנדר קודם לרגל שיביאם ברגל אתה אומ' כן או אינו אלא נדרים ונדבות שנדר בהן ברגל שיביאם ברגל וכשהוא אומר (במד' כט לט) אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנד' ונד' הרי נדרים ונדבות שנדר בהן ברגל שיביאם

ברגל אמורין הא מה ת"ל כי תדר נדר לה' אלה' אלו נדרים ונדבות שנדר בהן קודם לרגל שיביאם ברגל:

כי תדר נדר נאמר כאן נדר ונאמר להלן נדר מה נדר האמור להלן נדר ונדבה אף נדר האמ' כאן נדר ונדבה:

לא תאחר לשלמו ולא חלופיו (כיצד כגון שהקדיש בהמה למזבח ועברו עליו שני רגלים ונפל בה מום ופדייה על גב בהמה אחרת יכול יהא עובר כשיעבור עליו רגל אחד ת"ל לשלמו הוא ולא חילופיו הא אינו עובר על השנייה עד שיעברו עליו שלשה רגלים):

כי דרש ידר' אלו חטאות ואשמות:

ה' אלה' זה הקדש בדק הבית והערכים והחרמים וההקדשות:

מעמך זה לקט שכחה ופיאה:

והיה בך חאט ולא (בקרבך) [בקרבנך] (מלמד שהוא חייב על כל אלו בלא תאחר לשלמו ואינו חייב בלאו זה עד שיעברו עליו שלשה רגלים):

ד"א **לא תאחר לשלמו** למה נאמר לפי שהו אומר (במד' ל ג) לא יחל דברו למדנו לנדרים שהוא חייב עליהן משום לא יחל משום בל תאחר מנ' ת"ל כי תדר נדר לא תא':

כי דרש יד' ה' אלה' מעמך שלא תאמר בממון חטאתי ובממון יתכפר לי ת"ל והיה בך חאט ממך נפרעין אין נפרעין מממונך:

כי דרש יד' שתי דרישות דורשו ודורש עונות אחרים עמו:

ר' נתן אומ' בעון נדרים אשתו של אדם מתה שנ' (משלי כב כז) אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתיך:

ר' אומ' בעון נדרים בניו ובנותיו של אדם מתים כשהן קטנים שנ' (קהלת ה ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך וחבל את מעשה ידיך ואלו הן [מעשה] ידיו של אדם בניו ובנותיו:

ד"א **וחבל את מע' יד'** אלו מיעוט מצות ומעשים טובים שבידיך:

פסוק כג

וכי תחדל לנד' לא יהיה בך חאט למה נאמ' שהייתי אומ' הואיל והוא מקבל עליהן שכר כשיעשם אם ישב לו ולא עשה יהא מקבל עליהן פורענות ת"ל וכי תחדל לנ' לא יה' בך חאט והרי הדברים קל וחומר ומה אם דברים שהוא מקבל עליהם שכר ישב לו ולא יעשם אינו מקבל עליהן פורענות דברים שהוא מקבל עליהן פורענות אם ישב לו ולא יעשם דין הוא שיקבל עליהן שכר ועוד:

וכי תחדל לנ' ר' מאיר אומ' טוב מזה ומזה שלא תדר כל עיקר שנ' (קה' ה ד) טוב אשר לא תדר משתדור ולא תשלם:

[ר' יהודה אומר] טוב מזה ומזה שנודר ומשלם:

פסוק כד

מצא שפתיך תשמ' ועש' זו מצות עשה:

תשמר זו מצות לא תעשה:

ועשית הרי זו אזהרה לבית דין שיעשוך:

כאשר נדרת זה נדר:

לה' אלה' אלו חטאות ואשמות עולות ושלמים:

נדבה כמשמעה:

אשר דב' אלו קדשי בדק הבית:

בפיך זו צדקה:

מוצא שפ' אין לי אלא שהוציא בשפתיו גמר בלבו מנ' ת"ל כל נדיב לב:

ד"א **מוצא שפת' תש'** זה המהרהר בלב וגומר בפה אתה אומ' כן או אינו אלא הגומר בלב וכשהוא אומר כל נדיב לב הרי הגומר בלב אמור הא מה ת"ל מוצא שפ' תש' ועש' זה המהרהר בלב וגומר בפה:

כא' נד' לה' נד' אם כמה שנדרת עשית יהא נדר ואם לאו נדבה מיכן אמ' כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרים אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה:

אשר דב' בפ' למה נאמר והלא כבר נאמ' מוצא שפ' תש' ועש' מה ת"ל אשר דב' בפ' עד שיהיה פיו ולבו שוין מכן אמ' המתכוין לומ' תרומה ואמ' מעשר מעשר ואמ' תרומה לנדר בנזיר ונדר בקרבן בקרבן ונדר בנזיר לא אמ' כלום עד שיהיה פיו ולבו שוין:

פסוק כה

כי תבא בכרם רעך בפועל הכת' מדבר או אינו מדבר אלא בכל אדם וכשהוא אומר (ויק' יט יג) לא תגזול הרי כל אדם אמור הא מה ת"ל כי תבא בכ' רעך בפועל הכתוב מדבר:

עקביה בן מהללאל אומר בפועל הכת' מדבר ובשעת מלאכה [אתה] אומ' בשעת מלאכה הכת' מדבר או בשעת מלאכה ושלא בשעת מלאכה ת"ל (כה ד) לא תחסם שור בדישו הואיל והתיר בבהמה והתיר באדם מה בהמה אינה מותרת אלא בשעת מלאכה אף אדם לא יהא מותר אלא בשעת מלאכה:

ד"א **כי תבא בכרם רעך ואכ'** יכול לעולם ת"ל ואל כליך לא תתן בשעה שאת נותן לתוך כליו של בעל הבית:

ד"א **כי תבא בכ' רעך** נאמר כאן כי תבא ונאמר להלן (כד טו) ולא תבוא על' השמש מה להלן בפועל הכת' מדבר אף כאן בפועל הכת' מדבר:

רעך פרט לאחרים:
רעך פרט לגבוה:
ואכלת ולא מוצץ:
ענבים ולא ענבים ודבר אחר:
ד"א **ענבים** וכי אין אנו יודעין שאין בכרם מה לאכול אלא ענבים ומה ת"ל ואכלת ענב' אלא שאם היה עושה בתאנים לא יאכל בענבים בענבים לא יאכל בתאנים אבל מונע עצמו עד שמגיע למקום היפות:
כנפשך כן נפשו של פועל מה נפשך אתה אוכל ופטור אף פועל אוכל ופטור:
שבעך ולא אכילה גסה:
ואל כליך לא תתן בזמן שאתה נותן לכליו של בעל הבית אתה אוכל ובזמן שאין אתה נותן לכליו של בעל הבית אין אתה אוכל:
ד"א **כנפשך** אוכל הוא פועל קישות אפלו בדינר [השמטה: וכותבות אפלו בדינר] ואפלו היה יתר על שכרו שנ' שבעך אבל מלמדין את האדם שלא יהא רעבתן ויהא סותם את הפתח בפניו:
ואל כליך לא תתן למה נאמר לפי שהוא אומר שאם רצה לאכול אוכל [שומע אני שאם רצה] להכניס לתוך ביתו יכניס ת"ל ואל כליך לא תתן מלמד (שהוא עובר בלא תעשה וחייב לשלם):

פסוק כו

כי תבא בקמת רע' בפועל הכת' מדבר אתה אומר בפועל הכת' מדבר או אינו מדבר אלא בכל אדם וכשהוא אומ' ולא תגזל הרי כל אדם אמור הא מה ת"ל כי תבא בק' רע' בפועל הכת' מדבר:
כי תבא בק' רעך יכול לעולם ת"ל וחרמש לא תניף על קמת רעך בשעה שאת מניף על קמת בעל הבית:
רעך פרט לאחרים:
רעך פרט לגבוה:
וקטפת מל' בי' שלא תהא קוצר במגל:
וחרמש לא תנ' לרבות כל בעלי חרמש ובשעת חרמש:
הרי זו אזהרה לפועל המבטל מלאכתו ואוכל או שאכל שלא בשעת גמר מלאכה שנ' וח' לא תנ' על קמ' רעך כלומר כל זמן שהוא עוסק בקצירה לא יניף חרמש לאכילתו אין לי אלא כרם ותבואה שאר כל דבר מנ' הרי אתה דן מבנין אב לא הרי הכרם כהרי התבואה

ולא הרי התבואה כהרי הכרם הצד השוה שבהן שהוא אוכל ונשמר וגידוליו מן הארץ דין הוא שלא יהא מותר אלא בשעת מלאכה:

פרק כד

פסוק א

כי יקח איש אשה ובעלה למה נאמר לפי שהוא אומר (ויק' כ י) ואיש אשר ינאף את אשת איש לא שמענו אלא בזמן שיש שלום ביניהן כל הבא עליה יהא במיתה אבל אם אין שלום ביניהן לא שמענו ת"ל כי יקח איש אשה ובע' בא הכת' ללמד על אשת איש לעולם כל הבא עליה יהא במיתה עד שתצא ממנו בגט:

כי יקח איש אשה מלמד שהאשה נקנית בכסף שאין לקיחה אלא בכסף שנ' נתתי כסף השדה קח ממני מה להלן כסף אף כל כסף שיכול והלא דין הוא ומה אמה עבריה שאין נקנית בביאה נקנית בכסף זו שנקנית בביאה אינו דין שנקנית בכסף יבמה תוכיח שנקנית בביאה ואין נקנית בכסף מה ליבמה שכן אין יוצא בכסף תאמר בזו שיוצא בכסף ת"ל כי יקח:

ובעלה מלמד שנקנית בביאה שיכול והלא דין הוא ומה יבמה שאין נקנית בכסף נקנית בביאה [אשה שנקנית בכסף אינו דין שנקנית בביאה] אמה עבריה תוכיח שנקנית בכסף ואין נקנית בביאה מה לאמה עבריה שכן אין קנינה לשם אישות תאמר בזו שקנינה לשם אישות ת"ל ובעלה:

ומנ' שתהא נקנית אף בשטר ודין הוא מה כסף שאינו מוציא מכניס שטר שמוציא אינו דין שמכניס מה לכסף שכן פודין בו הקדישות ומעשר שני תאמר בשטר שאין פודין בו מעשר שני והקדישות ת"ל ויצאה והיתה מקיש הויה ליציאה מה יציאה בשטר אף הויה בשטר:

והיה אם לא תמ' חן בעי' מיכן היו בית שמאי אומ' לא יגרש אדם את אשתו אלא אם כן מצא בה ערות דבר ובית הלל אומ' אפלו הקדיחה תבשילו שנ' דבר:

ר' עקיבה אומ' אפלו מצא אחרת שהיא נאה ממנה שנ' אם לא תמצא חן בעי':

ד"א **והיה אם לא תמ' חן בעי' וכתב לה** מלמד שאינו מגרש אלא לרצונו אבל האשה מתגרשת לרצונה ושלא לרצונה:

וכתב לה כל כתב במשמע:

(**וכתב** בין שכתבו הוא על ידי עצמו בין שכתבו על ידי אחר:

וכתב מלמד שאינה מתגרשת אלא בכתב):

לה שיהא הכתב לשמה מיכן אמ' כתב לגרש את אשתו ונמלך מצאו בן עירו ואמ' לו הואיל ושמי כשמך ושם אשתי כשם אשתך תן לי שאגרש בו ונטלו וגירש הרי זה פסול: שמע קול התינ' מתלמדין ואומ' איש פל' גירש את פל' ממקום פל' ואמ' זה שמי וזה שם אשתי תן לי שאגרש בו פסול מלגרש בו:

יתר מכן יש לו שתי נשים ששמותיהן שוין כתב לגרש את הגדולה לא יגרש בו את הקטנה:

יתר מיכן אמר ללבלר כתוב ואיזו שארצה אגרש פסול מלגרש בו שלא אמ' תורה אלא **וכתב לה**:

שיהא הכתב לשמה:

וכתב אין לי אלא בדיו מנ' בסם בסקרא בקומוס בקלקונתוס ת"ל וכתב לה מכל מקום:

ספר אין לי אלא ספר מנ' עלי קנים עלי אגוז עלי זית עלי חרוב ת"ל ונתן מכל מקום:

אם כן למה נאמר ספר מה ספר מיוחד שהוא של קיימה יצא דבר שאינו של קיימה:

ר' יהודה בן בתירה אומ' מה ספר מיוחד שהוא תלוש מן הקרקע יצא דבר שמחובר לקרקע אע"פ שתלשו וחתמו ונתנו לה פסול וה"א וכתב ונתן מי שאינו מחוסר אלא כתיבה ונתינה יצא מחובר שצריך כתיבה וקציצה ונתינה. ר' ישמעאל אומ' בשלשה מקומות הלכה עוקפת למקרא התורה אמ' אשר יצוד ציד חיה או עוף ושפך את דמו וכס' בע' והלכה אמ' בכל דבר שהוא מגדל צמחים:

התורה אמ' ולקחת את המרצע והלכה אמ' בכל דבר:

התורה אמ' וכתב לה ספר כר' והלכה אמ' בכל דבר:

כריתות דבר הכורת בינו לבינה מיכן אמ' האומר לאשתו הרי זה גטיך על מנת שלא תשתי יין על מנת שלא תלכי לבית אביך לעולם אין זה כריתות כל שלשים יום הרי זה כריתות:

ד"א **ספר כרית**' ונ' בידי' מלמד שצריך ליתנו לה בתורת גירושין נתנו לה בתורת שהוא שטר חוב או מזוזה אינו גט עד שיאמר לה הרי זה גטיך ונתן לא שתקח מעצמה:

בידה אין לי אלא ידה גגה או חצירה וקרפיפה מנ' ת"ל ונתן מכל מקום:

אם כן למה נאמ' בידה מה ידה מיוחדת שהיא רשותה כך כל דבר שהוא רשותה שאין ידה אלא רשותה אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר (במד' כא כו) ויקח את כל ארצו מידו וכי בידו היתה אלא שהיתה ברשותו:

כיוצא בו (ברא' כד י) ויקח העבד עש' גמ' וילך וכל טוב אד' בידו וכי בידו היה אלא שהיה ברשותו:

ושלחה לרצונה ושלא לרצונה שהיה בדין הואיל והאיש מקדש בו ובשלוחו והאשה מתקדשת בה ובשלוחה אם למדתי שאינו מוציא אלא לרצונו אף האשה לא תהא יוצאה אלא לרצונה ת"ל ושלחה לרצונה ושלא לרצונה:

ד"א **ושלחה** לא שישלח עצמו ממנה מיכן אמ' האומר לאשתו הרי את משולחת הרי את מגורשת הרי זה גט איני בעליך איני ארוסיך איני אישך אינו גט:

ושלחה מבי' מה ת"ל והלא משיגיע גט לידה הרי היא מגורשת אע"פ שעדיין היא בביתו ואם כן מה ת"ל ושלחה מביתו אלא שאם גירשה ולא הוציאה מביתו הרי הוא כמי שגירש והחזיר וצריכה ממנו גט לכך נאמ' ושלחה מבי':

ד"א **ושלחה מבי'** שלא תנשא עמו בשכונתו ואם היתה העיר קטנה תפנה ותך לה לעיר אחרת בנישואין אבל לא באירוסין אבל ביהודה אחד אירוסין ואחד נישואין מפני שלבן גס בארוסותיהן:

אמרת מי מפנה מפני מי האשה מפנה מפני האיש אפלו בית גדולים שבישראל שדרך האשה לינשא מעיר לעיר לכך נאמ' ויצאה מבי' ואם היתה החצר שלה האיש מפנה מפני האשה:

פסוק ב

והלכה והיתה לאיש אחר שלא תינשא לקרוביו:

ד"א **אחר** כבר קראתו תורה אחר שאינו בן זוגו של ראשון:

פסוק ג

ושנאה האיש האח' התורה מבשרתך שאתה עתיד לשנותה:

או כי ימ' הא' האח' הכת' מבשרך שעתידה לקברו:

(**ויצאה**) [**ושלחה**] **מבי' או כי ימ' הא' האח'** למה נאמר שהיה בדין הואיל והגט מתיר והמיתה מתרת אם למדת לגט שלא יפה (כוחה) [כחו] להכשירה (לכהונה לפיכך לא יפה כוחה להכשירה לראשון תאמר במפותה שיפה כוחה להכשירה) לראשון אף מיתה לא יפה כוחה להכשירה לראשון אם לא אמרת בגט שלא יפה כוחו להכשירה [לכהונה לפיכך לא יפה כחו להכשירה לראשון תאמר במיתה שיפה כחה להכשירה] לכהונה דין הוא שיפה כוחה להכשירה לראשון ת"ל או כי ימ' הא' לא יוכל בעלה:

ויצא מבי' לא יוכל בע' הר' (היוצאה בגט ונתקדשה לאחר אסורה לחזור לו שנ' ויצאה מבי' והל' וה' לא' אח' הוייתה לאיש אחר היא שאוסרתה לחזור לו):

פסוק ד

לא יוכל בע' הר' ר' אליעזר אומר העבודה שהוא יכול אלא שאינו רשאי:

בעלה הר' אין לי אלא ראשון שני ושלישי עשירי מנ' ת"ל אשר שלחה מכל מקום:
מנ' לנותן גט ליבמתו שאסור לו לחזור עליה ת"ל לא יכול בע' הר':
מנ' לאשה שהלך בעלה למדינת הים ואמ' לה מת בעליך ונישאת ואחר כך בא בעלה שתצא מזה ומזה וצריכה גט משניהם ת"ל לא יוכל:
האיש האח' ו**של' מ'** שלחה בין מן האירוסין בין מן הנישואין אסורה לחזור אם כן למה נאמר אחרי אשר הטמ' לרבות שוטה שנסתרה וה"א (יר' ג א) הן ישלח איש את אשתו:
ד"א **אחרי אש' הט'** זו שזינת תחת בעלה שתהא אסורה על בעלה ולוקה עליה שנ' אחרי אשר הטמאה והרי נטמית:
כי תועבה היא ר' יהודה אומ' היא תועבה ואין הולד תועבה:
ולא תחטיא את האר' והרי הדברים קל וחומר אם כשהוא מחזיר את גרושתו הרי הוא מטמא את הארץ ומסלק את השכינה קל וחומר לע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים:
ד"א **ולא תחטיא את הארץ** להזהיר בית דין על כך:

פסוק ה

כי יקח איש אשה חדשה אין לי אלא בתולה מנ' לרבות אלמנה ושומרת יבם ת"ל ושמח את אשתו מכל מקום:
אם כן למה נאמר חדשה מי שחידשה לו פרט למחזיר גרושתו ואלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לישראל בת ישראל לממזר ולנתין:
לא יצא בצבא יכול בצבא הוא בלא יצא אבל יתקן כלי זיין ויספק מים ומזון ת"ל ולא יעבור עליו לכל דבר:
עליו עליו הוא דאין אתה מעביר אבל אתה מעביר על אחרים:
נקי יה' לבי' שנה אחת לביתו זה ביתו ונאמר (ויק' יט כד) יהיה כל פריו מה להלן כרם אף כאן כרם:
יהיה זה כרמו:
ושמח את אשתו זו אשתו:
אשר לקח להביא את יבמתו:
מיכן אמ' אלו שאינן זזין ממקומן בנה בית וחנכו נטע כרם וחללו והנושא את ארוסתו כל השנה כולה אין מספקין מים ומזון ולא מתקנין דרך ולא שומרין בחומה ולא נותנין לפסי העיר שנאמר שנה אחת:

פסוק ו

לא יחבול רח' ור' למה נאמר לפי שהו אומר (שמות כב כה) אם חבל תח' של' רע' שומע אני אף הרחים ורכב במשמע ת"ל לא יחבל רח' ור':

לא יח' רח' ור' לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו אין לי אלא רחים ורכב המיוחדין מנין לרבות כל דבר ת"ל כי נפש הוא חובל אם כן מה ת"ל רחים ורכב מה רחים ורכב המיוחדין שהן שני כלים ועושין מלאכה אחת וחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו כך כל שני כלים שמשתמשין מלאכה אחת חייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו הרי שהיו לו חמש רחיות ואינו צריך (לאחת) [אלא לאחת] מהן שומע אני שהוא רשאי למשכן אחת מהן ת"ל כי נפש הוא חובל לא אמרתי אלא דבר שעושין בו אוכל נפש:

כי נפש הוא חבל להגיד מה גרם:

פסוק ז

כי ימצא איש גנב נפש למה נאמר לפי שהוא אומ' (שמות כא טז) וגנב איש ומכרו ונ' בי' אין לי אלא עדים למכירה לגניבה מנ' ת"ל כי ימצא איש גנב נפ' שאין מציאה אלא בעדים:

איש פרט לקטן:

גנב נפש אין לי אלא שגנב את האיש גנב את האשה ואת הקטן אשה גנבה חברתה ואת הקטן מנ' ת"ל גנב נפש מכל מקום:

מאחיו פרט לאחרים:

מאחיו להביא גר ועבד משוחרר שאלו בכלל אחינו בתורה ובמצות או יכול שאני מרבה את העבד ואת מי שחציו עבד וחציו בן חורין ת"ל מבני ישראל:

ד"א **מאחיו מב' יש'** ר' ישמעאל אומ' והלא בידוע שאחיו בן ישראל ומה ת"ל מאחיו מ' ישר' אלא מגיד שאינו חייב עד שיכניסנו לרשותו וישתמש בו שנ' והתעמר בו ומנ' שאין עמירה אלא שימוש שנ' (כא יד) לא תתעמר בה:

ד"א **מאחיו** אינו חייב עד שיבדילנו מאחיו ומקרוביו במכירה מיכן אמ' נשתמש בו ומכרו לאחד מקרוביו של גנב כגון שמכרו לאביו או לאחיו פטור:

ומת הגנב הה' בסתם מיתה האמורה בתורה בחנק:

עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל (שמות כ יג) לא תגנב הרי זו אזהרה לגונב נפשות אתה אומ' כן או אינה אלא אזהרה לגונב ממון וכשהוא אומ' (ויק' יט יא) לא תגנבו הרי אזהרה לגונב ממון אמורה הא מה ת"ל לא תגנב הרי אזהרה לגונב נפשות או זו אזהרה לגונב ממון והלא אזהרה לגונב נפשות אמרת שלש מצות נאמ' בענין שתים מפורשות

ואחת סתומה נלמד סתומה מן המפורשות מה מפורשות מצות שחייבין עליהן מיתת בית דין אף אין לי אלא מצות שחייבין עליהן מיתת בית דין הא אין עליך לומ' כלשון אחרון אלא כלשון ראשון זו אזהרה לגונב נפשות והלא אזהרה לגונב ממון:

ובערת הרע מיש' בער עושי הרעות מישראל:

פסוק ח

השמר בנגע הצ' הרי זה בא ללמד ונמצא למד על התולש את סימניו והכווה את מחיתו ועל הקוצץ את בהרתו שיהא עובר בלא תעשה כל מקום שנ' השמר פן או אל הוא בלא תעשה:

בנגע זה שער לבן:

הצרעת זו מחיה:

אין לי אלא עד שלא נזקק לטומאה משנזקק לטומאה ואחר הפטר מנ' ת"ל ככל אשר יו' את' אין לי אלא מתוך החלט מתוך הסגר מנ' ת"ל כאשר צוי' אין לי אלא כולן מקצתן מנ' ת"ל לשמ':

ולעשות עושה אתה והולך ואי אתה חושש שמא הלכה לה צרעת אין לי אלא נגעי אדם נגעי בתים ונגעי בגדים מנ' ת"ל ככל אשר יורו את':

ד"א **ככל אשר יו' את**' או אפלו הורה שלא כתורה ת"ל ככל אש' צוי' תש' לעשות:

פסוק ט

זכור יכול בליבך כשהוא אומ' השמר בנגע הצ' הרי שמירת הלב אמורה הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך:

זכור את אשר עש' **ה' אלהיך למר**' וכי מה ענין זה לזה אלא ללמדך שאין הנגעים באים אלא על המהרהר אחר הזקנים:

ועל האומ' לשון הרע והלא הדברים קל וחומר מה אם מרים אותה הצדקת כך נענשה אחרים על אחת כמה וכמה והרי הדברים קל וחומר מה אם מרים שדברה שלא בפניו של משה כך נענשה:

האומ' גנאו של חברו בפניו על אחת כמה וכמה:

והלא הדברים קל וחומר מה אם מרים שדברה באחיה הקטן ממנה כך נענשה המדבר בגדולים ממנו על אחת כמה וכמה והרי הדברים קל וחומר ומה מרים שלא נתכוונה לדבר באחיה לגנאי אלא לשבח לא למעט מפריה ורביה אלא להרבות בפריה ורביה ולא בינה לבין אחרים אלא בינה לבין עצמה כך נענשה המתכוין לדבר בחבירו לגנאי ולא לשבח לא להרבות בפריה ורביה אלא למעט מפריה ורביה לא בינו לבין עצמו אלא בינו

לבין אחרים על אחת כמה וכמה יהא ענשו והרי הדברים קל וחומר ומה אם מרים שאמ' דבר שלא שמעו בריה אלא הקב"ה ת"ל (במד' יב ב) וישמע ה' כך נענשה האומר גנאו של חבירו בצבור על אחת כמה וכמה:

פסוק י

כי תשה ברעך למה נאמר לפי שהוא אומר (שמות כב כה) אם חבל תחבל שלרעך שומע אני שהוא רשאי למשכנו ת"ל לא תבא אל ביתו לע' עב':

כי תשה ברעך פרט לגוי:

אין לי אלא מלוה מנ' לרבות שכר שכיר והקפת חנות שזקפן עליו (מלוה) [במלוה] ת"ל משאת מאומה:

לא תבא אל בי' לע' עב' יכול לא ימשכננו מבפנים אבל ימשכננו מבחוץ ת"ל בחוץ תעמד כשהוא אומר והאיש לרבות שלוח בית דין שאפלו שלוח בית דין אינו נכנס לביתו למשכנו מיכן אמ' המלוה את חבירו לא ימשכננו אלא בבית דין:

פסוק יא

בחוץ תעמד ר' נתן אומר הרי שמצאו עומד בשוק ועטוף טליתו שומע אני שהוא רשאי ליטלנה מעל כתיפו ת"ל בחוץ תעמוד:

ד"א **בחוץ תעמד** מיכן אמ' בעלי חוב נפרעין בזיבורית אלא שגזרו חכמים בבינונית מפני תקון העולם:

פסוק יב

ואם איש עני הוא אין לי אלא עני עשיר מנ' ת"ל ואם איש עני הוא אם כן למה נאמ' עני ממהרני ליפרע על ידי עני יתר מן העשיר (מיכן אמ' המלוה את חבירו אחד עני ואחד עשיר לא ימשכננו אלא בבית דין):

לא תשכב בע' לא תשכב ועבוטו אצלך זו כסות לילה אתה אומ' לא תשכב ועבוטו אצלך או לא תשכב כשמועו ת"ל השיב תשיב לו את העבוט הא מה ת"ל לא תשכב בעבטו לא תשכב ועבוטו אצלך:

פסוק יג

השיב תשיב לו את הע' כב' הש' זו כסות לילה שהוא מחזירה בלילה כסות יום שהוא מחזירה ביום מנ' ת"ל (שמות כב כה) עד בוא השמש תשי' לו זו כסות יום:

השיב תשיב לו את הע' מלמד שמחזיר לו כלי יום ביום וכלי לילה בלילה סגוס בלילה ומחרישה ביום אבל לא סגוס ביום ומחרישה בלילה:

מיכאן אמ' ממשכנין כסות יום בלילה וכסות לילה ביום מפני מה טעמו של דבר מגיד ושכב בשמלתו שלא תפגע בו צנה בלילה:
וברכך שהוא מצווה לברכך יכול אם בירכך את מבורך ואם לאו אין את מבורך ת"ל ולך תה' צד' לפ' ה' אלה' מכל מקום:
ולך תהיה צדקה למה נאמ' לפי שהוא אומ' (ברא' יח יט) ושמרו דרך ה' לע' צד' ומ' אבל לא שמענו צדקה זו מהיא ת"ל השב תש' לו את הע' מיכן רמז לצדקה אין לי אלא אלו שאר כל המצות שבתורה מנ' ת"ל ולך תה' צד' מכל מקום:
ד"א **ולך תה' צד'** אמר ר' יצחק מנ' לבעל חוב שקונה משכון שנ' ולך תה' צד' אם אינו קונה צדקה מנין מיכן לבעל חוב שקונה משכון:
לפני ה' אלה' לפנים משלש מחיצות חשך ענן וערפל (ד יא) חשך מבחוץ ענן מבפנים ערפל לפני לפנים:

פסוק יד

לא תעשק שכיר עני ואב' והלא כבר נאמר (ויק' יט יג) לא תגזול מלמד שכל הכובש שכר שכיר עובר בחמשה לאוין משום בל תעשוק ומשום בל תגזל ומשום לא תלין פעלת שכיר (שם) ומשום ביומו תתן שכרו ומשום ולא תבא על' הש':
שכיר עני ואב' לפי שהוא אומ' כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפ' אין לי אלא מלאכה שהוא עושה בנפשו מלאכה שאינו עושה בנפשו מנ' גרדי וסורק מנ' ת"ל לא תעשק מכל מקום:
אם כן למה נאמ' עני ואביון ממהרני ליפרע על ידי עני ואביון יתר מכל אדם:
מאחיך ולא מאחרים:
או מגרך אש' בא' זה גר צדק:
בשעריך זה גר תושב יש בו משום ביומו תתן שכרו אבל אינו עובר עליו בלא תעשה:

פסוק טו

ביומו תתן שכרו מצות עשה אחד שכר האדם ואחד שכר הבהמה ואחד שכר הכלים:
ביומו תתן שכ' ולא תב' על' הש' זה שכיר לילה שהוא גובה כל היום אין לי אלא שכיר לילה שהוא גובה כל היום שכיר יום שהוא גובה כל הלילה מנ' ת"ל (ויק' יט יג) לא תלין פע' שכ' אתך עד בקר:
שכיר שעות של יום גובה כל היום ושכיר שעות שללילה גובה כל הלילה שכיר שבת שכיר חדש שכיר שנה שכיר שבוע יצא ביום גובה כל היום יצא בלילה גובה כל הלילה:

ולא תב' על' הש' (אם איחרו לאחר זמנו עובר בלא תעשה) מפני מה טעמו של דבר מגיד כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפ' מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר לך את עצמו לא שתתן לו את שכרו:

ד"א **ואליו הוא נשא את נפשו** מלמד שכל הכובש שכר שכיר כאלו נוטל את נפשו ממנו: למה השכיר דומה למי שהיה מהלך בדרך וחמורו אחריו לקח לו אלומה של עמיר נתנה על כתיפו והיה החמור בא בדרך אחריו מקוה לאכול אותה אלומה מה עשה אותו האיש העמיד החמור בתוך הבית וקשר את האלומה למעלה ממנו אמרו לו רשע כל הדרך הוא רץ בשבילה ועכשיו אין אתה נותנה לפניו כך השכיר עמל ומצטער כל היום לשכרו ואת מוציאו ריקן ואליו הוא נשא את נפשו:

ד"א **ואליו הוא נשא את נפ'** הרי זו אזהרה לפועל שיעשה בכל כוחו:

ולא יקרא עליך אל ה' יכול מצוה שלא לקרות ת"ל (טו ט) וקרא עליך אל ה' יכול מצוה לקרות ת"ל ולא יקרא עליך אל ה' אלא ממהרני ליפרע על ידי קורא יתר ממי שאינו קורא:

והיה בך חאט שלא תאמר בממון חטאתי וממון מכפר לי ת"ל והיה בך חאט ממך נפרעין אין נפרעין מממונך:

בשלשה דברים נפרעין מן האדם מגופו אבל לא מממונו ואלו הן הכובש שכר שכיר והנודר ואינו משלם והמעלים עיניו מן הצדקה:

הכובש שכר שכיר דכתיב ביומו תתן שכ' וכת' ביה והיה בך חאט ולא בממונך:

והנודר ואינו מקיים דכת' (כג כב) כי תדר נדר וכת' ביה והיה בך חאט ולא בממונך:

והמעלים עיניו מן הצדקה דכת' (טו ט) השמר לך פן יהי' דבר עם לב' וכת' ביה והיה בך חאט ולא בממונך:

פסוק טז

לא יומתו אב' על בנים מה תלמוד לומר אם ללמד שלא יומתו אבות בעון בנים ובנים בעון אבות הרי כבר נאמר איש בחטאו יומתו אלא לא יומתו אבות על בנים שלא יומתו אבות בעדות בנים ובנים בעדות אבות:

מיכן אמ' אלו הן הקרובין אחיו ואחי אביו ואחי אמו ובעל אחותו ובעל אחות אביו ובעל אחות אמו וחמיו וגיסו הן ובניהן וחתניהן (והורגו) [וחורגו] לבדו:

ד"א **לא יומתו אבות על בנים** למה לי והלא כבר נאמר איש בחטאו יומתו אלא שלא יהו העדים קרובין לבעלי דינין ומנ' אף הדיינין שנ' ובנים לא יומתו על אבות:

ד"א **לא יומתו [אבות] על בנים** למה נאמ' לפי שהוא אומ' (שמות כ ה) פקד עון אבת על בנים שומע אני אף מחוייבי מיתת בית דין כן ת"ל לא יומתו אב' על בנים:

ד"א **לא יומתו אבות על בנים** וכת' פוקד עון אבות על בנים ואתה משיב בנים שהן בפרק אבותיהן פקד עון אבת על בנים ובנים שאינן בפרק אבותיהן לא יומתו אבות על בנים כיצד את מוצא שאין בית דין שלמעלה קונס אלא מבן עשרים שנה ומעלה אבל בית דין שלמטה מבן שלש עשרה שנה ויום אחד פחות מיכן לא בית שלמעלה ולא בית דין שלמטה קונסין אותו אם כך היו לא היו התינוקות צריכין למות ולמה הן מתים הוי אומר בעונות אבותם זה הוא פקד עון אבת על בנים בזמן שהן בפרק אבותיהן:

פסוק יז

לא תטה מש' גר' ית' מלמד שכל המטה דינו של גר עובר בשני לאוין ואם היה גר יתום עובר בשלשה לאוין:

ולא תח' בגד אלמ' בין עניה בין עשירה ואפלו כמרתא בת ביתוס:

ר' ישמעאל אומ' בא הכת' ללמדך רחק מן הכיאור ומן הדומה לכיאור ומן הדומה לדומה לכיאור שלא יחשדוך אחרים בעבירה הא כיצד נכנס למשכנה כסות היום בלילה וכסות הלילה ביום עכשו הן אומרין חשוד הוא עמה:

פסוק יח

וזכרת כי עבד הי' במ' וכי מה ענין ארץ מצרים לכאן שלא תאמר הריני ממשכן בגד אלמנה בסתר וכי מי מודיע בגלוי אמ' המקום דעו מה עשיתי במצרים שהיו מעשיהן בסתר ופרסמתים בגלוי והלא הדברים קל וחמר מה אם מדת הפורענות שהיא מעוטה העושה בסתר המקום מפרסמו בגלוי קל וחמר למדת הטוב שהיא מרובה:

פסוק יט

כי תקצור פרט לשקצרוהו גוים או לסטים או קרסמוה נמלים או שיברתה הרוח או בהמה:

קצירך פרט לאחרים קצירך פרט להקדש:

בשדך פרט לשעפו עמריו ברוח חזקה לתוך שדה חבירו ושכח שם עומר שאינו שכחה שנ' בשדך:

ושכחת עד שישכחוהו כל אדם מיכן אמ' העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל הבית שכחו בעל הבית ולא שכחוהו פועלין שכחוהו אלו ואלו והיו שם אחרים עוברין ורואין אותו עמדו העניים בפניו או שחפוהו בקש והוא זוכר את הקש הרי זה אינו שכחה:

כי תקצר ושכחת מה קציר שאין אחריו קציר אף עימור שאין אחריו עימור מיכן אמ' המעמר לכובעות ולכומסות לחררה ולעמרים אין לו שכחה ממנו ולגרן יש לו שכחה המעמר לגדיש יש לו שכחה ממנו ולגורן אין לו שכחה זה הכלל כל המעמר למקום

שהוא גמר מלאכה יש לו שכחה ממנו ולגורן אין לו שכחה למקום שאינו גמר מלאכה אין לו שכחה ממנו ולגורן יש לו שכחה:

ר'א **כי תקצר ושכחת עומר** שסביבותיו קציר שכחה אבל עומר שסביבותיו קמה אינו שכחה:

ר'א **ושכחת עמר** עומר שאתה שוכחו לעולם ואין אתה יודע בו אלא אם תשוב ותראהו יצא שאתה זוכרו לאחר זמן מיכן אמ' כל זית שיש לו שם בשדה כזית הנטופה בשעתו ושכחו אינו שכחה וכן השפכני והבשני והעומד בצד הגת או בצד הפרצה:

עמר עומר ולא גדיש מיכן אמ' עומר שיש בו סאתים ושכחו אינו שכחה:

עומר יכול אחד ולא שנים ת"ל (ויק' יט י) לעני ולגר תע' אתם אחד לעני ואחד לגר מיכן אמ' שני עמרים שכחה ושלשה אינן שכחה שני צבורי זתים והחרובין שכחה ושלשה אינן שכחה שני חצני פשתן שכחה ושלשה אינן שכחה:

בשדה לרבות את הטמונין כגון הלוף והשום והבצלים:

ד"א **בשדה** לרבות את הקמה:

ד"א **בשדה לא בעיר** מיכן אמ' היה בעל השדה בעיר ואמר יודע אני שהפועלין שכחין עומר שבמקום פלוני ושכחוהו הרי זה שכחה ואם היה בשדה ואמר כן ושכחוהו אינו שכחה שהשכוח מעיקרו בשדה הוא השכחה אבל בעיר אפלו זכור ולבסוף שכוח הרי זה שכחה:

שנ' ושכחת עמר בשדה בשדה לא בעיר:

לא תשוב לקח' פרט לראשי השורות ואלו הן ראשי השורות שנים שהתחילו מאמצע השורה זה פניו לצפון וזה פניו לדרום ושכחו לפניהם ולאחריהם שלפניהם שכחה ושלאחריהם אינו שכחה:

היחיד שהתחיל מראש השורה ושכח לפניו ולאחריו שלפניו אינו שכחה ושלאחריו שכחה שהוא בבל תשוב זה הכלל כל שהוא בבל תשוב שכחה וכל שאינו בבל תשוב אינו שכחה:

ד"א **לא תשוב לקח**' עמר שאתה יכול לפשוט את ידך וליטלו שכחה יצא עמר שיש בו סאתים שאין את יכול לפשוט את ידך וליטלו שאינו שכחה:

ד"א **לא תשוב לקח**' למה נאמר לפי שהוא אומ' לגר ליתום ולאלמנה יהיה מצות עשה מצות בלא תעשה מנ' ת"ל לא תשוב לקח':

לא תשוב לקח' שומע אני אם שב ועבר על המצוה יהא פטור ת"ל לגר ליתו' ולאלמ' יהי':

לגר ולאלמנה יהיה מנ' שספק לקט לקט ספק שכחה שכחה ספק פיאה פיאה ת"ל לגר לית' ולאלמ' יהיה:

למען יב' ה' אלה' והלא הדברים קל וחומ' מה אם עומר שכחה שהניחו בלא מתכוין הרי הוא מקבל עליו ברכה קל וחומ' למניחו במתכוין והרי הדברים קל וחומ' מה אם מי שבאת על ידו ספק מצוה בלא ידע אמרה תורה למען יברכך ה' אלה' קל וחומר לשאר כל המצות שבתורה:

מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדיהו אמר לבנו צא והקרב עלי פר לעולה ופר לזבחי שלמים אמ' לו אבא מה ראית לשמוח במצוה זו יתר מכל המצות אמר לו בני כל מצות שבתורה נתן לנו הקב"ה לדעתינו וזו שלא לדעתינו וה"א כי תקצר ושכחת קבע לנו הקב"ה ברכה דכת' למען יברכך ה' אלהיך והלא הדברים קל וחומר ומה אם מי שלא נתכוין לזכות וזכה מעלין עליו כאלו נתכוין לזכות וזכה המתכוין לזכות וזכה על אחת כמה וכמה:

כיוצא בדבר אתה אומ' (ע' ויק' ה יז) והוא לא ידע ואשם ונשא עונו ומה אם מי שלא נתכוין לחטוא וחטא מעלין עליו כאלו חטא המתכוין לחטוא על אחת כמה וכמה:

פסוק כ

כי תחבוט זי' הראשונים היו חובטין זיתיהן והיו נוהגין בהן עין יפה מיכן אמ' הזית שהוא עומד בין שלש (שדות) [שורות] שלשני מלבנין ושכחו אינו שכחה:

זיתך פרט לאחרים:

זיתך פרט להקדש:

לא תפאר שלא תטול תפארתך ממנו מגיד שהזית חייב בפיאה והוא הדין לשאר כל האלנות:

אחריך זו שכחה:

ד"א **לא תפאר** לא תתפאר בו לעני מיכן אמ' מי שאינו מניח את העניים ללקט או שמניח אחד ואחד לאו או שמסייע את אחד מהן ואחד לאו הרי זה גוזל את העניים ועל זה נאמר (ע' משלי כב כח) לא תסיג גבול עולם:

לגר לית' ולאלמ' יהיה זו מצות עשה:

פסוק כא

כי תבצר כרמך לא תעו' מיכן היה ר' אליעזר אומ' כרם שכולו עוללות לבעל הבית ר' עקיבה אומ' לעניים אמ' ר' אליעזר כי תבצר לא תעולל אם אין בציר מנין עוללות אמר ר' עקיבה וכרמך לא תעולל אפלו כולו עוללות אם כן למה נאמר כי תבצר לא תעולל אין לעניים בעוללות קודם לבציר:

אחריך זו שכחה מלמד שיש לו שכחה ופיאה מיכן אמ' איזו היא שכחה בעריס כל שאינו יכול לפשוט את ידו וליטלה וברגליות משיעבור הימנה:
לגר לית' ולאלמ' יה' מצות עשה:

פסוק כב

וזכרת כי עבד היית במצ' וכי מה ענין ארץ מצרים לכאן שלא תאמר הריני נוטל מתנות עניים בסתר מי מודיע בגלוי אמר המקום דעו מה עשיתי במצרים שהיו מעשיהן בסתר ופרסמתים בגלוי והרי הדברים קל וחומ' מה אם מדת הפורענות מעוטה העושה בסתר המקום מפרסמו בגלוי קל וחומ' למדת הטוב מרובה:

פרק כה

פסוק א

כי יהיה ריב בין אנ' למה נאמר לפי שהו אומ' (כב ט') לא תזר' כר' כל' (כב יא) לא תל' שעט' (כב י) לא תחר' בשור ובחמ' שומע אני אם זרע וחרש ולבש עבר על המצוה ויהא פטור ת"ל כי יהיה ריב בין אנ' בא הכת' ולימד על העובר בלא תעשה שיהא לוקה ארבעים לכך נאמ' הפרשה:
במצוה בלא תעשה אתה אומר במצוה בלא תעשה הכת' מדבר או אינו מדבר אלא במצות עשה ת"ל והיה אם בן הכות הרשע הרי אתה דן נאמר כאן בן ונאמר להלן (כא יח) בן מה בן שנאמר להלן במצוה בלא תעשה הכת' מדבר אף בן שנ' כאן במצוה בלא תעשה הכת' מדבר:
בבעל דין ובשני עדים הכת' מדבר אתה אומ' כן או אינו מדבר אלא בשני בעלי דינין ובדיני ממונות הכת' מדבר ת"ל והצדיקו את הצדיק והר' את הרשע לא אמרתי אלא מי שאחרים מצדיקים ומרשיעים אותו יצאו דיני ממונות שאדם מרשיע את עצמו בהן:
או אינו מדבר אלא בשני בעלי דינין ובדיני נפשות ת"ל כדי רשעתו לא אמרתי אלא מי שהמכות כדי רשעתו יצאו דיני נפשות שאין המכות כדי רשעתו:
ר' עקיבה אומר חייבי כריתות ישנן בכלל מלקות ארבעים שאם עשו תשובה בית דין שלמעלה מוחלין להן:
חייבי מיתת בית דין אינן בכלל מלקות ארבעים שאם עשו תשובה אין בית דין שלמטה מוחלין להן:
כי יהיה ריב בין אנ' אין שלום יוצא מתוך מריבה וה"א (יט יז) ועמדו שני האנשים אשר להם הריב מי גרם לזה ללקות הוי אומר מריבה:

אין לי אלא אנשים איש עם אשה ואשה עם איש ושתי נשים זו עם זו מנ' ת"ל ונגשו אל המ' מכל מקום:
ושפטום בעל כרחם:
והצדיקו את הצ' והר' את הר' למה נאמר לפי שהוא אומ' שפטים ושט' תתן לך שומע אני בין שהן בקיאין בדין בין שאינן בקיאין ת"ל והצ' את הצ' והר' את הר' שיהו בקיאין בדין:
והרשיעו את הרשע יכול כל המורשעין יהו לוקין ת"ל והיה אם בן הכות הרי פעמים לוקה ופעמים אינו לוקה הא כיצד ת"ל (כה ד) לא תחסם שור בדישו מה חסימת השור מיוחדת שהיא מצות לא תעשה שאין בה קיום עשה והרי הוא לוקה עליה כך כל מצות לא תעשה שאין בה קיום עשה הרי הוא לוקה עליה:
ד"א **ונ' אל המ' וש'** מיכן אמ' מכות בשלשה:

פסוק ב

והפילו השופט מיכן אמ' אינו מכה אותו לא עומד ולא יושב אלא מוטה שנ' והפילו:
והכהו מיכן שאין מלקין שנים כאחד:
ד"א **והכהו ולא כסותו** מיכן אמ' כיצד מלקין אותו כופת שתי ידיו על העמוד אילך ואילך וחזן הכנסת אוחז בבגדיו אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו עד שהוא מגלה את לבו והאבן נתונה מאחוריו וחזן הכנסת עומד עליה ורצועה של עגל בידו כפולה אחת לשתים ושתים לארבעה ושתי רצועות עולות ויורדות בה ידה טפח ורחבה טפח מגעת לפי כריסו:
והכהו לפניו שיהא לוקה ועיניו בו לא כדרך שאחרים עושין שזה לוקה וזה עסוק בדבר אחר:
והכהו לפניו כדי רש' מכהו כדי רשעה אחת מלפניו ושתי רשעיות מאחוריו מיכן אמ' מכה אותו שליש מלפניו ושתי ידות מאחוריו לפי כך כשאומדין אותו ללקות אין אומדין אותו אלא במכות הראויות להשתלש:
ד"א **כדי רשעתו** רשעה אחת אתה מחייבו ואין אתה מחייבו שתי רשעיות מיכן אמ' אין אדם לוקה ומשלם ולא לוקה ומת:
במספר שיהוא המכות במנין מיכן אמ' המכה מכה והמונה מונה והקורא קורא (כח נח - נט) אם לא תשמר לעשות והפלא ה' את מכ':

פסוק ג

ארבעים יכנו ארבעים חסר אחת אתה אומר כן או אינו אלא ארבעים שלימים ת"ל לא יסיף פן יסיף נמצאת אומר רבוי אחר רבוי למעט דברי ר' ישמעאל:

ר' עקיבה אומ' ארבעים חסר אחת אתה אומ' כן או אינו אלא ארבעים שלימים ת"ל ארבעים במספר מנין שהוא סמוך לארבעים:
ר' יהודה אומ' ארבעים שלמות:
והיכן הוא לוקה את היתירה בין כתיפיו:
לא יסיף הא אם הוסיף עובר בלא תעשה אין לי אלא בזמן שמוסיף על המנין בזמן שמוסיף על האומד שאמדוהו בית דין מנ' ת"ל פן יסיף מכל מקום:
והרי הדברים קל וחומר מה אם מי שהוא מוזהר להכותו הרי הוא מוזהר שלא להכותו מי שהוא מוזהר שלא להכותו דין הוא שיהא מוזהר שלא להכותו:
פן יסיף להכ' על אלה על אלה אין את מוסיף להכתו מוסיף את להכותו על מכת מרדות:
על אלה הוא עובר בלא תעשה אינו עובר בלא תעשה על מכת מרדות:
אלא שהפרש בין מכות בית דין למכות מרדות מכות בית דין בבית דין מכות מרדות שלא בבית דין מכות בית דין במנין מכות מרדות שלא במנין מכות בית דין באומד מכות מרדות שלא באומד מכות בית דין ברצועה מכות מרדות ברצועה ושלא ברצועה:
מכה רבה אין לי אלא מכה מרובה מכה מועטת מנין ת"ל על אלה אם כן למה נאמ' מכה רבה לימד על הראשונות שהן מכה רבה מיכן אמ' מת תחת ידו פטור הוסיף לו רצועה אחת ומת הרי זה גולה על ידו:
ד"א **מכה רבה** למה נאמ' לפי שהוא אומ' והפילו השופט והכהו שומע אני מכה שדופה ת"ל מכה רבה או מכה רבה שומע אני יפצענו במקלות ת"ל והפילו הש' והכ' מיכן אמ' רצועה של עגל בידו כפולה אחת לשנים ושתים לארבעה ושתי רצועות עולות ויורדות בה ידה טפח ורחבה טפח וארכה שתהא מגעת לפי כריסו:
ונקלה אחיך לעיניך כיון שנקלה נפטר מיכן אמ' נתקלקל בין ברעי בין במים נפטר אחד האיש ואחד האשה:
אמדוהו לכשילקה קלה מלקין אותו:
לכשיצא מבית דין קלה מלקין אותו ולא עוד אלא אפלו קלה תחלה מלקין אותו שנ' והכהו ונקלה ולא שקלה כבר:
ד"א **ונקלה אחיך לעיניך** משלקה הרי הוא אחיך מיכן אמ' כל חייבי כריתות שנלקו נפטרו מידי כריתן:
ד"א **ונקלה אחיך** עד שלא לקה הרי הוא נקרא רשע שנ' והיה אם בן הכ' הר' משלקה הרי הוא אחיך עד שלא לקה את נוהג בו בבזיון משלקה אין את נוהג בו בבזיון:
חביבות המכות שהן מכפרות על החטאים שנ' כדי רשעתו כדאי הן המכות לכפר על רשעתו חביבות המכות שהן מאהיבות את האדם לאביו שבשמים שנ' (זכרי' יג ו) ויאמר

אליו מה המכות האלה בין ידיך ואמר אשר הכתי בבית מאהבי המכות הללו גרמו לי לאהוב את אבה שבשמים וה"א (משלי כט יז) יסר בנך ויניחיך ויתן מעדנים לנפשיך (שם יט יח) יסר בנך כי יש תקוה (שם כב ו) חנוך לנער על פי דרכו (שם יג כד) חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שיחרו מוסר (שם כג יג) אל תמנע מנער מוסר כי תכנו בשבט לא ימות (שם כג יד) אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל:

פסוק ד

לא תחסם שור בדישו אין לי אלא שור מנ' לעשות שאר בהמה כשור הרי אתה דן נאמר כאן שור ונאמר בסיני שור מה שור שנ' בסיני עשה את כל הבהמה כשור אף שור שנ' כאן עשה שאר כל הבהמה כשור:

בדישו מנ' לרבות שאר כל העבודות ת"ל לא תחסם מכל מקום אם כן למה נאמר בדישו מה דיש מיוחד דבר שגידולי קרקע ופועל אוכל בו אף כל גידולי קרקע פועל [אוכל] בו יצא החולב והמחבץ והמגבן שאין גידולי קרקע ואין פועל אוכל בו:

ד"א **דיש** מה דיש מיוחד דבר שגידולי קרקע בשעת גמר מלאכה פועל אוכל בו אף כל גידולי קרקע בשעת גמר מלאכה פועל אוכל בו יצא המנכש בבצלים ובשומים שאין גמר מלאכה ואין פועל אוכל בו:

ד"א **דיש** מה דיש מיוחד שלא נגמרה מלאכתו למעשר ולחלה פועל אוכל בו יצא הבודל בתמרים ובגרוגרות והלש והמקטף והאופה הואיל ונגמרה מלאכתו למעשר ולחלה אין פועל אוכל בו לפי שהחוסם והנחסם מוקשין זה לזה לפיכך למידין זה מזה:

לא תחסם (אחד שחסמה בשעת מלאכה ואחד שחסמה מקודם ודש בה והיא חסומה אפלו חסמה לוקה שנ' לא תחסם מכל מקום):

כי ישבו אחים יחדו למה נאמר לפי שהוא אומר (ויק' יח טז) ערות אשת אחיך לא תגלה שומע אני בין שיש לו בנים בין שאין לו בנים ת"ל ובן אין לו הכת' ולימד על אשת אחיו שאם מת בלא בנים שתהא מותרת להנשא לו לכך נאמ' הפרשה:

פסוק ה

כי ישבו אחים באחים מן האב הכת' מדבר אתה אומר כן או אינו מדבר אלא באחים מן האם הרי אתה דן נאמר כן אחים ונאמר להלן (ברא' מב לב) אחים מה להלן באחים מן האב הכת' מדבר אף כן באחים מן האב הכת' מדבר:

ר' יצחק אומ' אינו צריך והלא כבר נאמר והיה הבכור אשר תלד וכי מה שתלד בכור הוא אלא מופנה להקיש אדין מגזירה שוה נאמר כאן בכור ונאמר להלן (כא טו) בכור מה בכור שנ' להלן באחים מן האב הכת' מדבר אף בכור שנ' כאן באחים מן האב הכת' מדבר:

כי ישבו אח' יח' שהיתה להן ישיבה בעולם כאחד פרט לאשת אחיו שלא היה בעולמו:
יחדו המיוחדין בנחלה פרט לאחים מן האם:
ומת אחד מהם אין לי אלא בזמן שהן שנים ומת אחד מהם מנ' אפלו מרובין ת"ל ומת אם כן למה נאמר ומת אחד מהם אשת אחד מתיבמת ולא אשת שנים מיכן אמרו שלשה אחים נשואים לשלש נשים נכריות ומת אחד מהם ועשה בה השני מאמר ומת הרי אלו חולצות ולא מתיבמות שנ' ומת אחד מהם יבמה יבא עליה שעליה זיקת יבם אחד ולא שעליה זיקת שני יבמין:
ובן אין לו להוציא את הספק בן תשעה לראשון בן שבעה לאחרון:
ובן אין לו אין לי אלא בן בן הבן ובת ובת הבת טומטום ואנדרגינס מנ' ת"ל אין לו מכל מקום אם כן למה נאמר בן פרט לשיש לו מן השפחה ומן הנכרית שאינו קרוי בנו:
לא תהיה אשת המת (הלז) [הל"ז] למה אני צריך לפי שאמרנו להלן אשת אחד מתיבמת ולא אשת שנים יכול אף כאן [כן] ת"ל לא תה' אש' המת החוצה כיצד הוא עושה או חולצת או מתיבמת:
לפי שאמרו הנותן גט ליבמתו פסלה על עצמו ופסלה על ידי אחים יכול יהא גט פוטרה ת"ל לא תה' אש' המת החו' אינה נפטרת אלא בחליצה:
העושה מאמר ביבמתו קנאה לעצמו ופסלה על ידי אחים:
ד"א **אשת המת** פרט לאשת שוטה וקטן אבל אשת החרש או חולצת או מתיבמת:
החוצה למה נאמר לפי שהוא אומ' יבמה יבא עליה שומע אני אף הקרובים במשמע ת"ל החוצה להוציא את הקרובים:
ד"א **החוצה** להביא את הארוסה:
יבמה יבא עליה מצות עשה מצות בלא תעשה מנ' ת"ל לא תהי' אש' המ' החו' לא' זר:
יבמה יבא עליה מצוה לפי שהיתה בכלל התר ונאסרה וחזרה והותרה יכול תחזור להתירה הראשון ת"ל יבמה יבא עליה מצוה:
כיוצא בו מצות תאכל (ויק' ו ט) מצוה לפי שהיתה בכלל התר ונאסרה וחזרה והותרה יכול תחזור להתירה הראשון ת"ל מצות תאכל מצוה יבמה יבא עליה הרי שהיו חמשה יבמים ליבמה אחת קורא אני על כל אחד ואחד ולקחה לו לאשה ת"ל יבמה יבא עליה מגיד הכת' שכיון שבעל אחד מהן נפטרו כולם:
או אפלו היו חמש יבמות ליבם אחד קורא אני על כל אחת ואחת יבמה יבא עליה ת"ל ולקחה לו לאשה מגיד הכת' כיון שנבעלה אחת מהן נפטרו כולן והרי הדברים קל וחומר מה אם היבמים שאינן באין אלא מכוח היבמות כיון שבעל אחד מהן נפטרו כולן יבמות שאין יבמים באין אלא מכוחן דין הוא כיון שנבעלה אחת מהן שיפטרו כולן:

יבמה יבא עליה או אפלו היא אחת מכל העריות האמורות בתורה ת"ל ולקחה לו לאשה בראויה לו לאשה הכת' מדבר:
יבמה יבא עליה מלמד שהיא נקנית בביאה יכול יהא כסף ושטר גומרין בה כדרך שביאה גומרת בה ת"ל ויבמה ביאה גומרת בה ואין כסף ושטר גומרין בה:
יבמה יבא עליה לא עליה ועל צרתה מיכן אמ' הכונס את יבמתו נאסרו צרותיה עליו ועל שאר האחים:

פסוק ו

והיה הבכור מיכן שמצוה בגדול ליבם:
אשר תלד פרט לאילונית שאינה יולדת:
יקום על שם אחיו לנחלה אתה אומר לנחלה או אינו אלא שמו יוסף קורין אותו יוסף יוחנן קורין אותו יוחנן הרי אתה דן נאמר כאן יקום על שם אחיו ונאמר להלן (ברא' מח ו) על שם אחיהם יק' בנ' מה שם האמור להלן נחלה אף שם האמור כאן נחלה:
ולא ימחה שמו מישראל פרט לסריס ששמו מחוי:
ד"א **על שם אחיו** ולא על שם אחי אביו:
המת מנ' מת הראשון ייבם השני מת השני ייבם השלישי ת"ל המת המת ריבה:

פסוק ז

ואם לא יחפץ האיש ולא [שלא] חפץ בה המקום מוציא אני עריות שחייבין עליהן מיתת בית דין ועדיין לא אוציא את העריות שחייבין [עליהן] כרת בידי שמים אוציא העריות שחייבין עליהן כרת בידי שמים ועדיין לא אוציא את העריות שהן בלא תעשה ת"ל [לא] אבה יבמי ולא שלא אבה בה המקום:
לקחת את יבמ' מה אני צריך לפי שנ' והיה הבכור אשר תלד יכול שאני מוציא עקרה וזקנה וקטנה שאינן ראויות לולד ת"ל יבמתו יבמתו ריבה הכת':
ועלתה יבמ' השע' מגיד שבית דין בכל עיר ועיר:
ועלתה יבמ' הש' אל הז' מצוה בבית דין שיהא בגבוה של עיר ושיהא בזקנים:
ועלתה יבמ' הש' מגיד שהיבמה מרדפת אחר היבם:
ואמ' מאן יבמי להק' לא' שם פרט לסריס שאם רצה ליבם אינו יכול:
שם מה שם האמור להלן זרע אף שם האמור כאן זרע:
בישראל ולא בגרים מיכן אתה אומ' שני אחים גרים (שהיתן) [שהיתה] הורתן שלא בקדושה ולידתן בקדושה פטורין מן החליצה ומן היבום:
לא אבה יבמי זה הוא שאמרנו ולא שלא אבה בה המקום:

פסוק ח

וקראו לו זק' עי' מצוה בזקני עירו:

זקני עירו הן ולא שלוחן שמשיאין לו עצה ההוגנת לו שאם היה הוא ילד והיא זקינה הוא זקן והיא ילדה אומ' לו מה לך אצל ילדה מה לך אצל זקינה לך אצל שכמותך ואל תכניס קטטה לתוך ביתך ד"א וקראו לו זקני עירו מיכן אמ' היבמה הולכת אחר יבמה להתירה:

ודברו אליו אבל לא שמענו מה היו מדברין אליו ת"ל ועמד ואמר לא חפצתי לקח' מגיד שהן פותחין לו ביבום:

ועמד ואמר מלמד שאין אומרין דברים אלו אלא בעמידה:

לא חפצ' לקחתה ולא שלא חפץ בה המקום:

פסוק ט

ונגשה יבמתו אליו לעיני הזקנים למה נאמר לפי שהוא אומר וקראו לו זק' ודב' אליו שומע אני דברים בזקנים וחליצה בינו לבינה ת"ל ונגשה יבמ' אליו לעי' הז' מה דברים בזקנים אף חליצה בזקנים:

ד"א **ונגשה יבמ' אליו** מלמד שמתיחדת עמו לעיני הזקנים:

וחל' נעלו אין לי אלא נעלו שלו של כל אדם מנ' ת"ל חלוץ הנעל מכל מקום א"כ מה ת"ל נעלו הראוי לו פרט לגדול שאינו יכול להלך בו ולקטן שאינו חופה את רוב רגלו ופרט לסנדל וסולייס שאין לו עקב:

וחלצה ולא שיחלוץ הוא:

וחלצה ואפלו בשניה:

מיכן אמ' גדמת חולצת בשניה לכתחלה:

מעל רגלו נאמר כאן רגלו ונאמר להלן רגלו מה להלן רגלו הימנית אף כאן רגלו הימנית:

מעל רגלו מיכן אמ' מן הארכובה ולמטה חליצתה כשרה מן הארכובה ולמעלה חליצתה פסולה:

וירקה בפניו על הארץ אתה אומר על הארץ או בפניו כשמועו הדין נותן נאמרו דברים ונאמרה רקיקה מה דברים חוץ מגופו אף רקיקה חוץ מגופו כדברי ר' אליעזר אמ' לו תלמידיו ר' דנים אפשר משאי אפשר אי אפשר לדברים שלא בגופו אבל אפשר לרקיקה להיות בין בגופו בין שלא בגופו:

ר' יונתן אומר בפניו על הארץ אתה אומ' בפניו על הארץ או בפניו כשמועו מה אני מקיים לא יתיצב איש בפניכם (ז כד) כשמועו הא מה ת"ל וירקה בפניו על הארץ:

ד"א **וירקה בפ'** יכול ממש ת"ל לעיני הזקנים רוק שנראה לעיני הזקנים:

שלשה דברים בתורה כדי שיראה אפר פרה ועפר שוטה ורוק יבמה ר' ישמעאל אמר אף דם הצפור:

בפניו פרט לסומה שאינו רואה הרוק ואם חלץ חליצתו כשרה:

וענתה ואמרה נאמר כאן ענייה ונאמרה להלן ענייה מה ענייה האמור להלן בלשון הקדש אף ענייה האמור כאן בלשון הקדש:

ככה יעשה לאיש דבר שהוא מעשה באיש מעכב מיכן אמ' חלצה ורקקה אבל לא קראה חליצתה כשרה קראה ורקקה אבל לא חלצה חליצתה פסולה:

חלצה וקראה אבל לא רקקה ר' אליעזר אומר חליצתה פסולה ר' עקיבה אומר חליצתה כשרה אמר ר' אליעזר ככה יעשה דבר שהוא מעשה מעכב אמר לו ר' עקיבה משם ראיה יעשה לאיש דבר שהוא מעשה באיש:

ד"א **ככה יעשה** בחליצה היא יוצאה אינה יוצאה בגט שהיה בדין מה אם מי שאינה יוצא בחליצה הרי היא יוצא בגט מי שהיא יוצא בחליצה דין הוא שתצא בגט ת"ל ככה יעשה בחליצה היא יוצאה אינה יוצאה בגט:

אשר לא יבנה שאם ירצה אינו יכול שהיה בדין הואיל וגרושה עשה בה מעשה וחלוצה לא עשה בה מעשה אם למדתי לגרושה שהיא מותרת לחזור למגרשה אף חלוצה תהא מותרת לחזור לחלוץ ת"ל אשר לא יבנה ולא עתיד לבנות:

פסוק י

ונקרא שמו בישראל להוציא בית דין של גרים עד שיהא אביו ואמו מישראל:

ד"א **ונקרא שמו בישראל** למה נאמר לפי שהוא אומר ונגשה יבמ' אליו לעי' הזק' אין לי אלא זקנים הדיוטות מנ' ת"ל ונקרא שמו בישראל מיכן אמ' החליצה צריכה שלשה שיודעין להקרות ואם היו הדיוטות כשרים (ומצותה בחמשה כדי לפרסם הדבר ואותן השנים אפלו היו עמי הארץ):

בית חלוץ הנ' בינו לבינה מנ' ת"ל ונקרא שמו בישׂ' בית חלוץ הנעל אלא שחליצתה פסולה:

בית חלוץ הנ' מיכן אמ' החלוצה קונה את עצמה בחליצה ובמיתת היבם:

בית חלוץ הנ' ר' יהודה אומ' מצוה על כל העומדים שם לומר חלוץ הנעל חל' הנ' שלשה פעמים:

כיצד סדר חליצה קוראה היא תחלה מאן יבמי להק' לא' שם בישׂ' לא אבה יבמי וצריכה לקרות לא אבה בנשימה אחת ואחר כך תאמר יבמי ואחר כך קורא הוא לא חפצתי

לקחתה ואחר כך תחלוץ ואחר כך תרוק ואחר כך תקרא ככה יעשה לאיש אש' לא יבנה את בית אח' ונקרא שמו בישר' בית חל' הנ' ואין הסדר מעכב:
ונקרא שמו בישר' ר' שמעון בן אלעזר אומ' הוא לא רצה להקים לאחיו שם בישראל אף הוא יבוא ויטול לו שם מתוך שם מה יקרא ונקרא שמו בישׂ' בית חלו' הנ':

פסוק יא

כי ינצו אנשים למה נאמר לפי שהוא אומ' (שמות כא כד) עין תחת עין אבל לבושת לא שמענו ת"ל כי ינצו אנ' לכך נאמ' הפרשה:
כי ינצו אין שלום יוצא מתוך נצות:
אנשים אין לי אלא אנשים איש עם אשה אשה עם איש מנ' ת"ל יחדו מכל מקום:
איש ואחיו פרט לעבדים שאין להם אחוה:
וקרבה **אשת האחד** ולא אשת שלוח בית דין:
להציל את אישה ר' אומ' לפי שמצינו שיש מזיקין בתורה שעשה בהן שאין מתכוין כמתכוין יכול אף כאן ת"ל והחז' במבשיו עד שתהא מתכוונת מגיד שאינו חייב על הבושת עד שיהא מתכוין מיכאן אמ' המבייש את הישן חייב וישן שבייש פטור:
ד"א **מיד מכהו** מיד שלוח בית דין אתה אומר מיד שלוח בית דין או מיד מכהו כשמועו אמרת וכי יש לו רשות להכתו הא מה ת"ל מיד מכהו מיד שלוח בית דין:
ושלחה ידו והח' במב' בכל דבר שהוא מביישו דברי ר' ישמעאל ר' עקיבה אומ' והחזיקה במבשיו כשמועו:

פסוק יב

וקצתה את כפה לפי שהוא אומר ושלחה ידה אין לי אלא שמאל ימין מנ' ת"ל וקצ' את כפה:
וקצתה את כפה שתהא חייבת לשלם את הבשת:
לא תחס עינך מה לא תחוס עינך האמור להלן (יט כא) ממון אף לא תחוס עינך האמור כאן ממון זו היא הבשת האמורה בתורה:
ד"א **ושלחה יד' והח' במ'** ברודף אחר חבירו להרגו הכת' מדבר שמצוה להצילו בנפשו:
במבשיו אין לי אלא מבושיו מנ' לרבות כל דבר שיש בו סכנת נפשות מה מבושיו מיוחד שיש בו סכנת נפשות והרי הוא בוקצות את כפה כך כל דבר שיש בו סכנת נפשות הרי הוא בוקצות את כפה:
וקצת את כפה מלמד שאת חייב להצילה בכפה מנ' אם אין אתה יכול להציל אותה בכפה הצילה בנפשה ת"ל לא תחס עינך:

פסוק יג
לא יהיה לך בכי' אבן ואבן למה נאמר לפי שהוא אומר אבן שלמה וצדק יהיה לך מצות עשה מצוה בלא תעשה מנ' ת"ל לא יהיה לך בכי' אבן ואבן:
לא יהיה לך בכ' אב' ואב' יכול לא יעשה לטרא וחצי לטרא ורביע לטרא ת"ל גדולה וקטנה גדולה שהיא מכחשת את הקטנה שלא יהא נוטל בגדולה ומחזיר בקטנה:

פסוק יד
לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה יכול לא יעשה תרקב וחצי תרקב ורביע תרקב ת"ל גדולה וקטנה גדולה שהיא מכחשת את הקטנה:

פסוק טו
אבן של' להוציא את הפגומה:
איפה שלמה לא המחוק דברי ר' ישמעאל:
ר' עקיבה אומר אף המחוק:
וצדק צדק משלך ותן לו מיכן אמ' היה שוקל לו עין בעין נותן לו גירומין אחד מעשרה בלח ואחד מעשרים ביבש ובמקום שנהגו להכריע חייב להכריע לו טפח:
מנ' שאין מוחקין במקום שגודשין ואין גודשין במקום שמוחקין ת"ל איפה שלמה:
ומנ' שאם אמר הריני מוחק במקום שגודשין לפחות לו מן הדמים והריני גודש במקום שמוחקין להוסיף לו על הדמים שאין שומעין לו ת"ל איפה שלמה וצדק:
ומנ' שאין מעייני במקום שמכריעין ואין מכריעין במקום שמעיינין ת"ל אבן שלמה ומנ' שאם אמר הריני מעיין במקום שמכריעין לפחות לו מן הדמים והריני מכריע במקום שמעיינין להוסיף לו על הדמים שאין שומעין לו ת"ל אבן שלמה וצדק יהיה לך:
יהיה לך מלמד שמעמידין אגרא דמוס:
אגראדמוס למדות ולא אגראדמוס לשערים:
אם עשית כן למען יאריכון ימיך ואם לאו למען יקצרון ימיך שדברי תורה נוטריקון וכך דברי תורה נדרשין מכלל לאו הין ומכלל הין לאו:
למען יאר' ימי' זו היא אחת ממצות שבתורה שמתן שכרה בצדה:
אבא חנין בשם ר' אליעזר כל מצוה שמתן שכרה בצדה אין בית דין מוזהרין עליה:

פסוק טז
כי תועבת ה' אלהיך כל עשה אלה אין לי אלא כל עשה אלה שאר כל העוולים מנ' ת"ל כל עשה עול אני אקרא כל עשה עול ומה ת"ל כל עשה אלה להזהיר על אלו ביותר שהן גונבין דעת הבריות:

ד"א **כל עשה עול** יכול לא יהא חייב עד שיעבור על כולן ת"ל כל עשה אלה אפלו אחת מהן מיכן אמ' אין מערבין פירות בפירות ואפלו חדשים בחדשים ואפלו סאה בדינר וסאה יפה דינר וטריסית לא יערבם וימכרם סאה בדינר לכך נאמר כל עשה עול:

פסוק יז

זכור את אשר עשה לך עמלק זכור בפה אתה אומר זכור בפה או אינו אלא זכור בלב וכשהוא אומר לא תשכח הרי שכיחת הלב אמורה הא מה ת"ל זכור בפה שתהא שונה בפיך:

(**עמלק** עם לק פרח כהדין זחלא):

בדרך בשעת טירופכם:

בצאתכם ממצרים בשעת גאולתכם:

פסוק יח

אשר קרך בדרך אין קרך אלא שנזדמן לך מגיד שעשה לו עמלק מחילות בדרך והיה בא עליהן והורגן:

ד"א **אשר קרך** כשהיו ניכוחים היה בא עליהן והורגן:

ויזנב בך הכה אותן מכת זנב:

כל הנחשלים אחריך מלמד שלא היה הורג אלא בני אדם שנמשכו מדרכי המקום ונחשלו מתחת כנפי הענן:

ד"א **כל הנחשלים אחריך** אמר ר' יצחק כל הנלחשין אחריך אלו שהיו מהרהרין אחר מדותיו של הקב"ה כענין שנ' להלן (שמות יז ז) היש ה' בקרבינו אם אין:

ואתה עיף ויגע עיף בצמא ויגע בדרך:

ואתה עיף ויגע אלו ישראל:

ולא ירא אלהים זה עמלק:

אחרים אומ' אלו ישראל שלא היה בידם מצות שיגאלו שנ' (שם) ויקרא שם המקום מסה ומריבה מה הוא אומר (שם ח) ויבא עמלק:

פסוק יט

והיה בהניח ה' אלה' לך מלמד שלא תאגוד עליך אגודה:

בארץ אשר ה' אלה' נתן לך נחל' לרש' מה שתירש תכבוש:

תמחה את זכר עמלק שלא ישאר לו לא זרע ולא שם כענין שנ' (איוב יח יז) זכרו אבד מני ארץ ולא שם לו על פני חוץ לא תשכח למה נאמר לפי שהוא אומר תמחה את זכר עמלק מצות עשה מצוה בלא תעשה מנ' ת"ל לא תשכח:

לא תשכח הא אם שכח עובר בלא תעשה והרי הדברים קל וחומר אם כששכח לקלל את הרשעים עובר בלא תעשה קל וחומר לשאר כל המצוות שבתורה:

פרק כו

פסוק א

והיה כי תבא אל הא' ולק' **מראשית כל פרי האדמה** למה נאמר לפי שהוא אומר (שמות כג יט) ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך אבל לא שמענו לא שיעור לבכורים ולא זמן להבאה ת"ל והיה כי תבא ולקחת מראשית בא הכת' ליתן שיעור לבכורים וזמן להבאה לכך נאמ' הפרשה:

והיה אין והיה אלא מיד:

כי תבא אל הארץ עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תכנס לארץ:

אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה מה שתירש תכבוש:

וירשת וישבת בה מה שתירש תשב:

כי תבוא אחר ירושה וישיבה הכת' מדבר אתה אומ' כן או אינו מדבר אלא בכניסתן לארץ מיד ת"ל וירשתה וישבת בה היה ר' ישמעאל אומר הואיל ונאמרו ביאות בתורה סתם פירט את אחת מהן שאינה אלא לאחר ירושה וישיבה פורש אני כל הביאות שבתורה שלא יהו אלא לאחר ירושה וישיבה:

פסוק ב

ולקח' מראשית יכול כל הפירות כולן יהו חייבין בבכורים ת"ל מראשית ולא כל ראשית: ועדיין איני יודע איזה מין חייב ואיזה מין פטור הריני דן נאמר הבא בכורי צבור והבא בכורי יחיד מה בכורי צבור האמ' להלן (ויק' כג יז) משבעת המינים אף בכורי יחיד האמ' כאן משבעת המינים מה להלן חטים ושעורים אף כאן חט' ושעורים מנ' לרבות שאר מינים ת"ל (שמות כג יט) בכורי אדמתך ריבה:

אחר שריבה הכת' מיעט הא אין עליך לדון אלא כדין הראשון מה בכורי צבור משבעת המינים האמורים בשבח הארץ אף בכורי יחיד משבעת המינים האמורין בשבח הארץ ואלו הן ארץ חט' וש' וג' ות' ור' אר' זית שמן ודבש (ח ח) [זית] זה זית אגורי ודבש זה דבש תמרים:

מראשית אפלו אשכל אחד אפלו גרגר אחד:

פרי פרי את מביא בכורים ואי אתה מביא יין ושמן (ובכורים) [בכורים]:

הקרובים לירושלם מביאין תאנים וענבים לחים והרחוקים מביאין אותן גרוגרות וצמוקין:
האדמה פרט לעריסין ולחבורות ולסקריקון ולגזלן שאין מביאין בכורים משום אותו הטעם שנ' ראשית בכורי אדמתך:
אש' תב' מארצך יכול את מביא כל זמן שאת קורא ת"ל אשר תביא מארצך כל זמן שהן מצויין על פני ארצך:
יכול שאת קורא כל זמן שאת מביא ת"ל (כו ה) ואמרת ושמחת (כו יא) אין קריאה אלא בשעת שמחה כשתמצא אומר מעצרת ועד החג מביא וקורא מהחג ועד החנוכה מביא ואינו קורא:
ד"א **מארצך** שומע אני מכל הארצות במשמע הרי את דן נאמר כאן ביאה ונאמר להלן (שמות יג ה) ביאה מה ביאה שנ' להלן להוציא שאר כל הארצות אף ביאה שנ' כאן להוציא שאר כל הארצות:
ר' אומ' נאמר כאן ארץ ונאמר להלן (שם) ארץ מה ארץ שנ' להלן בארץ של חמשת עממים שהיא משבעה ממקום אחד הכת' מדבר אף ארץ שנ' כאן בארץ של חמשת עממים שהיא משבעה ממקום אחד הכת' מדבר:
אשר ה' אל' נתן לך להוציא את שלחוצה לארץ:
ד"א **אשר ה' אלה' נתן לך** פרט לנוטע בתוך שלו והבריך לתוך של יחיד או לתוך של רבים ולמבריך בתוך של רבים לתוך שלו או מתוך של יחיד לתוך שלו והנוטע לתוך שלו והמבריך לתוך שלו ודרך הרבים ודרך היחיד באמצע שאינו מביאן ומאיזו טעם אינו מביא משום שנ' (שמות כג יט) ראשית בכורי אדמתך עד שיהיו כל הגידולין מאדמתך:
ושמת בטנא מלמד שטעונין כלי:
והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו זה שילו ובית עולמים:

פסוק ג

ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם זו היא שאמר ר' יוסי הגלילי וכי עלתה על דעתינו כהן שאינו בימיך אלא כהן שהוא כשר ומוחזק לך באותן הימים:
היה קרוב ונתרחק כשר:
ד"א **ובאת אל הכהן אש' יה' בימים ההם** מיכן אמ' כהן שהוא עומד ומקריב על גבי המזבח ונודע שהוא בן גרושה או בן חלוצה כל קרבנות שהקריב לא עלו לבעלים לשם חובה דברי ר' אליעזר:

ר' יהושע אומר עלו אמר לו ר' אליעזר וכי היאך עלו והתורה אמ' (ויק' ד' כו) וכפר עליו הכהן אמר לו ר' יהושע עלו שנ' ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם:
(הכל מודים שאם היה בעל מום כל קרבנות שהקריב על גבי המזבח לא עלו לבעלים לשם חובה):
ואמרת אליו הגדתי היום פעם אחת אתה קורא בשנה ואי אתה קורא פעמים בשנה מיכן אמ' המביא בכורי' מאחד מן המינים וקרא וחזר והביא בכורים ממין אחר אינו קורא עליהן:
לה' אלה' מיכן אמ' אין מחילין שם שמים על היחיד:
מעשה ברבן גמליאל שהיה בא בספינה והיו תלמידיו עמו ועמד עליהן סער גדול בים אמ' לו רבי התפלל עלינו אמר אלהינו רחם עלינו אמ' לו רבי כדאי אתה שיחול שם שמים עליך אמר אלהי רחם עלינו:
כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאב' להביא את הגרים שמביאין וקוראין לפי שנ' לאברהם (ברא' יז ה) כי אב המון גוים נתתיך הרי הוא אב לכל העולם כולו שנכנסו תחת כנפי השכינה ולאברהם היתה תחלה שיירשו בניו את הארץ:
לתת לנו ר' שמעון אומ' פרט לעבר הירדן שאת נטלתו מעצמך ומדבריהן שיהו מביאין מעבר הירדן ומסוריא אבל מעמון ומואב ומצרים ובבל אין מביאין כל עיקר:

פסוק ד

ולקח הכהן הטנא מיכן אמ' העשירים מביאין בכוריהן בקלתות של כסף ושל זהב והעניים מביאין בסלי נצרים של ערבה קלופה:
הסלים והבכורים ניתנין לכהנים בשביל לרבות מתנה לכהנים:
מידך מלמד שטעונין תנופה דברי ר' אליעזר בן יעקב:
והנ' לפ' מזבח ה' אלה' כל זמן שיש לך מזבח יש לך בכורים וכל זמן שאין לך מזבח אין לך בכורים:
והניחו מיכן אמ' נגנבו או אבדו חייב באחריותן נטמאו בעזרה נופץ ואינו קורא:

פסוק ה

וענית ואמרת לפני ה' אלה' ר' שמעון בן יוחאי אומר שבחו אדם אומרו בקול נמוך גניו אדם אומרו בקול גבוה:
וענית ואמרת נאמ' כאן ענייה ונאמרה להלן ענייה מה ענייה האמורה להלן בלשון הקדש אף ענייה האמורה כאן בלשון הקדש:
כל מקום שנ' ענייה ואמירה ככה וכה הרי זה בלשון הקדש:

מיכן אמ' בראשונה כל מי שהוא יודע לקרות [קורא] ושאינו יודע מקרין אותו נמצאו נמנעין מלהביא בכורים כדי שלא יכלמו התקינו שיהו מקרין את היודע כמי שאינו יודע וסמכו על המקרא הזה וענית אין ענייה אלא מפי אחרים מתחיל וקורא הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הא' אש' נש' ה' לאב' לתת לנו ארמי אבד אבי עד שגומר כל הפרשה עד אשר נתת לי ה' וזו היא מצות מקרא בכורים:

ארמי אבד אבי לבן הארמי בקש לאבד את אבא מלמד שלא הלך אבינו יעקב לארם אלא על מנת לאבד מן העולם ומעלה על לבן הארמי כאילו אבדו:

וירד מצרימה שמא תאמר שירד ליטול כתר מלכות ת"ל ויגר שם יכול באכלוסין הרבה ת"ל במתי מעט כמה שנ' (י כב) בשבעים נפש יר' אב' מצרימה:

ויהי שם לגוי מלמד שהיו ישראל מצוינין שם:

גדול ועצום ורב כמה שנ' (שמות א ז) ובני ישראל פרו וישרצו וירבו:

פסוק ו

וירעו אותנו המצ' כמה שנ' (שם ה כג) ומאז באתי אל פר' לדב' בש' הרע לעם הזה:

ויענונו כמה שנ' (שם א יא) וישימו עליו שרי מסים למען ענ' בסבלתם:

ויתנו על' עב' קש' כמה שנ' (שם א יג) ויעב' מצרים את בני יש' בפרך:

פסוק ז

ונצעק אל ה' אלהי אבותינו כמה שנ' (שם ב כג) ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים:

וישמע ה' את קלנו כמה שנ' (שם כד) וישמע אלה' את נאקתם:

וירא את ענינו כענין שנ' (שם א טז) וראיתן על האבנים:

ד"א זו פרישות דרך ארץ כמו שנ' (שם ב כה) וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים:

ד"א זה השעבוד שנ' (שם ג ז) ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים:

ואת עמלנו כענין שנ' (שם א כב) כל הבן הילוד היארה תשליכוהו:

ואת לחצנו זה הדוחק שנ' (שם ג ט) וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אתם:

פסוק ח

ויוציאנו ה' ממצ' לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח אלא הקב"ה בעצמו:

ביד חזקה זה הדבר כמו שנ' (שם ט ג) הנה יד ה' הויה במקנך:

ובזרוע נטויה זו החרב שנ' (דהי"א כא טז) וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים:

ובמורא גדול זה גילוי שכינה (שמות יד לא) כמו שנ' וירא ישראל את היד הגד':

ובאתת זה המטה (שם ד יז) ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האתת:

ובמופתים אלו המכות (יואל ג ג) ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן:
ד"א **ביד חזקה** שתים **ובזרוע נטויה** שתים **ובמורא גדול** שתים **ובאתת** שתים **ובמופתים** שתים אלו עשר מכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים ר' יהודה היה נותן בהן סימן דצ"ך עד"ש באח"ב:

פסוק ט

ויביאנו אל המ' הזה זה בית המקדש [או] יכול [זה] ארץ ישראל כשהוא אומר ויתן לנו את הארץ הזאת הרי כבר ארץ ישראל אמורה ומה ת"ל ויביאנו אל המקום הזה בשכר ביאתנו אל המקום הזה נתן לנו את הארץ:
ארץ זבת חלב ודבש נאמר כאן ארץ זבת חלב ודבש ונאמר להלן (שמות יג ה) ארץ זבת חלב ודבש מה להלן ארץ חמשת עממים אף כאן ארץ חמשת עממים:
ר' יוסי הגלילי אומר אין מביאין בכורים מעבר הירדן שאינו ארץ זבת חלב ודבש:
ד"א **ויתן לנו את הא' הז'** שומע אני חריבה ת"ל ארץ זבת חלב ודבש ארץ שפירותיה שמינים כחלב ומתוקים כדבש:
פעם אחת נכנס רבי לבני ברק ומצא שם אשכול רובץ כעגל בן שלש שנים:
פעם אחת הלך ר' יהושע לסכנין ומצא עז רבוצה תחת התאינה וחלב שותת ממנה ודבש יוצא מן התאנה ומתערבין זה בזה:
אמרו משום ר' יהודה בן בתירה לעתיד דבש יוצא מן התאנה וענבים מן הגפן ופולין נושרות וחמה זורחת ונעשין כנדיקון:
אמר ר' יונתן יפה ספסוף שאכלנו בנערותינו מפניקרסין שאכלנו בזקנותינו:

פסוק י

ועתה מיד:
הנה בשמחה:
הבאתי משלי:
את ראש' פרי האד' מיכן אמ' כיצד מפרישין את הבכורים יורד אדם לתוך שדהו ורואה אשכול שביכר תאנה שביכרה רמון שביכר וקושרן בגמי ואומ' הרי אלו בכורים והן נעשין בכורים במחובר:
ד"א **את ראש' פרי האד'** מיכן אמ' הפריש בכוריו ואבדו קודם שיגיע להר הבית והפריש אחרים תחתיהן מביא השניים ואינו קורא לפי שאינו יכול לומר את ראש' פרי האד' לפי שאינן ראשית:

אשר נתת לי מיכן אמ' האפטורפין והעבד והשליח והאשה וטומטום ואנדרגינס מביאין ולא קורין שאינן יכולין לומר אשר נתת לי ה':
ד"א **אשר נתת לי** לא מה שבררתי לעצמי להוציא ארץ בני ראובן ובני גד שאין מביאין ממנה בכורים:
והנחתו לפני ה' אלהיך מלמד שטעון הנחה היכן מניחו בצד המזבח בקרן דרומית מערבית בדרומה של קרן:
והנחתו מלמד שטעון הנחה שתי פעמים אחת בשעת הנחה ואחת בשעת השתחויה:
והשתחוית לפני ה' אלהיך אחר שמניחו בצד המזבח משתחוה ויוצא וה"א (תה' צה ו) בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ד' עושינו:

פסוק יא

ושמחת בכל מיני שמחות מלמד שטעונין קרבן שלמים נאמר כאן ושמחת ונאמר להלן (טז יד) ושמחת בחגך מה שמחה האמורה להלן קרבן שלמים אף שמחה האמורה כאן קרבן שלמים:
בכל הטוב זה השיר:
אשר נתן לך ה' אלה' ול' מלמד שאדם מביא בכורים מנכסי אשתו וקורא:
אתה והל' והגר אש ' בקר' להביא גרים שיהו מתודין:
ד"א **אתה והל' וה'** להוציא פירות שביעית והיובל שהן פטורין מן המעשרות:
[השמטה: ד"א **אתה והל' והג' אש' בק'** להביא גרים שיהיו מתודין].

פסוק יב

כי תכלה לעשר יכול בחנוכה הרי אתה דן נאמר כאן קץ ונאמר להלן (לא י) קץ מה קץ האמור להלן רגל אף קץ האמ' כאן רגל או מה להלן חג הסכות אף כאן חג הסכות ת"ל כי תכלה לעשר רגל שהמעשרות כלין בו הוי אומר זה פסח מיכן אמ' ערב יום טוב האחרון של פסח של רביעית ושל שביעית היה הביעור ולמחר במנחה מתודים:
ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית ובשביעית מפני מעשר עני שבששית:
בשנה השל' בפירות שלישית הכת' מדבר אתה אומר כן או אינו אלא בפירות שלש שנים מה אני מקיים (יד כג) ואכלת לפני ה' אלה' מע' דג' הנאכל אבל המונח יהא נאכל לשלש שנים ת"ל כי תכלה לעשר את כל מע' תבו' בשנה השל' בפירות שלישית הכת' מדבר:
אין לי אלא פירות השלישית פירות הששית מנ' ת"ל (יד כח) מקצה שלש שנים מק' שלש שנים אתה מוציא מעשר עני:

או שמטין ויובלות יעלו מן המענין ת"ל שנת המעשר לא אמרתי אלא שנים שהמעשרות נוהגים בהן יצאו שמטים ויובלות שאין המעשרות נוהגין בהן:
יכול יהו שני מעשרות נוהגין בה מעשר שני ומעשר עני ת"ל שנת המעשר מעשר אחד נוהג בה ואין שני מעשרות נוהגין בה:
אין לי צריך ודוי אלא מעשר עני שבו דבר הכת' מנ' לרבות שאר מעשרות ת"ל מעשר תבואתך ריבה:
ונתת ללוי לגר לית' **ולאלמ'** תן לכל אחד ואחד כפי חלקו אימתי בזמן שהן חסירים מיכן אמ' מי שיש לו מזון שתי סעודות אסור לו ליטול מן התמחוי היו לו מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה:
היו לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהן או מאתים זוז אע"פ שאינו [נושא] ונותן בהן הרי זה לא יטול לקט שכחה ופיאה ומעשר עני:
היו לו מאתים חסר דינר מותר ליטול:
ואכלו בש' **וש'** תן להן כדי שבען:
ואכלו בש' מלמד שאין מוציאין אתו מהארץ לחוצה לארץ:
משפחת בני נבלטה היתה בירוש' ונתנו להם חכמים שש מאות ככרי כסף ולא רצו להוציאן [חוץ] לירושלם:

פסוק יג

ואמ' לפני ה' אלהיך זו היא שהיה ר' שמעון בן יוחאי אומ' שבחו אדם אומר בקול נמוך גניו אדם אומרו בקול גבוה:
ואמרת בכל לשון שאתה אומר:
לפני ה' אלהיך זה ודוי מעשר:
בערתי הק' זה מעשר שני ונטע רבעי:
מן הבית זו חלה:
נתתיו ללוי זה מעשר ראשון:
וגם נתתיו זו תרומה ותרומת מעשר:
ללוי ולגר לית' **ולאלמ'** זה מעשר [עני] ולקט שכחה ופיאה אע"פ שאין לקט שכחה ופיאה מעכבין את הודוי:
ד"א **בערתי הק'** אלו הבכורים:
מן הבית מה שבבית מעכב לא מה שבשדה:
שאל תלמיד אחד את ר' נחוניא בן הקנה איש אמהום אמר לו עביטי זתים וחמש שבלים מה הן לעכב את הודוי אמ' לו בערתי הק' מן הב' מה שבבית מעכב לא מה שבשדה:

נכנס ר' יהושע אצלו אמ' לו שמעת מה שאל תלמיד זה אמר לו מה אמרת לו אמ' לו בערתי הק' מן הבית מה שבבית מעכב לא מה שבשדה אמ' לו אומר לך דבר שראו עני לא מה ששמעו אזני פעם אחת עליתי לשוק העליון לשער האשפות שבירושלם ומצאתי שם את רבן שמעון בן גמליאל ואת רבן יוחנן בן זכאי יושבים ושתי מגלות פתוחות לפניהם ויוחנן סופר חלה עומד לפניהם ודיו וקולמוס בידו אמרו לו כתוב איגרות משמעון בן גמליאל ומיוחנן בן זכאי לאחינו שבדרום העליון והתחתון ושלחליל ולשבעת פלכי הדרום שלום ידוע יהא לכם שהגיעה השנה הרביעית ואדיין קדשי שמים לא נתבערו אלא שתמהרו ותביאו חמש שבלים שהן מעכבות את הודוי ולא אנחנו התחלנו לכתוב לכם אלא אבותינו היו כותבין לאבותיכם:

אמרו לו כתוב איגרת שנית משמעון בן גמליאל ומיוחנן בן זכאי לאחינו שבגליל העליון והתחתון ולסימוניא ולעובד בית הלל שלום ידוע יהא לכם שהגיעה השנה הרביעית ואדיין קדשי שמים לא נתבערו אלא שתמהרו ותביאו עביטי זתים שהן מעכבין את הודוי ולא אנחנו התחלנו לכתוב לכם אלא אבותינו היו כותבין לאבותיכם אמר לו מה את מקיים בערתי הקדש מן הבית אמר לו מה שבבית מעכב לא מה שבראש האילן:

ככל מצות' שאם הקדים מעשר שני לראשון אינו יכול להתודות:

אשר צוי' לא נתתיו למי שאינו ראוי לו:

לא עברתי ממצ' לא הפרשתי ממין על שאינו מינו לא מן התלוש על המחובר ולא מן המחובר על התלוש ולא מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש:

ולא שכח' לא שכחתי מלברכך ומלהזכיר שמך עליו:

פסוק יד

לא אכלתי בא' **ממ**' הא אם אכלו באנינות אינו יכול להתודות:

ולא בערתי ממ' **בט**' הא אם הפרישו בטומאה אינו יכול להתודות:

ולא בער' **ממ**' **בטמ**' אם אכלו בטומאה לוקה:

בין שהמעשר טמא והאוכל טהור בין שהמעשר טהור והאוכל טמא:

ולא נתתי ממ' **למת** לא לקחתי ממנו ארון ותכריכין למת ולא נתתיו לאוננים אחרים שמעתי בקול ה' אלהי שהביאותיו לבית הבחירה:

עשיתי ככל אשר צו' שמחתי ושמחתי בו:

פסוק טו

השקיפה ממ' **קד**' **מן השמ**' עשינו מה שגזרת עלינו אף אתה עשה עמנו מה שהבטחתנו השקיפה ממעון קדשך מן השמים:

[**השקיפה ממעון קדשך מן השמים**] הרי מי שאמר והיה העולם קרוי רופא לבשר ודם שנ' (שמות טו כו) כל המחלה אש' שמ' במ' לא אש' עליך כי אני ה' רפאך ואומ' (יר' יז יד) רפאני ה' וארפא ואומ' (שם ג כב) ארפא משובתם ללמדך שלא כמדת בשר ודם מדת מי שאמר והיה העולם מדת בשר ודם מכה באזמיל ומרפא ברטייה מדת מי שאמר והיה העולם במה שהוא מכה בו הוא מרפא כשהכה את איוב לא הכה אותו אלא בסערה שנ' (איוב ט יז) אשר בשערה ישופני וכשריפאהו לא ריפאהו אלא בשערה שנ' (ע' שם לח א) ויען ה' את איוב מן השערה:

כשפיזר את השבטים לא פיזרן אלא כיונים שנ' (יחז' ז טז) ופלטו פליטיה [וגו'] וכשהוא מכנסן אינו מכנסן אלא כיונים שנ' (ישע' ס ח) מי אלה כעב תעופנה וכיונים אל ארבותיהם:

כשפיזר את ישראל לא פיזרן אלא בשופר שנ' (ע' יר' ד יט) כי קול שופר שמעת נפשי וכשהוא מביאן אינו מביאן אלא בשופר שנ' (ישע' כז יג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול כשפרע מן המצרים לא פרע מהן אלא בהשקפה שנ' (שמות יד כד) וישקף ה' אל מחנה מצרים וכשמברך את ישראל אינו מברכן אלא בהשקפה שנ' השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל:

ממעון קדשך מן השמים ר' ישמעאל אומ' והלא בידוע שקדשו הוא השמים ומה ת"ל ממעון קדשך מן השמים אלא בזמן שאין ישראל עושין רצון המקום הוא נועל את האוצר והן מתים ברעב שנ' (יא יז) וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים וכשהן עושין רצון המקום הוא פותח את האוצר שנ' השקיפה ממעון קדשך מן השמים:

וברך את עמך את ישראל והלא בידוע שעמך הן ישראל ומה ת"ל את עמך את ישראל אלא בזמן שאין ישראל עושין רצון המקום כביכול אינו קורא אותן עמי שנ' (שמות לב ז) לך רד כי שחת עמך ובזמן שהן עושין רצונו הוא קורא אותן עמי וברך את עמך את ישראל:

וברך את עמך את ישראל בבנים ובבנות:

ואת האדמה אשר נתת לנו בטל ומטר ובולדות בהמה:

כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש כדי שתתן טעם בפירות נמצינו למידים שהמעשרות נותנין טעם וריח ושומן בפירות מכן היה ר' שמעון בן אלעזר אומ' הטהרה נטלה את הטעם ואת הריח המעשרות נטלו את שומן הדגן הזנות והכשפים כילו את הכל:

כאשר נשבעת לאבותינו לא מיכן אמ' ישראל וממזרים מתודים אבל לא גרים ולא עבדים משוחררים שאין להן חלק בארץ:

ר' מאיר אומ' אף לא כהנים ולוים שלא נטלו חלק בארץ ר' יוסי אומ' יש להן ערי מגרש:

וסמיך ליה היום הזה ה' אלהיך מצוך מיכן אמ' אין מתודים ודוי מעשר אלא ביום וכל היום כשר לודוי המעשר ובין בפני הבית ובין שלא בפני הבית חייב לבער ולהתודות:
ד"א **כאשר נש' לאב'** לא נשבעת לאבותינו שאת מביאם לארץ מגדלת קוצים ודרדרים אלא לארץ זבת חלב ודבש ארץ שפירותיה שמינים כחלב ומתוקים כדבש:
ר' נתן אומ' השקיפה ממעון קדשך מן השמים על הרשעים ואבדם מן העולם שלא עשו רצונך בעולם:
וברך את עמך את ישראל שעשו רצונך בעולם:
ד"א **השקיפה ממעון קדשך מן השמים וב' את עמך את יש'** עשה בשבילנו ואם אין את עושה בשבילנו ואת האדמה עשה בשביל אדמתינו [השמטה: ואם אין את עושה בשביל אדמתינו] אשר נתת לנו עשה בזכות תורתינו [השמטה: ואם אין את עושה בזכות תורתינו] כאש' נשבעת לאב' עשה בזכות אבותינו ואם אין את עושה בזכות אבותינו עשה למען שמך הגדול שנקרא עלינו שנ' (יר' יד ט) ואתה בקרבנו ה' ושמך עלינו נקרא אל תניחנו:

פסוק טז

[השמטה: **היום הזה ה' אלהיך מצוך** כבר ישראל היה להן ארבעים שנה ואתה אומר היום הזה ללמדך כיון ששנה להן
משה את התורה וקבלוה בסבר פנים יפות העלה עליהן המקום כאלו אותו היום קיבלוה מהר סיני. ד"א כל זמן שישראל עסיקין בתורה מעלה עליהן הקב"ה כאלו אותו היום קבלוה מסיני לכך נאמר היום הזה ד' מצוך לעשות את החקים האלה אלו מדרשות ואת המשפטים אלו הדינין. ד"א החקים אלו אזהרות וקולין וחומרין והמשפטים אלו דקדוקי סופרים. ושמרת ועשית להקדים תלמוד למעשה. ועשית אותם. אם עשית את התורה לאמתה מעלה עליך כאלו אתה הוא שנתתיה מסיני לכך נאמר ועשית אותם. בכל לבבך ובכל נפשך בשני לבבך. ובכל נפשך אפלו הוא נוטל את נפשך.

פסוק יז

את ה' האמרת היום וכת' וה' האמי' היום אמר להן הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם דכת' שמע ישראל ה' אל' ה' אחד. ואף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם שנ' ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ.

פסוק יט

ולתתך עליון על כל הגוים כשם שאצבע הגדולה כובשת ארבע אצבעות כך עתידין ישראל לכבוש ארבע מלכיות באותה שעה. ולהיותך עם קדוש כשם שנ' (ישע' ד ג) והיה

הנשאר בציון והנותר בירו' קדוש יאמר לו לתהלה לשם ולתפארת שיהיו אומות העולם משתבחין בך ומתאוין לשמושך כשם שנ' (ישע' מט כג) והיו מלכים אמניך ושרותי' מניקות. פעם אחת היה ר' יוסי יושב בשוק ובאת מטרונה אחת וישבה לימינו ובא בעלה וישב לשמאלו אמ' לו ר' אשריך שאני מינקתיך לעולם הבא וזה בעלי אומנך אמ' לה בתי מה ראית לומר כך אמ' לו שכת' בתורתכם והיו מלכים אומניך שטפה ר' יוסי והיה מסיעה מן הדברים אמ' לו ר' מה אתה שוטפיני הרי לכם עוד כת' (שם מט ז) כה אמר ה' גואל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי להם יראו מלכים וקמו שרים וישתחוו אם מתקיים לכם עכשו אשריכם ואם לעתיד לבוא אשריכם. אשריכם מה אמור לכם ובכם עליהם פתח ר' יוסי ואמ' (תה' צד יט) ברוב שרעפי בקרבי תנחו' ישעשעו נפ' אע"פ שאומות העולם דוחקים אותנו בשעבוד ועושים עלינו שררה אנו נזכרין נחמות שכתבת לנו ומשתעשין בהן שנ' תנחומ' ישעש' נפ' מהו לבזה נפש למתעב גוי אפלו עני שבישר' עתידין כל אומות העולם שיהיו משתחוין לו:

אמרו כשעלה הדרינוס במעלה חמת גרר מצא קטנה אחת בת ישראל על מעלה שן חמת גרר אמ' לה מה טיבך אמ' לו בת ישראל אני מיד ירד מן הקרון שלו והשתחוה לה כעסו עליו כל גדולי מלכות אמ' לו מה ראית שבזית עצמך ותשתחוה לבזויה זו שהיא מטונפת ומלוכלכת אמ' להן שוטים הלא כל האומות עתידין להשתחות להן שכך כת' כה אמ' ה' גואל ישר' קדו' לב' ע' למ' גוי להם יראו מל' וקמו מי גרם להם כל כך אמנה שהאמינו בהקב"ה שנ' למען ה' אשר נאמן:]

פרק כז

פסוק ה

לא תניף עליהן בר' יכול אם הניף עלי' ברזל יהו פסולות הרי אתה דן נאמר כאן הנפה ונאמר להלן (שמות כ כב) הנפה מה הנפה האמ' להלן מגע אף הנפה האמ' כאן מגע מה הנפה האמ' להלן חסרון אף הנפה האמ' כאן חסרון מיכן אתה אומר ברזל פוסל בנגיעה ופגיעה בכל דבר ושאר כל הדברים בחסרון:

פסוק ו

יכול אבני היכל ועזרות לא יהו כשרות אלא אם כן היו שלמות דין הוא ומה מזבח שאבני היכל ועזרות מכשירות אותו אין כשר אלא באבנים שלמות אבני היכל ועזרות שמכשירות את המזבח אינו דין שלא יהו כשרות אלא אם כן היו שלמות ת"ל **לא תבנה**

את' **גזית** אתהן אין אתה בונה גזית בונה אתה את ההיכל והעזרות באבנים שנפגמו או שנגממו:

פרק כח

פסוק א

[השמטה: **והיה אם שמוע תשמע** אם שמע אדם מעט מספיקין בידו לשמוע הרבה. לשמור לעשות אם למד מספיקין בידו לשמר, שמר מספיקין בידו לעשות ר' שמעון בן עזאי או' שמוע מה ת"ל תשמע מפני שהייתי או' אם רצה אדם לשמוע משמיעין אותו מיד לשכח משכחין אותו לאחר זמן ת"ל והיה מיד, רצה לשמוע משמיעין אותו לאחר זמן לשכח משכחין אותו מיד. רצה אדם לשמוע בטובתו משמיעין אותו לשכוח בטובתו משכחין אותו בטובתו ושלא בטובתו. הרשות נתונה אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן, אחרים אומרים נאמר להלן (שמות כב כה) אם חבל תחבל אם חבלת חבילה אחת לסוף שחובלין בך חבילות הרבה.]

פרק לא

פסוק יד

הן קרבו ימיך למות ר' שמעון בן יוחאי אומר ברוך דיין האמת אדון כל המעשים שאין עולה ומשוא פנים לפניך בוא וראה בשעה שאמר הקב"ה למשה הן קרבו ימיך למות השיב משה ואמר לפני הקב"ה רבונו של עולם בלשון שקלסתי בו אתה גוזר עלי מיתה משל להי"ד לאחד שהיה מהלך בדרך ומצא סייף הנדוי אמר אין זה ראוי אלא למלך הלך והביאו דרון למלך אמר המלך לכו והסירו בו את ראשו אמר לו אדוני המלך בדרון שהבאתי לך אתה בא אלי להרגני כך אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם בלשון שקלסתיך אתה בא להרגני ומה קלסו שאמר לפניו (י יד) הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים והקב"ה אמר לו הן קרבו ימיך למות:

השיב הקב"ה ואמר למשה לא זכור אתה בשעה שהיו בני לוי עומדים לבקש מלפניך מחילה ואמרת להם (במד' טז ז) רב לכם בני לוי ועכשיו הרי תשובתך רב לך אל תוסף (ג כו):

משיב הקב"ה ואמר למשה הלא כמה פעמים הייתי מצוה אותך לסבול טרחן של בני וכשבאו למי מריבה קראת להן שוטים ואמרת (במדבר כ י) שמעו נא המרים עכשיו הסתלק מהם דלית אורחיה דבר נש חכים למיזל עם שטיי:

משיב משה ואמר לפני הקב"ה רבונו של עולם זכור אותה שעה שאמרת לי (ע' שמות ג י) ועתה לך ואשלחך אל פרעה כשם שעל ידי יצאו כך על ידי יכנסו:
משיב הקב"ה ואמר למשה משה לא זכור אתה כשאמרת לי (שם ד יג) שלח נא ביד תשלח במדה שאדם מודד בה מודדין לו:
ר' אליעזר המודעי אומר אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם הואיל ונגזרה עלי גזירה שלא אכנס לארץ ישראל בחיי כשאמות [יכנסו] עצמותי לארץ ישראל אמר לו הקב"ה משה גזירה היא מלפני שלא בחייך ולא במותך אי אתה נכנס לארץ ישראל:
משיב משה ואמר לפני הקב"ה רבונו של עולם עצמות יוסף נכנסין לארץ ישראל ועצמותי אין נכנסין אמר לו הקב"ה דמודי בארעיה (מתגבר) [מתקבר] בארעיה דלא מודי בארעיה לא מתקבר בארעיה יוסף על ידי שאמר (ברא' מ טו) כי גנב גנבתי מארץ העברים לפיכך זכה שיכנסו עצמותיו לארץ ישראל אתה שמעת מבנותיו של יתרו שהיו אומ' (שמות ב יט) איש מצרי הצילנו מיד הרועים ושתקת ולא אמרת עברי אנכי לפי כך לא תכנס לארץ ישראל:
משיב משה ואמר לפני הקב"ה כתוב בתורתיך (כד טו) ביומו תתן שכרו אני ששימשתי את ישראל ארבעים שנה במדבר אין לי שכר אני דומה לפניך רבונו של עולם לכלה שהיו מבקשין להכניסה לתוך חופתה והיו הבחורים מרקדין לפניה כיון שהגיעו לבית חופתה באו אחרונים וטרדו את הראשונים ונכנסו הן עמה נמצאו האחרונים יושבים עמה אוכלים ושותים והראשונים הלכו בפחי נפש:
ד"א להי"ד לרועה שנכנסו זאבים לתוך צאנו ובקעוה מה עשה אותו הרועה הגביה טליתו מעל כתיפו והניחה על ראשו ויצא משם בפחי נפש כענין שנאמר (יר' מג יב) כאשר יעטה הרועה את בגדו אף אני אם איני נכנס לארץ ישראל הריני יגיע והולך בפחי נפש בלא שכר אמר לו הקב"ה חייך שאני נותן לך כל שכרך מושלם לעתיד לבוא יתר מכל ישראל שנ' (ישע' נג יב) לכן אחלק לו ברבים:
אמר ר' חנינא בר אידי באותה שעה הלך משה ונפל על רגלי אלעזר ואמר לו אלעזר בני בקש עלי רחמים שאכנס לארץ ישראל כשם שבקשתי על אהרן אביך שנ' (ט כ) ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו השיב אלעזר ואמר למשה אתה ערבן שלכל ישראל ואתה מבקש לך ערב אתה הוא מטן שלכל ישראל ואתה מבקש סומך באותה שעה היה משה מתחנן כנגד אבות העולם לבקש עליו רחמים אמר לו הקב"ה משה משה לא כבר אמרתי לך (ג כו) אל תוסף דבר אלי עד כמה אתה מתחנן גזירה היא מלפני שלא תכנס לארץ ישראל לא בחייך ולא במותך הן קרבו ימיך למות:

הן קרבו ימיך למות מה כתיב למעלה מן הענין (לא א) וילך משה אמר ר' חנינא היה ראוי למקרא לומר הן קרבו ואח"כ וילך משה אלא לאיכן הלך משה הלך מתשובות שהשיב לפני הקב"ה אמר לפניו רבונו של עולם בשכר צער שנצטערתי עם ישראל אתה אומר לי (ג כז) לא תעבר את הירדן הזה אמר לו הקב"ה אורכאות אורכאות בראתי את עולמי וכי חאט היה בידו שלאברהם שנפטר מן העולם אלא מפני שדחקה ארכי שליצחק ויצחק לא נפטר מן העולם אלא מפני שדחקה ארכי של יעקב ועכשו ארכי שליהושע דוחקת:
אמר משה רבון העולמים אהיה קיים ואשב בעבר הירדן ולא אעבור לארץ אמר לו הקב"ה משה מה את מבקש לעשות תורתי פלסטין כתבתי בה על ידך (טז טז) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך אם ישראל עולין לרגל ואין אתה עמהם יאמרו מי אמר דבר זה משה אם כן מפני מה לא עלה כשם שלא עלה הוא כך אין אנחנו עולין ונמצאת תורתי בטילה ועוד כתבתי בה על ידך (לא י) מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בבוא כל ישראל תקרא את התורה הזאת יאמרו זה לזה ממי למד יהושע דבר זה הלא ממשה רבו עד שאנו למידין מן התלמיד נלך ונלמד מן הרב ונמצאת מבזה תורתו ושעתו של יהושע:
אמר משה רבון העולמים אכנס לארץ ישראל ויהיה הוא מבפנים ואני מבחוץ הוא הרב ואני התלמיד הוא למעלה ואני אהיה למטה אמר לו הקב"ה אי אפשר אלא כבר דחקה ארכי של יהושע הוא מכניס ישראל לארץ ואתה הסתלק לך אצל אבותיך הן קרבו ימיך למות:
ד"א **הן קרבו ימוך למ**' בשעה שאמר הקב"ה למשה הן קרבו ימ' למ' נבהל משה ואמ' רבון העולמים בלשון שקלסתיך אתה מבשריני מיתה אני אמרתי (י יד) הן לה' אלה' הש' וש' השמ' ואתה אומ' הן קרבו ימ' למ' אמ' לו עד עכשו לא למדת תורה לך וזווג את האותיות ואת מוצא תשובתך הלך וזיוג את האותיות ויצא לו הנך התחיל עצב אמ' לו הקב"ה אני עושה לך קורת רוח הנך שוכב עם אב' (לא טז) ואין לשון שכיבה אלא קורת רוח כענין שנ' (איוב ג יג) כי עתה שכבתי ואשקוט ישנתי אז ינוח לי ואומ' (שם ג יז) ושם ינוחו יגיעי כח:
הן קרבו ימיך למ' אמ' לו הקב"ה ימיך בטילים אבל אתה אין אתה בטל מן העולם אבל הרשעים אינן כן אפילו בחייהם הן חשובין מתים שנ' (ע' איוב טו כ) כל ימי הרשע הוא מתחולל:
קרא את יהושע אמ' לו הקב"ה למשה תן לו ליהושע תורגמן ויהא שואל ודורש ומורה הוריות בחייך שכשתיפטר מן העולם לא יהו אומ' לו בחיי רבך לא היית מדבר ועכשיו אתה מדבר:

ויש אומ' העמידו מן הארץ והושיבו בין ברכיו והיו משה וישראל מגביהין ראשיהן לשמוע דברי יהושע מה היה אומ' ברוך שנתן תורה על ידי משה רבינו כך היו דבריו של יהושע:

והתיצבו אין יציבה בכל מקום אלא רוח הקדש:

ואצונו על דברי תורה:

וילך משה ויהושע מלמד שהיה משה שמח בגדולתו של יהושע:

פרק לב

פסוק א

האזינו השמים ואדברה ר' מאיר אומר כשהיו ישראל זכיים היו מעידין בעצמן שנ' (יהושע כד כב) ויאמר יהושע אל כל העם עדים אתם בכם היום קלקלו בעצמן כמה שנ' (הושע יב א) סבבוני בכחש אפרים העיד בהן שבט יהודה ובנימין שנ' (ישעי' ה ג) ועתה יושב ירושלם ואיש יהודה שפטו ביני ובין כרמי קלקלו בשבט יהודה ובנימין שנ' (מלא' ב יא) בגדה יהודה כי בגוד בגדו בי העיד בהן את הנביאים שנ' (ע' מ"ב יז יג) ויעד ה' בישראל וביהודה ביד כל נביא וכל חזה קלקלו בנביאים כמו שנ' (דהי"ב לו טז) ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים העיד בהן את השמים שנ' (ד כו) העידתי בכם היום את השמים קלקלו בשמים כמו שנ' (יר' ז יז) האינך ראה מה הם עושים בערי יהודה הבנים מלקטים עצים לעשות כונים למלכת השמים העיד בהן את הארץ שנ' (שם ו יט) שמעי הארץ הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה פרי מעשיהם קלקלו בארץ כמו שנ' (הוש' יב יב) גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי העיד בהם את ההרים שנ' (מיכה ו ב) שמעו הרים את ריב ה' קלקלו בהרים ובגבעות כמו שנ' (הוש' ד יג) על ראשי ההרים יזבחו העיד בהן את הדרכים שנ' (יר' ו טז) כה אמר ה' עמדו על הדרכים ור' קלקלו בדרכים כמו שנ' (עמו' ח יד) חי אלהיך דן וחי דרך באר שבע העיד בהן את הגוים שנ' (יר' ו יח) לכן שמעו הגוים קלקלו בגוים כמו שנ' (תה' קו לה) ויתערבו בגוים העיד בהן את הבהמה שנ' (ישע' א ג) ידע שור קנהו קלקלו בבהמה כמה שנ' (תה' קו כ) וימירו את כבודם בתבנית שור העיד בהן את הדגים שנ' (חב' א יד) ותעשה אדם כדגי הים העיד בהם את העופות שנ' (יר' ח ז) גם חסידה בשמים ידעה עת מועדיה קלקלו בבהמה ובחיה ובעופות כמו שנ' (יחז' ח י) ואבא ואראה והנה כל תבנית רמש ובהמה שקץ וכל גלולי בית ישראל מחקה על הקיר סביב סביב העיד בהן את הנמלה שנ' (משלי ו ו) לך אל נמלה עצל:

למחר כשיעמדו ישראל בדין כנסת ישראל אומ' לפני הקב"ה רבון העולמים הרי עידי קיימין שנ' (ד כו) העידתי בכם היום את השמים ואת הארץ אמ' לה המקום הריני מעבירן שנ' (ישע' סה יז) כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה אמ' לו והרי שמי קיים לעולם אמ' לה (שם סב ב) וקורא לך שם חדש אמ' לו והרי שמי כשמות הבעלים אמ' לה (הוש' ב' יט) והסירתי את שמות הבעלים אמ' לו והרי בני בית מזכירין אותו אמ' לו ולא יזכרו עוד בשמם (שם) אמ' לו והרי אתה זוכרני אמ' לה לא תזכרנה הראשונות (ישעי' סה יז) אמ' לו והרי בלבך עלי אמ' לה ולא תעלנה על לב (שם) אמ' לו והרי מעשי כתובין לפניך שנ' (יר' יז א) חטאת יהודה כתובה אמ' לה מה דרכו של מכתב להיות כותב בזה ומוחק בזה כך אני הוא שכתבתי אני מוחקו שנ' (שם נ כ) בימים ההם ובעת ההיא נאם ה' יבקש את עון ישראל ואיננו אמ' לו והרי מקומו של מכתב ניכר אמ' לה הרי אני מעבירו שנ' (ישעיה מד כב) מחיתי כעב פשעיך אמ' לו אני רואה את ההרים ואת הגבעות שקלקלתי בהם ובושה שנ' (יר' ב כג) ראי דרכך בגיא אמ' לה הרי אני מעבירן שנ' (יש' מ ד) כל גיא ינשא אמ' לו אני רואה את המקומות שקלקלתי בהם ובושה שנ' (במד' כה א) וישב ישראל בשטים אמ' לה הרי אני מעבירן שנ' (יואל ד יח) והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס אמ' לו אני רואה את מה שקלקלתי כנגד חמה ולבנה ובשה שנ' (ע' מ"ב כג ה) ואת המשתחוים לבעל לשמש וליריח אמ' לה הרי אני מעבירן שנ' (ישע' כד כג) וחפרה הלבנה ובושה החמה אמ' לו כשם שנשבעת לשמים ולארץ שאין את מעבירן והרי את מעבירן כך נשבעת לי שאין את מעבירני שמא מעבירני אתה אמ' לה איני מעבירן אלא משנה את אורן ועושה אותן ארבעים ותשעה שנ' (שם ל כו) והיה אור הלבנה כאור החמה כדי שיהיו רואין את המאורות ואומ' אינן הם המאורות שקלקלנו כנגדם:

כת' אחד אומ' (שם נ א) איזה ספר כריתות אמכם אש' של' וכת' אח' אומ' (ירמ' ג ח) שלחתיה ואתן ספר כריתותיה אליה כיצד יתקימו שני כתובים הללו היה ר' דוסתי בן יהודה משלו מלה"ד למלך שכעס על אשתו וכתב לה גט וזרקו לה וחטפו ממנה וקרעו כל זמן שהיתה תובעת מידו מזונות היה אומר לה מגורשת את וכל זמן שהיתה תובעת להינשא לאחר היה אומר לה איכן הוא גטיך שגירשתיך בו כך בשעה שישראל עושין רצונו שלהקב"ה אומ' להן איזה ספר כרי' אמ' ובשעה שאין ישראל עושין רצונו של הקב"ה אומ' להן שלחתיה ואתן ספר כרי' אליה:

אמ' כנסת ישראל לפני מי שאמר והיה העולם ב"ה כבר כתבתי (יר' ג א) לאמר הן ישלח איש אשתו והלכה והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד אמ' לה כלום כתבתי אלא איש והלא כת' (במד' כג יט) לא איש אל ויכזב כי אל אנכי ולא איש (הושע יא ט):

ד"א אם מוגרשין אתם לי איזה ספר כרית' אמכם:

ד"א **האזינו השמים ואדברה** מפני מה העיד בהן שמים וארץ ר' יהודה מושלו משל למה ה"ד למלך שהיה לו שני אפיטורפים והשלים להן את כל מה שיש לו ומסר להן את בנו אמר להן הרשות בידכם בשעה שבני עושה רצוני תהוא מאכילין אותו ומשקין אותו ומכסין אותו ובשעה שאין בני עושה רצוני אל יטעם משלי כלום כך בשעה שישראל עושין רצונו של הקב"ה מה נאמר בהן (כח יב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב ובשעה שאין ישראל עושין רצונו שלהקב"ה מה נאמר בהן (יא יז) וחרה אף ה' בכם:

ד"א **האזינו השמים** ר' יהודה מושלו משל להי"ד למלך שמסר בנו לפידגוג על מנת שלא יהא מזיזו אמר אותו הבן סבור אבא שנתהנה כלום שמסרני לפידגוג עכשו אני יושב ומשמרו והוא אוכל ושותה וישן ואני הולך ועושה רצוני אמר לו אביו אף אני לא מסרתיך לפדגוג אלא שלא יהא מזיזך כך אמר משה לישראל יכולין אתם לעבור מתחת כנפי השמים או לזוז מעל הארץ ולא עוד אלא שהשמים מגלים שנ' (איוב כ כז) יגלו שמים עונו ומנ' שאף הארץ מודעת שנ' (שם) וארץ מתקוממה לו:

למחר כשיעמדו ישראל בדין אין אנו יודעין מי קלקל במי אם ישראל קלקלו לפני המקום ואם המקום שינה את ישראל כשהוא אומר (תהל' ו ו) ויגידו שמים צדקו הרי ישראל קלקלו לפני המקום ולא המקום שינה את ישראל וה"א (מלא' ג ו) כי אני ה' לא שניתי:

ד"א **האזינו השמים** ר' נחמיה מושלו משל להי"ד לאחד שיצא בנו לתרבות רעה קבל עליו לאחיו קבל עליו לשכניו קבל עליו לקרוביו ולא זז האב קובל עליו והולך עד שאמר לו בני לשמים ולארץ למי אקבול עליך חוץ מאלו לכך נא' האז' השמ' וא':

ד"א **האז' הש'** אמר להן הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם שמא שינו את דרכם שמא אמר גלגל חמה איני עולה מן המזרח ומאיר לכל באי העולם אלא כענין שנ' (קה' א ה) וזרח השמש ובא השמש ולא עוד אלא שהוא שש ושמח לילך ולעשות שנ' (תה' יט ו) והוא כחתן יוצא מחופתו יכול שמלאכתו קלה והלא כבר נאמ' (שם ז) מקצה השמים מוצאו:

ותשמע הארץ אמרי פי אמר להן הסתכלו בארץ שבראתי לשמשכם שמא שינת מדתה שמא זרעתה חטין והעלת שעורין או שמא זרעתה ולא העלתה או שמא אמרה פרה איני דשה היום איני חורשת היום או שמא אמר חמור איני טוען היום או איני הולך:

וכן לענין הים הוא אומר (יר' ה כב) האותי לא תיראו נאם ה' משנגזרה עליו גזירה כלום שינה מדתו ואמר הריני עולה ומציף את כל באי העולם והלא כבר נאמר (איוב לח י) ואשבור עליו חקי ואומר עד פה תבוא ולא עוד אלא שמצטער ואינו יודע מה לעשות שנ' (יר' ה כב) ויתגעשו ולא יוכלו והרי הדברים קל וחומר מה אם אלו שנבראו שלא לזכות ושלא לחובה שלא לשכר ושלא להפסד שאם יזכו אין מקבלין שכר ואם יחטאו אין מקבלין פורענות לא שינו את מדתן אתם שאם זכיתם אתם מקבלין שכר ואם חטאתם אתם מקבלין פורענות על אחת כמה וכמה תהו צריכין שלא לשנות את מדתכם:

ד"א **האז' השׁ' ואד'** ר' בניה אומ' מנ' אתה אומ' כשאדם מתחייב בדין אינו פושט בו תחלה אלא עדיו שנ' (יז ז) יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ואחר כך בני אדם ממשמשין ובאין שנ' (שם) ויד כל העם באחרונה כך

בשעה שאין ישראל עושין רצונו שלהקב"ה מה נאמר בהן (יא יז) וחרה אף ה' בכם ועצ' את הש' הרי עדים ממשמשין ובאין ואחר כך פורעניות ממשמשות ובאות שנ' (שם) ואבדתם מהרה ובזמן שישראל עושין רצונו מה נאמר בהן (הושע ב כג) והיה ביום ההוא נאם ה' אענה את השמים ואומ' (שם כה) וזרעתיה לי בארץ:

ד"א **האז' השׁ' ואד'** ר' דוסתאי בן יהודה אומ' מנ' אתה אומר אלו לא דיין לצדיקים אלא שהן מטיבין לעולם ולמה שבתוכו כך בשעה שישראל עושין רצונו של הקב"ה מה נאמר בהן (כח יב) יפתח ה' לך את אוצ' הטוב ואין לשון פתיחה אלא רוח שנ' (ברא' ל כב) ויזכור אלה' את רחל ויפתח את רחמה ואלו לא דיין לרשעים אלא שהן מצירין לעולם ולמה שבתוכו כך בשעה שאין ישראל עושין רצונו שלהקב"ה מה נאמ' בהן (יא יז) וחרה אף ה' בכם וע' את השמ' ואין לשון עצירה אלא צער שנ' (ברא' כ יח) כי עצר עצר ה':

ד"א **האזינו השׁ' ואד'** ר' יהודה בן חנינה אומר בשעה שהיה משה אומ' האזי' השמ' ואד' היו השמים ושמי השמים שותקין ובשעה שהיה אומ' ותשמע הא' אמרי פי היתה הארץ וכל מה שעליה שותקין ואם תמיה את לדבר הזה הרי הוא אומ' ביהושע (יהוש' י, יב - יג) ויאמ' לעיני ישראל שמש בגבעון דום וידום השמש הא מלמד שהצדיקים מושלין בעולם הזה ובמה שבתוכו:

ד"א **האזינו השמ' ואד'** לפי שהיה משה קרוב לשמים היה אומ' האזי' השמ' ותשמע הארץ לפי שהיה רחוק מן הארץ היה אומ' ותש' הא' אמרי פי בא ישעיה וסמך לדבר (ישעיה א ב) שמעו שמים שהיה רחוק מן השמים והאזיני ארץ שהיה קרוב לארץ:

ד"א **האזי' הש'** לפי שהשמים מרובין פתח להן בלשון מרובה, ותשמע הא' אמרי פי לפי שהארץ יחידית פתח לה בלשון יחידי בא ישעיה וסמך לדבר שמעו שמים והאזיני ארץ ליתן את האמור במרובה במרובין ואת האמור בממועט במועטים:

אחרים אומ' אין הדבר כן להי"ד לשני עדים שבאו להעיד בזמן שדבריהן שוין עדותן קיימת ואם אין דבריהן שוין אין עדותן קיימת כך אלו אמר משה האזי' השמ' ושתק היו השמ' אומ' לא שמענו אלא אזינה ואלו אמר ותשמע הארץ אמרי פי ושתק היתה הארץ אומ' לא שמעתי אלא שמיעה בא ישעיה וסמך לדבר שמעו שמי' והאזי' ארץ ליתן אזינה ושמיעה לשמים ואזינה ושמיעה לארץ:

ד"א **האזינו השמ'** אמר משה לישראל משני דברים הללו אתם נבראין נשמתכן מן השמים וגופכם מן הארץ שכן כתיב (קה' יב ז) וישב העפר אל הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אם אתם עושין רצונו שלהקב"ה אין כל בריה שולטת בכם כשם שאין כל בריה יכולה לשלוט ברוח ואם אינכם עושין רצונו שלהקב"ה הרי אומות העולם שולטין בכם ומשעבדין אתכם כשם שהגוף כל יד אוחזת אותו ושולטת בו לפי כך הרי שניהן מעידין בכם היום וכן ביום הדין קורא הקב"ה לרוח מן השמים ומנער את הגוף מן הארץ ודנן כאחד שנ' (תה' נ ד) יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו:

ד"א **האזינו השמ'** על שם תורה שנתן להם מן השמים שנ' (שמות כ יט) אתם ראי' כי מן השמ' דב' עמ', ותשמע הארץ אמ' פי שעליה עמדו וקבלו את התורה ואמרו (שם כד ז) כל אש' דב' ה' נע' ונש':

ד"א **האזינו השמ'** שעשו את המצות שניתן להם מן השמים ומה ניתן להם מן השמים עיבור שנים וראשי חדשים שנ' (ברא' א יד) והיו לאתת ולמ' ולימ' ושנ':

ותש' הא' אמ' פי שעשו את המצות שניתן להם מן הארץ ומה ניתן להם מן הארץ לקט שכחה ופיאה חלה ובכורים תרומה ומעשרות שמטים ויובלות:

ד"א **האזינו הש'** שלא עשו את המצות שניתן להן מן השמים, ותשמ' הא' אמ' פי שלא עשו את המצות שניתן להן מן הארץ:

משה מעיד בישראל שני עדים והמקום מעיד בהם בעד אחד ואין אנו יודעין איזו עדות מכחשת שלמי אם שלמקום מכחשת של משה ואם שלמשה מכחשת שלמקום כשהוא אומר (לא כא) וענתה השירה הז' (לכ') [לפ'] לעד הוי שלמקום מכחשת שלמשה ולא של משה מכחשת שלמקום:

ומפני מה מעיד משה בישראל בשני עדים אלא אמר משה בשר ודם אני למחר אני מת שאם ירצו ישראל לומר לא קבלנו את התורה ולא שמענו את המצות מי בא ומוכיחן

אלא מעיד אני בהן שני עדים שהן חיין וקיימין לעולם ולעולמי עולמים לכך נאמר (ל יט) העידתי בכם היום את הש' ואת הא':
ומפני מה המקום מעיד בהן בעד אחד אלא אמ' המקום תהא השירה מעידה בהן למטה ואני מעיד בהן למעלן לכך נאמר (לא כא) וענתה השי' הז' (לכ') [לפ'] לעד ומנ' שנקרא הקב"ה עד שנ' (מלא' ג ה) וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר וכת' אחר אומ' (יר' כט כג) ואנכי היודע ועד נאם ה' ואמ' (ע' מיכה א ב) ויהי ה' אלהים בכם לעד ה' מהיכל קדשו:

פסוק ב

יערף כמטר לקחי אין לקחי אלא דברי תורה שנ' (משלי ד ב) כי לקח טוב נת' לכ' תורתי וה"א (שם ח י) קחו מוסרי ואל כסף ואין מוסרי אלא דברי תורה שנ' (שם א ח) שמע בני מוסר אביך ואומ' (שם ח לג) שמעו מוסר וחכמו ואומ' (שם ד יג) החזק במוסר אל תרף וה"א (הושע יד ג) קחו עמ' דברים ואין דברים אלא דברי תורה שנ' (ה יט) את הדברים האלה דבר ה':
כמטר מה המטר הזה חיים לעולם כך דברי תורה חיים לעולם או מה המטר הזה מקצת העם שמחים בו ומקצת העם מצירין בו יוצאי דרכים מצירין בו מפרשי ימים מצירין בו טחי גגות מצירין בו מי שבורו מלא מים וכן גתו וגרנו לפניו מצירין בו יכול אף דברי תורה כל ת"ל כטל מה הטל הזה כל העם הזה שמחים בו כך דברי תורה כל העם שמחים בהן:
כשעירים עלי דשא מה שעירים הללו יורדים על העשבים ומעלין אותן ומגדלין אותן כך דברי תורה מעלין אותן ומגדלין אותן שנ' (משלי ד ח) סלסלה ותרוממך:
וכרביבים עלי עשב מה רביבים הללו יורדין על העשבים ומעדנין אותן ומפרנקים אותן כך דברי תורה מעדנין אותך ומפרנקין אותך שנ' (שם ד ט) תתן לראשך לויית חן ואומ' (שם א ט) כי לויית חן הם לראשך:
ד"א **יערף כמ' לקחי** ר' אומ' הוי כונס דברי תורה כללים יכול כשם שאת כונס כללים כך תהא מוציא כללים ת"ל יערף כמ' לק' ואין עריפה אלא לשון כנעני כאדם שהוא אומ' לחבירו ערוף לי את הסלע הזה ואין עריפה אלא פרוט לי כך תהא כונס דברי תורה כללים ופורט ומוציא כטפים הללו של מטר ולא כטפים הללו של מטר שהן גדולות אלא כטפים הללו שלטל שהן קטנות לכך נאמ' תזל כטל אמרתי:
כשע' ע' דשא מה שעירים הללו יורדין על הדשאים ומדשנין אותן ומפטמין אותן כך תהא מפטם דברי תורה ושונה ומשלש ומרבע:

וכרביב' עלי עשב מה רביבים הללו יורדין על העשבים ומנקין אותן ומפשפשין אותן שלא יתליעו כך תהא מפשפש דברי תורה שלא תשכחם שכך אמר יעקב בר חנילי לרבינו בוא ונפשפש את ההלכות הללו שלא יעלו חלודה:

ד"א **יערף כמ' לק'** ר' יוסי הגלילי אומ' אין עריפה אלא לשון כפרה שנ' (כא ד) וערפו שם את העגלה בנחל מה עגלה מכפרת על שפיכות דמים כך תורה מכפרת על כל עבירות:

כש' עלי דשא מה שעירים באין על חטאים ומכפרין כך תורה מכפרת על כל חטאים:

וכרב' עלי עש' מה רביבים באין תמימין ומכפרין כך תורה מכפרת על כל פשעים:

ד"א **יער' כמ' לק'** חכמים אומ' אמ' משה לישראל אין אתם זהירים כמה עמלתי בתורה וכמה יגעתי בה וכמה צער נצטערתי עליה כמה שנ' (ט ט) ואשב בהר ארבע' יום וכת' אחר אומ' (שמות לד כח) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבע' [לילה] נכנסתי לבין מלאכים נכנסתי לבין גדודים נכנסתי לבין שרפים שכל אחד ואחד יכול לשרוף את כל העולם על יושביו שנ' (ישע' ו ב) שרפים עומדים ממ' לו:

דמי נתתי עליה נפשי נתתי עליה כדרך שלמדתי אותה בצער כך תהיו למידין אותה בצער יכול כשם אתם למידין אותה בצער כך תהו מלמדין אותה בצער ת"ל תזל כטל אמרתי תהו מוכרין אותה בזול לתלמידים הבאים אחריכם:

כשעירים עלי דשא אדם הולך ללמוד תורה תחלה והיא קשה עליו כשעיר מה יעשה קורא שני ספרים ושונה שני סדרים והיא נמשכת אחריו כרביב לכך נאמ' וכרב' עלי עשב:

ד"א **יער' כמ'** ר' בניה אומ' אם למדת תורה לשמה הרי דברי תורה חיים לנפשך שנ' (משלי ד כב) כי חיים הם למוצאיהם ואם לאו סוף שדברי תורה הורגין אותך שנ' יערף ואין עריפה אלא לשון הריגה דכת' (כא ד) וערפו שם ואומ' (משלי ז כו) כי רבים חללים הפילה:

ר"א **יערף כמטר ל'** ר' דוסתאי בירבי יהודה אומר אם למדתה את התורה כדרך שמכנסין את השעיר לבור סופך להיות שונה ורואה את משנתך שנ' (משלי ה טו) שתה מים מבוריך ואם למדת את התורה כדרך שמכנסין את המטר לבורות ולשיחין ולמערות סופך להיות מנזל ומשקה לאחרים שנ' (משלי ה טו) ונוזלים מתוך באריך וה"א (שם טז) יפוצו מעינותיך חוצה:

כשעירים ע' ד' אדם הולך ללמוד תורה תחלה והיא נופלת עליו כשיד הזה ומנ' שאין שעיר אלא שיד שנ' (ישע' לד יד) ופגשו ציים את איים ושעיר על רעהו יקרא ואומ' (ישע' יג כא) ושעירים ירקדו שם:

ד"א **יערף כמט' ל'** ר' נחמיה אומ' זו כנסת ישׂ' הוי כונס דברי תורה כללים שאם את כונסן פרטים הן מיגעין אותך ואין את יכול לעמוד בהן:
משל אדם הולך לקסרין צריך למאה זוז או למאתים זוז הוצאה אם נוטלן הוא פרוטרוט הן מיגעין אותו ואינו יכול לעמוד בהן אלא מצרפן סלעים והוא פורט ומוציא בכל מקום שירצה וכן ההולך לבית האילס וצרך למאה מנה או לשתי רבוא של יציאה אם נוטלן הוא פרוטרוט הן מיגעין אותו ואינו יכול לעמוד בהן אלא מצרפן דינרי זהב והוא פורט ומוציא בכל מקום שירצה:
ד"א **יערף כמ' לק'** כשם שהמטר יורד בזעף ומבקע בארץ כך יהיו דברי תורה מבקעין בכם שלא תתעו מדרכיו שלהקב"ה:
ד"א **יערף כמ' לק'** מה המטר הזה יורד על העשבים ומעלה אותן מהן ירוקין מהן אדומין ומהן שחורים ומהן לבנים כך תורה יש בה מדרש ויש בה הלכות ויש בה קולין ויש בה חומרין ויש בה גזירות שוות ויש בה דינין ויש בה תשובות:
ד"א **יערף כמ' לק'** מה המטר הזה יורד על האילנות ונותן מטעמים בכל אחד ואחד לפי מה שהוא בזית לפי מה שהוא בגפן לפי מה שהוא בתאנה לפי מה שהוא בתמרה לפי מה שהוא כך תורה יש בה בני אדם חכמים בני אדם נבונים בני אדם חסידים בני אדם צדיקים:
ד"א **יערף כמ' לק'** לא כמטר הזה שהוא בא מן הדרום שכולו לשדפון ולירקון וכולו לקללה אלא כמטר הזה שהוא בא מן המערב שהוא בא (מארכו) [מערפו] שלעולם שכולו ברכה:
ד"א **יערף כמ' לק'** מה המטר הזה אין את תר לו עד שהוא בא שנ' (מ"א יח מה) ויהי עד כה ועד כה כך אדם הולך ללמוד תורה אין את תר לו עד שהוא שומע מדרש הלכות ואגדות עד שהוא נעשה אדם גדול בישראל:
ד"א **יערף כמ' לק'** ר' סימאי אומ' מנ' אתה אומר שאין לך פרשה בתורה שאין בה לתחית המתים אלא שאין בנו כוח לדרוש שנ' (תה' נ ד) יקרא אל השמים מעל להביא את הנשמה ואל הארץ להביא את הגוף ואחר כך לדין עמו לידיין עמו וכך היה ר' סימיי אומ' מנ' אתה אומ' כל דבר שברייתו מן השמים גופו ונפשו מן השמים וכל דבר שברייתו מן הארץ גופו ונפשו מן הארץ חוץ מן האדם הזה שגופו מן הארץ ונפשו מן השמים לפי כך כשהוא זוכה הרי הוא כבני מעלן שנ' (תה' פב ו) אני אמרתי אלהים אתם ואם לאו הרי הוא כבני מטן שנ' (שם ז) אכן כאדם תמ':

ד"א היה ר' סימאי אומר מנ' כשם שהעיד משה בישראל את השמים ואת הארץ כך העיד בהן ארבע רוחות שנ' יערף כמ' לק' זו רוח מערבית שהיא באה (מארכו) [מערפו] שלעולם שכולו ברכה:

תזל כטל אמ' זו רוח צפונית שהיא עושה את הרקיע נקי כזהב:

כשעי' **עלי דשא** זו רוח מזרחית שיהא משחרת את הרקיע כשעיר:

וכר' **עלי עשב** זו רוח דרומית שהיא מארגת את הרקיע כרביב מנ' שאין הדברים אמורין אלא לתחיית המתים שנ' (יחז' לז ט) מארבע רוחות באי הרוח ארבע רוחות ברא הקב"ה לשמש בהן את עולמו דרומית כנגד צפונית מערבית כנגד מזרחית דרומית יפה בימות הגשמים וקשה בימות החמה צפונית יפה בימות החמה וקשה בימות הגשמים לעולם מערבית יפה לעולם מזרחית קשה:

פסוק ג

כי שם ה' **אקרא** מלמד שלא רצה משה להזכיר שמו שלהקב"ה אלא לאחר עשרים ואחד דבר שהן שמונים וחמש אותיות וממי למד משה ממלאכי השרת מלמד שאין מלאכי שרת מזכירים שמו שלהקב"ה עד שהן אומ' ק' ק' ק' ה' צב' אמ' משה דיי להיות פחות אחד משבעה ממלאכי השרת והרי הדברים קל וחומר מה אם משה רבן שלנביאים שלא היה בעולם גדול ממנו לא רצה להזכיר שמו שלהקב"ה אלא לאחר אחד ועשרים דבר שהן שמונים וחמש אותיות על אחת כמה וכמה שלא יזכיר אדם שמו שלהקב"ה על חנם:

בן עזאי אומ' כויכול לא הזכיר הקב"ה שמו עד שאמ' שתי תיבות בראשית ברא ואחר כך אלהים:

ד"א **כי שם ה**' **אק**' ר' שמעון בן יוחאי מושלו משל להי"ד לאחד שהיתה איקונין שלמלך בידו מצא אפטיקון ומשכן עמו סנוקליטון ומשכן עמו בעלי זמורה ומשכן עמו אמ' לו כל כך למה אמ' להן שלבי גס שאיקונין של מלך בידי כך היה משה מרעיש את השמים ומזעזע את הארץ שנ' האזינו השמ' אמ' לו כל כך למה אמ' להן שלבי גס שאני מזכיר שמו שלהקב"ה לכך נאמ' כי שם ה' אקרא:

ר' אומר כי שם ה' אק' אמ' משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו שלהקב"ה אתם הבו גדל לאלהינו:

חנניה בן אחי ר' יהושע אומ' זכר צדיק לברכה אמ' להן נביא לישראל בשעה שאני מזכיר זכר צדיק עולמים אתם תנו ברכה:

ר' נהוראי אומ' מנין לעונה אחר המברך אמן שהעונה אמן גדול מן המברך לכך נאמ' כי שם ה' אק' הבו גדל לאלהי':
ר' יוסה אומ' מנ' לעומד בבית הכנסת ואומ' ברכו את ה' המבורך והן עונין אחריו ברוך ה' המ' לעולם ועד לכך נאמר כי שם ה' אק' הבו גדל לאלה':
אמר להן ר' נהוראי מדת שמים מדת הארץ היא הגליורים מתגרין במלחמה והגבורים יורדין ונוצחין וכן את מוצא שכל נסים וגבורות שעשה המקום לאבותינו בכל מקום ובכל זמן אינן אלא בשביל שיתגדל שמו בעולם לכך נאמ' כי שם ה' אקרא ה' ג' לא' מנ' אתה אומ' שאין מזמנין על המזון בשם פחות מעשרה לכך נאמ' כי ה' אק':
מנין אתה אומ' שאין מלאכי השרת מזכירין ישראל שמו שלהקב"ה מלמעלן עד שמזכירין שמו מלמטן שנ' (איוב לח ז) ברן יחד כוכבי בקר [השמטה: אלו ישראל שמשולים בככבים שנ' (ברא' כו ד) והרביתי את זרעך ככוכבי השמים] ואחר כך ויריעו כל בני אלהים אלו מלאכי השרת וה"א (שם א ו) (ויצאו) [ויבאו] בני אלהים לכך נאמ' כי שם ה' אקרא:

פסוק ד

הצור תמים פעלו הצור הצייר שצייר את העולם מתחלה והושיב את האדם בתוכו שנ' (ברא' ב ז) וייצר ה' אלה' את האדם:
תמים פעלו פעולתו שלימה עם כל באי העולם אין אדם בעולם שיאמ' אלו היה לי שלש עינים אלו היה לי שלש רגלים אלו היה לי שלש ידים אלו היו פני הפוכות לאחור אלו הייתי מהלך על ראשי הייתי נאה למה כי כל דרכיו משפט ישב בדין על כל אחד ואחד ונתן לו את הראוי לו:
אל אמונה שהאמין בעולם ובראו, ואין עול מגיד הכת' שלא ברא המקום את בני אדם להיות רשעים אלא להיות צדיקים שנ' (קה' ז כט) לבד ראה זה מצאתי אשר עשה אלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים:
צדיק וישר הוא שהוא נוהג בישרות עם כל באי העולם:
ד"א **הצור** הדיין:
תמים פעלו פעולתו שלימה עם כל באי העולם אין אדם בעולם שיאמ' מה ראה דור המבול להישטף במים דור הפלגה להתפזר מסוף העולם ועד סופו אנשי סדום להשרף באש ובגפרית קרח ועדתו שתבלעם הארץ אהרן ליטול כהונה ודוד לטול מלכות למה כי כל דרכיו משפט ישב בדין על כל אחד ואחד ונתן לו את הראוי לו:
אל אמונה בעל הפקדון:

ואין עול גובה את שלו באחרונה שלא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה מדת בשר ודם אדם מפקיד אצל חבירו מאתים והוא חייב לו מנה כשהוא בא ליטול את שלו הוא אומ' לו צא מנה שלי שאת חייב לי והא לך השאר וכן פועל שעשה מלאכה עם בעל הבית והוא חייב לו דינר כשהוא בא ליטול את שכרו הוא אומ' לו צא דינר שאת חייב לי והא לך השאר אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אל אמונה בעל הפקדון:

ואין עול גובה את שלו (באמונה) [באחרונה]:

צדיק וישר הוא כמו שנ' (תה' יא ז) צדיק ה' צדקות אהב:

ד"א **הצור** (**תמ**') התקיף תמים פעלו פעולתן של באי העולם שלימה לפניו מתן שכרן שלצדיקים ומחת פורענתן שלרשעים לא אלו נטלו משלהם כלום בעולם הזה ולא אלו נטלו משלהם כלום בעולם הזה ומנ' שלא נטלו הצדיקים משלהם כלום בעולם הזה שנ' (תה' לא כ) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך ומנ' שלא נטלו הרשעים משלהם כלום בעולם הזה שנ' (לב לד) הלא הוא כמס עמדי אימתי אלו ואלו באין ליטול את שכרן למחר כשהוא יושב על כסא הדין יושב עם כל אחד ואחד בדין ונותן לו מה שראוי לו לכך נאמ' כי כל דרכיו משפט:

אל אמונה ואין עול מגיד הכת' כשם שהוא נותן לצדיק גמור שכר מצוה קלה שעושה בעולם הזה לעולם הבא כך הוא נותן לרשע גמור שכר מצוה קלה שעושה בעולם הזה ובעולם (הבא) [הזה] וכשם שהוא פורע מרשע גמור על עבירה קלה שעשה בעולם הזה בעולם הבא כך הוא פורע מן הצדיק הגמור על עבירה קלה שעשה בעולם הזה בעולם הזה:

ואין עול בשעת פטירתו שלאדם מן העולם מעשיו נפרטין לפניו והן אומ' לו כך וכך עשית ביום פל' כך וכך עשית במקום פל' אין את מודה על הדברים הללו והוא אומ' להן הין הין והן אומ' לו טול וחתום והוא נוטל וחותם שנ' (איוב לז ז) ביד כל אדם יחתום:

צדיק וישר הוא כשהוא מצדיק עליו את הדין וכן הוא אומר יפה נידנתי לקיים מה שנ' (תה' נא ו) למען תצדק בדברך תז' בשפט':

ד"א **הצור תמים** כשירד משה מהר סיני נתקבצו ישראל אצלו אמ' לו רבינו משה אמור לנו מדת הדין מה היא מדת הדין שלמעלן אמ' להם איני אומ' לכם שהוא מזכה את הזכאי ומחייב את החייב אלא אפלו להחליף בדבר אל אמונה ואין עול:

פסוק ה

שחת לו לא יכול אפלו בנים מלאים מומים ת"ל (בניו לא) [לא בניו] מומם דברי ר' מאיר:

ר' יהודה אומ' אפלו מלאים מומים לכך נאמ' בניו מומם וה"א (הושע ב א) והיה במקום אשר יאמר להם וה"א (יר' ד כב) בנים סכלים המה ומה אם בשעה שהן סכלים הן קרואין בנים אלו לא היו סכלים על אחת כמה וכמה:

וה"א (ישע' א ד) זרע מרעים בנים משחיתים מה אם בשעה שהן משחיתים הן קרואין בנים אלו לא היו משחיתים על אחת כמה וכמה:

וה"א (יר' ד כב) חכמים המה להרע מה אם בשעה שהן מריעים הן קרואים חכמים אלו לא היו מריעים על אחת כמה וכמה:

וה"א (יחז' לג לא) ויבאו אליך כמבוא עם וישבו לפניך עמי ושמעים את דבריך יכול יהוא שומעין ועושין ת"ל (שם) ואותם לא יעשו ומה אם בשעה שהן שומעין ולא עושין הן קרואין עמי אלו היו עושין על אחת כמה וכמה:

אבה הדרוס אומ' שיחתו ישראל כל לווים שבתורה:

שלא יהיו הרשעים אומ' בשעה שאנו חוטאין אנו מצערין לפניו שכן אליהוא אומ' לאיוב (איוב לה ו - ח) אם חטאת מה תפעל בו אם צדקת מה תתן לו לאיש כמוך רשעך מה הוא אומ' (ישע' ג יא) אי לרשע רע מושלו מלה"ד לאחד שהוא יוצא להיצלב והיה אביו בוכה עליו ואמו מתחבטת עליו זה אומר אוי לי וזה אומ' אוי לי והלא אין ווי אלא לזה שהוא יוצא להיצלב שנ' (הושע ז יג) אוי להם כי נדדו ממני:

דור עקש ופתלתול אמ' משה לישראל עוקמנין אתם פותלנין אתם אין אתם אלא לאור מושלו מלה"ד לאחד שהיה בידו מקל מעוקם ונתנו לאומן שיכונו אם אינו מכוונו באוב מכוונו במנגנון ואם אינו מכוונו במנגנון מכוונו במעצד ועושה אותו קליפים קליפים ומשליך אותן לאור כך אמר משה לישראל עוקמנין אתם פותלנין אתם אין אתם אלא לאור שנ' (יחז' כא לו) ונתנך ביד אנשים בוערים חרשי משחית:

ד"א אמ' משה לישראל במדה שמדדתם בה מדדתי לכם וה"א (תה' יח כז) עם נבר תתבר ועם עק' תת':

פסוק ו

הל ה' תגֹ' זאת מושלו מלה"ד לאחד שהיה עומד וצוהב כנגד בולטוס בשוק אמ' לו השומעים שוטה שבעולם כנגד בולטוס את צוהב כנגד בולטוס את אומ' ושומע אלו רצה להכותך לקרע את כסותך או לחבשך בבית האסורים היית יכול לעמוד בו אלו היה קינטרון שהוא גדול ממנו על אחת כמה וכמה אלו היה אפרכוס שהוא גדול ממנו על אחת כמה וכמה אלו היה פיליטקוס שהוא גדול ממנו על אחת כמה וכמה:

ד"א **הל ה' תג' זא'** מושלו משל להי"ד לאחד שהיה עובר וצוהב כנגד אביו בשוק אומ' לו השומעים שוטה שבעולם כנגד אביך אתה צוהב כנגד אביך את אומ' ושומע כמה יגע בך וכמה עמל בך אלו לא היית מכבדו לשעבר צריך היית לכבדו עכשו שלא יכתוב את נכסיו לאחר כך אמ' משה לישראל אם אין אתם זהירין כמה נסים וגבורות עשה לכם המקום במצרים היו זהירין כמה נסים וגבורות הוא עתיד לעשות לכם בהיכנסכם לארץ:

עם נבל ולא חכם:

עם נבל לשעבר **ולא חכם** לעתיד לבוא והי"א (ישע' א ג) ישראל לא ידע עמי לא הת':

ישראל לא ידע לשעבר עמי לא הת' לעתיד לבוא ומי גרם להם להיות מנובלים ומטופשים אלא שלא החכימו בתורה והי"א (איוב ד כא) הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה:

הלא הוא אב' קנ' אמ' משה לישראל חביבין אתם לו קנין אתם לו אין אתם ירושה לו מושלו משל להי"ד לבן מלכים שהוריש לו אביו עשר שדות וקנה לו עוד אחת לסגלתו והיתה חביבה עליו יתר מכל מה שהוריש לו אביו וכן מי שהוריש לו אביו כך אמ' משה לישראל חביבין אתם לו קנין אתם לו אין אתם ירושה לו:

הוא עשך ויכ' ר' מאיר אומ' כרכא דכולא ביה כהניו מתוכו לוייו מתוכו מלכיו מתוכו נביאיו מתוכו חכמים מתוכו סופריו מתוכו ומשניו מתוכו שנ' (זכ' י ד) ממנו פנה ממנו יתד ממנו קשת מלחמה ממנו יצא כל נוגש יחדו:

ד"א היה ר' שמעון בן יוחאי אומ' אם יהיה חלש מלמעלן וגבור מלמטן מי נוצח הוי אומר העליון אין צורך לומר גבור מלמעלן וחלש מלמטן גבור חי עולמים מלמעלן ובריות מלמטן שנ' (קה' ה ז) כי גבוה מעל גבוה שומר וכן שלמה אומ' (שם ה א) אל תבהל על פיך:

ד"א **הוא עשך ויכ'** הוא עשאך כנוניות מבפנים שאם תעלה אחת מהם על גבי חברתה אי אפשר לך לחיות:

ר' שמעון בן אלעזר אומ' הוא עשך ויכ' הוא עשאך כוים כוים מבפנים שאם תסתם אחת מהם אי אפשר לך לחיות:

ר' דוסתאי בן יהודה אומ' הוא עשך ויכ' הוא הושיבך על בסיס שלך הלעיטך בבת עמים ונתן לך מה שנשבע לך והורישך מה שהבטיחך שנ' (ו יא) ובתים מ' כל טוב:

פסוק ז

זכור ימות עולם אמ' להן הקב"ה היו זכורים מה שעשיתי בראשונים מה שעשיתי בדור המבול ומה שעשיתי בדור הפלגה ומה שעשיתי באנשי סדום:

בינו שנות דור ודור אין דור שאין בו כדור המבול אין דור שאין בו כדור הפלגה אין דור שאין בו כאנשי סדום אין דור שאין בו כקרח וכעד' אלא כל אחד ואחד נידון לפי מעשיו:
שאל אביך ויגד' אלו הנביאים כענין שנ' (מ"ב ב יב) ואלישע ראה והוא מצעק אבי אבי זקניך ויאמ' לך אלו החכמים כענין שנ' (במד' יא טז) אספה לי שבעים איש מז' יש':
ד"א **זכר ימות עו'** אמר להן הקב"ה בשעה שאני מביא עליכם יסורין היו זכורים כמה שכר אני נותן לכם עליהם:
בינו שנות דור ודור זה דורו של משיח שנ' בו (תה' עב ה) ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים:
שאל אביך ויג' מה שהשמיע לאבות עתידין ישראל להיות שומעין מפי הקב"ה לעתיד לבוא שנ' (ישע' ל כ) ולא יכנף עוד מוריך והיו עיניך רואות את מוריך:
זקניך ויאמ' לך מה שהראה את הזקנים בהר שנ' (שמות כד א) ואל משה אמר עלה אל ה':

פסוק ח

בהנחל עליון גוים זה אבינו אברהם מנ' אתה אומ' שעד שלא עמד אבינו אברהם היה הקב"ה נוהג עם כל באי העולם במדת אכזריות עמד דור המבול והציפן כזקים על פני המים עמד דור הפלגה ופיזרן מסוף העולם ועד סופו עמדו אנשי סדום ושרפן באש ובגפרית כיון שעמד אבינו אברהם זכה ליסורין שנ' (ברא' יב י) ויהי רעב בא' מפני מה היסורין באין הוי אומ' לטובתן של ישראל לכך נאמר למספר בני ישראל:
ד"א **בהנחל על' גו'** מלמד שביקש המקום להנחיל את העולם לאומות:
בהפרידו בני אדם בשעת הפלגה פירש החומה של כל אומה ואומה שלא יהו מעורבין שילח בני גמר לגמר בני מדי למדי בני יון ליון:
יצב גבו' עמ' קבע תחומן של אומות שלא יכנסו לארץ ישראל וכמה אומות הן שבעים וכמה ירדו ישראל למצרים שבעים שנ' (י כב) בש' נפש ירדו אב' מצ' לכך נאמ' למספר בני יש':
ד"א **בהנ' על' גו'** מלמד שביקש המקום להנחיל את התורה לאומות עמד וראה וצפה ונסתכל שנ' (חבק' ג' ו) עמד וימדד ארץ אמ' איזו אומה בעולם יכולה לקבל את התורה ולא מצא אלא ישראל לכך נאמ' למ' בני יש':
ד"א **בהנ' על' גו'** מלמד שהניח המקום חלקן של אומות בתוך גיהנם שנ' (יחז' לב כב; כט) שם אשור וכל קהלה שמה אדום ומלכיה מי נוטל עשרן של אלו והמונם הוי אומ' אלו ישראל לכך נאמ' למס' בני יש':

ד"א **בהנ' על' גו'** כשהנחיל המקום מן האומות יראי חאט וכשרים שבהן:
בהפ' בני אדם זה דור הפלגה שנ' (ברא' יא ט) ומשם הפיצם ה':
יצב גבו' עמ' ר' אליעזר בן של ר' יוסי הגלילי אומ' הרי הוא אומ' (שה"ש ו ח) ששים המה מלכות ושמונים פילגשים ששים ושמונים הרי מאה וארבעים אבותינו לא ירדו למצרים אלא בשבע' נפש וה"א יצב גבול עמ' אין כת' כן אלא יצב גבלת עמ' זכו אומות ליטול שני שני חלקים למס' בני יש':

פסוק ט

כי חלק ה' עמו וכי מה ענין זה לזה מושלו מלה"ד למלך שהיתה לו שדה ונתנה לאריסים והיו גונבין אותה מלפניו והוציאה מפניהם ונתנה לבניהם אחריהם חזרו להיות רעים מאבותיהם מה עשה כיון שנולד לו בן אמ' להן צאו מתוך ארצי אי אפשי תהון בתוך שלי תנו לי את חלקי שאהא מכירו כך כיון שעמד אבינו אברהם ויצא ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה עמד אבינו יצחק ויצא ממנו פסולת עשו וכל אלופי אדום עמד אבינו יעקב ולא יצא ממנו פסולת אלא נולדו לו כולם צדיקים שנא' (ברא' כה כז) ויעקב איש תם אמ' המקום לאומות צאו מתוך ארצי אי אפשי תהיו בתוך שלי תנו לי את חלקי שאהא מכירו ומאיכן שהכיר המקום את חלקו מאבינו יעקב שנ' כי חלק ה' עמו יע' חב' נח' אמר להן הרי אתם בחלקו שליעקב מעתה וה"א (תה' קלה ד) כי יעקב בחר לו יה ועדיין הדבר תלי בדלא תלי ואין אנו יודעין אם יה בחר ביעקב אם יעקב בחר ביה ת"ל (שם) ישראל לסגלתו ועדיין הדבר תלי בדלא תלי ואין אנו יודעין אם הקב"ה בחר לו ישראל לסגלתו ואם ישראל בחרו בהקב"ה וכשהוא אומ' (יד ב) ובך בחר ה' אלהי' לה' לו לעם סגלה הרי יה בחר ביעקב ומנ' שאף יעקב בחר ביה שנ' (יר' י טז) לא כאלה חלק יעקב:
את מוצא בשעה שירד הקב"ה לסיני ירדו עמו מחנות מחנות של מלאכי השרת שנ' (תה' סח יח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ומשם בחרו להן אומות העולם אלהות לה"ד למלך שהיה נכנס למדינה והכל נכנסין עמו הפרכין דוכסין ואסטרלטין יש שעשה לו פטרון הפרכוס ויש שעשה לו פטרון דוכוס ויש שהיה עושה פטרון שר צבא:
פקח אחד היה שם אומ' כל אלו תחת רשותו שלמלך הן ואינן יכולין למחות בידו אבל הוא יכול למחות בידן איני בוחר לי פטרון אלא המלך שהוא יכול למחות בידן שלכולן כך בשעה שנגלה הקב"ה בסיני בחרו להן אומות העולם אלהות יש מהן שבחר לחמה ויש מהן שבחר ללבנה ומהן שבחר לככבים ולמזלות ומהן שבחר למלאכים וכן משה אומ' לישראל (ד יט) ופן תשא עי' השמ' אשר חלק ה' אלה' לכל העמ' מה אמ' ישראל

להקב"ה מכל אותן אלהות לא בחרנו אלא לך חלקי ה' אמרה נפשי (איכה ג כד) ואף הקב"ה אמ' להן אין חלקי אלא ישראל לכך נאמ' כי חלק ה' עמו:

יעקב חבל נח' אין חבל אלא גורל שנ' (תה' טז ו) חבלים נפלו לי בנעימים ואו' (יהושע יט ט) מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון ואומ' (שם יז ה) ויפלו חבלי מנשה עשרה:

ד"א **יעקב חבל נח'** מה חבל זו משולש כך היה יעקב שלישי לאבות וקיבל שכר כולם כשעמד אבינו אברהם מה נאמ' בו (משלי יז יז) ואח לצרה יולד כשעמד יצחק אבינו מה נאמ' בו (קה' ד ט) טובים השנים מן האחד וכשעמד אבינו יעקב מה נאמ' (שם ד יב) והחוט המשולש לא במהרה ינתק:

ימצאהו בא' מד' זה אבינו אברהם ובתהו יליל יש' במקום צרות ובמקום גייסות ובמקום לסטים מושלו מלה"ד למלך שיצא הוא וחיילותיו למלחמה הניחוהו חיילותיו והלכו להן ונזדווג לו גבור אחד אמ' לו אדני המלך אל תתירא ואל יפול לבך עליך ואל תפול אימה עליך איני מניחך עד שתהא בתוך מטתך עד שתהא בתוך פלטין שלך כך אמ' לו הקב"ה לאברהם אבינו שנ' (ברא' טו ז) ויאמ' אליו אני ה' אשר הוצ' מ' כש':

יסבבנהו כמו שנ' (שם יב א) ויאמ' ה' אל אברם לך לך:

(**יסבבנהו**) [**יבוננהו**] לכל באי העולם:

מנ' אתה אומ' שעד שלא עמד אבינו אברהם לא היה הקב"ה מלך אלא על השמים שנ' (שם כד ז) ה' אלהי השמים כיון שעמד אבינו אברהם המליכו על הארץ ואשביעך בה' אלהי השמ' ואל' הא' (שם כד ג):

יצרנהו כאש' עי' מנ' אתה אומ' שאפלו המקום מבקש מאבינו אברהם אפלו גלגל עינו הוא חוטטה ונותנה לו ולא גלגל עינו בלבד אלא אפלו נפשו שהי' חביבה עליו ביותר שנ' (ברא' כב ב) קח נא את בנך את יחי' וכי אין אנו יודעין שבנו הוא יחידו אלא זו הנפש שנקראת יחידה בעולמה וה"א (תה' כב כא) הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי:

ד"א **ימצאהו בא' מד'** אלו ישראל כענבים במדבר מצא' יש' (הושע ט י) ובתהו יליל יש' במקום צרות במקום גייסות במקום לסטים:

יסבבנהו לפני הר סיני שנ' (שמות יט יז) ויתיצ' בת' הה':

יבוננהו בעשרת הדיברות מלמד שכל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הקב"ה היו ישראל מסתכלין בו ורואין אותו ויודעין כמה עונש יש בו וכמה אזהרות יש בו וכמה קולין וחומרין יש בו וכמה גזרות שוות יש בו וכמה דינין יש בו וכמה תשובות יש בו:

יצרנהו כאישון עינו שאפלו נרתעין לאחוריהן שנים עשר מיל וחוזרין אחד עשר מיל לא היו נזוקים לא מקול הקול ולא מקול הלפידים:

ד"א **ימצאהו בארץ מד'** הכל מצוי ומסופק להן מן המדבר הבאר עולה והמן יורד והסליו מצוי וענני כבוד מקיפין אותן:
ובת' יליל ישימ' במקום צרות במקום גייסות במקום לסטים:
יסבבנהו בדגלים שלשה בדרום שלשה במזרח ג' במערב ג' בצפון:
יבוננהו בשתי מתנות טובות ואלו הן המן והבאר כשהיה אחד מאומות העולם קומץ מן המן ולא היה עולה בידו כלום דולה מן הבאר ולא היה עולה בידו כלום:
יצרנהו כא' עי' ישמרם מן המזיקין שלא יזיקו אותן שנ' (תה' צא יא) כי מלאכיו יצוה לך לש' בכל דר':
ד"א **יצרנהו** שנצר האנשים והנשים מן הזמה כדי שיהיו טהורים תדע לך שאחר פרשת דגלים פרשת שוטה:
ד"א **ימצאהו בא' מד'** הרי זו אמורה לימות המשיח שנ' (הושע ב טז) לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר:
ובת' יליל ישי' אלו ארבע מלכיות שנ' (זכריה ו א) ואשוב ואשא עיני ואראה והנה ארבע מרכבות:
יסבבנהו בנביאים יבוננהו בחכמים:
יצרנהו כאי' עי' כמו שנ' (שם ב יב ע"ש) כל הנגע בכם נוגע בבת עינו:

פסוק יא

כנשר יעיר קנו כדרך שאין הנשר הזה בא על קנו בת אחת אלא מפסייע מאילן לאילן ומסוכה לסוכה כדי שיעורו בניו ויהא בהם כוח לקבלו כך כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל לא נגלה להם מרוח אחת אלא מארבע רוחות שנ' (לגב) ה' מסיני בא איזו היא רוח רביעית אלוה מתימן יבא (חבק' ג ג):
יפרוש כנפיו יקחהו כמו שנ' (שמות יט ד) ואשא אתכם על כנפי נשרים:
ישאהו על אב' כמו שנ' (ישע' מט כב) והביאו בניך בחצן:

פסוק יב

ה' בדד ינ' אמר להן הקב"ה כשם שהייתם יושבים יחידים בעולם הזה ולא נהנים מאומות העולם כלום כך אני עתיד להושיב אתכם יחידים בעולם הבא ואין אומות העולם נהנים מכם כלום:
ואין עמו אל נכר שלא אתן רשות לאחד משרי אומות העולם שימשול בכם אלא כענין שנ' (דני' י כ) ואני יוצא והנה שר יון בא:
ושר מלכות פרס עמד לנגדי (שם י יג):

אבל אגיד לך את הרשום (שם י כא) ד"א ה' בדד ינ' אמ' להן הקב"ה עתיד אני לעשות אתכם נוחלין מסוף העולם ועד סופו שנ' (יחזק' מח ז) מפאת קדים עד פאת ימה אשר אחד:

מפאת קדים ועד פאת ימה ראובן אחד (שם מח ו):

מפאת קדים עד פאת ימה יהודה אחד (שם מח ז) מה ת"ל אשר אחד ראובן אחד יהודה אחד אלא מלמד שכל שבט ושבט עתיד ליטול את חלקו מתחלת המזרח עד סוף המערב אורך על רוחב עשרים וחמשה אלפים (קבים) [קנים] שהן שבעים וחמשה מיל:

ואין עמו אל נכר שלא יהו בכם בני אדם עובדי ע"ז אלא כעין שנ' (ישע' ב יח) והאלילים כליל יחלוף:

ונשגב ה' לבדו ביום ההוא (שם ב יא):

ד"א **ה' בדד ינ'** אמ' להן הקב"ה עתיד אני להושיב אתכם בנחת רוח ובכבוד בעולם:

ואין עמו אל נכר שלא יהא בכם בני אדם עסיקין במין פרגמטיה כלום אלא כענין שנ' (תה' עב טז) יהי פסת בר בארץ בראש הרים שתהא כל חטה וחטה מוציאה קלוסקיות מלמעלן כפס הזו של יד:

ירעש כלבנון פריו שתהא הרוח מנשבת בהן והן שפות זו לזו ומשירות פירותיהן ואדם נוטל מלוא הפס הזו שליד ויש בה כדי פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו:

פסוק יג

ירכיבהו על במ' ארץ זו ארץ ישראל שהיא גבוהה מכל הארצות שנ' (במד' יג ל) עלה נעלה וירש' אותה:

עלו זה בנגב (שם יג יז):

ויעלו בנגב (שם יג כב) ויעלו ממצ' (ברא' מה כה):

ויאכל תנו' שדי אלו פירות ארץ ישראל שהן קלים לאכול מכל הארצות:

ויניקהו דבש מסלע זו סכנית וחברותיה:

ושמן מחל' צור אלו זיתי גוש חלב:

מעשה שאמ' ר' יהודה לבנו [בסכנית] צא והביא לנו קציעות מתוך החבית והלך ומצא החבית צפה עליהן דבש אמ' לו אבא של דבש היא אמ' לו השקע ירך לתוכה ואת מעלה קציעות מתוכה:

מעשה שאמ' ר' יוסי לבנו בציפורין עלה והביא לנו גרוגרות מתוך העלייה הלך ומצא את העלייה צפה עליהן דבש:

חמאת בקר וחלב צאן אלו ימי שלמה עשרה בקר בריאים (מ"א ה ג):

עם חלב כר' אלו ימי עשרת השבטים שנ' (עמוס ו ד) אוכלים כרים מצאן:

עם חלב כל' **חטה** אלו ימי שלמה שנ' (מ"א ה ב) ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כור סלת ועשרים כור קמח:
ודם ענב תש' **חמ**' אלו ימי עשרת השבטים שנ' (עמוס ו ו) השותים במזרקי יין:
ד"א **ירכיבהו על במ**' **ארץ** זה בית המקדש שהוא גבוה מכל העולם כולו שנ' (יז ח) וקמת ועלית אל המ' קומו ונעלה ציון (ירי' לא ה) והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' (ישע' ב ג):
ויאכל תנו' **שדי** אלו בכורים:
ויניקהו דבש מס' **ושמן מחל**' אלו נסכי שמן:
חמאת בקר וחל' **צאן** אלו חטאות ואשמות וקדשים קלים:
עם חלב כל' **חטה** אלו הסלתות:
ודם ענב תש' **חמר** אלו נסכי יין:
ד"א **ירכיבהו על במ**' **ארץ** זו תורה:
ויאכל תנו' **שדי** זה מקרא:
ויניקהו דב' **מס**' זו משנה:
ושמן מחל' **צור** זה תלמוד:
חמאת בקר וח' **צאן** אלו הדינין והעבודות והטמאות והטהרות והעריות:
עם חלב כל' **חטה** אלו ההלכות שהן גופה של תורה:
ודם ענב תש' **חמ**' אלו האגדות שהן משכרות את האדם כיין:
ד"א **ירכיבהו על במ**' **ארץ** אלו האומות:
ויאכל תנו' **שדי** אלו ארבע מלכיות:
ויניקהו דבש מס' **ושמן מח**' **צור** אלו הבלשיים שבללו עם המלכות ובאו והחזיקו בארץ ישראל והוציאו אותן מבתיהם והן קשים להוציא מהן פרוטה כצור הזה ובאחרונה ישראל יורשין את נכסיהן ומנחילין לבניהן והן עריבין עליהם כשמן וכדבש:
חמ' **בק**' **וח**' **צאן** אלו איפטיקין והגמונין שלהן:
עם חל' (**כל**') [**כר**"] אלו בלירכין שלהן:
ואילים אלו קינטרונין שלהן:
בני בשן אלו בני פיקורין המוציאין מבין שניים:
ועתודים אלו סנוקליטין שלהם:
עם חלב כל' **חטה** אלו מטרניות שלהן ובאחרונה ישראל יורשין את נכסיהן ומנחילין לבניהם כיין וכדבש:

ד"א **עם חלב כל' חטה** עתידה שתהא כל חטה וחטה כשתי כליותיו של שור הגדול שהן משקל ארבע ליטרה בציפורין ואל תתמה שהרי מעשה ששקלו ראשה שללפת שלשים ליטרה בציפורין:

מעשה בשועל אחד שקינן בראשה שללפת ושקלוה ששים ליטרין בליטרה של ציפורין: אמ' ר' יוסי בן חנינה מעשה בשיחין באחד שהניח לו אביו קלח של חרדל והיה בו שלשה בדין ונפשח אחד מהן ונמצא בה תשעה קבין חרדל ועציו סיכך בהן סוכת יוצרין: אמ' ר' שמעון בן חלפתא קלח של כרוב היה בבית אבא והיינו עולין ויורדין בה כסולם וכעולה לראש התאנה:

ודם ענב תשת' חמ' שלא תהו יגיעין לא לבצור ולא לדרוך אלא מביא עניבה אחת בקרון או בספינה ומניחה בזוית ביתו ותהא שותה ממנה והולך כשותה מתוך הפיטס הגדול ועצה מסיקו תחת תבשילו ד"א ודם ענב תש' חמר אין לך כל עניבה ועניבה שפחותה משלשים גרבי יין שנ' חמר אל תקרא חמר אלא חומר:

פסוק טו

וישמן ישורון ויבעט לעולם כל שלפי שבע רעים וכן את מוצא בראשונים דור המבול ודור הפלגה והסדומיים שלא מרדו במקום אלא מתוך מאכל ומשקין שנ' חמאת בקר וח' צאן מה הוא אומ' וישמן יש' ויב' אמ' הקב"ה למשה אמור לישראל כשאתם נכנסין אין אתם עתידין למרוד אלא מתוך שלוה שנ' (לא כ) כי אביאנו אל האר' אשר נש' לא' זב' חל' וד' וא' וש' וד' ופ' אל אלה' אחר':

וכך אמ' להן משה כשאתם נכנסין לארץ אין אתם עתידין למרוד אלא מתוך שלוה שנ' (ח יב - יד) פן תא' וש' וב' טו' ורם לבבך וש' את ה' אלהי' וה"א בשבטים (ברא' לז כה) וישבו לאכל לחם וישב ראובן אל הבור (שם לז כט) וה"א בדור המדבר (שמות לב ו) וישב העם לא' וש' ויק' לצ' מה צחק ציחקו עמדו ועשו את העגל הוי מתוך מאכל ומשקה מרדו מאחר המקום ועמדו ועשו את העגל:

ר' שמעון בן יוחאי מושלו משל להי"ד לאחד שעשה לו עגל אחד והיה משפשפו ומגרדו ומאכילו כרשנים גדל העגל ונתן בעליו עול על צוארו קירטע העגל ושיבר את העול וקיצץ את הסבניירים כך אמ' הקב"ה למשה במדה שמדדתם באותה המדה אני מודד לכם מוטות עץ שברת ועשית תחתיהם מוטות ברזל (יר' כח יג):

וכן את מוצא בבני איוב שלא באה עליהם פורענות אלא [מתוך] מאכל ומשתה שנ' (איוב א יג; יט) ויהי היום ובניו ובנותיו אוכלים ושותים יין והנה רוח גדולה באה הוי מתוך מאכל ומשתה באה עליהם פורענות:

וכן את מוצא בעשרת השבטים שלא מרדו במקום אלא מתוך מאכל ומשתה שנ' (עמוס ו ד - ו) השוכבים עלי מטות שן הפורטים על פי הנבל השותים במזרקי יין מה נאמ' בהן (שם ו ז) לכן עתה יגלו בראש גולים הוי מתוך מאכל ומשתה מרדו מאחר המקום והגלה אותם מארצו:

וכן את מוצא למחר לימות המשיח שאינן מורדין במקום אלא מתוך מאכל ומשתה שנ' חמ' בק' וח' צאן מהוא אומ' וישמ' ישו' ויב':

שמנת עב' כש' אלו שלשה דורות שלפני המשיח שנ' (ישע' ב ז - ח ע"ש) ותמלא ארצם סוסים:

ותמלא ארצם כסף וזהב:

ותמלא ארצם אלילים:

ד"א **שמנת עב' כש'**:

שמנת בימי ירבעם:

עבית בימי אחאב:

כשית בימי יהוא:

ד"א **שמנת** בימי אחז:

עבית בימי מנשה:

כשית בימי צדקיהו:

ד"א **שמנת עב' כש'** שמן אדם מבפנים והוא נעשה כסלים מבחוץ וה"א (ע' איוב טו כז) כי כסה פניו בחלבו ויעש פימה עלי כסיל:

ויטש אלוה עש' כענין שנ' (יר' ב יג) כי שתים רעות עשה עמי אמ' להן המקום במדה שמדדתם באותה המדה אני מודד לכם שנ' (שם יב ז) עזבתי את ביתי נטשתי את נחלתי ואומ' (תה' עח ס) ויטש משכן שילה, (תה' עח סז) וימאס באהל יוסף ואומ' (ישע' ב ו) כי נטשת עמך בית יעקב:

ד"א **ויטש אלוה עש'** כענין שנ' (יחז' ח טז ע"ש) ובצאתם אל החצר הפנימית והנה בין האולם ולמזבח כעשרים וחמשה איש:

פסוק טז

יקנאהו בז' מלמד שהיו עושין להן דברים של זירות שנ' (מ"א טו יג) וגם את מעכה אמו ויסירה מגבירה אשר עשתה לאשרה מפלצת:

בתועבות יכ' הרי זה משכב זכור שנ' (ויק' כ יג) ואיש אש' יש' את זכר מש' אשה תועבה עשו שני' מות יומ' עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל (כג יח) לא תהיה קדשה מב' ישר' ולא יהיה קד' מ' יש' מהוא אומ' (מ"א יד כד) וגם קדש היה בארץ:

פסוק יז

יזבחו לשדים לא אלוה אמ' המקום אלו לדברים שמטיבים להם היו עושים הייתי אומ' על אחת כמה וכמה דברים שמצירים להם מה דרכו של שיד כיון שהוא נכנס באדם כופה אותו על פניו:

לא אלוה מלמד שהיו עובדין לבבואה:

אלהים לא ידֿ שאין אומות העולם מכירין אותן:

חדשים מק' באו כיון שאחד מאומות העולם רואה אותו הוא אומ' צלם יהודיים הוא זה שנ' (ישע' י י) כאשר מצאה ידי לממלכות האליל הא מלמד שירושלם ושמרון מספקות טפסים לכל באי העולם חדשים מק' באו משלעכשיו הן בימי אנוש היו קוראין אותן אלהות שנ' (ברא' ד כו) אז הוחל לק' בשם ה' הוא הוחל לקרא ע"ז בשם המקום באותה שעה עלה עוקיניס והציף שלישו של עולם אמ' להן הקב"ה אתם עשיתם מעשה חדש וקראתם לעצמכם אף אני עושה מעשה חדש וקורא לעצמי שנ' (עמוס ה ח) הקורא למי הים וישפכם:

לא שע' אבותי' דברים שלא עמדו עליהם שערותיהם שלאבותיכם וה"א (איוב ד טו) ורוח על פני יחלוף תסמר שערת בשרי:

ד"א **לא שע' אב'** לא שיערום אבותיכם אם יש בהן צורך ואם אין בהן צורך אלא מלמד שהיו מקריבין להן ואינן מרצין מידם כענין שנ' (ברא' ד ה) ואל קין ואל מנחתו לא שעה:

פסוק יח

צור יל' תשי אמ' להן הקב"ה שיכחתם אותי בזכיות אבותיכם שנ' (ישע' נא א) הביטו אל צור חצב' אל אבר' אביכם:

ד"א **צור יל' תשי** אמ' להן הקב"ה בשעה שאני מבקש להיטיב לכם אתם כאלו מתישים כוח גדול שלמעלן עמדתם על הים ואמרתם (שמות טו ב) זה אלי ואנ' בקשתי להיטיב לכם חזרתם בכם ואמרתם (במד' יד ד) נתנה ראש ונשו' מצ':

עמדתם לפני הר סיני ואמ' (שמות כד ז) כל אשר דבר ה' נע' ונש' בקשתי להיטיב לכם חזרתם בכם ואמ' (שם לב ד) אלה אלהיך יש' הוי בשעה שאני מבקש להיטיב לכם כאלו מתישין כוח גדול שלמעלן:

ד"א **צור ילדך תשי** אמ' להן הקב"ה עשיתם אותי כאלו זכר מבקש לילד ואינו יולד אם תהא אשה יושבת על המשבר אינה מצטערת צירים אוחזוהו כצירי ילדה (ע' ישעי' כא ג) אם יהיו שנים במעיה אינה מצטערת כי באו בנים עד משבר וכוח אין ללידה (מ"ב יט ג) אם תהא חולה ומבכרת אינה מצטערת כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה (יר'

ד לא) אם יהיה זכר שאין דרכו לילד והוא מבקש לילד אין זה צער כפול ומכופל שנ' שאלו נא וראו אם ילד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו (יר' ל ו):
הוי כי גדול היום ההוא מאין כמהו (שם ז):
ותשכח אל מחל' ר' מאיר אומ' שחל בך ונצטער בך כענין שנ' (תה' מח ז) חיל כיולדה:
ר' יהודה אומ' שעשה אותך מחילים מחילים שאם תעלה אחת מהן על גבי חברתה אי אפשר לך לחיות:
ד"א **ותשכח אל מח**' שהוא חולל כל העולם כולו בעבורך שנ' (תה' כט ט) קול ה' יחולל אילות:
ד"א **ותשכח אל מח**' שהיחל שמו עליך מה שלא היחל על כל אומה ומלכות ביום מתן תורה שנ' (שמות כ ב) אנכי ה' אלהיך:
ד"א **ותשכח אל מח**' ר' נחמיה אומ' עושה אותך חולין בשעה שאין אתה עושה רצונו:
ד"א **ותשכח אל מח**' מוחל לך שהו מוחל לך על כל עונותיך:

פסוק יט

וירא ה' ויני ר' יהודה אומ' מפני ענוגים שלו מנאצים לפניו מפני שהו מאריך פנים עם הרשעים והם מרבים בחאט:
אמ' ר' מאיר אין לך בכל מלכים שמלך שהיו ימיו קלים ומלכותו קלה כזמרי שבכל מלכים הוא אומ' (ע' מ"א יד יט) ויתר דברי ירבעם וכל אשר עשה ויתר דברי אחאב וכל אשר עשה (שם כב לט) ובזמרי הוא אומ' (עיי"ש טז כ) ויתר דברי זמרי וכל אשר עשה וקשרו אשר קשר כל עצמו לא מלך אלא שבעת ימים בתרצה אמור מעתה מכעס בניו ובנותיו מה אם בשעה שהן מכעיסין הן קרואין בנים ובנות אלו לא היו מכעיסין על אחת כמה וכמה:

פסוק כ

ויאמר אס' פני מ' אמ' הקב"ה הריני מסלק את שכינתי מביניהן להודיעם מה יהיה בסופן:
אראה מה אח' אמר הקב"ה הריני מוסרן למלכיות והן מצערין אותן ומשנקין אותן להודיעם מה יהיה בסופן:
כי דור תה' המ' אמ' להן הקב"ה הפכנין אתם חזרנין אתם אין בכם אמנה שלכלום:
ר'א **כי דור תה' המ**' ר' אומ' דור תהפוך אין כת' כן אלא דור תהפוכות הפכפכנין אתם במדה שמדדתם באותה המדה אני מודד לכם שנ' (תה' עח ט) בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב מה נאמ' בהן (ישע' סג י) ויהפך להם לאויב:

ד"א **בנים לא אמן בם** אמ' להם הקב"ה הפכנין אתם חזרנין אתם אין בכם אמנה שלכלום עמדתם לפני הר סיני ואמרתם כל אשר דבר ה' נע' ונש' (שמות כד ז) אני אמרתי לכם אני אמרתי אלהים אתם (תה' פב ו) חזרתם בכם ואמרתם אלה אלהיך ישר' (שמות לב ד) אני אמרתי לכם אכן כאדם תמ' (תה' פב ז):

בנים לא אמ' בם אמ' להם הקב"ה הפכנין אתם חזרנין אתם אין אתם מאמינים בדבריכם נכנסתם לארץ ישראל אמרתי שאין אתם גולין ממנה לעולם בניתם בית המקדש אמרתי שאינו חרב מכם לעולם חזרתם בכם ואמרתם מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי (מ"א יב טז) ואף אני אמרתי לכם וישראל גלה יגלה מעל אד' (עמוס ז יז):

ד"א **בנים לא אמן בם** ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומ' אל תהי קורא לא אמון בם אלא לא אמן בם מנ' אתה אומ' שלא רצו ישראל לאמר אחר הנביאים אמן בשעה שהיו מברכין אותן שנ' (יר' יא ה) למען הקים את השבועה אשר נשבע לא' לת' להם ארץ זבת חל' וד' כיום הזה מנ' אתה אומ' שלא רצה אחד מהן לפתוח את פיו ולאמר אמן עד שפתח ירמיהו את פיו ואמ' אמן שנ' ואען ואומ' אמן ה' (שם):

פסוק כא

הם קנ' בל' אל וכי יש לך עובד את הצלם אלא דבר שהוא רואהו והם לא עבדו אלא את הבוביה ולא את הבוביה בלבד אלא את ההבל שהוא יוצא מקדירה שנ' כעסוני בהב':

ואני אקנ' בלא עם אל תהי קורא כן אלא בבלויי עם אלו שהן באין מברבריא ומאיטליה שהן מהלכין ערומים בשוק שאין לך משוקץ ומתועב ומבוזה לפני המ' יותר ממי שמהלך ערום בשוק:

ד"א **ואני אק' בלא עם** אלו הכותים שנ' (עזרא ד א) וישמעו צרי יהודה ובנימין:

בגוי נבל אכ' ר' אליעזר אומר [אלו המינים] וה"א (תה' יד א) אמר נבל בלבו אין אלהי' השחיתו והת':

פסוק כב

כי אש קדחה באפי מלמד כשהפורענות יוצאה מלפני הקב"ה אינה יוצאה אלא באף שנ' (תה' יח ט) עלה עשן באפו ומנ' אף בתוך גיהנם שנ' ותיקד עד שאו' תח' ומנ' שנקרא גיהנם שאול שנ' (ע' ישע' יד טו) אך אל שאול תורד:

ותאכל ארץ ויב' זו ארץ ישראל:

ותלהט מו' הר' זו ירוש' שנ' (תה' קכה ב) ירושלם הרים סביב לה:

ד"א ותאכ' ארץ ויב' אלו האומות:

ותלהט מו' הר' אלו ארבע מלכיות שנ' (זכ' ו א) ואשוב ואשא עיני ואראה והנה ארבע מרכבות:

פסוק כג

אספה על' רע' אמ' הקב"ה הריני מכנס כל פורעניות שבעולם ומביאן עליהן בת אחת:
ד"א **אס' על'** אמ' הקב"ה הריני מכנסן במצודה ומביאן עליהן בת אחת:
ד"א **אס' על' רע'** שיהו כל הרעות מתכנסות זאת אומרת אני באה עליהן וזאת אומ' אני באה אליהן אמ' להן הקב"ה המתינו עצמכם שכל אחת ואחת עתידה לעשות את שלה:
ד"א **אס' על' רע'** אוסיף אין כת' כן אלא אספה הרי זו מדת רחמים כלפי ישראל פורעניות כלות והגוף קיים:
חצי אכ' בם חצי מכלין אותן אין כת' אלא חצי אכלה פורעניות כלות והגוף קיים:
ד"א **חצי אכ' בם** הרי אלו חצי רעב שנ' (יחז' ה טז) בשלחי את חצי הרעב הרעים בכם:

פסוק כד

מזי רעב ול' רש' שיהו מוזרים ברעב ומושלכים באשפות מפני החרב הדבר והרעב כענין שנ' (יר' יד טז) והעם אשר המה נבאים לכם יהיו מושלכים בחוצות ירושלם מפני הרעב והחר':
וקטב מרירי לפי דרכנו למדנו שכל מי שהשיד נכנס בו הוא מיריר:
ושן בהמ' אש' בם שיהיו מהמים ומחזרים אחר עבירות:
ד"א **ושן בהמ' אש' בם** שתהא בהמתו נושכתו והיא מעלת נומי והוא מת בה:
וכבר היה מעשה שהיו רחלים נושכות ביהודה:
ד"א **ושן בהמ' אש' בם** שיהא רואה החרב רודפת אחריו בשוק והוא יכול לברוח מפניה למלט את נפשו ממנה וחדרי לבו נופלים לפניו והוא מת בה:
ד"א **ושן בהמ' אש' בם** שהיא (נושך) [מושך] את עצמו והיא מעלת נומי והוא מת בה:
עם חמת זוח' עפ' אלו ארבע מלכיות שנ' בהן (ח טו) נחש שרף ועק' שאימתם מוטלת בעולם:
ר' אומ' עם חמ' זו' עפר אלו הכנים שאין שולטנם אלא בעפר:

פסוק כה

מחוץ תשכל חר' ומ' אי' מיכן אמ' בשעת דבר ובשעת מלחמה כנס את הרגל ובשעת רעב פזר את הרגל שנ' (יד יד יח) אם יצאתי השדה והנה חללי חרב ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב:

חרב מבחוץ ורעב ודבר מבית שנ' (יחז' ז טו עיי"ש וירי' יד טו) אשר בשדה בחרב ימותו ואשר בעיר בדבר וברעב יתמו:

ד"א **מחוץ תש'** **חרב** על מה שעשו בחוצות ירושלם שנ' (ירי' יא יג) כי מספר עריך היו אלהיך יהודה ומספר חוצות ירושלם שמתם מזבחות לבושת:

ומחדרים אי' על מה שעשו בחדרים שנ' (יחז' ח יב) ויאמ' אלי הראית בן אדם מה זקני ישראל עושים בחשך איש בחדר משביתו:

גם בחור גם בתו' הא ותרה בכל אלה אלא יונק עם איש שיבה וה"א (ירי' ו יא) גם איש עם אשה ילכדו זקן עם מלא ימים:

גם בחור אמ' להן הקב"ה אתם גרמתם לי לשלוח יד בבחירי שנ' (במד' יא כח) ויען יהושע בן נון מש' משה מבח':

גם בתו' אמ' להן הקב"ה הייתי סבור שתהוו נקיים לפני כבתולה זו שלא טעמה טעם חאט מימיה:

יונק אמ' להן הקב"ה הייתי סבור שתהו יונקים דברי תורה כתינוק הזה שהו יונק מדדיה שלאמו:

עם איש שי' אל תקרא אם איש שיבה אלא עם איש ישיבה מלמד שכולן ראויין לישיבה וה"א (מ"ב כד טז ע"ש) כולם גבורים עושי מלחמה וכי מה גבורה עושין בני אדם שהולכין בגולה ומה מלחמה עושין בני אדם שהולכין בגולה והן זקוקים בזקים ונתונין בשלשלאות אלא גבורים אלו גבורי תורה כענין שנ' (תה' קג כ) ברכו ה' מלאכיו גבורי כח: עושי מלחמה שהיו נושאין ונותנין במלחמתה של תורה כענין שנ' (במד' כא יד) על כן יאמר בס' מל' ה':

[ואומ'] (מ"ב כד טז) והחרש והמסגר אלף החרש שאחד מדבר והכל שותקין:

והמסגר הכל יושבין לפניו ולמידין ממנו אחד פותח ואחד סוגר לקיים מה שנ' (ישע' כב כב) ופתח אין סוגר וסגר ואין פותח:

פסוק כו

אמרתי אפ' אני אמרתי באפי איה הם:

אשבי' מ' זכ' אמרתי שלא יהו בעולם אבל מה אעשה להם לולי משה בחירו (תה' קו כג):

ד"א **אשבי' מ' זכ'** אמרתי שלא יהו בעולם מה ייעשה להם (ישע' א ט) לולי ה' צב' הותיר לנו שר' כמ':

ד"א **אשבי' מ' זכ'** אמרתי שלא יהו בעולם מה ייעשה להם (תה' קכד א - ב) לולא ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל לולי

ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם:

פסוק כז

לולי כעס או' אג' אמ' הקב"ה מי גרם לי כעסן שלאומות שהוא אגור בתוך מעיהן ואין אגור אלא כנוס שנ' (משלי ל א) דברי אגור בן יקה ואומ' (תה' נה טז) ישיא מות עלימו ירדו שאול חיים כי רעות במגורם בקרבם:

פן ינכרו צר' בשעת צרתן שלישראל אומות העולם רואין אותם ועושין עצמן כאלו שאינן מכירין אותם מעולם וכן אתה מוצא בשעה שגברו אומות העולם על ישראל בקשו לברוח למערב ולא הניחו להן שנ' (ישע' כא יג) משא בערב ביער בערב תלינו:

בקשו לברוח לדרום ולא הניחו להן שנ' (עמוס א ו) כה אמ' ה' על שלשה פשעי עזה:

בקשו לברוח למזרח ולא הניחו להן שנ' (שם א ג) כה אמר ה' על שלשה פשעי דמשק:

בקשו לברוח לצפון ולא הניחו להן שנ' (שם א ט) כה אמ' ה' על שלשה פשעי צר:

ובשעת שמחתן של ישראל אומות העולם רואין אותן ועושין עצמן כאלו הן אחיהם שכן חירם אומ' לשלמה (מ"א ט יג) מה הערים האלה אשר נתתי לי אחי וכן עשו אומ' ליעקב (ברא' לג ט) אחי יהי לך אשר לך:

פן יא' יד' רמ' שלא יהו אומות העולם אומ' אנו עצמינו פרענו מהם:

ולא ה' פעל כל זאת כשם שאמרו אותן השוטים (עמוס ו יג) הלא בחזקינו לקחנו לנו קרנים:

פסוק כח

כי גוי אבד עצ' המ' ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה דורשה כלפי ישראל ור' נחמיה דורשה כלפי האומות:

ר' יהודה דורשה כלפי ישראל כי גוי אבד עצ' המ' אמ' הקב"ה איבדו ישר' עצה טובה שניתן להם מהר סיני ואין עצה אלא תורה שנ' (משלי ח יד) לי עצה ותושיה:

ואין בהם תבו' אין בהם דעת להסתכל ולומר אתמול היה אחד ממנו רודף מאומות העולם אלף ושנים מניסים רבבה אבל עכשו אינו כן אלא אחד מאומות העולם רודף ממנו אלף ושנים מניסים רבבה:

ר' נחמיה דורשה כלפי האומות כי גוי אב' עצ' המ' אמ' הקב"ה איבדו האומות שבע מצות שנצטוו בהן בני נח:

ואין בהם תבונה אין בהם דעת להסתכל ולומר אתמול היה אחד ממנו [רודף] מישראל אלף ושנים מניסים רבבה אבל למחר לימות המשיח אינו כן אלא אחד מישראל רודף ממנו אלף ושני' מניסים רבבה:

פסוק כט

לו חכמו יש' **זאת** אלו הסתכלו ישראל בדברי תורה שנתתי להן לא שלטה בהן אומה ומלכות שאין זאת אלא תורה שנ' (ד מד) וזאת התורה:

ד"א **לו חכמ' יש' זא'** אלו הסתכלו ישראל במה שאמ' להן יעקב אביהם לא שלטה בהן אומה ומלכות ומה אמר להן קבלו עליכם מלכות שמים והכריעו זה את זה ביראת שמים והתנהגו זה עם זה בגמילות חסדים:

יבינו לאח' אמ' הקב"ה אלו המתינו ישראל שעה אחת כדי שירד משה מהר סיני לא שלטה בהם אומה ומלכות מעולם שנ' (תה' פא יד) לו עמי שומע לי ישראל [וגו'] כמ' או' אכניע:

פסוק ל

איכה ירדף אחד אלף אמ' להן הקב"ה אלו קיימתם את התורה הייתי עושה לכם הבטחתי והייתם אומ' הרי אחד ממנו רודף מאומות העו' אלף ושנים מניסים רבבה אבל עכשו אינו כן אלא אחד מאומות העולם רודף מכם אלף ושנים מניסים רבבה ללמדך שהחאט גורם וה"א בדוד (ש"ב כג ח ע"ש) והוא עורר את חניתו על שמנה מאות חלל בפעם אחת והיה מתאנח על מאתים שנ' איכה יר' אחד אלף משיבה רוח הקדש בדבר אוריה החתי (מ"א טו ה) ללמדך שהחט גורם:

אם לא כי צו' מכ' וה' הס' אמ' להן הקב"ה לא תהו סבורים שאני מוסר אתכם ביד שונאיכם ביד ערילים ביד טמאים אלא אני עצמי מוסר ומסגיר:

וכבר היה מעשה שהיו זבובים מוסרים ביהודה:

ר' חנינא בן גמליאל אומ' משל אדם אומ' לחברו עבד בעל קרי אני מוכר לך שלא תהו סבורים שאני מוסר אתכם כטהורים ביד טמאים אלא כטמאים ביד טהורים ומנין שאין מסגירין אלא טמא שנ' (ויק' יג ד ע"ש) והסגיר הכהן את הנגע טמא הוא:

מעשה בפולמוס ביהודה שהיה דיקריון אחד רודף אחר בן ישראל להרגו ייגעו ולא הגיעו בו יצא נחש ונכרך על עקיבו ירד מעל הסוס להרגו אמ' לו אל תהרגני עד שאומ' לך דבר אחד אמ' לו לא תהו סבורים שבשביל שאתם גבורים ממנו אנו מסורים בידכם אלא אם לא כי צו' מכ':

מעשה ברוביה אחת שנשבית היא ועשר שפחותיה נטלה יוני אחד והיה מגדלה בתוך ביתו ובא בעל החלום ואמ' לו הוציא רוביה זו מתוך ביתך אמרה לו אשתו אל תוציאה שוב בא בעל החלום ואמ' לו הוציא הרוביה מתוך ביתך אמ' לו אשתו אל תוציאה שוב בא בעל החלום ואמ' לו הוציאה מתוך ביתך ואם אתה מוציאה מוטב ואם לאו הריני

הורגך עמד והוציאה מתוך ביתו והיה מהלך אחריה אמ' אלך ואראה מה יהיה בסופה של רוביה זו כשהיתה מהלכת בדרך הלכה וישבה לה על העין צמאה ירדה לשתות מים מן העין כיון שהניחה ידה על הכותל יצא עליה העכס ונשכה ומתה והיתה צפה על פני המים ירד ונטלה וקברה בא ואמ' לאשתו בתי לא כעס עליהם אלא אביהם שבשמים לקיים אם לא כי צו' מכ':

פסוק לא

כי לא כצ' צו' אמ' ישראל לפני הקב"ה רבונו שלעולם לא כתוקף שאת מביא עלינו את מביא על אומות העולם שאם הבאת עלינו תוקף אנו נוהגים עמהם במדת רחמים וכשאת מביא על אומות העולם הן נוהגין עמנו במדת אכזריות הורגין ממנו וצולבין ממנו ושורפין ממנו:

ואויבינו פל' אמ' ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים הכתבתה בתורה שלא יהא אויב לא דן ולא מעיד שנ' (במד' לה כג) והוא לא אויב לו ואתה העמדת עלינו אויבינו עדים ודיינים:

פסוק לב

כי מגפ' סדם גפ' ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה דורשה כלפי ישראל ור' נחמיה דורשה כלפי האומות ר' יהודה דורשה כלפי ישראל כי מג' סד' גפ' אמ' להן הקב"ה וכי מגפנה של סדם אתם או ממטעתה של עמרה והלא אין אתם אלא זרע אמת שנ' (יר' ב כא) ואנכי נטעתיך שורק:

ענב' ענ' רוש אמ' להן בניו של אדם הראשון אתם שלא נצטווה אלא על מצוה אחת בלא תעשה ועבר עליה ראה כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת הפורענות הוי אומר מדת הטוב מרובה מדת הפורענות מעוטה ראה כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו עד סוף כל הדורות:

אשכ' מרו' למו אמר להן הקב"ה הגדולים שבכם מרירתן כנוסה בתוך מעיהם כנחש ומנ' שאין אשכול אלא גדול שנ' (מיכה ז א) אין אשכול לאכול:

פסוק לג

חמת תני' יינם אמ' להן הכשרים ותלמידי חכמים שבכם חמתן קשה כתנין:

וראש פת' אכ' הראשים שבכם כפתן הזה אכזרי:

ר' נחמיה דורשה כלפי האומות כי מג' סד' גפ' אמ' להן הקב"ה ודאי מגפנם של סדם אתם וממטעתה שלעמרה:

ענב' **ענ**' **רוש** אמ' להן תלמידיו שלנחש אתם שהטעה אדם וחוה והוציא אותם מגן עדן ובלבל כל העולם כולו:

אש' **מר**' **למו** אמר להן הגדולים שבכם מרירתן כנוסה בתוך מעיהן כנחש ומנ' שאין אשכול אלא גדול שנ' (שם) אין אשכול לא':

חמת תנינים יינם אמ' להן המתונים ויראי חאט שבכם חמתן קשה כתנין:

וראש פת' **אכ**' הראשים שבכם כפתן הזה אכזרי:

פסוק לד

הלא הוא כמ' **עמ**' ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומ' מנ' אתה אומ' הלשון הזה לשון נוטריקון הוא כוס עמוס למאוסים אלו שמאסו בדברי תורה שנ' (תה' עה ט) כי כוס ביד ה' יכול שוליהם ת"ל חמר יכול חציו ת"ל מלא יכול אפלו חסר טיפה ת"ל חתום יכול ששתו כולם ת"ל ויגר מזה הא לא שתו ממנו אלא טיפה אחת בלבד מאותה הטיפה שתו דור אנוש דור המבול דור הפלגה אנשי סדם סיסרא וכל רכבו סנחריב וכל אגפיו נבוכד נצר וכל המונו מאותו הטיפה הן שותין והולכין עד שיחיו המתים:

ואימתי הן עתידין לשתות כולו למחר כשתבוא גאולה לישראל שנ' (שם עה יא) וכל קרני רשעים אגדע:

אם כך עשת הטיפה מה יעשה הכוס אם כך יעשה הכוס מה יעשה הדלי אם כך יעשה הדלי מה יעשו נהרות אם כך יעשו נהרות מה יעשו אוצרות שנ' (איוב לח כב - כג) הבאת אל אוצר' שלג אשר חשכתי לעת צר:

קרב זה קרבו שלפרעה שנ' (שמות יד י) ופרעה הקריב:

ומלחמ' זו מלחמתו שלגוג שנ' (זכ' יד ג) ויצא ה' ונלחם בגוים ההם וה"א (ישע' כה ו) ועשה ה' צב' לכל העמים [וגו'] יכול שמנים שיש בהן צורך ושמרים שאין בהן צורך ת"ל (שם) שמנים ממוחיים שמנים מזוקקים מה שמרים אינן כלום אלא מבוקעים וה"א (יר' נא ז) כוס זהב בבל ביד ה' מה ראה למשול פורענתן שלאומות בכוס הזה שלזהב אלא מה הכוס הזהב הזה אם נשבר משבריו עושין כלום כן משתחיל פורענתן שלאומות אינה פוסקת לעולם:

וכשבאת לישראל אינה כן אלא (יחז' כג לד) ואת חרשיה תגרמי מה החרס הזה אם נשבר אין לשבריו רפואה כך משתפסוק פורענתן של ישראל אינה חוזרת לעולם:

וה"א (תה' עה ט) אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ משמוזגין להם כוס ראשון מוזגין להם כוס שני וכשבאת לישראל אינה כן אלא ושתית אותה ומצית (יחז' שם) כך משתפסוק פורענתן שלישראל אינה חוזרת לעולם:

חתום באו' מה האוצר הזה מלא אינו עושה פירות כך מעשיהן של רשעים אינן עושין פירות שאילו היו עושין פירות לא היה העולם יכול לעמוד בהן אבל הצדיקים מעשיהן עושין פירות ופירי פירות שנ' (ישע' ג י - יא) אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו: אוי לרשע רע:

ד"א חתום באו' מה אוצר הזה מלא ואינו חסר כלום כך לא אלו נטלו משלהם כלום ולא אלו נטלו משלהם כלום מנ' שלא נטלו הצדיקים משלהם כלום שנ' (תה' לא כ) מה רב טובך ומנ' שלא נטלו הרשעים משלהם כלום שנ' הלא הוא כמ' עמ' אימתי אלו ואלו עומדין ליטול את שכרן למחר כשתבוא גאלה לישראל לכך נאמ' לי נקם ושלם:

פסוק לה

לי נקם ושלם אמ' הקב"ה אני עצמי פורע מהן איני מוסרן לא בידי מלאך ולא בידי שליח לא כשם שנ' בפרעה (שמות ג י) ועתה לך ואש' אל פר' ולא כשם שנ' בסיסרא (שופ' ה כ) מן השמים נלחמו ולא כשם שנ' בסנחריב (מ"ב יט לה) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' אלא אני בעצמי פורע מהם אינו מוסרן לא בידי מלאך ולא בידי שליח:

ד"א **לי נקם ושלם** ואשלם אין כת' כן אלא ושלם אמ' הקב"ה כבר שילמתי לאומ' העולם שכר מצוה קלה שעשו לפני בעולם הזה שנ' (ישע' סה ו - ז) הנה כתובה לפני ומדותי פעולתם ראשונה [ואומ'] (יר' טז יח) ושלמתי ראשונה משנה עונם:

לעת תמ' רג' כמו שנ' (ישע' כו ו) תרמסנה רגל:

כי קר' יום אי' אמ' ר' יוסי מה אם מי שנ' בהם כי קרוב יום אידם הרי הן ממשמשין ובאין מי שנ' בהן (שם כד כב) ומרוב ימים יפקדו על אחת כמה וכמה:

וחש עת' למו מלמד כשהקב"ה מביא פורענות על אומות העולם הוא מביאה עליהם בבת אחת שנ' (חב' א ח) יעופו כנפש חש לאכול אבל כשהוא מביאה לישראל אינו מביאה אלא במותן שנ' (יר' ל י) ואתה אל תירא עבדי יעקב מלמד שהוא מוסרן למלכיות והן מצערין אותן ומשנקין אותן להודיען מה יהיה בסופן שנ' (שם ל יא) ויסרתיך למשפט:

ד"א **לעת תמ' רג'** לפי שאחז יעקב אבינו בעקיבו שלעשו למדנו שאין בניו שלעשו נופלין עד שיבוא שריד מיעקב ויקצץ רגליהן שלבני עשו מהר שעיר שנ' (דני' ב לד) חזה הוית עד די התגזרת אבן דילא בידין ומחת לצלמא על רגלוהי לכך נא' לי נקם ושלם לעת תמ' רג':

פסוק לו

כי ידין ה' עמו מלמד שהיא שמחה לפני המקום כשהוא דן את האומות אבל כשהוא דן את ישראל כביכול כאלו תיהות לפניו שנ' ועל עבדיו יתנחם ואין יתנחם אלא תיהות

שנ' (ברא' ו ז) כי נחמתי כי עשיתי נחמתי כי המלכתי את שא' (ש"א טו יא) מה הוא אומ' (שמות לב יד) וינחם ה' על הרעה:

כי יראה כי אזלת יד שראה שהלכו בגולה:

ד"א **כי יראה כי אז' יד** שראה שנתיאשו מן הגאולה:

ד"א **כי יראה כי אז' יד** שראה שכלתה פרוטה מידן שלישראל שנ' (דני' יב ז) ואשמע את האיש לבוש הבדים [וגו']:

ד"א **כי יראה כי אז' יד** עד שיתמעטו התלמידים:

ד"א עד שירבו המסורות; ד"א **כי יר'** שראה שאין להם אחד כמשה שיעמוד ויפלל עליהם שנ' (תה' קו כג) ויאמ' להש' לולי משה בחירו:

ד"א **כי יר' כי אז' יד** שראה שאין להם אחד כאהרן שיעמוד ויתפלל עליהם שנ' (במד' יז יג) ויעמד בין המ' ובין החיים:

ד"א **כי יר' כי אז' יד** שראה שאין להם אחד כפינחס שיעמוד ויתפלל עליהם שנ' (תה' קו ל - לא) ויעמד פינחס ויפלל.. ותחשב לו לצדקה:

ואפס עצור ועז' כביכול ואין עוזר וסומך לשונאיהן שלישראל:

פסוק לז

ואמר אי אלהימו ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה דורשה כלפי ישראל ר' נחמיה דורשה כלפי האומות:

ר' יהודה דורשה כלפי ישראל ואמ' אי אלהימו אשר חל' זב' יא' עתידין הן ישראל לאמר לאומ' העולם היכן האלהות והלגיונות והקסריות שלכם אש' חל' זב' יא' שהיו מעלין להם אנונה ושוקלין להם דילאטומה ומעלין להן סולדיא:

יקומו ויעזרו אתכם אין כת' כן אלא **יקומו ויעזרכם**:

ר' נחמיה דורשה כלפי האומות ואמ' אי אלהי' זה טיטוס הרשע בן אשתו שלאספסינוס שנכנס לבית קדש הקדשים וגידד שתי הפרוכות בסייף וחירף וגידף ואמ' אם אלוה הוא יבוא ויעמוד לבניו:

אשר חל' זב' יאכ' אמ' הללו משה הטעה אותם ואמ' להם בנו מזבח והעלו עליו עולות:

יקומו ויעז' אלו משה ואהרן:

יהי עלי' סתרה מה שצוה אותם ועל הכל המקום מותר ועל חילול השם הוא פורע מיד לכך נאמ' אחריו ראו עתה כי אני אני הוא:

פסוק לט

ראו עתה כי אני אני הוא הרי זו תשובה לאומר אין מלכות בשמים משיבין אותו ואומ' לו ראו עתה כי אני אני הוא:

האומר שתי רשיות הן משיבין אותו ואומ' לו ואין אלה' עמדי:

האומ' יש מלכות בשמים אבל אין בו כוח לא להמית ולא להחיות משיבין אותו ואומ' לו אני אמית ואחיה יכול שהוא ממית את זה ומחיה את זה ת"ל מחצ' ואני ארפא [מה] מכה ורפואה באחד אף מיתה וחיים באחד:

ד"א **ראו עתה כי אני אני הוא** זה אחד מעשרה דברים שיש בהן רמז לתחית המתים ראו עתה כי אני אני הוא אני אמית ואחיה:

כי עפר אתה ואל עפר תשוב (ברא' ג יט):

שפך דם האדם באדם דמו ישפך (שם ט ו):

ויאמר ה' אל משה הנך שכ' עם אב' וקם (לא טז):

יחי ראובן ואל ימות (לג ו):

יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו (הושע ו ב):

לכן הנבא ואמרת אליהם כה אמ' ה' הנני פתח את קב' וידעו כי אני ה' בפת' את קב' ונתתי רוחי בכם וחייתם (יחז' לז יב - יד):

ר"א **ראו עתה כי אני אני הוא** ר' אליעזר אומ' וכי מה ראה הכת' לומ' אני אני שני פעמים אלא אמר הקב"ה אני בעולם הזה ואני לעולם הבא אני הוא שגאלתי את ישראל מיד מצרים ואני הוא עתיד לגאלן בסוף מלכות רביעית:

ואין אלהים עמדי כל גוי שיאמר שיש אלוה שני אני אמיתם במות השני שאין בו תחיה וכל גוי שיאמר אין אלוה שני אני אחיים בתחיית המתים לעתיד לבוא ממית אני את אלו ומחיה אני את אלו שנ' אני אמית ואחיה:

מחצ' ואני אר' מחצתי את ירושלם ואת עמה ביום אפי וברחמים גדולים ארפא להם ואין מידי מציל אין אבות מצילין את הבנים לא אברהם מציל את ישמעאל ולא יצחק מציל את עשו מידי אין לי אלא אבות את הבנים אחים את אחיהם מנ' לא יצחק מציל את ישמעאל ולא יעקב מציל את עשו שנ' (תה' מט ח) אח לא פדה יפדה איש מפני מה ויקר פדין נפשם יקרה היא נפש זו לכל באי העולם שמשעה שאדם חוטא בא אין לו תשלומים:

פסוק מ

כי אשא אל שמים ידי מלמד כשברא הקב"ה את עולמו לא בראו אלא במאמר שנ' (תה' לג ו) בדבר ה' שמים נעשו ומי גרם לו להשבע מחוסרי אמונה עושין אותו להישבע שנ' כי אשא אל שמ' ידי ואין נשיאה אלא שבועה שנ' (תה' קו כו) וישא ידו להם:

ואשא ידי לזרע בית יעקב (יחז' כ ה):

ואמ' חי אנכי לעו' שלא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה מדת בשר ודם כשאדם יוצא מאפרכיה שלו אם אינו גובה אפרכיה שלו אינו נפרע לעולם אבל מי שאמ' והיה העול' אינו כן אלא אם אינו גובה מן החיים גובה הוא מן המתים אם אינו נפרע בעולם הזה נפרע הוא לעולם הבא:

פסוק מא

אם שנותי ברק חר' מלמד כשהפורענות יוצאה מלפניו קלה כברק שנ' אם שנו' בר' חר' ואם עשו תשובה הוא מחזירה למקומה שנ' ותאחז במ' ידי או שומע אני שהוא מחזירה ריקם ת"ל אש' חצי מדם ועל מי הוא מחזירה על אומות העולם שנ' אשיב נקם לצרי ולמ' אש':

צרי אלו הכותים שנ' (עזרא ד א) וישמעו צרי יהודה ובנימין:

משנאי אלו המינים שנ' (תה' קלט כא) הלא משנאיך ה' אשנא:

ד"א **אם שנותי בר' חר'** ר' אליעזר אומ' אם יש דין למטה אין דין למעלה אם אין דין למטה יש דין למעלה כיצד אם עשו התחתונים את הדין איני דן את עולמי הוי אין דין למעלה שנ' (שמות כא א) ואלה המש' אש' תש' לפ' משפטי כבר מסרתיו להם אמ' הקב"ה כל מה שאני עושה בדין אני עושה שאלו בקשתי פעם אחת לעבר את הדין לא היה העולם יכול לעמוד והוא שאמ' ישע' (ישע' כז ד) חמה אין לי מי יתנני שמיר ושית במלחמה אפשעה בה אלו פסיעה אחת הייתי פוסע ומעבר את הדין אציתנה מיד העולם נשרף ומה אעשה או יחזיק במעוזי (שם כז ה) שידי אחוזה במעוזי מהו במעוזי זה המשפט שהוא אחוז בידי שנ' ותאחז במ' ידי:

יעשה שלום לי המשפט יעשה שלום ביני וביני בריותי:

אם שנו' ברק חר' אם משנה אני את הדין ברק אחד יוצא מלפני ומחריב את העולם ומה אני עושה ותאחז במ' ידי אמ' הקב"ה אני נקראתי בעל המשפט ואני מבקש לפשוט ידי בעשו ואיני יכול עד שאפרע לו שכר מצוה קלה שעשה לפני בעולם הזה:

פסוק מב

אשכיר חצי מדם וכי אפשר לחצים להשתכר מדם אלא אמ' הקב"ה הריני משכיר את אחרים ממה שחצי עושות:

וחר' תא' בש' וכי אפשר לחרב שתאכל בשר אלא אמ' הקב"ה הרי אני מאכיל את אחרים ממה שחרבי עושה שנ' (יחז' לט יז - יט) ואתה בן אדם כה אמר ה' אמור לצפור כל כנף: בשר גבורים תאכלו: ואכלתם חלב לשבעה: חרב לה' מלאה דם (ישע' לד ו): וירדו ראמים עמם (שם ז):

מדם חלל מה שעשו בחללי עמי שנ' (יר' ח כג) מי יתן ראשי מים:

ושביה מה שעשו בשבי עמי שנ' (יר' נ לג) כל שוביהם החזיקו בם מהוא אומ' (ישע' יד ב) והיו שובים לשוביהם:

מראש פר' אויב מגיד שאויביהם שלישראל ושונאיהם תלויין בראשו שלפרעה ומה ראו אויביהם שלישראל ושונאיהם ליתלות בראשו שלפרעה אלא מלמד שפרעה התחיל לשעבד בהם תחלה:

ד"א **מראש פר' אוי'** מלמד כשהקב"ה מביא פורענות על אומות העולם הוא מביא שלהם ושלאבותיהם ושלאבות אבותיהם מנמרוד ועד כאן:

וכשהוא מביא טובה לישראל הוא מביא שלהם ושלאבותיהם ושלאבות אבותיהם מאברהם ועד כאן:

פסוק מג

הרנינו גוים עמו עתידין אומות העולם להיות מתרגזין למחר כשתבוא גאלה לישראל שנ' (תה' צט א) ה' מלך ירגזו עמים ואין זו תחלה להם שכבר רגזו מקודם שנ' (שמות טו יד) שמעו עמים ירג':

ד"א **הרנינו גוים עמו** עתידין אומות העולם להיות משבחין לפני ישראל למחר כשתבוא גאלה לישראל שנ' הרנינו גוים עמו אין לי אלא אומות העולם שמים וארץ מנ' שנ' (ישע' מד כג) רנו שמים כי עשה [ה']:

חמה ולבנה מנ' שנ' (ישע' ל כו) והיה אור הלבנה כאור החמה:

הרים וגבעות מנ' שנ' (שם נה יב) כי בשמחה תצ' ובשלום תוב' ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה:

שדות מנ' שנ' (תה' צו יב) יעלז שדי וכל אשר בו:

אילנות מנ' שנ' (שם) אז ירננו עצי היער:

נהרות מנ' שנ' (שם צח ח) נהרות ימחו כף:

מעינות מנ' שנ' (שם פז ז) ושרים כחוללים כל מעיני בך:

מדברות מנ' שנ' (ישע' לה א) ישושם מדבר:
אבות מנ' שנ' (שם מב יא) ירנו יושבי סלע:
נביאים מנ' שנ' (שם) מראש הרים יצווחו:
צדיקים מנ' שנ' (תה' לג א) רננו צדיקים בה':
ישרים מנ' שנ' (שם) לישרים נאוה תהלה:
חסידים מנ' שנ' (שם קמט ה) יעלזו חסידים בכבוד:
ישראל מנ' שנ' (ירי' לא יא) ובאו ורננו במרום ציון:
כי דם עב' יק' **ונק'** הרי כאן שתי נקימות נקם על הדם ונקם על החמס מנ' אתה אומ' שכל חמס וחמס שאומות העולם חומסין מישראל הקב"ה מעלה עליהם כאלו דם נקי שפכו בתוכם שנ' (עוב' א י) מחמס אחיך יעקב:
וקבצתי את כל הגוים והורדתים (יואל ד ב) מהוא אומ' מצרים לשמה תהיה ויהודה לעולם תשב (יואל ד יט - כא ע"ש):
ונקיתי דמם לא נקיתי מפני מה וה' שוכן בציון:
מנ' אתה אומ' שירידתן שלאומות בתוך גיהנם כפרה על נפשותיהן שלישראל בעולם הזה שנ' (ישע' מג ג - ד) כי אני ה' אלהיך קדוש ישראל מפני מה מאשר יקרת בעיני:
מנ' אתה אומ' שהריגתן שלישראל בעולם הזה כפרה על עונותיהם לעתיד לבוא שנ' (תה' עט א) מזמור לאסף אלה' באו גוים:
נתנו את נבלת עבד' שפכו דמם כמים (שם ב - ג) ובסוף הענין מהוא אומר (שם ט) עזרינו אלהי ישעינו:
וכפר אדמתו עמו מיכן אמ' כל הנקבר בארץ ישראל כאלו קבור תחת המזבח כת' התם (שמות כ כא) מזבח אדמה תעשה לי וכת' הכא וכפר אדמתו עמו:
ד"א **וכפר אדמתו עמו** מיכן אמ' כל היושב בארץ ישראל ארץ ישראל מכפרת עליו שנ' (ישע' לג כד) העם היושב בה נשוא עון ואדין הדבר תלי בדלא תלי אין אנו יודעין אם פורקים עונותיהם עליה ואם נושאין עונותיהן עליה וכשהוא אומ' (ירי' נא ה) כי ארצם מלאה אשם מקדוש ישראל הוי שפורקין עונותיהן עליה מיכן היה ר' מאיר אומ' כל הדר בארץ ישראל וקורא קרית שמע שחרית וערבית ומדבר בלשון הקדש מבושר הוא שיש לו חלק לעולם הבא:
נמצינו למידים שגדולה השירה הזו שיש בה עכשו ויש בה לשעבר ויש בה לימות המשיח ויש בה לעתיד לבוא ויש בה לעולם הזה ויש בה לעולם הבא:

פסוק מד

ויבא משה ולהלן הוא אומר וילך משה מלמד (שהוא בא ובידו הכוס) [שבא דייתוכוס] שלו והרשות (נותנה) [נתונה] ביד אחר:

וידבר את כל דברי השי' הז' באז' העם מלמד שהיה משקען באזניהם:

הוא והושע בן נון יכול שטפה רוחו עליו משנכנס לגדולה ת"ל הוא והושע בן נון הוא יהושע עד שלא נכנס לגדולה והוא יהושע משנכנס לגדולה שאע"פ שנתמנה פרנס על הצבור הוא יהושע בצדקו:

וכיוצא בו אתה אומ' (שמות א ה) ויוסף היה במצ' וכי אין אנו יודעין שיוסף היה במצ' אלא הוא יוסף עד שלא נכנס לגדולה והוא יוסף משנכנס לגדולה שאע"פ שנתמנה מלך על כל ארץ מצרים הוא יוסף בצדקו:

וכיוצא בו אתה אומ' (ש"א יז יד) ודוד הוא הקטן וכי אין אנו יודעין שדוד הוא הקטן אלא הוא דוד עד שלא נכנס לגדולה והוא דוד משנכנס לגדולה שאע"פ שנתמנה מלך על כל ישראל הוא דוד בצדקו:

פסוק מו

ויאמר אלהם שי' לב' לכל הד' מיכן אמרו צריך אדם לכוון לבו ועיניו ואזניו לשמוע דברי תורה ואם לאו אין בידו כלום כגון שנ' ביחזקאל (יחז' מד ה) בן אדם שים לביך וראה בעיניך ובאזנך שמע ומה בית המקדש שנראה בעינים ונמדד ביד צריך שיהו לבו ועיניו ואזניו מכוונין דברי תורה שהן כהרים תלויין בשערה על אחת כמה וכמה מיכן צריך אדם לכוון לבו ועיניו ואזניו לשמוע דברי תורה ואם לאו אין בידו כלום:

אשר תצ' את בני' אמ' להן צריך אני להחזיק לכם טובה שתקיימו את התורה אחרי אף אתם צריכין שתחזיקו טובה לבניכם שיקיימו את התורה אחריכם:

מעשה שבא רבינו מלדקיא נכנס ר' אלעזר בירבי שמעון ור' יוחנן בן ברוקה וישבו לפניו אמ' להן קרובו לכאן קרובו לכאן לא זז מקרבן עד שקירבן לפני רגליו אמ' להם צריכין אנו להחזיק לכם טובה שקיימתם את התורה אחרינו אף אתם צריכין להחזיק טובה לדורות הבאים אחריכם שהן מקיימין את התורה אחריכם או אינו אלא משה רבן של כל הנביאים שאלולי אחרים שקיימו את תורתו מה היתה תורתו שוה:

אש' תצ' את בני' לשמ' לעש' ללמוד וללמד לשמור ולעשות:

פסוק מז

כי לא דבר רק הוא מכם אין לך בתורה אפלו אות אפלו תיבה ואין צריך לומר פסוק שאין לו כמה טעמים [וכמה ענינים עמוקים] שנ' כי לא דבר רק הוא מכם ואם רק הוא מכם לפי שלא התבוננתם בו ופלפלתם בטעמו כהוגן:

כי הוא חייי אפלו דבר קל שבתורה שאת אומ' למה נכתב יש בו חיים בעולם הזה ואריכות ימים לעולם הבא כגון ואחות לוטן תמנע (ברא' לו כב) וכי מה היה לוטן אלא אחד מן השלטונות שנ' בהן (שם לו כט) אלוף לוטן אלוף שובל מהוא אומ' (שם לו יב) ותמנע היתה פלגש לאליפז בן עשו אמרה הואיל ואינה כדאי להנשא לו לאשה אהיה לו לשפחה והרי הדברים קל וחומר מה אם עשו הרשע שלא היה בידו אלא מצוה אחת על ידי שהיה מכבד את אביו היו מלכים ושלטונות רצים להידבק בו על אחת כמה וכמה יהו רצים להידבק באבינו יעקב הצדיק שקיים את התורה כולה שנ' (שם כה כז) ויעקב איש תם:

כי הוא חייי אם אתם משמרין דברי תורה נפשכם אתם משמרין:

משל להי"ד למלך בשר ודם שצד צפור ונתנו ביד עבדו ואמ' לו הזהר בצפור זה שאני מבקש אותו לבני אם אתה זהיר בה מוטב ואם לאו הריני נוטל נשמתך תחתיה כך אמ' הקב"ה לישראל דברי תורה שנתתי לכם אם אתם משמרין אותה מוטב ואם לאו הריני נוטל נפשכם תחתיה לכך נאמ' כי הוא חי':

ובדבר הזה תא' ימ' על האדמה זה אחד מן הדברים שהעושה אותן אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ומפורש כאן לתלמוד תורה מלמד שהיא מארכת ימיו שלאדם שנ' (משלי ג טז) ארך ימים בימינה:

בכבוד אב ואם מנ' שנ' (שמות כ יב) כבד את אביך ואת אמך למ' יא' ימ' בשילוח הקן מנ' שנ' (כב ז) שלח תש' את האם [וגו']:

בהבאת שלום בין אדם לחבירו מנ' שנ' (ישע' נד יג) וכל בניך למ' ה' ורב שלום בניך:

פסוק מח

וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה בארבעה מקומות הוא אומ' בעצם היום הזה:

בנח הוא אומ' (ברא' ז יג) בעצם היום הזה:

באברהם הוא אומר (שם יז כו) בעצם היום הזה במצרים הוא אומר (שמות יב מא) בעצם היום הזה:

וכאן הוא אומ' בעצם היום הזה:

מה ראה לומר בנח בעצם היום הזה אלא אמר הקב"ה אם נכנס נח לתיבה בלילה עכשו כל דורו אומ' כך מכך לא היינו יודעים בו שאלו היינו יודעים לא היינו מניחים אותו

להיכנס ולא עוד אלא שהיינו נוטלין כשילין וקרדומין ומבקעין עליו את התיבה לכן אמ' הקב"ה הרני מכניסו בחצי היום ומי שיש בו כוח יבא וימחה שנ' בעצם היום הזה בא נח:

מה ראה לומר באברהם בעצם היום הזה אלא אמ' הקב"ה אם מל אברהם עצמו בלילה עכשיו כל דורו אומר אלו ראינוהו לא הנחנוהו לכך אמ' הקב"ה בעצם היום הזה נמול אב' ודי רגשה ליה ימלל:

מה ראה לומר במצרים בעצם היום הזה אלא אמ' הקב"ה אם מוציא אני את ישראל ממצרים בלילה עכשו המצרים אומ' כך מכך לא היינו יודעים בהם שאלו היינו יודעין בהם לא היינו מניחין אותן לצאת ולא עוד אלא שהיינו נוטלין סייפים ומגנים ועושים עמהם מלחמה לכך אמ' הקב"ה הריני מוציאן בחצי היום ומי שיש לו כוח יבוא וימחה שנ' בעצם היום הזה הו' ה' את בני ישראל מא' מצ':

מה ראה לומר במשה בעצם היום הזה אלא אמ' הקב"ה אם נכנס למערה בלילה עכשו ישראל אומ' כך מכך לא היינו יודעים בו שאלו היינו יודעים בו לא היינו מניחים אותו להיכנס אדם שהוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והוריד לנו את המן והעלה לנו את הבאר והגיז לנו את השליו ועשה לנו כמה נסים וגבורות היינו מניחים אותו להיכנס לכך אמ' הקב"ה הריני מכניסו בחצי היום ומי שיש בו כוח יבוא וימחה לכך נאמ' וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה לאמ':

פסוק מט

עלה אמ' לו הקב"ה מעלה היא לך זו אינה ירידה לך:

הר הע' דורשי רשומות אומ' הר שעלו בו עיברים:

הר נבו הר שנקראו לו ארבעה שמות הר עברים:

הר נבו:

הר ההר:

ראש הפסגה:

ד"א **הר נבו** הר שמתו בו שלשה נביאים שלא מתחת ידי עבירה משה אהרן ומרים:

אשר בא' מואב מלמד שהראהו הקב"ה שלשת המלכים שעתידין לעמוד מרות המואביה:

אשר על פני ירי' מלמד שהראהו שלשלת הנביאים שעתידין לעמוד מרחב הזונה:

וראה את אר' כנ' ר' יהושע אומ' משה הוא בעצמו ראה אותה הא כיצד מלמד שנתן הקב"ה כוח בעיניו שלמשה עד שראה תחומי ארץ ישראל תחום כל שבט ושבט:

ר' אליעזר אומ' אצבעו שלהקב"ה היה מטטרונו שלמשה מלמד שהיתה מראה אותו כאלו באצבע ואומרת לו זה חלקו שליהודה זה חלקו שלבנימין זו ארץ אפרים וזו ארץ מנשה:

ומת בהר אשר אתה עלה שמ' מלמד שאמ' משה לפני הקב"ה רבון העולמים למה אני מת מוטב שיהו אומ' משה במראה ולא משה במשמע מוטב שיהו אומ' זה הוא משה שהוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והוריד לנו את המן והגיז לנו את השליו ועשה לנו כמה נסים וגבורות ואל יהו אומ' כך וכך עשה משה הוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והוריד לנו את המן והגיז לנו את השליו ועשה לנו כמה נסים וגבורות אמ' לו הקב"ה ומת בהר אשר אתה עלה שמ' גזירה שוה היא לכל בני אדם:

אשר אתה עלה שמה אמר ר' שמעון בן יוחאי אשר אתה עלה שמה לשמים אתה עלה ואין אחר עלה עמך לא כמות אהרן שעלה עמו אלעזר אבל אתה אין אחר נוטל חלקך ועמלך אלא נפש עמל עמלה לו (משלי טז כו):

והאסף אל עמיך אצל אברהם יצחק ויעקב אבותיך:

ד"א **והאסף אל עמיך** אצל קהת ועמרם אבותיך:

ד"א **והאסף אל עמ'** אצל מרים ואהרן אחיך:

כאשר מת אה' אח' בהר ההר במיתה שנתחמדתה ומהיכן חמד משה מיתתו של אהרן לפי שהוא אומ' (במד' כ כה - כו) קח את אה' ואת אלעזר בנו והפ' את אה' את בנ' מלמד שהיה משה מפשיטו לבוש ראשון ומלבישו לאלעזר וכן השני וכן השלישי ובאחרונה הלבישו בגדי מיתה אמ' לו אהרן אחי היכנס למערבי ונכנס עלה למטה ועלה אמץ את עיניך ואימץ פשוט את רגליך ופשט אמ' לו אהרן אחי אשריו לאדם שהוא מת במיתה זו לכך נאמר כאשר מת אהרן אחיך במיתה שנתחמדתה:

פסוק נא

על אשר מע' בי מי גרם לכך לא אתם גרמתם לכם למעול בי:

על אשר לא קדש' אותי לא אתם גרמתם שלא לקדש אותי:

על אשר מריתם את פי מי גרם לכך לא אתם גרמתם לכם למרות את פי:

הלא את הוא משה שאמרתי לך ויאמר ה' אליו מזה בידך ויאמ' השל' ארצה והרי הדברים קל וחומר ומה אם נסים הראשונים שהיו קשים לא עיכבת מהם הדבר הזה שהוא קל צריך היית לעכבו:

מנ' אתה אומ' שלא יצא משה מן העולם עד שצררה בכנפו שנ' כי מנגד תראה את הארץ:

פסוק נב

כי מנגד תר' את הא' ושמה לא תבא כת' אחד אומ' ושמה לא תבוא וכת' אחד אומ' (לד ד) ושמה לא תעבור מלמד שאמ' משה לפני הקב"ה רבון העולמים הואיל וגזרת עלי שלא אעבור מלך אעבור הדיוט שלא אעבור חי אעבור מת שלא אעבור בארץ אעבור במחילה אמ' לו הקב"ה משה שמה לא תבוא שמה לא תעבור לא מלך ולא הדיוט לא חי ולא מת לא בארץ ולא במחילה:

באותה שעה אמ' משה רבונו של עולם הניח לי שאתן לישראל מתנה אחת עד שלא תקח את נשמתי אמ' לו ומה היא אמ' לפניו ברכות אני נותן להם לכך סמוך לו וזאת הברכה: ואע"פ כן הראהו הקב"ה את ארץ ישראל כולה מה שלא נעשה כן לכל בריה ולא עוד אלא שהראהו משנברא העולם ועד שיחיו המתים:

מדרש תנאים לדברים פרק לג

פרק לג

פסוק א

וזאת הברכה זאת וזאת הן וכבשיהן לפי שהוא מקנתרן בראשו שלעניין מזי רעב (לב כד) לפי כך הוא חוזר ומברכן בסופו וזאת הב':

ד"א **וזאת הבר'** זאת וזאת הן וכבשיהן לפי שהיה מוכיח את ישראל בראשו של ספר אלה הדברים (א א) לפי כך הוא חוזר ואומ' להן דברי נחמות בסופו וזאת הבר' וכל הנביאים למדו ממשה להיות מוכיחין את ישראל דברים קשים מתחלה אין לך שאמ' דברים קשים מתחלה כיוצא בהושע שנ' (הושע ט יד) תן להם ה' מה תתן הוכה אפרים שרשם יבש (שם ט טז) ימאסם אלהי (שם ט יז) וחזר ואמר להם דברי נחמות (שם יד ה - ח) ארפא משובתם אהיה כטל לישר' ילכו יונקותיו ישובו ישבו בצלו:

וכן יואל אומ' דברים קשים מתחלה (יואל א ב - ה) שמעו זאת (הכהנים) [הזקנים] עליה לבניכם ספרו יתר הגזם אכל הארבה הקיצו שכורים ובכו וחזר ואמ' להם דברי נחמות (שם ד יח) והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס:

וכן עמוס אמ' דברים קשים מתחלה (עמוס ד א) שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שומרון אלו בתי דינין שלהן העושקות דלים הרוצצות אביונים:

וחזר ואמ' להם דברי נחמות (שם ט יג) הנה ימים באים נאם ה' ונגש חורש בקוצר:

וכן מיכה אמ' דברים קשים מתחלה (מיכה ג ב - ד) שונאי טוב ואהבי רע ואשר אכלו שאר עמי אז יזעקו אל ה' וחזר ואמ' להם דברי נחמה (שם ז יח - כ) מי אל כמוך נושא עון ישוב ירחמינו תתן אמת ליעקב:

וכן ירמיה אומ' דברים קשים מתחלה (יר' ז לד) והשבתי מערי יהודה ומחוצות ירושלם קול ששון וקול שמחה וחזר ואמ' להם דברי נחמ' (שם לא יב - יג) אז תשמח בתולה במחול וריויתי נפש הכהנים דשן יכול משאמ' להם דברי תוכחות ואמ' להן דברי נח' חזר ואמ' להם דברי תוכחות ת"ל (שם נא סג - סד) והיה ככלותך לקרוא את דברי הספר הזה תקשר עליו אבן ואמרת ככה תשקע בבל ולא תקום:

הוי משאמר להן דברי תוכחות וחזר ואמ' להן דברי נחמות לא חזר ואמ' להן דברי תוכחות אלא דברי נחמ':

ד"א **וזאת הברכה** זו מוסף על ברכה ראשונה ואיזו זו תפלה למשה איש האלה' אבל איני יודע איזה יקדום אם תפלה קודמת לברכה ואם ברכה קודמת לתפלה וכשהוא אומ' וזאת הברכה הוי תפלה קודמת לברכה:

ד"א **וזאת הברכה** הרי זו ברכה מוספת על הברכה שבירכן יעקב אבי' דכת' וזאת אש' דב' לה' אבי' ויברך אותם נמצינו למידים שממקום שסיים אבינו יעקב לברך משם התחיל משה רבינו מברך וז' הב':

הברכה אל תקרא הבר' אלא הבריכה מה בריכה מטהרת טמאים כך משה מקרב רחוקים להלן בתיה וכאן יחי ראובן ואל ימות:

אשר ברך משה אלו אחרים בירכו את ישראל ראויים היו לכך על אחת כמה וכמה שבירכן משה נמצינו למידים שראוי היה משה לברך את ישראל וראוים היו ישראל להתברך מפי משה:

איש האלה' מלמד שהיה מברך והקב"ה מקיים וכן דוד אומ' (ש"ב כג ג) צדיק מושל יראת אלהים מצינו שהצדיקים מושלים במעשיו שלהקב"ה שהרי גזר גזירות בעולם ובאו צדיקים וביטלום משה עשה את היום לילה יהושע עשה את הלילה יום שמואל עשה את הקיץ חורף אליהו עשה את החורף קיץ משה עשה את הים יבשה אלישע עשה את הנחל גבים גבים הקב"ה מחיה [מתים] ואליהו ואלישע החיו מתים הקב"ה ממתיק מר ומברך את הממועט אף הן עשו כיוצא בו לפי כך נקראו הנביאים איש האלהים ומשה רבינו אב לנביאים והוא אחד מעשרה שנקראו איש האלהים:

משה נקרא איש האלהים תפלה למשה איש האלהים (תה' צ א):

אלקנה נקרא איש האלהים שנ' (ש"א ב כז) (ויצא) [ויבא] איש האלהים אל עלי זה אלקנה:

שמואל נקרא איש האלהים שנ' (שם ט ו) הנה נא איש אלהים בעיר הזאת:

דוד נקרא איש האלה' שנ' (נחמ' יב כד ע"ש) כמצות דוד איש האלה':

שמעיה נקרא איש האלה' שנ' (מ"א יב כב ע"ש) ויהי דבר ה' אל שמעיה איש האלה':
ויעדוא נקרא איש האלה' שנ' (שם יג א ע"ש) הנה איש אלהים בא מיהודה:
אליהו נקרא איש האלה' שנ' (מ"ב א יג ע"ש) תיקר נא נפשי בעיניך איש האלה':
אלישע נקרא איש האלה' שנ' (שם ד ט) הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא:
מיכה נקרא איש אלהים שנ' (מ"א כ כח) ויגש איש האל' ויאמר אל מלך ישראל ויאמ' כה אמר ה' יען אשר אמרו ארם אלהי הרים ה':
אמוץ נקרא איש האלה' שנ' (דהי"ב כה ז) ואיש האל' בא אליו לאמר המלך אל יבא עמך צבא ישראל:
את בני ישראל הכל בזכות יעקב שנ' (ברא' מט ב) הקבצו ושמעו בני יעקב:
לפני מותו וכי עלת על דעתינו לאחר המיתה ואם כן למה נאמ' לפני מו' סמוך למיתה וה"א (מלא' ג כג) הנני שלח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום ה' וכי עלת על דעתינו לאחר הביאה ואם כן למה נאמ' לפני בוא יום ה' סמוך לביאה:

פסוק ב

ויאמר ה' מסיני בא מלמד שלא רצה משה לתבוע צרכיהן של ישראל תחלה עד שפתח בשבחו שלהקב"ה מושלו מלה"ד לניטור שהיה עומד על הבימה (ונזכר) [ונשכר] לאחד שיבוא וידבר על ידיו ולא רצה לתבוע צרכו שלאותו האיש תחלה אלא פתח בשבחו שלמלך התחיל מקלסו ואומ' אשרי העולם מי בתוכו אשרי העולם מי דיינו עלינו זרחה חמה עלינו זרחה לבנה וחזר ופתח בצרכו שלאיש וחזר וחתם בשבחו שלמלך:
וכן את מוצא שלא רצה משה לתבוע צרכיהן שלישראל תחילה אלא פתח בשבחו שלהקב"ה ויאמר ה' מסיני בא ואחר כך בצרכן שלישראל וזאת ליהודה וללוי אמר לבנימין אמר וליוסף אמר וחזר וחתם בשבחו שלהקב"ה אין כאל ישורון:
וכן את מוצא בדוד שלא רצה לתבוע צרכיהן של ישראל תחילה אלא פתח בשבחו שלהקב"ה תחלה (תהי' קמט א) שירו לה' שיר חדש ואחר כך פתח בצרכיהן שלישראל כי רוצה ה' בעמו (שם קמט ד) וחזר וחתם בשבחו שלהקב"ה הללויה הללו אל בקדשו (שם קנ א):
וכן את מוצא בשלמה בנו שלא רצה לתבוע צרכיהן של ישראל תחלה אלא פתח בשבחו שלהקב"ה תחלה ויאמר ה' אלהי ישראל אין כמוך (מ"א ח כג) ואחר כך הוא אומ' רעב כי יהיה בארץ (שם ח לז) ובאחרונה הוא אומ' ועתה קומה ה' אלהים לנוחך ה' אלהים אל תשב פני משיחיך (דהי"ב ו מא - מב):

וכן את מוצא בשמונה עשרה ברכות שקבעו חכמים ונביאים שלא רצו לתבוע צרכיהם של ישראל תחלה אלא פתחו בשבחו של הקב"ה ברוך אתה ה' אלהינו ואלהי אבו' א' אב' א' יצ' וא' יעקב ובשניה הוא אומ' תחית המתים ובשליש' הוא אומ' קדושת השם ואחר כך הוא אומ' גאלינו ה' אלהינו גאולה שלימה מלפניך ובאחרונה הוא אומ' ועתה א' מודים אנחנו לך:

[ד"א] **ויאמר ה' מסיני בא** מלמד כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל לא נגלה להם מרוח אחת אלא מארבע רוחות שנ' ה' מסיני בא זו רוח צפונית:

וזרח משעיר למו זו רוח מזרחית:

הופיע מהר פארן זו רוח דרומית:

ואתה מרבבת קדש זו רוח מערבית:

ד"א **ה' מסיני בא** מלמד כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל לא נתנה להן בלשון אחת אלא בארבעה לשונות שנ' ה' מסיני בא זה לשון הקדש:

וזרח מש' למו זה לשון רומי:

הופיע מהר פא' זה לשון ערבי:

ואתה מר' קדש זה לשון ארמי:

ד"א **ה' מסיני בא** מלמד כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל לא לישראל נתנה בלבד אלא לכל אומות העולם שנ' (ישע' מה יט) לא בסתר דברתי כשנתתיה מתחלה לא נתתיה בסתר במקום ארץ חשך לא אמרתי לזרע יעקב לאלו אני נותנה תהו בקשוני לא נתתיה בטכס אלא אני ה' דובר צדק מגיד מישרים:

ד"א **ה' מסיני בא** מלמד כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל הרעיש כל העולם כולו על יושביו שנ' (תה' כט ג - יא) קול ה' על המים קול ה' בכח קול ה' בהדר קול ה' שובר ארזים קול ה' חוצב קול ה' יחיל מדבר קול ה' יחולל אילות באותה שעה נתכנסו כל אומות העולם אצל בלעם בן בער אמ' לו תאמר שהקב"ה מביא מבול על עולמו ומחריבו כשם שעשה לראשונים ה' למבול ישב אמ' להן לאו היום הוא מולך בעולמו היום הוא מישב את עולמו שנ' וישב ה' מלך לעולם תורה הוא נותן לעמו שבח הוא נותן לבניו שכר טוב ליראיו שנ' ה' עז לעמו יתן אמרו לו אם כן ה' יברך את עמו בשלום:

ד"א **ה' מסיני בא** מלמד כשם שהרעיש הקב"ה את השמים ואת הארץ ביום מתן תורה כך הוא עתיד להרעיש בו את כל העולם כולו ביום שיפרע בו משעיר שנ' (שופ' ה ד - ה) ה' בצאתך משעיר בצ' משד' אדום ארץ רעשה הר' נז' מפני ה' מה ת"ל זה סיני מפני

ה' אלהי ישר' אלא מלמד כשם שהרעיש הקב"ה את השמים ואת הארץ ביום מתן תורה כך הוא עתיד להרעיש בו את כל העולם כולו ביום שיפרע בו משעיר:

ד"א **ה' מסיני בא** מלמד כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל חיזר על כל אומות העולם שיקבלו את התורה ולא רצו לקבל שנ' ויאמר ה' מסיני בא נגלה על בני עשו הרשע אמ' להן מקבלין אתם את התורה אמ' לו ומה כת' בה אמ' להם לא תרצח אמרו כל עצמן שלאותן האנשים לא הבטיחן אביהם אלא על החרב שנ' (ברא' כז מ) ועל חרבך תחיה היאך אנו יכולין לקבל את התורה ולא רצו לקבל נגלה על בני עמון ומואב אמ' להן מקבלין אתם עליכם את התורה אמ' לו ומה כת' בה אמ' להם לא תנאף אמ' לו כל עצמן שלאותן האנשים אינן באין אלא מטיפה שלזנות שנ' (שם יט לו) ותהרין שתי בנות לוט מא' היאך אנו יכולין לקבל את התורה ולא רצו לקבל:

נגלה על בני ישמעאל ועל בני קטורה אמ' להן מקבלין (את) [אתם] התורה אמ' לו ומה כת' בה אמ' להן לא תגנב אמ' לו כל עצמן שלאותן האנשים אינן חיין אלא מגניבה וגזל שנ' (שם טז יב) והוא יהיה פרא אדם היאך אנו יכולין לקבל את התורה ולא רצו לקבל:

כיון שבא אצל ישראל מימינו אשדת למו פתחו כולן פיהם ואמרו (שמות כד ז) כל אשר דבר ה' נעשה ונש' אמ' אין אומה בעולם יכולה לקבל את התורה הוי אומ' אלא ישראל לכך נאמ' (לב ח) למס' בני ישראל:

מנין אתה אומ' שאין מלך ושלטון בעולם עד שהיה הדיבור מרתיק על פתחו שיקבל את התורה ולא רצו לקבל שנ' (תה' קלח ד) יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך ששמעו מסוף העולם ועד סופו:

ד"א **ה' מסיני בא** מגיד שכבודו שלהקב"ה מלא עולמו שנ' התשלח ברקים וילכו וישובו ויאמרו לך הננו והלא אינו אומר כן אלא (איוב לח לה) התשלח בר' ויל' ויאמרו לך הננו מגיד הכת' בכל מקום שהן הולכין הן נמצאים לפניך ואומ' עשינו את שליחותינו כענין שנ' (יר' כג כד) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא:

מושלו מלה"ד למלך שהיה לו בנים הרבה והיה מבקש ליתן מתנה לאחד מהן והיה מתבייש מאחיו ומכל קרוביו מה עשה (גילה) [גילח] את ראשו (ופירסם) [ופירכס] את עצמו ואמ' לזה אני נותן מתנה כך עמד אבינו אברהם ויצא ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה עמד אבינו יצחק ויצא ממנו פסולת עשו וכל אלופי אדום עמד אבינו יעקב ולא יצא ממנו פסולת אלא נולדו לו כולם צדיקים שנ' (ברא' כה כז) ויעקב איש תם אמ' המקום לאומות לאלו אני נותן את התורה לכך נאמר ה' מסיני בא:

ד"א ה' **מסיני בא** [**וזרח משעיר**] מלמד שלא נכנסה ביניהן אומה ומלכות מעולם שנ' (שם כה כו) אחרי כן יצא אח' וידו אח' בעק' עשו מהוא אומ' (שם לו לא) ואלה המלכים אש' מל' הא מלמד שלא נכנסה ביניהן מלכות מעולם:

הופיע מהר פארן ארבע הופעות הן הופעה הראשונה זו שלמצרים שנ' (תה' פ ב) רעה ישראל האזינה נהג כצ' יוסף יושב הכרובי' הופי':

הופעה השניה זו שלמתן תורה שנ' הופיע מהר פא':

הופעה השלישית זו שלאדום שנ' (שם צד א) אל נקמות ה' אל נקמות הופיע:

הופעה הרביעית זו שלגוג שנ' (שם נ ב) מציון מכלל יופי אלהים הופיע:

ואתה מרבבת קדש שלא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה מלך בשר ודם כשהוא עושה משתה וכשהוא שמח בחופתו מראה הוא את גנזיו ואת כל אשר לו אבל הקב"ה אינו כן אלא ואתה מר' קדש ולא כל רבבות קדש:

מלך בשר ודם יש בתוך פלטין שלו גבורים ממנו נאים ממנו משובחים ממנו יכול אף מי שאמ' והיה העולם כן ת"ל ואתה מרבבת קדש ניכר הוא אות בתוך רבבות קדש:

וכן את מוצא שכנסת ישראל משבחת להקב"ה בשעה שהיא חוזרת לבקשתו במדבר מה כנסת ישראל אומרת לאומות העולם השבעתי אתכם בנות ירושלם (שה"ש ה ח) מה אומות העולם אומ' לכנסת ישראל מה דודך מדוד (שם ה ט) אלו היית כאורה וכבודה בת נאים היה הדבר כן על אחת כמה וכמה שאת נאה וכבודה בת נאים מי יראך ולא ישבחך מה כנסת ישראל אומ' לאומות העו' (שם ה י - טז) דודי נאה ומשובח ממני אם אומר לכם מקצת שבחו שמא מכירים אתם אותו דודי צח ואדום ראשו כתם פז עיניו כיונים לחיו כערוגת הבושם שוקיו עמודי שש חכו ממתקים (מנ') [מכאן] אתה אומ' כשראו אותו על הים לא הוצרך אחד מהם לשאול איזה הוא אלא כולן פתחו פיהן ואמ' (שמות טו ב) זה אלי ואנוהו:

ד"א ה' **מסיני בא** היה ראוי לומר לסיני בא ולמה אמר מסיני אמ' ר' שמעון בן יוחאי מסיני הוא בא לדין אומות העולם ששמעו את התורה ולא קיבלו אותה שנ' (מיכה ה יד) ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים:

וכן את מוצא שהרי הוא מזכיר שעיר ופארן שאמ' משה רבונו של עולם כשתהא כועס השב הכעס על אלו שלא קיבלו את תורתך וה"א (חבק' ג ו) עמד וימדד ארץ ראה ויתר גוים מימינו אש דת למו שכשהיה הדיבר יוצא מפי הגבורה היה יוצא מימינו של הקב"ה לשמאלן של ישראל ועוקב את מחנה ישראל שנים עשר מיל על שנים עשר מיל וחוזר ובא מימינם שלישראל לשמאלן שלישראל והקב"ה מקבלו בימין וחוקקו על הלוחות

שנ' (תה' כט ז) קול ה' חוצב להבות אש ד"א התורה משולה באש וישראל משולים באש והיה בית יעקב אש (עוב' א יח) וגהנם אש והנה תנור עשן ולפיד אש (ברא' טו יז) אמ' הקב"ה אם משמרין אתם את התורה הרי אתם מוצלין מדינה שלגיהנם וה"א (ישע' מג ב) כי תעבר במים אתך אלו אומות העולם שנ' (שם ח ז) הנני מעלה עליהם את מי הנהר: ובנהרות לא ישטפוך אלו ימי גוג ומגוג:

כי תלך במו אש לא תכוה אין אשה שלגיהנם שולטת בך:

ד"א **אש דת** מה האש ניתנה מן השמים כך תורה ניתנה מן השמים:

ד"א מה האש חיים לעולם כך דברי תורה חיים לעולם:

ד"א מה האש כל המשתמש בה חם לו פירש ממנה צן לו כך כל המתעסק בדברי תורה יש לו חיים פירש מדברי תורה אין לו חיים:

ד"א מה האש כל המשתמש בה היא עושה רושם בגופו כך כל הניאות בדברי תורה בטלו חייו מן העולם שכך היה הלל אומ' ודי ישתמש בתגא חלף הא כל הניאות בדברי תורה בטלו חייו מן העולם:

ד"א מה האש כל המשתמש בה ניכר בין הבריות כך תלמידי חכמים ניכרין בין הבריות בהליכתן בעטיפתן בדיבורן:

אש דת ואין דת אלא תורה שנ' (אסתר ג ח) ודתיהם שנות מכל עם:

ד"א **אש דת** שאלולי הדת שניתנה עמה לא היה העולם יכול לעמוד בה:

פסוק ג

אף חבב עמ' מלמד שחיבב הקב"ה את ישראל יתר מכל אומות העולם:

כל קדושיו ביד' אלו פרנסיהן של ישראל שהן נותנין נפשם על ישראל כגון שנ' במשה (שמות לב לב) ועתה אם תשא חט' ואם אין מח' נא כו':

אמ' משה לפני הקב"ה רבון העולמים אם אין את מוחל לעונותיהן שלישראל מחוק שמי מספרך אשר כתבת ספר כתוב לצדיקים לעתיד לבוא שנ' (תה' סט כט) ימחו מספר חיים וכגון שנ' בדוד (דהי"א כא יז) הלא אני אמרתי למנות בעם:

והם תכו לרג' אפלו חוטאים ומרגיזים:

ישא מדב' שקבלו עליהן כל דברי תורה ואמ' (שמות כד ז) כל אש' דבר ה' נע' ונשמ':

ד"א **אף חבב עמים** מלמד שחלק הקב"ה כבוד לישראל יתר מכל אומות העולם דתנינן תמן שור שלישראל שנגח שורו שלנכרי פטור ושלנכרי שנגח שורו שלישראל חייב:

בת ישראל לא תילד את הנכרית אבל נכרית מילדת בת ישראל:

בת ישראל לא תניק בנה שלנכרית אבל נכרית מניקה בנה שלישראלית ברשותה:

גזילו של ישראל אסור [וגזלו של גוי מותר אבידתו שלישראל אסורה] ואבידתו שלגוי מותרת:
אמרו מעשה ששילחה מלכות שני אסטרוגולין אמרו להן לכו ולמדו תורתן שליהודים ובואו והודיעונו מה כתוב בה הלכו להן אצל רבן גמליאל לאושא ולמדו ממנו מדרש הלכות ואגדות הגיע זמנן ליפטר אמ' לו רבינו כל תורתכם נאה ומשובחת היא חוץ מדבר הזה שאתם אומ' שור שלישראל שנגח שור שלנכרי פטור ושלנכרי שנגח שורו שלישראל חייב:
בת ישראל לא תילד את הנכרית אבל נכרית מילדת את בת ישראל:
בת ישראל לא תניק בנה שלנכרית אבל נכרית מניקה בנה שלישראלית ברשותה:
גזילו שלישראל אסור ואבדתו [שלגוי] מותרת:
הדבר הזה אין אנו מודיעין למלכות באותה השעה עמד רבן גמליאל ונתפלל עליהן ובקשו דבר ממה שהיה בידם ולא מצאו:
כל קדשיו ביד' אלו גדוליהן שלישראל שהן ממשכנין נפשם על ישראל כגון שנ' ביחזקאל (יחז' ד ד - ו ע"ש) ואתה שכב על צדך הימני ואני נתתי לך את שני עונם למספר ימים:
וכלית את אלה:
והם תכו לרג' אפלו אנוסים ובזוזים:
ישא מדב' שקיבלו עליהן את כל דברי תורה ואמ' (שמות כד ז) כל אשר דבר ה' נע' ונשמ':
ד"א **אף חבב עמים** מלמד שלא כחיבה שחיבב הקב"ה את ישראל חיבב את אומות העולם:
כל קדשיו בי' אלו נשמתן שלצדיקים שהן צרורות אצלו במרום שכן אביגיל אומ' לדוד ברוח הקדש (ש"א כה כט) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים יכול אף של רשעים כן ת"ל ואת נפש אויבך יקלענה בתוך כף הקלע מלמד שהוא מוסרן למלאכי שרת והן מצערין אותן ומשנקין אותן להודיעין מה יהיה בסופן שנ' (איוב לג כב) ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממתים:
והם תכו לרגל' אפלו נרתעין לאחוריהן שנים עשר מיל וחוזרין שנים עשר מיל:
ישא מד' שקיבלו עליהן את כל דברי תורה ואמ' (שמות כד ז) כל אשר דבר ה' נע' ונ':
ד"א **אף חבב עמ'** אלו ישראל שנ' (לג יט) עמים הר יקראו:
כל קדשיו ביד' אמ' משה לפני הקב"ה רבונו שלעולם כשיגלו ישראל מעל אדמתם זכור להם זכות אבות והושיעם:
והם תכו לרג' כשם שניהלתם במדבר כך תנהלם לעתיד לבוא שנ' (ישע' מט י) לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש:

ישא מד' שתצילם ברחמיך מעול מלכיות ומן המות שנקרא דבר שנ' (חבק' ג ה) לפניו ילך דבר:

פסוק ד

תורה צוה לנו משה מו' הצווי הזה אינו אלא לנו אינו אלא בעבורינו שכן משה אומ' (י ג) ואעש ארון עצי שטים וכן שלמה אומ' (מ"א ח כא) ואשים שם מקום לארון הוי הצווי הזה אינו אלא לנו אינו אלא בעבורינו:

צוה לנו משה לפי שנתן נפשו עליה נקראת על שמו:

מורשה אל תהי קורא מורשה אלא מאורסה מלמד שהתורה ארוסה לישראל וכאשת איש לאומות ומנ' שהתורה ארוסה לישראל שנ' (הושע ב כא):

וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי באמונה ומנ' שהיא כאשת איש לאומות שנ' (משלי ו כז) היחתה איש אש בחקו:

אם יהלך איש על הגחלים (שם ו כח):

כן הבא אל אשת רעהו (שם ו סט):

ד"א **מורשה** אפלו יחיד שבישראל שלמד דברי תורה ופירש למקומות אחרים אינו בוש שיחזור שכן הוא אומ' לירושת אבותי אני חוזר מושלו מלה"ד לבן מלכים שהלך למדינת הים אפלו לאחר מאה שנה אינו בוש שיחזור שכן הוא אומר למלכות אבותי אני חוזר:

קהלת יעקב שתהו עשויים אגודה אחת ולא עשויים אגודות אגודות:

ד"א **מורשה** ולא ירושה שלא יאמר בן עם הארץ הואיל ואין אבי תלמיד חכמים מה אני מועיל אם אלמד תורה אלא יזל מים מדליו (במד' כד ז) מן הדלים שבו:

פסוק ה

ויהי בישורון מלך מגיד הכת' כשהנשיא מושיב ישיבת זקנים מלמטן מלכות שמים מתקיימת בהן מלמעלן שנ' ויהי בישו' מלך אימתי בהתאסף ואין בהתאסף אלא לשון סנהדרין שנ' (במ' יא טז) אספה לי שבעים איש:

ראשי מגיד הכת' כשהראשים נכנסין ליטול עצה מלמטן מלכות שמים מתקיימת בהן מלמעלן שנ' ראשי ואין ראשי אלא גדולים שנ' (שם כה ד) ויאמר ה' אל משה קח את כל ראשי העם:

יחד שבטי ישראל שתהו עשויים אגודה אחת ולא עשויים אגודות אגודות:

אלא כענין שנ' (ש"ב ב כה) ויתקבצו בני בנימין אחרי אבנר ויהיו לאגודה אחת:

מושלו מלה"ד למלך שהביא ספינות וחיברן זו לזו במסמרים ובהגנים ובנה עליהן פלטין כל זמן שהספינות קיימות פלטין קיימת נשתברו הספינות אבדה פלטין כך כל זמן

שישראל עשויין אגודה אחת מלכות שמים [מתקיימת] בהן מלמעלן שנ' (עמוס ט ו) הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה:

ד"א **ויהי ביש'** **מלך** זה משה רבינו:

בהת' **ראשי עם** אלו שבעים זקנים:

יחד שב' **יש'** שעל ידו נגאלו ישראל:

ד"א **ויהי ביש'** **מלך** זה המלך המשיח:

בהת' **רא'** **עם** אלו שבעה רועים ושמנה נסיכים (מיכה ה ד):

יחד שב' **יש'** ואסף נדחי ישראל (ישע' יא יב):

פסוק ו

יחד שב' **יש'** **יחי ראובן ואל ימות** וכי מה ענין זה לזה מושלו מלה"ד למלך שהלך אצל בניו לפרקים והיו מלוין אותו והוא פוטרן מלוין אותו והוא פוטרן אמ' להן אביהם בני שמא יש לכם דבר או שמא יש לכם עסק אמ' לו אבא אין לנו דבר ואין לנו עסק אלא הרי אנו מפייסין אותך בשביל שתתרצה לאחינו הגדול כך אלולי השבטים לא נתרצה המקום לראובן לכך נאמ' יחד שב' יש' יחי ראובן ואל ימות שאלולי השבטים לא נתרצה המקום לראובן:

יחי ראובן ואל ימת אמ' ר' שמעון בן יוחאי בוא וראה היאך הצדיקים מפתין להקב"ה ממי את למד ממשה רבינו שהוא רבן שלכל הנביאים כשביקש לקרב את ראובן תחלה הוא אומ' ה' מסיני בא אף חבב עמים ואחר כך יחי ראובן ועליו אמ' שלמה (משלי י לב) שפתי צדיק ידעון רצון פי כסיל מחתה לו שאינו יודע לרצות ולא לפתות:

וממנו למד דוד כשביקש על אותו עון בתחלה התחיל מקלס להקב"ה שנ' (תה' יט ב) השמים מספרים כבוד אל ואחר כך התחיל מקלס לתורה תורת ה' תמימה (שם ח) ואחר כך מבקש על השגיאות שגיאות מי יבין (שם יג) ובסוף הוא אומ' מנסתרות נקני מפני שהנסתרות להקב"ה שנ' (דברים כט כח) הנסתרות לה' אלה' אחר כך מבקש על הזדונות גם מזדים חשוך עבדך ונקיתי מפשע רב (תה' יט יד) מאותו עון שלבת שבע:

אמ' ר' אחא הכותים הללו יודעין ללבב על הפתחים בתחלה הוא מבקש מים כשהוא שותה אומ' יש לכם בצל מפתה אותן בדברי קלוס משנותנין לו בצל מהוא אומ' להן בצל בלא פיתא מאי כך הצדיקים יודעין לפתות להקב"ה תחלה מקלסין ואחר כך תובעין בקשתן יחי ראובן ואל ימות ר' חנניה בן גמליאל אומ' לעולם אין מחליפין לא זכות בחובה ולא חובה בזכות אלא בראובן ודוד:

יחי ראובן במעשה יוסף:

ואל ימת במעשה בלהה:
ושמעי הולך בצלע אע"פ כן ההר לעומתו (ש"ב טז יג):
שלמה בנה את המלוא אעפ"כ כן סגר את פרץ עיר דוד אביו (מ"א יא כז):
וחכמים אומ' לעולם אין מחליפין לא זכות בחובה ולא חובה בזכות אלא נותנין שכר על הזכות ונפרעין על החובה הא מה ת"ל יחי ראובן ואל ימת שעשה ראובן תשובה:
יחי ראובן ואל ימות והלא מת הוא אלא ואל ימת לעולם הבא מיכן לתחית המתים מן התורה וה"א (תה' מט י) ויחי עוד לנצח לא יראה השחת משעה שהוא חויה אינו נזקק לבור שחת וה"א (בר' מט ד) כי עלית מש' אב' בעלייתו חטא ובירידתו עשה תשובה וה"א (ברא' לה כב) ויהי בשכן ישראל ויהיו בני יעקב שנ' עש' מה שנים עשר לא נמצא בהן עולה שלכלום כך ראובן לא נמצא בו עולה שלכלום:
ויהי מתיו מס' בעולם הזה שימיו במספר אבל לעתיד לבוא יחי ראובן ואל ימת:
ד"א **ויהי מתיו מס'** שיהיו בניו גבורים ואין מתיו אלא גבורים בכוח וגבורים בתורה:
גבורים בכוח מנ' (ישע' ג כה) מתיך בחרב יפלו:
וגבורים בתורה מנ' (תה' קג כ) גבורי כח עושי דברו וכת' בארה בנו את אשר הגלה תגלת פלנאסר מלך אשור הוא נשיא לראובני (דהי"א ה ו) למה נקרא שמו בארה שהוא בארה של תורה:

פסוק ז

יחי ראובן ואל ימת וזאת ליהודה וכי מה ענין זה לזה לפי שעשה יהודה מה שעשה ועמד ואמ' צדקה ממני כיון שראה ראובן שעמד יהודה והודה אף הוא עמד והודה הוי יהודה גרם לראובן לעשות תשובה עליהם הוא מפרש בקבלה (איוב טו יח - יט) אשר חכמים יגידו מה שכר נטלו על כך להם לבדם ניתנה הארץ:
וזאת ליהודה ויאמ' מלמד שנתפלל משה על שבט יהודה:
שמע ה' קול יהודה בשעה ששבט יהודה נכנס בצרה יהא מתפלל לפניך ותהא מעלה אותו מתוכו:
ואל עמו תבי' שיכנס עם אבות לקבורה:
ר' מאיר אומ' אינו צריך והלא כבר נאמ' (ברא' נ ה) בקברי אשר כר' לי בא' כנ' שמ' תק' אני נקבר שם אין אחר נקבר שם הא מה ת"ל ואל עמו תבי' שיכנס עמהם לארץ:
ר' [יהודה] אומ' אינו צריך והלא כבר נאמר (שמות יג יט) כי השבע השׁ' את בני יש' לאמ' והלא כל שבט ושבט העלה עצמות שבטו עמו הא מה ת"ל ואל עמו תבי' שיכנס עם אבות לקבורה:

ידיו רב לו בהריגתו את עשו שנ' (ברא' מט ח) ידך בערף איביך:
ועז' מצ' תה' בעמידתו לפני יוסף:
ד"א **וזאת ליהודה** מלמד שנתפלל על שבט שמעון שמע ה' קול יהודה ואין שמע אלא שמעון שנ' (ברא' כט לג) כי שמע כי שנוא אנ' בשעה ששבט שמעון נכנס בצרה יהא שבט יהודה מתפלל לפניך ותהא מעלה אותו מתוכה:
ואל עמו תבי' שקירבו עמו בנחלה שנ' (שופ' א ג) ויאמר יהודה לשמעון אחיו עלה אתי בגורלי:
ידיו רב לו בשכם שנ' (ברא' לד כה) ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי:
ועזר מצ' תה' כמו שנ' (שם לה ה) ויסעו ויהי חתת א':
ד"א **וזאת ליהודה** מלמד שנתפלל משה על מלכי בית דוד:
שמע ה' קול יהו' בשעה שמלכי בית דוד נכנסים בצרה יהו מתפללין לפניך ותהא מעלה אותן מתוכה:
ואל עמו תבי' זה יאשיהו שנ' (ע' מ"ב כב כ) ונאספת אל קברת אבותיך בשלום:
ידיו רב לו זה מנשה וגם דם נקי שפך מנשה (מ"ב כא טז):
ועזר מצ' תה' זה יהושפט שנ' (דהי"ב יח לא) ויזעק יהושפט וה' עזרו:
ד"א **וזאת ליהו'** מלמד שנתפלל משה על ידי דוד מלך ישראל:
שמע ה' קול יהו' בשעה שדוד מלך ישראל נכנס לצרה יהא מתפלל לפניך ותהא מעלה אותו מתוכה:
ואל עמו תבי' שיחזור אצל אחיו בשלום:
ידיו רב לו שלא ירד אחר עמו למלחמה בשעה שהרג את גלית:
ועזר מצ' תה' כמו שנ' (תה' קכא ב) עזרי מעם ה':

פסוק ח

וללוי אמר ר' שמעון בן אלעזר אומ' בכל מקום הוא מזכיר שמעון ולוי כאחת ששניהן שתו בכוס אחד שנ' (ברא' מט ז) ארור אפם כי עז מושלו מלה"ד לשנים שלוו מן המלך אחד לווה מן המלך ופרע למלך וחזר והלוה את המלך ואחד לוה מן המלך לא דיו שלא פרע אלא חזר ולוה כך שמעון ולוי שניהם לוו מן המקום איכן לוה לוי מן המקום בשכם ויקחו שני בני יעקב (שם לד כה) ופרע למלך איכן פרע לוי למקום במדבר שנ' (שמות לב כו) ויעמד משה בשער המחנה איכן הלוה לוי את המקום בשטים שנ' (במד' כה ז) וירא פינחס בן אלעזר איכן לוה שמעון מן המקום בשכם שנ' (ברא' לד כה) ויקחו שני בני יעק' ולא דיו שלא פרע אלא חזר ולוה איכן לוה שמעון מן המקום בשטים שנ' (במד' כה יד) ושם איש יש' המכה:

תמיך ואוריך למה שראוי ללבוש אורים ותומים:
לאיש חסי' למי שנעשו לו חסדים על ידי בניך:
אשר נסי' במ' בכל שנסיתו עמד בנסיונו:
תרי' על מי מרי' סיקה פנטיון נעשה לאחיו אם משה אמר שמעו נא המ' (במד' כ י) אהרן ומרים מה עשו:

פסוק ט

האמ' לא' ול' לא ראי' וכי עלת על דעתך ששבט לוי עובד ע"ז היה ומה ת"ל האמ' לא' ול' זה אבי אמו מישראל:
ואת אח' לא הכ' זה אחי אמו מישראל:
ואת בניו לא ידע זה בן בתו מישראל:
כי שמרו אמר' במצרים:
ובריתך ינצ' על הים:
ד"א **כי שמרו אמרתך** במילה וברי' ינצ' במרגלים אע"פ כן נוצר תאנה יאכל פריה (משלי כז יח) על ידי שמיחו ביד ישראל במצרים על ע"ז ומנ' שעבדו ישראל ע"ז במצרים שנ' (יחז' כ ז) ואמר להם איש שקוצי עיניו השליכו ומנ' ששבטו שללוי מיחה בידן שנ' (שמות ד יד) הלא אהרן אח' הלוי ידע' כי דבר יד' הוא ומה ת"ל דבר ידבר דיבר ומיחה בידן במצרים ועתיד לדבר ולמחות במדבר:

פסוק י

יורו משפטיך ליעקב שיהו כל ההוריות נתונות על פיהם שנ' (כא ה) ועל פיהם יהיה כל ריב אלו ריבי פרה וריבי עגלה ערופה וריבי שוטה:
וכל נגע נגעי אדם ונגעי בגדים ונגעי בתים:
ותורתך ליש' זו שאל אגריפס ההגמון את רבן יוחנן בן זכאי אמ' לו כמה תורות ניתן לכם מן השמים אמ' לו שתים אחת בפה ואחת בכתב אמ' לו וכי נאמ' ותורתיך לישראל אמ' לו אע"פ כן שתים שנ' ותורתך לישראל:
ישימו קטו' בא' זו קטרת שלפני לפנים:
וכליל על מזבחך זו מנחת כהן שהיא כליל לאשים:
רבי אומ' ישימו קט' בא' זו קטרת שלפני לפנים:
וכליל על מז' אלו איברי עולה:

פסוק יא

ברך ה' חילו בנכסים הא למדנו שרוב הכהנים עשירים אבא הדרוס אומ' נער הייתי גם זקנתי (תה' לז כה) זה זרעו שלאהרן:

ופעל ידיו תר' מלמד שהן מקריבין קרבנות ומרצין את המקום על ישראל:

ד"א **ברך ה' חילו** ופ' ידיו תר' אפילו חולין שבו תרצה מיכן אמרו כהן שעבד ונמצא חלל עבודתו כשרה לשעבר ואינו עובד להבא ואם עבד לא חילל עבודה:

מחץ מת' קמ' כל שיבוא ויעורר כנגדו על הכהונה יהא נופל לפניו ר' אומ' מחץ מת' קמ' זה קרח ומשנא' מן יק' זה עזיהו:

פסוק יב

לבנימין אמר ידיד ה' אשריך בנימין שנקראת ידיד למקום:

הרבה אוהבים למלך האהוב שבכולם מי שהמלך אוהבו:

ששה נקראו ידידים הקב"ה נקרא ידיד שנ' (ישע' ה א) אשירה נא לידידי:

אברהם נקרא ידיד שנ' (יר' יא טו) מה לידידי בביתי:

ישראל נקראו ידידים שנ' (יר' יב ז) נתתי את ידידות נפשי:

בית המקדש נקרא ידיד שנ' (תה' פד ב) מה ידידות משכנותיך:

שלמה נקרא ידיד שנ' (ש"ב יב כה) ויקרא שמו ידידיה:

בנימין נקרא ידיד שנ' לבנימין אמר ידיד ה':

יבוא ידיד בן ידיד ויבנה בית ידיד לידיד בתוך חלקו של ידיד:

יבואו ישראל שנקראו ידידים ויבנו בית המקדש שנקרא יד' להקב"ה שנקרא ידיד בזכות אברהם שנקרא ידיד על ידי שלמה שנקרא ידיד בתוך חלקו שלבנימין שנקרא ידיד:

ישכן לבטח ואין בטח אלא רחצן שנ' (ויק' כו ה) וישב' לבטח בארצ' ואומ' (יחז' לד כה) וישבו במדבר לבטח וישנו ביערים:

חפף על' בעולם הזה:

כל היום לימות המשיח:

ובין כת' שכן לעולם הבא:

ד"א **חפף על'** זה בנין ראשון:

כל היום זה בנין אחרון:

ובין כת' שכן בנוי ומשוכלל לעתיד לבוא:

את מוצא באבינו אברהם שראה אתו בנוי וראה אתו חרב וחזר וראה אותו בנוי שנ' (ברא' כב יד) ויקרא אב' את שם המ' ה' ה' יראה הרי בנוי:

אשר יאמ' היום בהר הרי חרב:

ה' יראה בנוי ומשוכלל לעתיד לבוא:
וכן את מוצא באבינו יצחק שראה אותו בנוי וראה אתו חרב וחזר וראה אותו בנוי שנ' (שם כז כז) ראה ריח בני הרי בנוי:
כריח שדה הרי חרב:
אשר בירכו ה' הרי בנוי ומשוכלל לעתיד לבוא וה"א (תה' קלג ג) כי שם צוה ה' את הברכה:
וכן את מוצא באבינו יעקב שראה אתו בנוי וראה אתו חרב וחזר וראה אותו בנוי שנ' (ברא' כח יז) וייירא ויאמ' מה נורא המ' הזה הרי בנוי:
אין זה הרי חרב:
כי אם בית אלה' הרי בנוי ומשוכלל לעתיד לבוא:
וכן את מוצא במשה שראה אתו בנוי וראה אתו חרב וחזר וראה אתו בנוי שנ' (במד' כח ב) את קרבני לחמי הרי בנוי:
לאשי הרי חרב:
תשמ' להק' לי במ' בנוי ומשוכלל לעתיד לבוא:
וכן את מוצא בדוד שראה אותו בנוי וראה אתו חרב וחזר וראה אותו בנוי שנ' (תה' סח יז) למה תרצדון הר' הרי בנוי:
גבנונים הרי חרב:
ההר חמד אלה' לשבתו בנוי ומושכלל לעתיד לבוא:
וכן את מוצא בשלמה בנו שראה אותו בנוי וראה אתו חרב וחזר וראה אתו בנוי שנ' (מ"א ח יג) בנה בניתי הרי בנוי:
בית זבול הרי חרב אל תהי קורא בית זבול אלא בית זבל:
מכון לשבתך עולמים בנוי ומשוכלל לעתיד לבוא:
ובין כת' שכן בין חרב ובין שאינו חרב וה"א (סוף דהי"ב) כה אמר כרש מלך פרס מי בכם מכל עמו ה' אלהיו עמו ויעל בין חרב בין שאינו חרב:
ד"א **ובין כת' שכן** אין לך באדם הזה גבוה מבין כתפיו כך היה בית המקדש גבוה מכל העולם כולו שנ' (יז ח) וקמת ועלית:
קומו ונעלה ציון (יד לא ה):
והלכו עמים רבים (ישע' ב ג):
ר' שמעון אומ' בית המקדש שבשילו בתוך חלקו של יוסף היה שנ' (תה' עח ס) ויטש משכן שילו וימאס באהל יוסף (שם סז):
ויבחר את שבט יהודה (שם סח):

ויבן כמו רמים מקדשו (שם סט):
ד"א **ובין כת' שכן** או אינו אלא גד במזרח ודן במערב ר' אומ' בכל התחום הוא אומ' וירד הגבול (וירד) [ותאר] הג' ובסוף התחום הוא אומ' (יהושע טו ח) ועלה הגבול גי בן הנם אל כתף היבוסי (מנגד) [מנגב] מלמד שבית הבחירה היה בנוי בתוך חלקו של בנימין:
ר' יהודה אומ' בית המקדש בתוך חלקו של יהודה היה וכראש תור נכנס מחלקו של יהודה לתוך חלקו שלבנימין לכך אמ' ובין כת' שכן וה"א (תה' קלב ו) הנה שמענוה באפרתה:
ר' יהודה אומ' בית המקדש בתוך חלקו שליהודה היה שנ' (רות א ב) אפרתים מבית לחם יהודה:
ר' שמעון אומר בתוך חלקו שלבנה שלמי שמתה באפרתה ומי מתה באפרתה רחל שנ' (ברא' מח ז) ואני בבאי מפ' מתה עלי יכול שתהא כל העיר בתוך שלו ת"ל [ובין] כתפיו שכן בית המקדש בתוך שלו ושאר כל העיר בתוך חלקו של יהודה ומה אני מקיים (ברא' מט י) לא יסור שבט מיהודה ומ' מ' רג' יורש חקים זו היתה לשכת הגזית שהיתה בתוך חלקו של יהודה:
וכן את מוצא בשעה שחילק יהושע את הארץ נטל חמש מאות אמה על חמש מאות אמה מדשנה שליריחו ואמ' יהיה זה למי שיבנה בית המקדש בתחומו:
ר' שמעון אומ' דשנה שליריחו ניתן לבני קני חתן משה שנ' (שופ' א טז) ובני קני חתן משה עלו מעיר התמ' אמרו משתחלק ארץ ישראל איזה שבט שיקבל עליו שיתן לי בית תומן עפר בתוך שלו אלא הריני הולך לתוך ארצי ואוכל פירות מתוך שדיי ושותה יין מתוך כרמיי וכן את מוצא שהניחו פירות ארץ ישראל פירות מאכל ומשקה והלכו להם לערד מדבר להיות חמורים ליעבץ ואיזה הוא יעבץ זה עתניאל בן קנז:
מפני מה לא שרתה השכינה אלא בתוך חלקו שלבנימין שכל השבטים נולדו בחוצה לארץ ובנימין נולד בארץ ישראל וכל השבטים נשתתפו במכירתו שליוסף ובנימין לא נשתתף במכירתו של יוסף לפי כך זכה שתשרה שכינה בחלקו שנ' לבנימין אמר ידיד ה':
מה ראה בית המקדש להיות בתוך חלקו שלבנימין אלא אמ' הקב"ה איני בונה בית המקדש אלא שיתפללו בני לפני בתוכו ואני מתמלא עליהם רחמים היאך אני שורה בתוך חלקן שלאלו והן לא נתמלאו רחמים על אחיהם:
ד"א מה ראה בית המקדש להיות בתוך חלקו שלבנימין מושלו מלה"ד למלך שבא אצל בניו לפרקים אמ' להן עשו לי סעודה זה אומ' אצלי וזה אומ' אצלי אמ' הקטן שבהם אפשר שאבא מניח את אחי הגדולים ושורה אצלי מה עשה עמד לו מן הצד פניו קפושות

ונפשו עגומה עליו אמ' להן אביהן בני אין אתם רואין את אחיכם הקטן שעמד לו מן הצד פניו קפושות ונפשו עגומה עליו אלא הואיל וכך תהא סעודה משלכם ולינה בתוך שלו כך אמ' הקב"ה לשבטים יהו קרבנות משלכם ובית המקדש בתוך חלקו שלבנימין: ד"א מה ראה בית המקדש להיות בתוך חלקו שלבנימין מושלו מלה"ד למלך שהיו לו בנים הרבה משהגדילו הלך כל אחד ואחד תפס את מקומו והיה הקטן שבהם אוכל ושותה עמו ומסתמך עליו ויוצא ומסתמך עליו ונכנס כך היה אבינו יעקב מסתמך על בנימין אמר המקום במקום שסמך צדיק זה את ידיו שם אני שורה לכך נאמ' ובין כת' שכן:

פסוק יג

וליוסף אמ' מב' אין לך בכל הארצות מבורכת כארצו שליוסף:

ממגד שמ' מטל מגיד שהטל מצוי בה בכל שעה:

ומתהום רב' תח' מלמד שהיא מרבצת מעינות:

פסוק יד

וממגד תבו' שמש מגיד שארצו של יוסף פתוחה לחמה שאין לך פירות יפים וטעומים מפירות שהן פתוחין לחמה:

כשם שהן פתוחין לחמה כך הן פתוחין ללבנה שנ' וממג' גרש ירי':

פסוק טו

ומראש הר' קדם הררי בית המקדש קודמים להרי יוסף והררי יוסף קודמין להררי ארץ ישראל:

וממגד גב' עו' אלו האבות והאמהות שנמשלו בהרים ובגבעות שנ' (שה"ש ד ו) אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה:

פסוק טז

וממגד ארץ ומ' מה אוצר הזה מלא ואינו חסר כלום כך ארצו שליוסף אינה חסירה כלום: ר' שמעון בן אלעזר אומ' אדם מעמיד ספינתו בתוך ארצו של יוסף ואינה חסירה חוצה לה כלום:

ורצון שכני סנה שעשה רצון מי שנגלה על משה בסנה:

תבו' לראש יוסף הבא בראש עכשו בא בראש לעתיד לבוא:

ולקדקד נז' אח' למי שריחקו אתו אחיו ועשו אותו נזיר:

פסוק יז

בכור שורו הדר לו ניתן הוד למשה והדר ליהושע שאלו ניתן הוד ליהושע לא היה העולם יכול לעמוד בו:

וקרני ראם קר' הרימן הזה נאה בקרניו אבל אין בו כוח:

השור כחו יפה אבל אינו נאה בקרניו ניתן ליהושע כחו של שור וזיויו של רימן:

בהם עמים ינגח וכי כל העמים כיבש יהושע והלא לא כיבש אלא שלשים ואחד מלכים אלא שכיבש מלכים שולטים מסוף העולם ועד סופו:

יחדו אפסי ארץ וכי כל הארצות כיבש יהושע והלא לא כיבש אלא פרטוס זה קטן אלא שכיבש מלכים שולטים בכל הארצות:

והם רב' אפרים אע"פ שלא פירש לנו יהושע עשרן שלכנענים מנ' אנו למידים אותם מאדני בזק שנ' (שופ' א ז) ויאמ' אדני בזק שבעים מלכים והרי הדברים קל וחומר מה אם מי שאין דרכו להמנות עם המלכים היו שבעים מלכים מלקטים תחת שלחנו הא למוד וראה מה היה עשרן שלמלכי כנען:

והם אלפי מנשה אע"פ שלא פירש לנו יהושע מה שהיכה בכנענים מנ' אנו למידים אותה מזבח וצלמונע שנ' (שופ' ח י) וזבח וצלמונע בקרקור [וגו'] הרי מאה ושלשים וחמשה אלף לקיים מה שנ' והם רב' אפ' והם אלפי מנשה:

פסוק יח

ולזבולון אמר שמח זבו' בצ' לפי שהוא אומ' (בר' מז ב) ומקצה אחיו לקח חמ' אנ' ולא נתפרשו בשמתם זה אחד מהם:

שמח זבו' בצ' פרש איפודין שלך לפי שהיה זבולון סרסור בין אחיו לאחרים לוקח מאחיו ומוכר לאחרים ולוקח מאחרים ומוכר לאחיו:

ד"א **שמח זבולון בצ'** בשעה שהוא יוצא למלחמה מלמד ששבט זבולון לעולם נוצח וחוזר מן המלחמה בשמחה:

וישששכר באה' אלו בתי מדרשות שלך שהן מפלפלין דברי תורה:

מנ' אתה אומ' ששבטו שלישששכר משובח בתורה בכל מקום שנ' (במד' ז יח - יט) ביום השני הקריב נתנאל הקריב את קרבנו מה ת"ל הקריב הקריב שני פעמים אלא מלמד שנתן את העצה וה"א (דהי"א יב לג) ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים מגיד שמאתים ראשי סנהדריות בתוך שבטו שלישששכר (שם) ראשיהם מאתים מגיד שסנהדרין גדולה עתידה להיות בתוך שבטו שלישששכר וה"א (שופ' ה טו) ושרי בישששכר עם דבורה מלמד שבית המדרש הגדול עתיד להיות בתוך שבטו שלישששכר וכן אביו מברכו ואומ' לו (ברא' מט טו) וירא מנוחה כי טוב מלמד שבית המדרש עתיד להיות בתוך שבטו שלישששכר:

פסוק יט

עמים הר יקראו לפי שאומות העולם מניחים מדינותיהם ובאין לפרגמטיא שלארץ ישראל ומוצאים את כל ישראל בירושלם והיו אומ' הואיל והטרחנו כל הדרך הזו בואו ונעלה לירושלם ונדר פרגמטיא שליהודים מהיא והיו עולין לירושלים ומוצאים את כל ישראל בירושלם כולהם אוכלין מאכל אחד וכולהם שותין משקה אחד וכולהם מתפללין לאל אחד אבל אומות העולם אינן כן אלא שלא כמאכלו שלזה מאכלו שלזה ולא כמשקיו שלזה משקיו שלזה ושלא כאלוהו שלזה אלוהו שלזה והיו אומ' אין כאלהי ישראל אין יפה להידבק אלא באומה הזאת ולא היו זזין משם עד שהן מתגיירין ומקרבין זבחים למקום שנ' שם יזבחו זב' צ':

כי שפ' ימ' יינקו שנים נותנין בשפע ונוטלין בשפע ואלו הן הים והמלכות:

הים נותן בשפע ונוטל בשפע:

והמלכות נותנת בשפע ונוטלת בשפע:

ד"א **כי שפע ימים יינקו** זה ים שלחיפה שאין לך צרור שלכסף וזהב וספינה אבידה בים עד שהוא מקיאו ומשליכו לים של חיפה שהוא משמרתו שלים הגדול והוא מתוקן לצדיקים לעתיד לבוא:

ד"א **כי שפע ימ' יינקו** זה חלזון אמ' ר' יוסי פעם אחת הייתי עולה מעכו ליפו ופגע בי זקן אחד ושאל בשלומי והייתי מכיר אותו אמרתי לו בני הפרנסה מנין אמ' לי מחלזון הזה אמרתי לו בני מצוי הוא אמ' לי רבי השמים שהרבה מקומות בים שהוא מושלך בהן בהרים וסממיות מקיפות אותו וכל מי שהוא בא ונוטל ממנו הן נושכות אותו ומת ונימוק במקומו (אמ' ר' יוסי) אמ' לו בני ניכר הוא זה שהוא מתוקן לצדיקים לעתיד לבוא:

וספני טמ' חול ספוני זו טרית:

טמוני זה חלזון:

חול זה זכוכית:

לפי שהיה זבולון מתרעם על הקב"ה ואומ' רבון העולמים לאחי נתת ארץ יפה ולי נתת את הים הזה לאחי נתת שדות וכרמים ולי נתת את החול הזה אמ' לו חייך שאני מצריכם לך בחול לזכוכית אמ' לו וכי מי מודיעני אמ' לו כל מי שהוא גונבך אל יהא מוצא בפרגמטיא שלו כלום:

פסוק כ

ולגד אמר לפי שהוא [אומר] (ברא' מז ב) ומקצה אחיו לקח חמש' אנ' ולא נתפרשו בשמותן זה אחד מהם:

ברוך מרחיב גד מגיד שתחומו שלגד מרחיב והולך עד כלפי המזרח:

כלביא שכן מלמד שהוא שרוי על ספר שכל מי שהוא (משול) [שרוי] על ספר משול באריות:

וטרף זרוע אף קד' טרף זרוע לשעבר אף קדקד לעתיד לבא:

פסוק כא

וירא ראׁ לו הבא בראש עכשיו בא בראש לעתיד:

כי שם חל' מחקק ספון זה קבורתו של משה שנתונה בחלקו שלגד והלא לא מת אלא בחלקו שלראובן שנ' (לב מט) עלה אל הר העב' הזה הר נבו ואין נבו אלא חלקו שלראובן שנ' (במדבר לב לז) ובני ראובן בנו [וגו'] ומה ת"ל כי שם חל' מח' ספ' מלמד שהיה משה מוטל בכנפי השכינה מחלקו שלראובן לחלקו שלגד ומלאכי שרת מספידין עליו ואומ' יבוא שלום (ישע' נז ב) וזה אחד מעשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן הקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות ופתיחת פי הארץ שבלעה את הרשעים ופתיחת פי האתון שקיללה את הרשע ומערה שעמד בה משה ואליהו וקבורתו שלמשה שהיא אחד מעשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות:

ויתא ראׁ עם שעשה את התורה תוים תוים:

ד"א **ויתא ראׁ עם** מלמד שעתיד משה ליכנס בין חבורה לחבורה בראש חבורה שלבעלי מקרא ובראש חבורה שלבעלי משנה ובראש חבורה שלבעלי תלמוד ונוטל שכר עם כל אחד ואחד וה"א (ישע' נג יב) לכן אחלק לו ברבים:

צדקת ה' עשה ומש' עם ישר' וכי מה עשה משה צדקה עם ישראל והלא כל אותן ארבעים שנה שעשו ישראל במדבר היה המן יורד להם והבאר עולה להם והשליו מצוי להם וענני כבוד מקיפין אותן וכי מה עשה משה עם ישראל אלא שהכתיב להם בתורה (טו ז) לא תאמץ את לבבך ועושה צדקה בליבב שלום על אחת כמה וכמה:

צדקת ה' עשה ומ' עם יש' מלמד שצדקה תלויה בדין תחת כסא הכבוד שנ' (ישע' נו א) כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה:

פסוק כב

ולדן אמר לפי שהוא אומ' (ברא' מז ב) ומקצה אחיו לקח חמ' אנ' ולא נתפרשו בשמותן וזה אחד מהם:

דן גור אריה מלמד שהוא שרוי על ספר שכל מי שהוא שרוי על ספר משול באריות:

יזנק מן הבשן מה הזינוק הזה יוצא ממקום אחד ונחלק לשנים כך נטלו בני דן חלקם בשני מקומות שנ' (יהושע יט מז) ויעלו בני דן וילחמו עם לשם וילכדו אותם ואולם ליש שם העיר לראשונה (שופ' יח כט):

פסוק כג

ולנפתלי אמר לפי שהוא אמ' (ברא' מז ב) ומקצה אח' לק' חמ' אנ' ולא נתפרשו שמותם וזה אחד מהם:

נפתלי שבע רצון בימים בדגים ובספינות:

ומלא ברכת ה' זו בקעת גינסר שהיא בתוך חלקו שלנפתלי:

ד"א **ומלא ברכת ה'** זה בית המדרש הגדול של טבריה שהוא מלא ברכה שהוא בתוך חלקו שלנפתלי:

ים ודרום ירשה ים זה ימה שלסיגפו:

ודרום זה שלטבריה:

ירשה מלמד שהוא מושך מלוא חבל חלקו בדרום:

ר' מאיר אומ' ים ודרום זה ים שלטבריה ולא עוד אלא שהוא מושך מלוא חבל חרם לדרום שנ' ים ודרום ירשה:

פסוק כד

ולאשר אמר לפי שהוא אומ' (שם) ומקצה אחיו לקח חמ' אנ' ולא נתפרשו בשמותן וזה אחד מהן:

ברוך מבנים אשר אין לך מבורך בבנים כאשר:

יהי רצוי אחיו מלמד שהוא מרצה את אחיו בשמן אמפקנין ובקבליות והן מרצין אותו בתבואה:

ד"א **יהיה רצוי אחיו** מלמד שהוא מרצה אחיו לאביהם שבשמים בשמטים שאין לך בכל הארצות משמטת כארצו שלאשר:

ד"א **יהיה רצוי אחיו** לפי שעשה ראובן מה שעשה והלך אשר והגיד לאחיו דבבו אותו אחיו ולא בקשו להתרצות לו אלא אמרו לו כך היית צריך לדבר על אחינו הגדול כיון שעמד ראובן והודה חזרו להתרצות לו וריצה את אחיו לכך נאמר יהיה רצוי אחיו:

ד"א **יהיה רצוי אחיו** לפי שהיו השבטים מתיחסים זה או' שלי היא הכהונה וזה אומ' שלי היא הכהונה אמ' להם אשר אם לראובן המקום מונה שלי היא הכהונה ואם לבנימין המקום מונה שללוי היא הכהונה וריצה את אחיו לכך נאמר יהיא רצוי אחיו:

וטבל בש' רגלו מגיד שארצו שלאשר מושכת שמן כנהר:

מעשה שנצטקצקו אנשי לדקיה לשמן ומינו להן בימוטוס אחד אמר לו שמן במאה רבוא הבא לנו בא לתחום צר אמ' להן שמן במאה רבוא אני מבקש אמ' לו עלה לגוש חלב ואת מוצא עמד ועלה לגוש חלב אמ' להן שמן במאה רבוא אני מבקש אמ' לו לך אצל פלוני ואת מוצא הלך לבקשו בביתו ולא מצאו אמ' לו אשתו הרי הוא בשדה הלך אחריו

לשדה ומצאו אדם זקן מתניו חגורים יושב ועוסק תחת הזית אמר לו שמן במאה רבוא אני מבקש אמ' לו המתן עד שאני גומר את הזית ואני בא ונותן לך כיון שגמר מלאכתו לבש את כליו והתחיל ממשמש לפניו והולך אמר אותו בימוטוס בלבו דומה ששיחקו בי היהודים לזה שמן במאה רבוא שיתן לי כיון שנכנס לביתו אמר לשפחתו מלאי לנו את הספל שמן ונדיח את רגלינו מילת להם את הספל שמן ורחצו רגליהם לקיים מה שנ' וטבל בש' רג' כיון שאכלו ושתו אמ' לו רצונך ליתן לך שמן במאה רבוא אמ' לו הן עמד ומד לו שמן במאה רבוא אמ' לו רצונך ליטול עוד אמ' לו אין בידי אמ' לו טול לך ואני בא ונוטל את השאר עמד ומד לו עוד בשתים עשרה רבוא אמ' ר' שמעון בן יוחאי מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שלא הניח אותו בימוטוס גמל וחמור בארץ ישראל עד שמשכו עמו ללדקיה טעונים שמן:

יצאו אנשי לדקיה מהלך שלשת מילין וקילסו אותו אמ' להן אותו בומיטוס לא אותי תקלסו אלא לזקן הזה שאחרי שהכל משלו ואני חייב לו עוד שתים עשרה רבוא וקראו עליו הפסוק הזה (משלי יג ז) יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב:

פסוק כה

ברזל ונחושת מנ' מלמד שארצו שלאשר היא היתה מנעולה שלארץ ישראל:

וכימיך דב' שיהו כל הארצות דובאות כסף ומביאות לארץ ישראל כענין שנ' (ברא' מז יד) וילקט יוסף את כל הכסף:

וה"א **וכימיך דבאך** שיהו כל הארצות דובאות כסף ומביאות לארץ ישראל:

פסוק כו

אין כאל ישורון ישראל אומ' אין כאל והמקום אומ' להן אלא ישורון:

ישראל אומ' מי כמכה באלים ה' (שמות טו יא) ורוח הקדש משיבה אותם אשריך ישראל מי כמכה (לג כט):

ישראל אומ' שמע ישראל ה' א' ה' אחד (ו ד) ורוח הקדש משיבה אותם ואומ' ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (דהי"א יז כא):

ישראל אומ' דודי צח ואדום דגול מרבבה (שה"ש ה י) ורוח הקדש משיבה אותם ואומ' מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב (שם ז ב):

ישראל אומרין כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים (שם ב ג) ורוח הקדש משיבה אותן ואומ' כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות (שם ב ב):

ישראל אומ' מי כה' אלהינו בכל קר' אליו (דז) ורוח הקדש משיבה אותן ואומ' כי מי גוי גדול אש' לו א' קרובים אליו (שם):

ישראל אומר זה אלי ואנוהו (שמות טו ב) ורוח הקדש משיבה אותן ואומ' עם זו יצרתי לי (ישע' מג כא):
ישראל אומ' כי תפארת עזמו אתה (תה' פט יח) ורוח הקדש משיבה אותן ואומ' ישראל אשר בך אתפאר (ישע' מט ג):
רכב שמ' אין רוכב אלא שליט ואין שמים אלא ערבות וה"א (תה' סח ה) סלו לרכב בערבות ביה שמו:
ומהוא **ובגאותו שחקים** שבגאות מסבב שאר השחקים לפי שהוא למעלה מהן:
ד"א **רכב שמ' בעז'** בשעה שהוא עוזר את ישראל שמו מתגדל בעולם:
רכב שמ' בעז' כשישראל עושין רצונו שלהקב"ה רכב שמ' בעז' וכשאין עושין רצונו שלהקב"ה ובגאותו שחקים:
ובגאותו שחקים נתקבצו כל ישראל אצל משה רבינו אמ' לו משה רבינו אמור לנו מהיא מדת כבוד שלמעלה אמ' להם אין כאל ישורון מה אם שמים התחתונים אין אדם יכול להסתכל בהן כל שכן במדת כבודו אין אתם צריכין לשאול כוח גדול שלמעלן מושלו מלה"ד לאחד שהיה מבקש לראות פניו שלמלך אמ' לו השומעים לך למדינתו ואתה רואהו כיון שהגיע לפתח המדינה ראה וילון אחד פרוס על פתח המדינה ואבנים טובות ומרגליות קבועות בו ולא הספיק לזון עיניו ממנו עד שנפל לו על פניו אמ' לו השומעים ומה אם בוילון שהוא פרוס על פתח המדינה לא יכולתה לעמוד ולהסתכל כשתגיע למדינה עצמה על אחת כמה וכמה כשתגיע לפתח פלטין על אחת כמה וכמה כשתכנס לתוך פלטין על אחת כמה וכמה כך אמ' משה לישראל מה אם שמים התחתונים כך אין אתם צריכין לשאול כוח גדול שלמעלן:

פסוק כז

מענה אלהי קדם אמ' ר' יצחק אין אנו יודעין אם הקב"ה מעונו שלעולם ואם עולמו מעונו אלא ממה שכת' (תה' צ א) ה' מעון אתה אנו יודעין שהקב"ה מעונו של עולמו ואין עולמו מעונו:
מענה שלשה ספרים מצאו בעזרה ספר (מעונו) [מעון] וספר זעטוטי וספר היא:
באחד מצאו מעון אלהי קדם ובשנים מצאו מענה אלהי קדם קיימו שנים ובטלו אחד:
באחד מצאו וישלח את זעטוטי בני ישראל ובשנים מצאו וישלח את נערי בני ישראל (שמות כד ה) קיימו שנים וביטלו אחד:
באחד מצאו תשע היא ובשנים מצאו אחת עשרה היא קיימו שנים וביטלו אחד:
ומתחת זרעת עולם אלו ישראל שהן תקפו שלעולם שעליהם העולם עומד:

ד"א **ומתחת זר' עו'** מלמד שארץ ישראל היא תקפו שלעולם:
ויגרש מפניך אויב אלו שברחו לאסיא:
ויאמר השמד אלו שנמצאו במחבואות:
ד"א **ויגרש מפ' אויב** אלו שנמצאו בארץ ישראל:
ויאמר השמד אלו שנמצאו בהרים:

פסוק כח

וישכן ישראל בטח אין בטח אלא רוחצן שנ' (ויק' כו ה) וישב' לבטח בא' ואומ' (יחז' לד כה) וישבו במדבר לבטח וישנו בערים:
בדד לא כבדד שאמ' בלעם (במד' כג ט) הן עם לבדד ישכן ולא כבדד שאמ' ירמיה איכה ישבה בדד (איכה א א) אלא כבדד שאמ' משה ה' בדד ינחנו (לב יב):
עין יעקב אין עין אלא נבואה כענין שנ' (ישעי' כט י) כי נסך ה' עליכם רוח תרדמה ויעצם את עיניכם:
ד"א **עין יעקב** כברכה שבירכן יעקב אביהם (ברא' מח כא) והיה אלהים עמכם:
אל ארץ דגן ותי' כענין שנ' (שם כז כח) ויתן לך אלה' מטל השמים:
אף שמיו יע' טל כמו שנ' (ישע' מה ח) הרעיפו שמים ממעל:

פסוק כט

אשריך ישראל מי כמוך כיון שראה משה מה מתוקן לצדיקים לעתיד לבוא אמ' להם איני יודע מה לומר לכם אלא אשריכם מה מתוקן לכם:
מושלו מלה"ד למלך שהיה משיא את בנו והיה עומד בחופתו ומראה אותו אמ' לו בני כל השדות הללו שלך כל הכרמים הללו שלך כל הזתים הללו שלך כל הפלטיות הללו שלך נתיגע המלך ממראה אתו אמ' לו בני איני יודע מה לומר לך אלא כל מה שאת רואה בעיניך בעולם הרי הוא שלך כך כיון שראה משה מה מתוקן לצדיקים לעתיד לבא אמ' איני יודע מה לומר לכם אלא אשריכם מה מתוקן לכם:
עם נושע בה' בני אדם שמתגברין בכוח גדול שלמעלן את מוצא בשעה שאמ' הקב"ה למשה (שמות כג כ) הנה אנכי שלח מל' לפ' אמ' משה לפני הקב"ה רבון העולמים אומות העולם משתמשין בשר ואנו משתמשין בשר אם אין פניך הול' אל תעל' מזה (שם לג טו):
ובמה יודע אפוא (שם) וכן אמ' משה לפני הקב"ה רבון העולמים כשם שהיית נוהג עם אבותיהם מלפניהם כך תהא נוהג עם בניהם אחריהם כשם שנ' באברהם (ברא' יב א) ויאמר ה' אל אברם לך לך כשם שנ' ביצחק (שם כו ג) גור בארץ הזאת ואהיה עמך כשם

שנ' ביעקב (שם כח יג) הארץ אשר אתה שוכב עליה הא כשם שהיית נוהג עם אבותיהם מלפניהם כך תהא נוהג עם בניהם אחריהם:

מגן עזרך כמו שנ' (תה' כח ז) ה' עזי ומגיני בו בטח לבי ונעזרתי:

ואשר חרב גאותך מלמד שנתפלל משה שיחזור להן הזיין שניטל מהן בחורב שנ' (שמות לג ה - ו) ועתה הורד עדיך מעליך:

ויצלו [וינצלו] בני ישראל את עדים אין כת' אלא ויתנצלו בני ישראל:

ומנין שנשבע הקב"ה שהוא עתיד להחזירו להם שנ' (ישע' מט יח) חי אני נאם ה' כי כלם כעדי תל':

ויכחשו אוי' לך כענין שנ' (ש"ב כב מה) בני נכר יתכחשו לי:

ואתה על במ' תדר' כענין שנ' ביהושע (ע' יהושע י כד) ויקרא יהושע אל כל איש ישראל ויאמ' אל קציני אנשי המלחמה ההלכו אתו קרבו שימו את רגליכם על צוארי המלכים האלה ככת' בתורת משה ומה כתוב בתורת משה ואתה על במ' תדרך:

פרק לד

פסוק א

ויעל משה אמ' לו הקב"ה מעלה היא לך זו אינה ירידה לך:

מערבות מואב מלמד שהראה לו הקב"ה שלשלת המלכים העתידים לעמוד מרות המואביה זה דוד וזרעו:

אל הר נבו הר שנקראו לו ארבעה שמות הר העברים הר נבו הר ההר וראש הפסגה:

ד"א **הר נבו** הר שמתו בו שלשה נביאים שלא מתחת ידי עבירה משה אהרן ומרים:

ראש הפסגה מה פיסגה זו פרושה מן האשכול ואינה פרושה כך היתה קבורתו של משה מותאמת בין שני ההרים הר מיכן והר מיכן והיא מותאמת ביניהן:

אשר על פני יריחו מלמד שהראה לו המקום שלשלת הנביאים העתידים לעמוד מרחב הזונה:

ויראהו ה' את כל הארץ שאין ת"ל כל ר' אליעזר או' אצבעו של הקב"ה היתה מיטטרונו של משה מלמד שהיה מראה אותו כאלו באצבע:

אומרת לו זה חלקו שליהודה וזה חלקו שלבנימין וזו ארץ אפרים וזו ארץ מנשה:

ר' חנינה בר יעקב אמ' חביבה ראייתו שלאברהם משלמשה ומשליהושע אברהם קום התהלך בא' לא' ול' (ברא' יג יז) ומשה ראה אותה בכל צרכה ויהושע כיבשה ולא ראה אותה:

את הגלעד מלמד שהראה לו המקום ארץ גלעד יושבת בשלותה וחזר וראה אותה מסיקים רודים בה ואין גלעד אלא בית המקדש שנ' (יר' כב ו) גלעד אתה לי ראש הלבנון:
עד דן מלמד שהראהו המקום ארץ דן יושבת בשלותה וחזר וראה אותה מסיקים רודים בה:
ד"א **עד דן** מלמד שהראה לו המקום שבטו של דן עובד ע"ז כענין שנ' (שופ' יח ל) ויקימו להם בני דן את הפסל וחזר וראה אותו מעמיד גואל לישראל זה שמשון בן מנוח:

פסוק ב

ואת כל נפתלי מלמד שהראה לו המקום ארץ נפתלי יושבת בשלותה וחזר וראה אותה מסיקין רודים בה:
ד"א הראהו ברק בן אבינעם שעשה מלחמה בסיסרא וחיילות שעמו נאמ' כאן ואת כל ארץ נפ' ונאמר להלן (שם ד ו) מקדש נפתלי:
ואת ארץ אפרים מלמד שהראה לו המקום ארץ אפרים יושבת בשלותה וחזר וראה אותה מסיקין רודים בה:
ד"א מלמד שהראהו יהושע בן נון עושה מלחמה בכנעניים נאמ' כאן ואת ארץ אפרים ונאמר להלן (במד' יג ח) למטה אפרים הושע בן נון:
ומנשה מלמד שהראו גדעון בן יואש עושה מלחמה במדין ועמלק:
ד"א **ומנשה** לפי שהיה מנשה קטן שבכולן לפי כך סינפו הכת' לצד יהודה וה"א (שופ' ו טו) אלפי הדל במנשה:
ואת כל ארץ יהודה מלמד שהראה לו המקום ארץ יהודה יושבת בשלותה וחזר וראה אותה מציקין רודים בה:
ד"א **ואת כל ארץ יהודה** מלמד שהראהו דוד במלכותו נאמ' כאן ואת כל יהודה ונאמר להלן (דהי"א כח ד) כי ביהודה בחר לנגיד:
עד הים האח' מלמד שהראהו את כל פני המערב:
ד"א **עד הים האח'** אל תהי קורא עד הים האח' אלא עד היום האחרון מלמד שהראה לו המקום משעה שברא את עולמו עד שיחיו המתים:

פסוק ג

ואת הנגב מלמד שהראה לו המקום ארץ הנגב יושבת בשלותה וחזר וראה אותה מסיקין רודים בה:
ד"א **ואת הנגב** מלמד שהראהו פני כל הדרום:

ד"א **ואת הנגב** מלמד שהראהו מערת המכפלה שאבות קבורין בה נאמר כאן ואת הנגב ונאמ' להלן (במד' יג כב) ויעלו בנגב ויבא עד חברון:
ואת הככר מלמד שהראה לו המקום שלמה עוסק בכלי בית המקדש שנ' (מ"א ז מו) בככר הירדן יצקם המלך וחזר וראה אותן גולין בכל המדינות:
בקעת ירחו מלמד שהראהו גוג ומגוג וכל המונו שעתידין ליפול בבקעת ירחו:
ד"א מה בקעה זו חיור כמות שהוא ושדה זרועה שעורים כמות שהיא כך הראהו העולם כולו:
בקעת ירחו עיר התמ' מלמד שהראה לו המקום גן עדן והצדיקים יושבין בה שנמשלו בתמרה שנ' (תה' צב יג) צדיק כתמר יפרח:
עד צער מלמד שהראה לו המקום גיהנם סמוכה לה שהיא צרה מלמעלן ורחבה מלמטן שנ' (איוב לו טז) ואף הסיתך מפי צר:
ד"א **עד צער** מלמד שהראה לו המקום מצירי ישראל אלו הבלשיים שבללו עם המלכיות והן עתידין לובד עמהן:

פסוק ד

ויאמר ה' אליו זאת הא' אשר נש' אמ' לו לאבות נשבעתי בשבועה לך הראיתיך בעיניך: ומה ת"ל הראיתיך בעי' ושמה לא תעבר מלמד שאמ' משה לפני הקב"ה רבון של העולמים הואיל וגזרת עלי שלא אעבור מלך אעבור הדיוט שלא אעבור חי אעבור מת שלא אעבור בארץ אעבור במחילה אמ' לו הקב"ה ושמה לא תבוא (לב נב) ושמה לא תעבור לא מלך ולא הדיוט ולא חי ולא מת לא בארץ ולא במחילה:

פסוק ה

וימת שם משה עד כאן כתב משה מיכן ואילך כתב יהושע תאמר אפשר שמשה חי וכתב וימת שם משה הוי עד כאן כתב משה מיכן ואילך כתב יהושע:
ר' מאיר אומ' אינו צריך והלא כבר נאמר (לא ט) ויכתב משה את התורה הזאת יכול שנתנה להם חסרה אפילו אות אחת אלא כל מה שהיה הקב"ה אומר לו היה כותב כגון שנ' בברוך (יר' לו יח) ויאמר אלהם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו:
וימת שם משה ר' אליעזר הגדול אומר שנים עשר מילין על שנים עשר מילין כנגד מחנה ישראל היתה בת קול נשמעת ואי מת משה ואי מת משה אם אין הדבר כן וכי מי מודיען לישראל שנים עשר מיל על שנים עשר מיל שמת משה אלא שמע מינה בת קול יוצאה בכל מחנה ישראל לאמר שמת משה:

תניא סאמילון אומ' וימת משה ספרא רבא דישראל:
ויש אומ' משה רבינו לא מת אלא עומד ומשרת למעלן כת' הכא וימת שם משה וכת' התם (שמות לד כח) ויהי שם עם ה' מה להלן עומד ומשרת למעלן אף כאן עומד ומשרת למעלן:
ד"א **וימת שם משה** יש אומ' מחילה היתה יוצאת מקבורתו שלמשה לקבורתן שלאבות נאמ' כאן וימת שם ולהלן הוא אומ' (ברא' מט לא) שמה קברו את אברהם:
ד"א **וימת שם משה** אמ' משה לפני הקב"ה רבון העולמים הואיל וגזרת עלי מיתה אל תמסרני ביד מלאך המות אמ' לו הקב"ה חייך שאני מיטפל בך וגונזך והראהו הקב"ה מושבו כשם שהראה לאהרן אחיו וכשראה כסאו בתוך גן עדן נתקוררה דעתו עליו באותה שעה אמ' הקב"ה למלאך המות לך והביא נשמתו של משה הלך וחיזר בכל העולם ולא מצאו הלך אצל הים אמ' לו ראיתה משה אמ' לו מיום שהעלה את ישראל מתוכי שוב לא ראיתיו:
הלך אצל הרים וגבעות אמ' להם ראיתם משה אמ' לו מיום שקיבל תורה מהר סיני שוב לא ראינו אותו אי שמא הוא עומד ומתחנן לפני הקב"ה שיכנס לארץ ישראל הלך לו לארץ ישראל אמ' לה שמא נפשו שלמשה כאן אמרה לו [ולא] תמצא בארץ החיים (איוב כח יג) הלך לו אצל ענני כבוד אמ' (לו) [להם] שמא נפשו שלמשה כאן אמ' לו ונעלמה מעיני כל חי (שם כח כא) הלך לו אצל מלאכי השרת אמ' להן שמא נפשו שלמשה כאן אמ' ומעוף השמים נסתרה (שם) אלו מלאכי השרת שנקראו מעופפין הלך לו אצל התהום אמ' לו שמא נפשו שלמשה כאן אמ' לו לאו שנ' תהום אמ' לא בי הוא (שם כח יד) הלך אצל שאול ואבדון ואמ' ראיתם משה אמ' לו שמעו שמענו אותו לא ראינו שנ' אבדון ומות אמרו (שם כח כב):
אבא היה דורש משום ר' ישמעאל ביר' יוסי אבדון ומ' אמרו באזנינו שמענו (שם) מלאכי שרת כתים כתים עומדין ומקלסין מטתו שלמשה ואומ' יבוא שלום ינוחו על משכבותם (ישע' נז ב) הלך אצל מלאכי השרת אמ' להן ראיתם משה אמ' לו לך אצל בני אדם הלך אצל בני אדם אמ' להן ראיתם משה אמ' לו אלהים הבין דרכו והוא ידע את מקומה (איוב כח כג) הוא גנזו לחיי העולם הבא ואין כל בריה יודעת בו שנ' (שם כח יב - יד) והחכמה מאין תמצא:
לא ידע אנוש ערכה:
תהום אמר לא בי הוא:
וים אמר אין עמדי:

אבדון ומות אמרו באז' שמ' אף יהושע היה מצטער על משה כשירד עמוד הענן והפסיק ביניהן היה צויח ואומ' שימני כחותם על לבך מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ח ו ב ז) וכשנעלם ממנו עמד ובכה בכי גדול וקרע את בגדיו ואמר אבי אבי רכב ישראל ופרשיו (מ"ב ב יב) והחכמה מאין תמצא (איוב כח יב) אמ' לו הקב"ה יהושע עד מתי אתה מבקש על משה משה עבדי מת (יהוש' א ב) לא לך מת משה אלא לי: כיון שנפטר משה היתה נפשו מעופפת עליו אמ' לה שובי נפשי למנוחיכי (תה' קטז ז) אמרה לו היאך אניח הגוף הטהור הזה ואלך ואשכב במקום אחר אמ' לה כי ה' גמל עליכי (שם) אמ' לה שמא מלאך המות נגע ביך אמ' לו חס ושלום כי חלצת נפשי ממות (שם קטז ח) אמ' לה שמא את בוכה כדרך שבוכים על המתים אמ' לו חס ושלום את עיני מן דמעה (שם) אמ' לה שמא דחו אותך מגן עדן אמ' לו חוס ושלום את רגלי מדחי (שם) אמ' לה מה אמרו ליך אמ' לו גזירה גזרו עלי ואמרו אתהלך לפני ה' בארצות החיים (שם קטז ט):

עבד ה' לא בגנותו של משה הכת' מדבר אלא בשבחו שנ' (במד' יב ז) לא כן עבדי משה שכן מצינו באברהם יצחק ויעקב שנקראו עבדים שנ' (שמות לב יג) זכר לאברהם ליצ' ול' עבד' ושאר כל הנביאים נקראו עבדים שנ' (עמוס ג ז) כי אם גלה סודו אל עב' הנביאים:

בארץ מו' אמ' ר' יהודה אלמלי מקרא כת' אי אפשר לאמרו משה היכן מת בחלקו של ראובן שנ' (לד א) ויעל משה מע' מו' אל הר נבו ונבו בחלקו של ראובן קימא דכתב (במד' לב לז - לח) ובני ראובן בנו את חש' ואת נבו והיכן משה קבור בחלקו של גד שנ' (לג כ - כא) ולגד אמ' וירא ראשית לו כי שם חלק מח' ספון ומחלקו של ראובן עד חלקו של גד כמה האוי ארבעת מילין אותן ארבעת מילין היאך הילכן משה מלמד שהיה משה מוטל על כנפי השכינה ומלאכי שרת אומ' צדקת ה' עשה ומ' עם ישראל (שם) והקב"ה אומ' מי יקום לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און (תה' צד טז):

על פי ה' בנשיקה מלמד שמיתת משה מפי הקדש אין לי אלא מיתת משה ומנ' אף מיתת אהרן אמ' (לב נ) כאשר מת אהרן אח' בהר ההר הרי אנו למידין ממיתת משה למיתת אהרן ואין הדבר כן אלא ממיתת אהרן למיתת משה מה מיתת אהרן מפי קדש אף מיתת משה מפי קודש אין לי אלא מיתת משה ואהרן ומנ' אף מיתת מרים אמ' (במד' כז יג) גם אף מיתת מרים ומנ' אף מיתת יהושע אמ' (יהוש' א ה) כאשר הייתי עם משה אהיה עמך אין לי אלא מיתת יהושע ומנ' אף מיתת הצדיקים אמ' (ישע' נח ח) והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך:

כבוד מלמד שהן מכבדין אותו עד שהוא בחיים:

ה' יאספך מלמד שהמקום מכנס נשמותיהן של צדיקים וכונסן בנחת רוח ובכבוד מושלו מלה"ד לנאמן אחד שהיה בעיר והיו הכל מפקידין אצלו וכשהיה אדם בא ליטול את שלו היה פושט את ידו ונותנו לו מפני שהוא יודע היאך הוא מניחו אבל כשהוא משלח ביד בנו ביד שלוחו היה מהפך את העליון תחתון מפני שאינו יודע היאך הוא מניחו כך הקב"ה נוטל נשמתן של צדיקים בנחת רוח ובכבוד שכן אביגיל אומ' לדוד ברוח הקדש (ש"א כה כט) והיתה נפש אד' צר' בצ' הח' יכול אף שלרשעים כן אמ' (שם) ואת נפש אויביך יקלענה בת' כף הקלע:

מושלו מלה"ד לאחד שנטל את האבן ונתנה בתוך כף הקלע (אע"פ) שנזרקת ממקום למקום ואינה יודעת על מה תסמוך כך נשמתן של רשעים הולכות ושטות וזוממות בכל העולם ואינה יודעת על מה תסמוך מגיד שהוא מוסרן למלאכים נערים אכזרים והן מצערין אותן ושומטין את נשמתן שנ' (איוב לג כב) ותקרב לשחת נפשו וחיי' למ' ואומ' (משלי יז יא) ומלאך אכזרי ישלח בו ואומ' (איוב לו יד) תמות בנוער נפשם:

ר' אליעזר הגדול אומ' נשמתן שלצדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד שנ' (ש"א כה כט) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך ושל רשעים זוממת ומשוטטת והולכת לתוך גיהנם שנ' (שם) ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הק':

פסוק ו

ויקבר אותו בגי בארץ מואב... ולא ידע איש את קבורתו... וכבר שלחה מלכות הרשעה שני סרדיאטות אצל גספידא שלבית פעור אמ' להן הראו לנו היכן משה קבור עמדו למטה נדמה להן למעלה עמדו למעלה נדמה להן למטה נתחלקו לשתי כתות אחת למעלה ואחת למטה שלמעלה נדמה להן למטה ושלמטה נדמה להן למעלה לקיים מה שנ' ולא ידע איש את קבו'... אף משה רבינו לא ידע היכן הוא קבור כת' הכא ולא ידע איש וכת' התם (במד' יב ג) והאיש משה... פסוק ז

ומשה בן מאה ועשרים שנה מלמד שלא נמלט נח מן התבה אלא בזכותו של משה את מוצא בשעה שביקש הקב"ה להביא מבול על עולמו להחריבו אמ' מלאכי השרת לפני מי שאמ' והיה העולם ב"ה רבון העולמים הואיל ואת מביא על עולמך מבול שלמים מה אתה עושה לאותו שהוא עתיד לחיות מאה ועשרים שנה וכבר קצבת לו ימיו והיו ימיו מאה ועשרים שנה (ברא' ו ג):

אמרו מלאכי השרת לפני מי שאמר והיה העולם ב"ה רבון העולמים אדם הראשון מפני מה גזרת עליו מיתה אמ' להם מפני שעבר על גזרתי אמ' לו והרי משה קיים את גזירותיך והרי הוא מת אמ' להם כבר נגזרה גזירה זאת התורה אדם כי ימות (במד' יט יד):

בן מאה ועשרים שנה זה אחד מארבעה שחיו מאה ועשרים שנה ואלו הן משה והלל הזקן רבן יוחנן בן זכאי ור' עקיבה:
משה עשה במצרים ארבעים שנה ועשה במדין ארבעים שנה ושימש את ישראל ארבעים שנה:
הלל הזקן עלה מבבל בן ארבעים שנה ושימש את החכמים ארבעים שנה ושימש את ישראל ארבעים שנה:
רבן יוחנן בן זכאי עשה פרגמטיא ארבעים שנה ושימש את החכמים ארבעים שנה ושימש את ישראל ארבעים שנה:
ר' עקיבה למד תורה בן ארבעים שנה ושימש את החכמים ארבעים שנה ושמש את ישראל ארבעים שנה:
ששה זוגות שנותיהם שוות רבקה וקהת לוי ועמרם יוסף ויהושע שמואל ושלמה משה והלל הזקן רבן יוחנן בן זכאי ור' עקיבה:
לא כהתה עינו הא למדנו שעיניהם שלמתים כהות:
ולא נס לחה הא למדנו שלחיין של מתים נפסק ר' אליעזר בן יעקב אומר ולא נס לחה עד עכשו כל מי שהוא נוגע בבשרו של משה ליחה בורחת אילך ואילך:

פסוק ח

ויבכו בני ישראל את משה בשבעה באדר מת משה רבי' ובשבעה באדר נולד ומנ' שבשבעה באדר מת משה שנ' ויבכו בני יש' את משה בע' מ' של' יום וכת' (יהוש' א א) ויהי אחרי מות משה משה עבדי מת וכת' (ע' שם א י) ויצו יהושע את שפטי ישראל וכת' (שם ד יט) והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון צא מהן שלשים ושלשה ימים למפרע ואת מוצא בשבעה באדר מת משה:
ומנ' שבשבעה באדר נולד משה שנ' (לאב) ויאמר אליהם בן מאה ועשרים שנה אנ' הי' שאין ת"ל היום ומה ת"ל היום היום מלאו ימי מיכן שהקב"ה משלים שנותיהן של צדיקים מיום ליום ומשעה לשעה לקיים מה שנ' (שמות כג כו) את מספר ימ' אמ' שלשים יום שלשה חדשים בכו אותו:
ר' יהודה אומ' ארבעה ויבכו בני ישראל את משה בער' מ' של' יום הרי אחד:
ויתמו הרי שנים ימי בכי [אבל] הרי שלשה:
שלשים יום מה טיבן מגיד שבכו לו שלשים קודם למיתתו:
שלשה פרנסים טובים עמדו להן לישראל והן משה ואהרן ומרים:
ושלש מתנות טובות ניתנו להן לישראל על ידיהם ואלו הן הבאר ועמוד הענן והמן:

מתה מרים נסתלקה הבאר וחזרה להן בזכות משה:
מת אהרן נסתלק עמוד הענן וחזר להן בזכות משה:
מת משה נסתלקו שלשתן ולא חזרו שנ' (זכריה יא ח) ואכחיד את שלשת הרעים בירח אחד וכי בירח אחד מתו והלא מרים בניסן ואהרן באב ומשה באדר ומה ת"ל ואכחיד את שלשת הרעים בירח אחד אלא יום שמת משה נסתלקו שלשתן ולא חזרו עוד:
ויתמו ימי בכי אבל משה מנ' לגילוח הנזיר שהוא מן התורה שלשים יום נאמ' להלן (במדבר ו ד) ימי ונאמ' כאן ימי מה ימי האמור כאן שלשים יום אף להלן שלשים יום:

פסוק ט

ויהושע בן נון מ' רוח חכ' אין משמע גדול מזה מפני מה כי סמך משה את יד' על' ואדיין לא ניתן מוראו עליהם מיכן והילך ביום ההוא גדל ה' את יהושע (יהוש' ד יד):
כי סמך משה את יד' על' למה הוא דומה לנמפיון המשקה את כל המדינה והיו כל אנשי המדינה משבחין אתו אמ' להן אחד שבחו למעין שמספיק לו כך היו הכל משבחין ליהושע שהיה משקה מחכמתו לכל ישראל אמ' להן שבחו שלמשה שנ' כי סמך משה את ידו על' ועליו אמ' שלמה (משלי כא כ) אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו:
אוצר זו תורה שנ' (ישע' לג ו) יראת ה' היא אוצרו:
ואין יראה אלא תורה שנ' (כח י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליהן ויר' ממ' ואומ' (שמות כ יז) ובעבור תהיה יר' על פני':
נחמד אלו הנביאים שהן מתנבאים בדברי תורה שהן נחמדים שנ' (תה' יט יא) הנחמ' מזהב ומ' רב:
ושמן אלו הכתובים שהן מתמשחין בגופו שלאדם כשמן שנ' (משלי ג ח) ושקוי לעצמתיך:
בנוה חכם זה משה רבינו שנקרא חכם שנ' (משלי כא כב) עיר גבורים עלה חכם ואין גבורים אלא מלאכי השרת שנ' (תה' קג כ) ברכו ה' מלאכיו גבורי כח:
וכסיל אדם יבלענו זה יהושע בן נון שעשה עצמו ככסיל לפני משה רבינו והיה מטריח עליו ללמוד בכל שעה עד שלמד כל התורה כולה ולכך זכה לשררות אחריו שנ' וישמעו אליו בני ישראל ויעשו:

פסוק י

ולא קם נביא עוד ביש' כמ' בישראל לא קם כמשה אבל קם באומות העולם ואיזה זה בלעם בן בעור:

מה בין נבואתו שלמשה לנבואתו שלבלעם:
בלעם מידבר עמו והוא נופל שנ' (במד' כד ד) נפל וג' עי' בלעם היה יודע אימתי המקום מדבר עמו שנ' (שם) מחזה שדי יחז':
בלעם היה יודע מה עתיד לידבר עמו שנ' (שם כד טז) ויודע דע' על' מושלו מלה"ד לטבחו שלמלך שהיה יודע מה קרב על שלחנו שלמלך כך היה בלעם יודע מה עתיד לידבר עמו:
מה בין נבואתו שלבלעם לנבואתו שלמשה משה מידבר עמו והוא עומד שנ' (ה כח) ואתה פה עמד עמדי:
משה מידבר עמו פה אל פה ידבר שנ' (במד' יב ח) פה אל פה אד' בו:
משה מידבר עמו פנים בפנים שנ' (ע' שמות לג יא) ודבר ה' אל משה פנים בפנים:
אשר ידעו ה' פנים אל פנים למה נאמ' לפי שאמר משה לפני הקב"ה רבון העולם הראני נא את כבו' (שם לג יח) אמ' לו בעולם הזה שנמשל בפנים אין אתה רואה שנ' (שם לג כ) לא תוכל לר' את פני אבל לעולם הבא שנמשל באחור אתה רואה שנ' (שם לג כג) והסירתי את כפי ור' את אחרי אע"פ כן הראהו בשעת המיתה הא למדנו שכל המתים רואים:

פסוק יא

לכל האתת והמ' אלו האתת שנעשו במטה:
אשר של' ה' לע' בא' מ' בפני עצמה:
לפרעה בפני עצמו:
ולכל עבדיו בפני עצמן:
ולכל אר' בפני עצמה:

פסוק יב

ולכל היד החז' אלו עשר מכות שהביא המקום על המצרים במצרים שנ' בהם (שמות י יב עי"ש) נטה את ידך על ארץ מ':
ולכל המ' הג' אלו ענני הכבוד שהיו מקיפות את ישראל ואומות העולם רואין אותן והשכינה עליהן:
ד"א **ולכל היד החז'** דכת' (שם יז יא) והיה כאשר ירים משה ידו:
וכל המורא הגדול דכת' (שם לד ל) ויראו מגשת אליו:
אשר עשה משה זו הקמת המשכן וסידור כליו:
לעיני כל ישראל זו עמידת הר סיני וירידת ענן עליו:

ד"א **ולכל היד החזקה** זו מכת בכורות:

ולכל המורא הגדול זו קריעת ים סוף:

ר' אליעזר אומר לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים אין לי אלא במצרים מנין אף לפני הר סיני ת"ל ולכל היד החזקה מנין אף במדבר ת"ל ולכל המורא הגדול ומנין אף בשיבור הלוחות נאמר להלן (ט יז) ואשברם לעיניכם וכאן הוא אומר אשר עשה משה לעיני כל ישראל:

ד"א **לעיני כל ישראל** אין עין אלא נבואה שנ' (ישע' נב ח) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון: